

NAMN OCH BYGD

TIDSKRIFT FÖR NORDISK
ORTNAMNSFORSKNING

UNDER MEDVERKAN AV

TERHI AINIALA, VIBEKE DALBERG, LARS-ERIK EDLUND, LENNART ELMEVIK,
LARS HULDÉN, BENT JØRGENSEN, STAFFAN NYSTRÖM, ALLAN ROSTVIK,
TOM SCHMIDT, INGE SÆRHEIM

UTGIVEN AV

SVANTE STRANDBERG

REDAKTIONSSEKRETERARE

STAFFAN FRIDELL

With English summaries

Årg. 98 · 2010

KUNGL.
GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN
FÖR SVENSK FOLKKULTUR
UPPSALA

Distribution
SWEDISH SCIENCE PRESS
UPPSALA

Utgivet med bidrag från
Vetenskapsrådet

För bedömning av manuskript till uppsatser i Namn och bygd anlitas även
vetenskapliga granskare utanför redaktionen.

ISSN 0077-2704

© Respektive författare

Printed in Sweden 2011
Textgruppen i Uppsala AB

Innehåll

<i>Ambrosiani, Björn</i> : -tuna-namnen i Mellansverige. Järnåldersbildningar och medeltida uppkallelseamn	5
<i>Edlund, Lars-Erik</i> : Om <i>valv</i> i nordiska ortnamn	21
<i>Ericsson, Alf, Franzén, Gert & Strid, Jan Paul</i> : Gårdar utan namn? »Pluralitet» i namnskick och bebyggelse	65
<i>Gräslund, Bo</i> : Om relationen mellan arkeologi och ortnamnsforskning. Med en diskussion om ägonamn, plurala bebyggelsenamn och begreppet gård	45
<i>Helleland, Botolv</i> : Stolsnamnet <i>Røvil</i> i Ullensvang	93
<i>Larsson, Mats G.</i> : Gödåkers gravfält – eller Kumlas?	39
<i>Lerche Nielsen, Michael</i> : Kort proces. Tre skånske <i>torp</i> -navne: † <i>Nilstorp</i> , † <i>Bengtstorp</i> og † <i>Briderup</i>	111
<i>Nordisk namnforskning 2009</i>	119
<i>Stemsbaug, Ola</i> : <i>Lø</i> – gard, lagerplass og hamn. Med jamførande materiale om andre namn på stabel- og lastestader i Noreg	101

Smärre bidrag

<i>Andersson, Thorsten</i> : Hund och hundare i Mälarlandskapen	143
<i>Fridell, Staffan</i> : Läggevi	145
— Skeen	148
<i>Strandberg, Svante</i> : Tjären och Långhundraleden	151

Recensioner

<i>Ainiala, Terbi, Saarelma, Minna & Sjöblom, Paula</i> : <i>Nimistöntutkimuksen perusteet</i> (2008). Rec. av Peter Slotte	153
<i>Bjørvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto</i> : <i>Våre arveord. Etymologisk ordbok. Revidert og utvidet utgave</i> (2007). Rec. av Svante Strandberg	155
<i>Botolv, onomastikkens harding</i> . Veneskrift til Botolv Helleland på 70-årsdagen 9. juni 2010. Red. av Terje Larsen & Tom Schmidt (2010). Rec. av Maria Löfdahl	156
<i>Brylla, Eva</i> : <i>Andersson, Pettersson, Lundström och ... Beachman</i> . Om nordiska efternamn i sin europeiska omgivning (2009). Rec. av Emilia Aldrin	159
<i>Eichler, Ernst</i> : <i>Slawische Ortsnamen zwischen Saale und Neiße. Ein Kompendium. 4. T-Z. Nachträge. Unter Mitarbeit von Erika Weber</i> (2009). Rec. av Alexandra Petrulevich	161
<i>Hoel, Kåre</i> : <i>Bustadnavn i Østfold 9. Varteig</i> . Utg. av Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo, ved Tom Schmidt (2010). Rec. av Göran Hallberg	162
<i>Iversen, Frode</i> : <i>Var middelalderens lendmannsgårder kjerner i eldre godssamlinger? En analyse av romlig organisering av graver og eiendomsstruktur i Hordaland og Sogn og Fjordane</i> (1999). Rec. av Björn Ambrosiani	162
<i>Iversen, Frode</i> : <i>Eiendom, makt og statsdannelse. Kongsgårder og gods i Hordaland i yngre jernalder og middelalder</i> (2008). Rec. av Björn Ambrosiani	162
<i>Kartan i forskningens tjänst</i> . Föredragen vid ett symposium i Uppsala 23–25 november 2006. Utg. av Lars-Erik Edlund, Anne-Sofie Gräslund & Birgitta Svensson (2008). Rec. av Kristina Neumüller	165
<i>Larsson, Inger</i> : <i>Millefolium, rölika och näsegräs. Medeltidens svenska växtvärld i lärd tradition</i> (2009). Rec. av Mats Rydén	166
<i>Namen des Frühmittelalters als sprachliche Zeugnisse und als Geschichtsquellen</i> . Hrsg. von Albert Greule & Mattias Springer (2009). Rec. av Svante Strandberg	169
<i>Namen und ihr Konfliktpotential im europäischen Kontext</i> . Regensburger Symposium, 11. bis 13. April 2007. Hrsg.: Nicole Eller, Stefan Hackl & Marek L'upták (2008). Rec. av Rob Rentenaar	170
<i>Namn och kulturella kontakter</i> . Handlingar från NORDA:s 37 symposium i Hapsal den 22–25 maj 2008 red. av Leila Mattfolk & Terhi Ainiala (2009). Rec. av Elin Pihl	172
<i>Nes om namn</i> . Heiderskrift til Oddvar Nes på 70-årsdagen 27. desember 2008. Red. av Jarle Bondevik & Ole-Jørgen Johannessen (2008). Rec. av Svante Strandberg	173

<i>Norren nöfn – Nöfn á Norðurlöndum</i> . Hefðir og endurnýjun. Nordiska namn – Namn i Norden. Tradition och förnyelse. Handlingar från Den fjortonde nordiska namnforskarkongressen i Borgarnes 11–14 augusti 2007. Red. av Guðrún Kvaran, Hallgrímur J. Ámundason, Jónína Hafsteinsdóttir & Svavar Sigmundsson (2008). Rec. av Staffan Fridell	174
<i>Onomástica galega</i> 2. Onimia e onomástica prerromana e a situación lingüística do noroeste peninsular. Actas do segundo Coloquio. Leipzig, 17 e 18 de outubro de 2008. Ed. a cargo de Dieter Kremer (2009). Rec. av Ingmar Söhrman	176
<i>Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län</i> 14. Ortnamnen i Sotenäs härad 2. Naturnamn. Av Birgit Falck-Kjällquist (2009). Rec. av Staffan Fridell	177
<i>Reitzenstein, Wolf-Armin Frhr.v.</i> : Lexikon fränkischer Ortsnamen. Herkunft und Bedeutung. Oberfranken, Mittelfranken, Unterfranken (2009). Rec. av Svante Strandberg	178
<i>Schmidt, Tom</i> : Nøvn vesta åsen. Bustadnavn i Vestre Slidre (2009). Rec. av Staffan Nyström	179
<i>Schybergson, Anita</i> : Kognitiva system i namngivningen av finländska handelsfartyg 1838–1938 (2009). Rec. av Lars Otto Berg	181
<i>Skuggor i ett landskap</i> . Västra Östergötlands slättbygd under järnålder och medeltid. Resultat av ett tvärvetenskapligt projekt. Red.: Anders Kaliff (2009). Rec. av Per Vikstrand	183
<i>Skånes ortnamn</i> . Serie A. Bebyggelsenamn 15. Oxie härad och Malmö stad. Av Göran Hallberg (2009). Rec. av Bent Jørgensen	185
<i>Tetzschner, Rúna K.</i> : Nytjar í nöfnum. Örnefni í nágrenni Hóla í Hjaltadal (2006). Rec. av Stefan Jacobsson	188
<i>Theutenberg, Bo J.</i> : Mellan liljan och sjöbladet. 1:1. Gamla släkter i Västergötland (2008). 1:2. Källor, bilagor, register (2009). Rec. av Svante Strandberg	190
<i>Wiktorsson, Per-Axel</i> : Bergsbruk och namn. En ortnamnsstudie om Bergslagen (2010). Rec. av Svante Strandberg	191
Författarna i denna årgång	193
Insänd litteratur	195
Förkortningar	201
Ortnamnsregister 2009–2010	203

-tuna-namnen i Mellansverige. Järnåldersbildningar och medeltida uppkallelsenamn?

Av Björn Ambrosiani

Namn och bygd 98 (2010), 5–19.

Björn Ambrosiani, The Swedish National Heritage Board, Stockholm: Names in *-tuna* in central Sweden. Iron Age formations and medieval transfer names?

Abstract

Settlements with names in *-tuna* have long figured prominently in discussions among both place-name scholars and archaeologists. This article reviews the entities with *-tuna* names in the Lake Mälaren region and shows that only a few of them are linked to complexes of monuments from the Early Iron Age/Migration Period. The majority seem to be spread over the whole of the Late Iron Age, and a number of them lack monuments and are the vicarages of either principal parishes or dependent churches within the hundreds (*hundare*). The most recent of them are attached to ecclesiastical residences, perhaps as transfer names inspired by the main centre of the diocese, Sigtuna.

Keywords: settlements with names in *-tuna*, chronology, monuments from the Iron Age, ecclesiastical residences, distribution of *-tuna* names, transfer names.

Inledning

En vanlig namntyp i Mälardalen är *-tuna* (*Tuna*), ofta med förled i form av ett gudanamn eller ett topografiskt element. Ortnamnsforskare har länge tillmätt dessa namn stor betydelse och hög ålder, delvis med stöd av sin tids arkeologer (t.ex. Lindqvist 1918). Man har då generellt fört dem till äldre järnålder.

I samband med mitt avhandlingsarbete diskuterade jag en plats, Tuna, numera Biskopstuna i Österåkers socken i Uppland, som under inga förhållanden kunde föras så långt tillbaka i tiden. Dess odlingsmarker ligger längst ut i Långhundradalen och i stort sett helt omkring den vikingatida strandnivån 5 m öh. Dess gravfält kan dateras till yngre järnålder (Ambrosiani 1964 s. 152). En motsvarande sen ställning har Sätuna i Husby-Sjuhundra socken (Ambrosiani 1964 s. 106; se nedan).

En tredje *-tuna*-enhet berördes av avhandlingen: Tuna i Botkyrka socken i Södermanland. Denna enhet har en helt annan ställning i de bebyggelsehistoriska sekvenserna (Ambrosiani 1964 s. 166 ff.; se nedan). En liknande situation kan möjligen utläsas för Vaxtuna i Orkesta socken (a.a. s. 124).

Resultatet av denna diskussion kan sägas vara att *-tuna*-namnen (*Tuna*, *-tuna*) har en mycket längre tillkomsttid än vad arkeologer och ortnamnsforskare tidigare räknat med. Liksom i de flesta ortnamnstyperna hade nya exempel tillkommit under både äldre och yngre järnålder samt medeltid. Det enskilda exemplet måste alltid ställas i relation till enhetens ställning i den bebyggelsehistoriska sekvensen inom en bygd. Historiska, geografiska och arkeologiska källmaterial måste därvid diskuteras vid sidan av de språkliga för att analysen skall komma till sin rätt och nå någon form av sannolikhet.

Några år senare sammanställde Karl Axel Holmberg (1969) sin avhandling om *-tuna*-namnen. Efter en genomgång av forskningshistoriken omkring *-tuna*-namnen framlägger han en grundlig genomgång av respektive *-tuna*-namn med historiska och arkeologiska belägg. Resultatet blev detsamma, det var uppenbart att många bebyggelseenheter med *-tuna*-namn (ca 40 %) bara hade få fornlämningar från yngre järnålder eller helt saknade sådana. Det är också uppenbart att ovanligt många *-tunagårdar* (ca 35 %), både med och utan gravfält från yngre järnålder, har varit prästgårdar eller centrala enheter inom socknen eller hundaret. Detta har av de flesta forskare tolkats så att gårdar med *-tuna*-namn också måste vara mycket gamla och ha haft en speciell roll i det forntida samhället, och att de därefter som centralorter hade tagits i anspråk av kyrkan.

Det kan finnas anledning att se litet närmare på denna frågeställning. Holmbergs avhandling utmynnade egentligen i att *-tuna*-namnen som frågekomplex var rätt ogenomträngligt och att man inte kunde fastlägga dateringar och ändamål. Delvis berodde denna tveksamhet på att han av olika anledningar fasthöll tanken att *-tuna*-namnen alltid måste avse förhistoriska bebyggelser, vilket diskvalificerade annars naturliga anknytningar till den kristna missionstiden (1969 s. 278).

Detta är kanske den springande punkten. Kan det vara så att en gammal schablon i form av en arkeologisk respektive språklig bedömning från en tid då kunskaperna om bebyggelsehistorien i området var ganska mager har fått styra den fortsatta forskningen? Holmberg såg faktamaterialet och frågeställningarna men kunde inte bryta igenom schablonen. Skulle detta vara möjligt nu? Kan till exempel en del *-tuna*-namn vara medeltida uppkallelse-namn?

Tolkning av fornlämningsbeståndet

Till att börja med bör relationerna mellan fornlämningar och bebyggelse klargöras. I slutet av 1970-talet gjordes en större sammanställning av fornlämningsredovisningen i inventeringen för den ekonomiska kartan (förstagångsinventeringen) för att kunna framställa en karta över Mälardalens bebyggelse för Historiska museets basutställning (Gustavsson & Lidén 1980). Registret finns numera sammanställt i en databas men denna behöver kompletteras med uppgifter ur revideringsinventeringen, som knappt var påbörjad när vår genomgång gjordes. När det gäller yngre järnålderns gravfält är dock avvikelserna och tilläggen erfarenhetsmässigt obetydliga. En genomgång av *-tuna*-namnen i denna sammanställning framgår av tab. 1.

Resultaten visar att antalet registrerade fornlämningar från yngre järnålder per *-tuna*-enhet växlar från ingenting till långt över 200 (se tab. 2). Fördelningen är relativt sett starkare vad beträffar antalet 30–50 än vad en total genomgång av samtliga enheter brukar visa. Jag har vid flera tillfällen påvisat att ett högt antal registrerade fornlämningar från yngre järnålder brukar tyda på lång bebyggelsestid och hög ålder på enheten. En tillämpning av denna regel tyder på att relativt många *-tuna*-enheter har tillkommit och erhållit sitt namn först under vikingatid.

Översta raden i vardera tabelldelen visar hur många enheter i gruppen som också har fornlämningar från äldre järnålder. Denna uppgift är dock tveksam, då gravfälten från äldre järnålder kan höras samman med eller ligga på någon annan enhet i det lokala bebyggelsehistoriska mönstret, eller alternativt att inventeringens fornlämningsantal för yngre järnålder är för lågt satt i det enskilda fallet. Tuna i Botkyrka socken kan vara ett sådant exempel, där fornlämningarna från äldre järnålder inte syns i tabellunderlaget.

Komplexen från äldre järnålder brukar i regel ligga i anslutning till en eller flera enheter med högt antal, > 90, registrerade gravar från yngre järnålder och ett kluster av enheter med lägre antal. Tre eller fyra *-tuna*-enheter har en sådan fornlämningsbild att en bebyggelsekontinuitet finns från äldre järnålder in i medeltid, och att namnet kan ha tillkommit före folkvandringstid.

Resultatet visar egentligen ingenting utöver Holmbergs katalog och slutsatser. Orsaken är att *-tuna*-enheterna fortfarande inte sätts in i sin kontext i förhållande till bebyggelser och fornlämningsbestånd med andra namn. För detta krävs en bebyggelseanalys område för område, där man kan relatera namnen till gränssystemen, topografin och fornlämningsbeståndet i sin helhet.

Tab. 1. Sammanställning av *-tuna*-namnen i Mälaronrådet med fördelning av förlämningar.

socken	karta	by/gård	raämr	yj	sum yj	äj	brå	ann
Uppland								
Alsike	11I 4b	Tuna	40+41	10+3	13			Holmberg 1969 s. 68, granne till kyrkan
Altuna	11H 6c	Altunaby	2		2		ca 5	Holmberg 1969 s. 153 prästgård
Björklinge		Sätuna		ev fynd				Saknas i registret Holmberg 1969 s. 110 säteri.
Bondkyrko	11I 6a	Ultuna		40+20+13	73			Holmberg 1969 s. 125
Bälinge	11H 9i	Tuna		8	8			Holmberg 1969 s. 116
Börje	11H 9i	Altuna		110+25(8i)	135			Holmberg 1969 s. 120
Dalby	11H 6j	Tuna		25+7+7+4	43 35		8+ ca 10	Hönsbacken Holmberg 1969 s. 135
Danmark	11I 6b	Närtuna		25+15	40 80			Holmberg 1969 s. 131
Ed	10H 9d	Antuna		25	25			Holmberg 1969 s. 87
	11I 0d				40+40			Sju riddares träsk
Estuna	11J 7b	Estuna		38	38			Holmberg 1969 s. 57 prästgård
Faringe		†Tuna Faringe		70?	70			Holmberg 1969 s. 55 kyrkbyn
Frösunda	12I 3g	Tuna		45+20+10	75 25			Holmberg 1969 s. 75 avhyst
Frötuna	11J 5b	Frötuna		55	55			Holmberg 1969 s. 60 prästgård
Färentuna	10I 7a	Tuna (Prästg)		40+40+10?	90			Holmberg 1969 s. 97 prästgård
Färentuna	10I 7a	Sätuna						Holmberg 1969 s. 99 avgärda från föreg.
Hjälstra	11H 4h	Tuna		90+15	105		10?	Holmberg 1969 s. 139 kyrkby?
Holm	11H 4i	Tuna		10+5	15			Holmberg 1969 s. 138
Husby-Långhundra	11I 5f	Tuna		25+15	40			Holmberg 1969 s. 63
Husby-Sjuhundra	11J 5a	Sätuna		ca 5	5			Holmberg 1969 s. 58
Husby-Ärlinghundra	11I 2d	Sätuna		12+6+20?	38			gravning Holmberg 1969 s. 69
Håbo-Tibble	11I 1a	Frötuna		25+10+10	45			Holmberg 1969, 150
Hätuna	11I 2a	Räby (eg. Hätuna?)		200+10	210 35			Holmberg 1969 s. 143 kyrkby och prästgård
Hätuna	11I 2a	Hätunaholm						se föregående
Hätuna	11I 2a	Fornsigtuna (Signhildsb)		25+7+5	47 9			gravning Holmberg 1969 s. 146 kunggård
Häverö		†Tuna		40+10+5	55			Holmberg 1969 s. 52 prästgård, nu avhyst
Kungsängen	10I 8b	"Tuna"						Holmberg 1969 s. 151
Lunda	11I 3e	Altuna						Husby-Ärlingh? Holmberg 1969 s. 76 medelt, 1600s
Länna	11J 2b	Vaxtuna						Holmberg 1969 s. 62 medeltida?
Närtuna	11I 4g	Närtunaby		4	4			Holmberg 1969 s. 66 kyrkby med prästgård
Orkesta	11I 2f	Vaxtuna		150	150 del			Holmberg 1969 s. 78
Rasbo	11I 8c	Frötuna						Holmberg 1969, 117 frälse
Simtuna	11H 5c	Tuna		20+10	30		6+ca 10 + ca 4	Holmberg 1969 s. 154 kyrkby och prästgård
Skepptuna	11I 4f	"Skepptuna"		15	15 15+10		10	Arkeologisk dubbleringenhet
Skepptuna	11I 4f	Skepptuna		45+20	65			Holmberg 1969 s. 73 prästgård
Skepptuna	11I 5f	St Ullentuna		25	25			Holmberg 1969 s. 71 kyrkojord, ej vid kyrkan

Skepptuna	11I 5f	L. Ullentuna				se föregående	
Skå	10I 6b	Tuna	100	100	4+2	5+4+3	Holmberg 1969 s. 100 frälsegård, nu prästgård
Sollentuna	10I 9d	"Tuna"	150+30	180			grävningar Holmberg 1969 s. 90 kyrkby och prästgård
Tensta	12I 1a	Tuna	20+8+4	32		ca 15	Holmberg 1969 s. 111
Torstuna	11H 5e	Torstuna	1	1			Holmberg 1969 s. 157 kyrkby o prästgård
Tuna	12I 1f	Tuna Prästg	50+6+5	61	25+10+10+8+ ca 8		Holmberg 1969 s. 108 prästgård, kyrkby
Vaksala		†Sätuna					Holmberg 1969 s. 131 avhyst
Vallentuna	11I 0f	Prästg	50	50			grävning Holmberg 1969 s. 84 prästgård
Vallentuna	11I 1f	Snappruna	25+10+12+6+1	54	80	ca 30	Holmberg 1969 s. 83 sent uppkallelseamn??
Vendel		"Tuna"	?				Holmberg 1969 s. 104: Tunbo årting = kyrkbyn??
Vänge	11H 7i	Nästuna	35+10	45		ca 12	Holmberg 1969 s. 123
Värmdö	10J 6b	Tuna					Holmberg 1969 s. 95 ev. 2 platser, prästjord
Ärentuna	11I 9a	Prästg	10+7+1	18		45	Holmberg 1969 s. 112 kyrkby och prästgård
Österåker	10I 9i	Tuna	15	15			Holmberg 1969 s. 81 Biskopstuna
Östruna	11I 5d	Östruna by	25+10+5	40	10		Holmberg 1969 s. 64 kyrkby och prästgård
Södermanland							
Betna	9H 6a	Sitruna	30+15	45			Holmberg 1969 s. 208
Björnlunda	9H 8f	Vrettuna					Holmberg 1969 s. 213 sent torp
Botkyrka	10I 3d	Tuna	35+3	38			grävningar brå o äj Holmberg 1969 s. 188
Botkyrka		Tumba kvarn					Avgärda från Hamra Holmberg 1969 s. 189
Bårbo	9H 4c	Tuna	10+25+	75			Holmberg 1969 s. 223
	9H 4d		30+5+5				
Bårbo	9H 4c	Tuna	38	7			se föregående
Eskilstuna Fors		Tuna eg. Fors					Holmberg 1969 s. 206 prästgård
Eskilstuna Kloster		Tuna	?				Holmberg 1969 s. 205 slott, kloster
Fogdö	10H 8c	Tuna	15+10	25			Holmberg 1969 s. 200 prästgård
Frustuna	10H 0g	"Frustuna"				ca 20	arkelogisk brå-grupp
Frustuna	10H 0h	Södertuna	30	30	grf 154?		Holmberg 1969 s. 211 gården egentligen Vad
Frustuna	9H 9h	Sigrtuna				25+ca 8	Holmberg 1969 s. 212
Helgona (Nyköping)	9H 4d	L. Tuna	20+18+12	50			Holmberg 1969 s. 222 ev. tills. med Bårbo Tuna
Helgona (Nyköping)	9H 4d	Tunsätter					se föregående
Hyltinge	10H 0d	Tuna					Holmberg 1969 s. 210 säteri
Karlnäs	10H 0g	Tuna	35	35			Holmberg 1969 s. 210 <i>nu Norrtuna</i>
Mörkö	9I 8b	Tuna	ca 6	6			Holmberg 1969 s. 215
Runtuna	9H 6e	Runtuna	15+15	30	85+7?		Holmberg 1969 s. 218 kyrkby och prästgård
Sorunda	9I 9c	Fituna	35+15+15	65			Holmberg 1969 s. 191
Torsåker	9H 8h	Tuna	40	40			Holmberg 1969 s. 217

Tabell 2. Antalet fornlämningar från yngre järnålder per *-tuna*-enhet enligt förstagångsinventeringen. Värden är förhöjda till närmast högre tiotal.

■ enhet med fornlämningar, □ enhet utan fornlämningar.

Översta raden i varje tabelldel visar hur många enheter i varje grupp, som också har fornlämningar från äldre järnålder.

Uppland

3äj	äj	äj	äj	2äj	2äj	äj	äj	
■					■			□
■				■	■		■	□
■				■	■		■	□
■			■	■	■	■	■	□
■	■	■	■	■	■	■	■	□
■				■	■	■	■	□

Södermanland/Västmanland

					2äj	2äj?		äj	
								■	□□□
■					■	■	■	■	□□□
■			■		■	■	■	■	□□□
■	■	■	■		■	■	■	■	□□□

Några exempel finns dock redovisade redan i min avhandling år 1964: Tuna i Botkyrka, Vaxtuna i Orkesta, Biskopstuna i Österåker (Uppland) och Sätuna i Husby-Sjuhundra, vartill kommer Tuna och Sätuna i Färentuna samt Tuna i Skå, som jag har diskuterat i ett senare sammanhang.

Tuna i Botkyrka socken, Södermanland, är troligen tillsammans med Hågelby och Hamra en av de ursprungliga parterna i en uppdelning av ett komplex från äldre järnålder, som täcker större delen av den centrala delen av socknen. Hamra och Hågelby har enbart gravfält och gravar från yngre järnålder i anslutning till sina tomter, medan Tunas gravfält innehåller antydningar till en grupp gravar från äldre järnålder. *Tuna* är därför troligen namnet på den från början utbrutna enheten ur komplexet från äldre järnålder. De andra bör vara Skrävsta, Näsby, Hammarby, Alby och Älvesta. Huvuddelen av gravfälten

från äldre järnålder ligger samlade på Tunas, Älvestas och Albys marker (Ambrosiani 1964 s. 166 ff.).

Vaxtuna i Orkesta socken, Uppland, ligger vid gränsen mellan Orkesta och Markims socknar i Seminghundra hundares centrala del. Vaxtunas gravfält är uppenbart tvåskiktat med gravar från yngre järnålder över andra från äldre järnålder. Strax söder om detta större gravfält ligger den solitära storhögen Kööhögen och på andra sidan sockengränsen den tidigt borttagna storhögen Ljushögen (Ambrosiani 1964 s. 124). Ljushögen ligger på Vibys mark i Markims socken men ingår rimligen i samma bebyggelseenhet som Kööhögen. Sockengränsen är troligen dragen först under tidig medeltid och lades då längs den vägsträckning, som länge förband Folklandstingstaden i Lunda socken med folklandets sydvästra delar. För en närmare beskrivning av denna vägsträckning, som följer vattendelaren mellan Mälaren och Saltsjön, se Ambrosiani 1987. Gränsen mellan Viby och Vaxtuna, som från början troligen utgjorde en enda enhet, kom därigenom att ligga alldeles i kanten av Vaxtunas gravfält. På Vibys skog norr om bebyggelsen ligger omfattande gravfält från äldre järnålder, också i anslutning till vägsträckningen. Gravarna från yngre järnålder saknas vid Viby förutom vad som kan ha legat omkring Ljushögen.

Om *Viby* eller *Vaxtuna* kan vara det ursprungliga namnet på denna bebyggelse är svårt att avgöra, även om *Vaxtuna* tycks vara det naturliga valet.

Biskopstuna i Österåkers socken, Uppland, är den sydligaste bebyggelsen på östra sidan av Långhundradalen, belägen på de yttersta uddarna ut mot det vikingatida havslandskapet mot Saltsjön. Ett gravfält från yngre järnålder tillhör enheten (Ambrosiani 1964 s. 152 f.).

Sätuna i Husby-Sjuhundra socken, Uppland, är en klart avgärda del av ett bebyggelsekomplex, som i övrigt omfattar Östra och Västra Libby i samma socken. Invid Sätuna ligger några spridda gravhögar, troligen från yngre järnålder, men de stora sammanhängande gravfälten finns på åsen vid Libby. Dessa gravfält visar inga spår av någon äldre järnålder. Namnskicket är intressant genom sina lägesbeteckningar: *Sätuna* = 'gården vid sjön' och *Libby* = 'byn eller gården på liden, höjden' (Ambrosiani 1964 s. 105). Det ursprungliga namnet för den samlade enheten kan inte bestämmas, men för mig tyder idag det avgärda läget på att *Sätuna* är sekundärt i detta sammanhang. 1964 var jag mer tveksam och lät den kronologiska konventionen om *-tuna*-namnens ålder styra min text.

Tuna och **Sätuna** i Färentuna socken, Uppland, visar litet av samma problem, men här har båda enheterna *-tuna*-namn och har dessutom givit namn åt socknen. Vid Tuna, som sedan medeltiden är prästgård i socknen, finns gravfält från yngre järnålder med även relativt stora gravhögar. Andra sådana ligger spridda på grannenheterens åkrar. Tuna är uppenbart centralt beläget vid botten av den havsvik, som sträckte sig in mot kyrkan. Från Tuna är i vilket fall Sätuna och Nora utbrutna, avgärda, båda utan fornlämningar. Här är *Sätuna*-namnet tydligt sekundärt i förhållande till prästgårdens *Tuna*-namn (Ambrosiani 2002 s. 34). Detta Tuna ser ut att vara en ursprunglig huvudgård från yngre järnålder.

Kyrkan är särpräglad med sitt östtorn och anses som en av Sigtunagruppen vara en kungsgårdskyrka. Att det skulle röra sig om ursprunglig kronojord är däremot osäkert, men i området har uppenbarligen Fånöätten och andra släkter med nära släktskap till den Erikska ätten och de lokala »folkungarna» haft betydande jordinnehav, möjligen delar av ett ursprungligt kronogods. Detta har efter upproren mot Birger jarl 1247 och 1251 samt mot Magnus Ladulås 1280 återgått i kungens händer med undantag för just Tuna, som kom att tillföras kyrkan som prästgård (Ambrosiani & Burell 2006 s. 43 f.). Rör det sig om en själägva före avrättningen av upprorsmännen?

Tuna i Skå socken, Uppland, är något annorlunda utformat. Tuna-gården ligger öster om och intill kyrkan och har gravfält i hagarna mot lågmarkerna i norr. Väster om kyrkan ligger Väsby, som liksom Tuna är en ganska omfattande egendom om mer än fyra markland, fördelade på fyra gårdar, vilka dock är olikstora. Tuna omtalas redan 1333 som ett viktigt frälsegods. Gården doneras till Riseberga kloster, men byttes tillbaka för att läggas under Svartsjö. En gård var länge prästgård i Skå.

Det verkar troligt att Tuna och Väsby ursprungligen har varit ett godscomplex med namnet *Skå*. Redan före de första skriftliga uppgifterna från början av 1300-talet har gården delats i en »huvudgård» med beteckningen *Tuna*, och en anknuten by, kanske från början med landbor till godset, i Väsby. Denna tolkning bygger till en del på att *Skå* som namn inte har någon egen bebyggelse i socknen.

-tuna-enheter som prästgårdar

Bebyggelsekontexten för dessa få exempel bekräftar intrycket att *-tuna*-namnen har varit produktiva från äldre järnålder och in i medeltid. Man måste då ställa sig frågan varför ett så stort antal av dem saknar fornlämningar från yngre järnålder och dessutom ofta är knutna till kyrkbyar och prästgårdar, gärna vid kyrkor, som vi av olika orsaker antar har varit huvudkyrkor i hundarena, men också andra kyrkor?

Bland hundareskyrkorna (antalet registrerade fornlämningar från yngre järnålder) märks Färentuna (90), Sollentuna (180?), Vallentuna (50), Skepptuna (65), Närtuna (4), Estuna (38), Tuna i Vendel (?), Tuna i Hjälsta (105), Simtuna (30) och Torstuna (1) i Uppland, Tuna i Ytterselö (200), Frustuna (0), Runtuna (30) och Tuna i Åker (0) i Södermanland samt Dingtuna (42, prästgården 0) och Skultuna (0) i Västmanland. Bland övriga kyrkoanknutna *-tuna*-namn märks *Ärentuna* (18), **Tuna* i Häverö (?), **Tuna* i Faringe (?), *Tuna* i Oland (61), *Frötuna* (55), *Östuna* (40), *Håtuna* (0), *Altuna* (2), *Tuna* i Skå (100) i Uppland, *Tumbo* (?) och *Tuna* i Jönåker (4) i Södermanland samt *Romfartuna* (0) och *Tortuna* (35) i Västmanland.

Totalt alltså 29 eller nära 30 % av 96 platser med *-tuna*-namn är namn på kyrkor och prästgårdar. Ytterligare några *-tuna*-enheter ligger i direkt anslutning till sockenkyrkor utan att vara prästgårdar eller ha gett socknen namn. Antalen registrerade fornlämningar på de aktuella enheterna är ganska jämnt spridda över hela skalan från det största till de minsta antalen. 10 enheter eller en tredjedel har inga eller försumbara fornlämningstal, 5 har gott och väl fornlämningstal som kan visa bebyggelsekontinuitet från äldre järnålder. Några platser kan diskuteras närmare med hjälp av kartanalys.

Sollentuna, Uppland, har sedan länge tilldragit sig intresse från både arkeologer och ortnamnsforskare. Hasse Hansson grävde 1941–1942 vad som han uppfattade som ett husgrundskomplex på en höjd strax väster om kyrkan och ett antal gravar på ett gravfält norr om denna bebyggelse. Senare har Valdemar Ginters gjort ytterligare undersökningar i samband med utbyggandet av E4. Nya grävningar har gjorts under senare tid då motorvägen har breddats och kompletterats vid trafikplatsen.

Hansson, Carl Ivar Ståhle (1946 s. 283 ff.) och Stefan Brink (1997 s. 426 ff.) har alla uppfattat det av Hansson grävda området som den ursprungsgård Tuna, som gett namn åt Sollentuna kyrka. Holmberg (1969 s. 90 ff.) har varit mer tveksam och har påpekat att grävningen faktiskt har skett på Skillinges mark. Han bygger detta delvis på en seminarieuppsats 1963 av Agneta Althin,

som menar att en del av fynden kommer från förstörda gravar och inte enbart från bopplatsresterna.

Anders Nilsson (2007) har i anslutning till de senaste undersökningarna i området i en snårig uppsats försökt problematisera den bebyggelsehistoriska situationen omkring detta Tuna. Han uppfattar en del av Hanssons byggnadsrester som möjliga gravstensättningar, och dessa ligger på bopplatsrester från bland annat vendeltid. En annan viktig faktor är, som antytts redan av Ståhle och Holmberg, relationen till grannbyn Skillinge. Gränsen mellan Skillinge och Tuna prästgård med kyrkan skär rätt igenom de utgrävda bebyggelseresterna och gravfältet norr därom. Ståhle framhåller också att Skillinges marker omsluter Tunagårdens på ett anmärkningsvärt sätt, som antyder att Tuna skulle kunna vara utbrutet ur Skillinge.

Problemets lösning kan vara att det egentligen rör sig om en gammal huvudgård, Skillinge, som i så fall har haft omfattande gravfält runt om sig och har sträckt sig ända ned till sjön, Norrviken. Möjligen kan Skillinges bytomt i så fall uppfattas som en landboby om tre olikstora gårdar, sammanlagt drygt två markland, i anslutning till en huvudgård på den höjd, där Hansson grävde ut bopplatsresterna. Huvudgården har haft den ställningen att den avsatt mark eller blivit given till kyrkan som prästgård, som då har fått namnet *Tuna*, och som i själva verket saknar eget gravfält. Kyrkbyn har legat mellan kyrkan och Norrviken öster därom, en plats som saknar förhistoriska gravfält. Att det skulle kunna röra sig om att prästgården skulle kunna vara den ursprungliga huvudgården visar jorddatalet 4 markland för Kyrkbyn (DMS 1:7 s. 306). Här liksom i Skå skulle *-tuna*-namnet alltså kunna vara knutet till huvudgården i Skillinge, en gård som tidigt har övergått i kyrklig hand. Beteckningen *-tuna* skulle i så fall kunna vara senare tillfogad.

Liknande övergångar av en huvudgård till kyrkan möter man också på andra håll, till exempel i Täby socken, där prästgården har gravfält och boplagsrester från yngre järnålder, medan Täby by och kyrka ligger i ett område utan fornlämningar och möjligen utgör en landboby till huvudgården. Andra exempel på en sådan storgårdsstruktur är till exempel Hovgården på Adelsö, Hundhamra i Botkyrka med flera (se Ambrosiani 1985).

Håtuna, Uppland, är ett annat exempel. Den gamla Håtunaby med prästgården och det utbrutna säteriet Håtunaholm saknar helt fornlämningar från yngre järnålder i registret. En kartanalys visar emellertid att Råby strax söder om kyrkan på andra sidan en mindre bäck, som rinner ut nära kyrkan i den nu lågt liggande marken under 5-metersnivån, skulle kunna ha ingått i komplexet. Där ligger vänt mot kyrkan ett gravfält med över 200 gravar från yngre

järnålder och en runsten. Håtuna är i så fall troligen en huvudgård från yngre järnålder, där *-tuna*-namnet kan vara ursprungligt (Ambrosiani 1985 s. 113). Nära Håtuna och i samma socken ligger Signhildsberg, tidigare Forn-Sigtuna med omfattande bebyggelse rester från yngre järnålder, men med få gravar (Allerstav & al. 1991).

-tuna-enheter utan fornlämningar

Trots de många enheter, som har fornlämningar från yngre järnålder, är antalet enheter i gruppen utan eller med låga antal fornlämningar anmärkningsvärt högt och jämförelsevis större än för andra förhistoriska namntyper i mälardalens socknar. Många menar att bortodling kan förklara denna brist, men denna borde i så fall ha drabbat alla andra namntyper också. Mälardalens socknar är kända för att ha ett ovanligt komplett bestånd av gravfält. Spåren av bortodling är obetydliga. Gravfälten är särskilt vanliga i de centrala mest uppodlade delarna av området. I regel kan också spår av bortodlade fornlämningar iakttas och registreras om en sådan bortodling har ägt rum. I brist på sådana spår kan man däremot inte påstå att bortodling skulle vara en orsak till att gravfält saknas vid *-tuna*-enheterna. Fortfarande återstår dock att analysera enhetsgränserna i det äldre kartmaterialet för att bättre kunna säkerställa dateringar och kontexter för dessa enheter.

-tuna (*Tuna*) – eventuella uppkallelsenamn?

Kan det då finnas en möjlig bakgrund till att så många kyrkor och prästgårdar har beteckningen *tuna* knuten till sig utan att vara förhistoriska? En sådan skulle kunna vara att namnen i själva verket är uppkallelsenamn från äldsta medeltid, direkt knutna till den kyrkliga organisationen. Från 1060-talet inrättade den kristna missionen ett första biskopsstift i Sigtuna. Under de närmaste årtiondena och in i 1100-talet byggdes organisationen ut och en sockenindelning genomfördes. Denna bygger enligt Upplandslagen (Holmbäck & Wessén 1933 s. 13 ff., 34 f.) på en egentligen aldrig fullständigt genomförd indelning i hundares- och toltkyrkor, där hundarets huvudkyrka var den förnämsta i distriktet. Detta avspeglas möjligen i att, som Åke Hyenstrand påvisade (1974 s. 93; 1982), antalet bebyggelseenheter i hundareskyrkans socken ofta var dubbelt så stort som i toltkyrkans, vilket i sin tur kan

vara bakgrunden till att bönderna enligt Upplandslagen skulle svara för skatten för ett marklands prästgård för hundareskyrka och ett halvt markland för toltfakyrkan.

Alla dessa kyrkor skulle ha en prästgård, antingen avgärdad som en särskild egendom från någon äldre enhet, eller en gård i denna om det rörde sig om en kyrkby. I en del fall har också gamla huvudgårdar blivit skänkta till kyrkan och har då fungerat som prästgård. Många av dessa nyskapade enheter kallades bara »kyrkbyn», »prästgården» eller behöll sitt gamla namn. Men många prästgårdar fick också, som Svante Strandberg framhållit (1997 s. 277 ff.), egna nya namn, ibland av gammal karaktär som till exempel i flera fall *Solberga*.

En liknande namngivning med beteckningen *tuna* är i dessa fall inte orimlig. Har biskopen sitt *Sigtuna*, så har prästen antingen han nu har en hundareskyrka eller en toltfakyrka, sitt eget *tuna*, ibland med en läges- eller distriktsangivande förled som i *Sollentuna*, *Vallentuna*, *Färentuna*, för att ta några exempel. Detta skulle kunna vara en rimlig förklaring, dels till att så många centrala socknar och prästgårdar har namn på *-tuna*, dels till att så många av dessa gårdar saknar gravfält eller fornlämningar från yngre järnålder. *-tuna*-namnet knyts på så sätt till en specialbebyggelse inom ett större gods eller en socken. En liknande roll verkar *Bo* och *Bona* att ha (Ambrosiani 1988). Dessa gods heter under senmedeltiden något annat, men visar sig omkring år 1500 ofta ha namnet *Bo* eller *Bona* på den centrala gårdsenheten.

I flera fall som *Sigtuna* i Frustuna, *Sittuna* i Ösmo, och flera *Sigtuna* eller motsvarande i andra delar av Sverige förekommer en klar uppkallelse efter själva stadsnamnet, biskopssätet *Sigtuna*. I dessa fall har man en tydlig uppkallelse av gårdarna, ofta dessutom i kyrklig hand. Detta antagande stöds av att närmare 40 % av de *-tuna*-namn, som ligger inom det som rimligen blev *Sigtuna*-stiftets område, är knutna till kyrkbyar och prästgårdar, medan andelarna är avsevärt lägre i Södermanland och Västmanland med Strängnäs respektive Västerås som biskopsstäder. Benägenheten att döpa sin prästgård efter *Sigtuna* bör rimligen vara större inom det egna stiftet än i övriga delar av området.

I olika sammanhang har framförts att *husby*-beteckningen troligen är en form av omdöpning av befintliga gårdar i samband med en riksbildning i tidig kristen tid, medan gårdarna med *-tuna*-namn skulle ha en lång tradition bakåt. Kan det möjligen vara tvärtom? *Husby*-namnen representerar tydligare en äldre administrativ nivå för en tidig kungamakt, medan *-tuna*-namnen ofta har tillagts orter som dragits in i prästgårdsbildningen under den kyrkliga organisationsfasen under tidig medeltid. Båda namntyperna visar en stor varia-

tionsbredd när det gäller antalet fornlämningar från yngre järnålder. Troligen har nya enheter med dessa namn skapats allt efter behovet av nya administrativa centra i samband med de distriktsdelningar, som har tillkommit i samband med den snabba bebyggelsestillväxten.

Detta skulle innebära en ny förståelse av *-tuna*-namnen och namnskicket i Mälardalen, allra helst om man kan genomföra en fullständig bebyggelseanalys av hela namnklustret kring respektive *-tuna*-gårdar. Därvid bör både arkeologiska, språkliga, historiska och geografiska parametrar tas i bruk. Det finns också anledning att fundera över frågan om vi faktiskt har en hel grupp olika namn, *-tuna*, *Husby*, *Bo/Bona* och *Hovgården*, som fungerar som markörer för speciella funktioner inom huvudgårdskomplexen under sen förhistorisk tid och medeltid. Samtidigt har de lite olika ställning: ett *husby*-namn omtalas ofta med namnet på hundaret eller motsvarande distrikt efterhängt för att visa vilken husby det är, *-tuna*-namnet har i stället ett sammanbakat prefix av samma art men gärna inriktat mot den kyrkliga organisationen, *Bo* och *Hovgården* visar sin roll med formeln *i* och namnet på bebyggelseenheten.

Litteratur

- Allerstav, Agneta & al., 1991: Fornsigstuna. En kungsgårds historia. Bro. (Stiftelsen Upplands-Bro fornforskning.)
- Ambrosiani, Björn, 1964: Fornlämningar och bebyggelse. Studier i Attundalands och Södertörns förhistoria. Uppsala.
- 1985: Aristocratic graves and manors in early medieval Sweden. I: In honorem Evert Baudou. Ed.: Margareta Backe & al. Umeå. (Archaeology and environment 4.) S. 109–118.
- 1987: Vattendelar- eller Attundalandsvägen. I: Runor och runinskrifter. Föredrag vid Riksantikvarieämbetets och Vitterhetsakademiens symposium 8–11 september 1985. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Konferenser 15.) S. 9–16.
- 1988: Helgö or Bona on Helgö. I: Thirteen studies on Helgö. Stockholm. (The Museum of National Antiquities. Studies 7.) S. 14–19.
- 2002: Mälardalen från fornkungar till folkungar. Stockholm.
- & Burell, Sven, 2006: Medeltida jordägare och aktörer på Mälardalen. Stockholm.
- Brink, Stefan, 1997: Political and social structures in early Scandinavia 2. Aspects of space and territoriality – The settlement district. I: Tor 29. S. 389–437.
- DMS 1:7 = Det medeltida Sverige 1. Uppland 7. Attundaland. Bro, Färingö, Adelsö, Sollen-tuna. Utg. av Olle Ferm, Mats Johansson & Sigurd Rahmqvist. 1992. Stockholm.
- Gustavsson, John & Lidén, Hans A., 1980: Mälardalens bebyggelse. Om ett kartprojekt vid Statens historiska museum. I: Fornvännen 75. S. 73–80.
- Holmberg, Karl Axel, 1969: De svenska tuna-namnen. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 45. Studier till en svensk ortnamnsatlas 12.)

- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias, 1933: Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar. Första serien: Östgötalagen och Upplandslagen. Stockholm.
- Hyenstrand, Åke, 1974: Centralbygd – Randbygd. Strukturella, ekonomiska och administrativa huvudlinjer i mellansvensk yngre järnålder. Stockholm. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Studies in North-European archaeology 5.)
- 1982: Om Tuna-problemet och den territoriella indelningen. I: Bebyggelsehistorisk tidskrift 4. S. 83–88.
- Lindqvist, Sune, 1918: Åker och Tuna. En ortnamnsstudie. I: Fornvännen 13. S. 1–30.
- Nilsson, Anders, 2007: »Tuna» i Sollentuna – gammalt och nytt om en mångtydig plats. I: Gården, tingen, graven. Arkeologiska perspektiv på Mälardalen. Red.: Johan Anund. Stockholm. (Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter 71.) S. 41–68.
- Strandberg, Svante, 1997: Sörmländska sockennamn. I: Ortnamn i språk och samhälle. Hyllningsskrift till Lars Hellberg. Red. av Svante Strandberg. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Nomina Germanica 22.) S. 267–285.
- Ståhle, Carl Ivar, 1946: Studier över de svenska ortnamnen på -inge på grundval av undersökningar i Stockholms län. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 16. Studier till en svensk ortnamnsatlas 3.)

Summary

Names in *-tuna* in central Sweden. Iron Age formations and medieval transfer names?

By Björn Ambrosiani

Settlements with names in *-tuna* have long figured prominently in discussions among both place-name scholars and archaeologists. They have been said to be of considerable age and to have had a special function in the pattern of settlement.

This article reviews the entities with *-tuna* names in the Lake Mälaren region and shows that only a few of them are linked to complexes of monuments from the Early Iron Age/Migration Period. The majority seem to be spread over the whole of the Late Iron Age, and a number of them lack monuments and are the vicarages of either principal parishes or dependent churches within the hundreds (*hundare*).

In other words, *-tuna* names, like many other so-called prehistoric name types, emerged continuously over a long period. The most recent of them are attached to ecclesiastical residences, perhaps as transfer names inspired by the main centre of the diocese, Sigtuna.

Further research is needed into the way settlements were grouped, drawing on archaeological, historical and cultural geographical sources. Only then will it be possible to satisfactorily analyse the distribution of *-tuna* names and other name types in relation to past patterns of settlement.

Om *valv* i nordiska ortnamn

Av Lars-Erik Edlund

Namn och bygd 98 (2010), 21–37.

Lars-Erik Edlund, Department of Language Studies, Umeå University: On *valv* in North Germanic place-names

Abstract

An analysis of the Ångermanland hamlet name *Valto*, which interpreted the name as ‘the valley (hollow) between the hills’, raised the question of the meaning of the topographical term *hvalf*. Here, that question is discussed in more detail, on the basis of early linguistic, dialectal and onomastic evidence from the Scandinavian languages. As well as *valv/hvalf*(-) and *hvälv*(-), the present analysis includes, at a more superficial level, **hvilf* (together with Icelandic *hvilft*, Faroese *hvilvt*), the verb *hvelfa* and forms such as Icel. *hvolfur*, *holf* (< **h(w)ulfa*-), *holfa* and *holfinn*. This group of words is built around a meaning ‘to arch, form a vault’, and *hvalf* (and its cognates) could be used in the Scandinavian languages to refer both to something that arched upwards and to the inner, vaulted side of something, e.g. a shield – that is, to both convex and concave forms. The use of *valv* to denote hills, and primarily rocky terrain, is found in Jämtland and Hälsingland dialects and – in the form *olv* – in the dialects of Uppland. However, the sense ‘hollow’, ‘valley’ is also found, in various parts of the Swedish-speaking area, in Norwegian, where it is widespread, and in Modern Icelandic.

Keywords: the topographical term *hvalf*; the hamlet name *Valto*, semantics, linguistic, dialectal and onomastic evidence, Scandinavian languages.

Nyligen har det ångermanländska bynamnet *Valto* tolkats som ’dalgången (sänkan) mellan höjderna’, där bestämningsleden skulle vara ett höjdbetecknande *hvalf* (Edlund 2010). Men betydelsen av *hvalf* är, visar det sig, inte så alldeles oproblematiskt som man kunde frestas att tro, och måste klarläggas genom en analys av ett större fornspråkligt, dialektalt och onomastiskt material från Norden. Den analysen redovisas separat i denna artikel. Här behandlas *valv/hvalf*(-), *hvälv*(-), **hvilf* (jämf. isl. *hvilft*, fär. *hvilvt*, se not 1) och verbet *hvelfa* (se nedan och not 3) och dessutom former som isl. *hvolfur*, *holf* (< **h(w)ulfa*-), *holfa* och *holfinn*.¹ I sammanhanget relevanta verb och adjektiv

¹ Det till *hvalfa* v l j u d a n d e **hvilf* finns representerat i ortnamnen och i det appellativa ordförrådet, jfr Strandberg (2000 s. 245). Beträffande ett jylländskt *Hvilsom* räknar Kristian Hald (1942 s. 76) med ett fda. **hvilf* i betydelserna ’sänka’ eller ’höjd’ (snarast kanske det senare), som skulle kunna ingå också i andra danska ortnamn. Se närmare Hald nyss a.st., där sakförhållandena för en rad namn redovisas. Bent Jørgensen säger i DSt (2, 1982 s. 64) att bestämningsleden i *Hvilsager*, *Hvilsom* och *Hvilsted* utgörs av detta fda. **hvilf* ’förhöjning, hvælv’ medan bestämningsleden i ett *Hvilshøj* i Vendsyssel sägs kunna vara **hvilf* eller, alternativt, ett fda. **hvilvi* ’hvælv, kuplet terræn’ (a.st.). Beträffande ett isl. *hvilft* f. ’Hulning, Fordybning; spec. om en gräsbevokset Fordybning i Terrænet’ se Blöndal (s. 376), och jfr Lex. Poet. (s. 302). Hos Jónsson (1934 s. 271) finner man ordet i den preciserade betydelsen ’fordybning i et ellers fladt terræn’. Ordet möter i färöiskan som *hvilvt*, vilket enligt Føroyisk orðabók (1 s. 502) betyder

dras alltså in i diskussionen. Tyngdpunkten är emellertid lagd på de terrängbetecknande betydelseerna, och vidare ligger visst fokus på svenskspråkigt material.

Appellativet *hvalf* – och ord som hör samman med detta – kan styrkas från de olika nordiska språken, och det finns redan i fornspråken en rad belägg. Från fsv. noterar man sålunda *hvalf* n. och f. 'hvalf, hvälfdt tak, hvälfdt rum', 'grifthvalf' m.m. (Söderwall 1 s. 527, jfr Söderwall Supplement 1 s. 319), *hvälv* v. 'hvälvfa, förse med hvalf, bygga med hvalf', *hvälvfa sik* v. 'kullstjälpas' (Söderwall 1 s. 542), 'välva, stjälpa' (Söderwall Supplement 1 s. 325 f.). Från äldre danska noteras *hvalv* s. 'hvælving', 'øjelåg' (Kalkar 2 s. 308), *hvælve* v. 'vende om (om et kar, bæger osv.)', 'hvælve', 'sluge', 'dreje sig' (ibid.). Jfr ODS 8 sp. 808, sp. 942 ff.

Från Fritzner (2 s. 110) kan bl.a. anföras fvn. *hvalf* n. 'Hvælving, hvælvet tag eller Dække', 'Skjoldets indre, hule eller hvelvede Side', *hvalfa* v. 'hvælve' (a.a. s. 110) = *holfa* v. 'ligge hvælvet' (a.a. s. 36, jfr Torp 1909 [1974] s. 38), *holfinn skjölðr* 'Skjold som har en Bug (hvalf), er hul eller hvælvet paa den indre Side' (Fritzner 2 s. 36). Man noterar från Cleasby & Vigfusson (s. 317) ett *i-hvolfr* adj. 'a little convex'; Blöndal (s. 395) anger för *i-hvolfur* adj. betydelsen 'konkav, indbuet, indhvælvet', och för *i-hvolfa* f. 'Konkavit, Indbuetthed'. För *hvelfa* v. föreligger betydelseerna 'hvælve, vende en hul Gjenstand saaledes om, at den faat en Stilling modsat den, som den efter sin egentlige Bestemmelse skulde have', 'hvælve, gjøre, indrette eller forsyne med Hvælving eller hvælvet Tag' (a.a. s. 127). Jfr Cleasby & Vigfusson under *hólfinn*, *hválfr* och *hvelfa* (s. 280, s. 298 f.). Lex. Poet. (s. 296) uppger att *hvalf* n. (egentligen *hválfr*) används i betydelsen 'hvælv, hvælving', exempelvis i uttrycket *hvalfbýrjar* 'vindens hvælving', alltså himlen. Blöndal anför (s. 374) ett sällsynt belagt *hvelfi* n. 'Svælg' (jfr Strandberg 2000 s. 245 n. 3).

Den etymologiska utgångspunkten för ordgruppen kräver en särskild utredning. Det kan inledningsvis konstateras att det i de nordiska språken finns ett välstyrkt, svagt böjt *j*-verb, ett kausativum, **hwalbijan*, bildat till

'lítill vallaður botnur el. kassur, vallað gjógv' – det används alltså om en gräsbevuxen dal eller sänka, eller en gräsbevuxen klyfta. Se även Svabo (s. 458) *kvilt* »liden Indhuk i Strandbredden, parvus sinus litoris». Enligt Chr. Matras (1933 s. 156) kan *hvilut* f. översättas 'Fordybning, Sänkning, lille Dal', och på sist a.st. sägs att elementet i ortnamn på Vágur karakteriseras som »en stórir vallaður kassur, ein lítill botnur». Blöndal Magnússon (s. 398) räknar för ordets vidkommande närmast med ett ursprungligt **hwelfiðō*. För det möjligen härmed samhöriga got. **hwilfrjos* f. pl. 'kista', som nämns i flera av de etymologiska ordböckerna – enligt Jóhannesson (s. 263) och Pokorny (1 s. 630) om »zwei übereinandergelegte ausgehöhlte Einbäume» – jfr Lehmann (s. 200).

ett starkt verb, snarast ett **hwelban*, som vi fortfarande kan se spåren av.² Norska dialekter har sålunda ett starkt *kvelva* 'hvælve, ligge eller staae i en hvælvst Stilling, med Bunden opad', 'hvælve sig om, komme i en hvælvst Stilling', i former som *kvolve*, *kolve*, *gvelve*, *holve* m.fl., och ett svagt *kvelva* 'hvælve, omvælte, sætte i en hvælvst Stilling', 'styrte ved en Omhvælving, hælde ud, lade falde', 'vende, vride tilbage', 'danne Hvælvning eller Huulrunding, hvælve sig' (Aasen s. 405, Ross s. 449, jfr Torp s. 345). Uttrycket »det kvelver inn» översätts av Aasen (s. 405) 'det hælder indad, om et Landstykke', en betydelse som har relevans för terrängordsbetydelser som nedan diskuteras. Också i svenska dialekter finns både det starkt och svagt böjda verbet vid varandras sida, där det svaga verbet betyder 'välva', alldeles som det starka, men dessutom uppges ha betydelsen 'bygga som ett hvalf', 'vända om, omhvälfva' (Rietz s. 273a–b). Annars uppträder såväl det starka som det svaga verbet i en rad andra betydelser i de svenska dialekterna.³ Man kan konstatera att verben inte betydelsemässigt hållits isär i dialekterna utan synes ha gått in i varandra. På västnordiskt område reflekterar perf. part. *holffinn* (se ovan) den starka böjningen.

Ordet *valv*, och dess nordiska motsvarigheter, har hittills ofta i de etymologiska ordböckerna på utomgermanskt område kopplats samman med grek. *kólpos* 'sköte, veck, bukt' (se om detta Frisk 1 s. 904 f.) och en rot (ieur. **kuelp-*)⁴ som har haft en betydelse 'bukta, välva sig', se Jóhannesson (s. 263), Pokorny (1 s. 630). Jfr för etymologi utefter dessa linjer även Hellquist (s. 1306, s. 1388), Tamm (s. 335, s. 340), Torp (1909 s. 117), Falk & Torp (1 s.

² Jfr Seebold (1970 s. 281) som för sin del konstaterar att ett germ. verb **hwelb-a* »nicht mer sicher belegbar [ist]; obwohl seine ursprüngliche Existenz wahrscheinlich ist».

³ Verbet *välva* finns i svenska dialekter i betydelser som minner om den standardsvenska betydelsen, men också i den närliggande betydelsen 'vända', och därur härledda betydelser sådana som 'visa ögonviktorna', 'vända båtar upp och ner', 'vända markärl'. I västgötskan finns sammansättningen *magvalv* som betecknar att det vänder sig i magen (jfr sammansättningen *magvända*). I förbindelse med detta måste från de jämtska dialekterna uppmärksammas uttrycket »de våålv» (i magen), vilket sägs när man får kväljningar eller när magen »råkar i uppror». Att *valva utur* betyder 'vända upp och ner på något för att hålla därur vätska' (Mörsil). I Tjust har upptecknats ett verb *valva* i den specifika betydelsen 'vända om en hösäte'. Verbet *gvälfva* i betydelsen 'hvälfva, bergtaga kor, hästar, då trollen omringar', jfr uttrycket *en gvald ko* 'gjord osynlig aftrollen' (OSDs), upptecknat av L. Landgren i Hälsingland 1861, representerar en specialbetydelse hos detta verb. Jfr Wennberg (s. 24). – Också i danska dialekter, färöiska och nysländska finns betydelser som påminner om dessa nämnda betydelser av verbet. Feilberg (1 s. 713 f.) uppger bl.a. för *hwælv* v. från jyska dialekter: 'vende noget, en kop, et kar, en båd med den hule side ned', 'strømme ud, hælde ud', jfr Feilberg (4 s. 233) och, för än mer utförliga betydelseangivelser, Jysk ordbog, <http://www.jyskordbog.dk/ordbog/>. Føroyisk orðabók (1 s. 470) har för *holva* v. betydelsen 'liggja við botninum upp', 'venda botnin upp', jfr Svabo *holva* (sp. 342 f.) och *kvolve* (sp. 464). Blöndal (s. 377) anger för isländskans *hvolfa* v. betydelsen 'hvælve, vende Bunden opad paa', 'tømme Indholdet'. Hertil svarande betydelser finns dessutom i norska dialekter, se närmare ovan.

⁴ Jag väljer att återge de germ. och ieur. formerna i enlighet med bruket i aktuell ordbok. Det innebär att *ku* resp. *kʷ* som används i somliga ordböcker svarar mot *kw* resp. *kʷ* i andra.

442; 2 s. 1487), Nielsen (s. 194), Torp (s. 343, s. 345), de Vries (s. 247, s. 268, s. 271; *holfa*, *holfinn*, *hvalf*, *hvelfa*), Blöndal Magnússon (s. 359, s. 392, s. 395; *holfa*, *hvalfa*, *hvelfa*), Olson (1916 s. 133).

Man kan dock av formuleringar i vissa av de nyss nämnda framställningarna ana att sammankopplingen mellan *hvalv* och *kólpos* inte ansetts vara helt oproblematisht. Tamm (s. 335) exempelvis säger att stammen i *hvalv* »är väl samma» som i det grek. *kólpos*, och Frisk (1 s. 905) framhåller att, vid en rekonstruktion av *kólpos* av äldre **kwolpos*, »ergibt sich die Möglichkeit, [*kólpos*] mit germ. nhd. *wölben* zu verbinden». Blöndal Magnússon (s. 395) nämner vid sin härledning av det starka verbet *hvelfa* det grek. *kólpos*, knyter an till ieur. **kuel-p-* eller **k^wel-p-* och noterar explicit att »í síðara tilvikinu gæti orðstofninn átt skylt við *hvel*».⁵

Hos Bjorvand & Lindeman utvecklas den etymologiska analysen på ett klargörande sätt. Förf. konstaterar bl.a., vad gäller *valv* och *kólpos*, att »den formale överensstemmelsen er mindre enn man gjerne antar, siden de germanske formene forutsetter ieur. **k^welbh-* med **bh* och ikke **p*» (s. 511).⁶ A.st. konstateras nämligen, med stöd av bl.a. fornhögtyska former som *sin(i)welb* 'böjd, rund', att utgångsformen är ett germ. **h^welba-* med **b* (och rotbetoning). Verbet kopplas samman med roten **h^wel-* 'dreie, vende' av ieur. **k^wel-* 'dreie' (i bl.a. *hjul*), och en parallell bildning skulle med denna utgångspunkt föreligga i germ. **h^werb-* i fvn. *hverfa*, m.fl., se Bjorvand & Lindeman (s. 510 f., s. 478 ff., s. 1296 f.). Verbalstammen germ. **h^welb-* har dock, även med denna utgångspunkt, grundbetydelsen 'välva sig' – detta framhålls explicit av Bjorvand & Lindeman (s. 484 f.) i samband med analysen av fvn. *hváll*, no. *hol*, som antas ha den ursprungliga betydelsen 'det som välver sig', senare: 'rund hög'.⁷ – Enligt min mening knyter man utifrån dessa senare etymologiska utgångspunkter på ett övertygande sätt samman *hvalf* s. och *hvelfa* v. med en rad andra ord i germanskt lexikon.

För att sammanfatta: ordgruppen tar sin utgångspunkt i en betydelse 'välva sig', och det är tydligt att *hvalf* (och de därmed besläktade orden) redan i fornspråken både kunnat användas om något som välver sig uppåt, som ett välvt tak, och om den inre, välvda sidan av något, t.ex. av en sköld – det synes med andra ord kunna röra sig om såväl konvexa former som konkava. På västnordiskt område finns uppenbarligen för flera av orden

⁵ Det kan noteras att Rietz (s. 273b), om ock endast i förbigående, i sin artikel om *hvalva* nämner anknytning till »fn. *hvel*, n. klot; hjul».

⁶ Bjorvand & Lindeman (s. 511) framhåller f.ö.: »[h]vorfor disse rekonstruerte størrelsene skal inneholde en sekvens **kw-* og ikke en labiovelar **k^w-* gjøres det ikke rede for».

⁷ För adjektivstammen **h^walba-*, och former därav i germ. språk, jfr Heidermanns (1993 s. 314).

såväl en komponent 'konvex' som 'konkav' vid varandras sida. Detta är viktiga utgångspunkter för analysen av de härmed samhöriga terrängorden.

Terrängbetecknande betydelser av *valv* och besläktade ord i dialekter

De vanligaste betydelserna av *valv* i de svenska dialekterna är 'valv i bakugn', 'fönster- eller dörrvalv', 'valv (i kyrka)' och liknande. Någon gång finns i dialekterna även betydelsen 'himlavalv' belagd. I gotländskan finner vi *valver* n. 'grafhäll, grafsten, gravvalv', se Gotländsk ordbok (s. 1156).⁸ Också i de danska dialekterna möter *hvelv* n. »om det buede loft i en *bageovn*» (Ømålsordbogen 8 s. 101). Avledningen *hvelving* f. (eller *hvelvning*) synes annars i de danska dialekterna vara den vanliga beteckningen för 'valv i byggnad' (se bl.a. Feilberg 1 s. 714, Ømålsordbogen 8 s. 102 f., Espegard 2 s. 75, Gotfredsen 1 s. 483, Jørgensen s. 217). I färöiskan finns *hválv* n. '(á húsi) bogaskapað loft (serst. á kirkju)' (Føroysk orðabók 1 s. 501). Jfr för övrigt redovisningen ovan.

Terrängbetecknande betydelser av *valv* i dialekterna är här av större intresse. I många fall tycks *valv* beteckna en stenig terräng och liknande, i de flesta fall höjder. Orden *valv/stenvalv* s. och *valvig* (*valvot*) adj. möter sålunda i jämtska Stugun där Bertil Flemström upptecknat hithörande ord i förbindelse med namnet *Valvberget*. »Där är *valvigt vålvit* – *vålvut*, dvs. stengt, fullt av storsten, *vålv* – *stenvålv* n. terräng uppfylld av storsten», skriver han. Appellativet *stenvalv* används i jämtska Bodsjö om ett påtagligt stengt område. Detta ord kan jämföras med *gualv/stengualv* 'klippras, stenrammel' (och *Bärg-guälv*), i äldre uppteckningar belagt från Delsbo, och *valver* n. – och intill det ett synonymt *valster* – från Ljusdal, i en äldre uppteckning med följande både målade och preciserande betydelse: »sten-, bergsbrote m. tätt busksnår så intet djur kan gå der» (OSDs). Ett *valver* n. används i Bjuråker om en grop med (mossklädda) stenar i, ett

⁸ Även en del andra betydelser av *valv* (och därmed samhöriga ord) finns i dialekterna. I Södermanland och Uppland noteras ett *valv* i betydelsen 'upphöjning i vatten'; från Möja har J. Westin sålunda upptecknat ordet i betydelsen 'den rörelse i vattnet, som uppkommer då t.ex. en stor gädda hastigt vänder i vattnet'. I Råneå i Norrbotten har T. Bucht noterat ett *vslv* i en härom minnande betydelse 'stor våg', med förklaringen »någon stor fisk skulle där ha gjort en våg». Härtill svarande verb är *välva* (*till*) 'höja sig (om vatten)' (Tunaberg) och »välvde till» i betydelsen »slog (om fisk som står i vattenytan)» (Överkalix). I bl.a. Östergötland, Närke och Södermanland finns sammansättningen *rotvalv* 'roten på ett ikullblåst träd', som ju kan jämföras med ett valv.

»stenras». I flera socknar i Hälsingland finns adj. *valvig* i betydelsen 'stenig och eländig med djupa hål mellan stenarna'.

På uppländskt område finns ett appellativ som betydelsemässigt minner om dessa sistnämnda betydelser, och som sannolikt återgår just på *valv*. Det är *olv* 'stenig, oländig mark, stenhöjder' m.m. (socknarna Ekeby, Film, Hållnäs m.fl.), *stenolv* 'stenröse, stenkummel' (Rasbo); ett *olver* n. 'oländigt stenröse' finns upptecknat i Österlövsta. Adj. *olvigt*, belagt i flera uppländska socknar, används '(om terräng) med stora blockstenar och ris'. Se Strandberg (2000 s. 242 f. med litt.).⁹

Appellativet *välva* m., som upptecknats i dalsländska Dals-Eds socken och används »om kupig 'välvd' formation», ingår av allt att döma i ett par ägonamn, se nedan.

I jämtska Åre har Herman Geijer upptecknat *valv* i betydelsen 'fjälldal, långsträckt, ej kitteldal'. Adj. *valvig* beläggs även i norrbottniska Nederkalix där det »användes om mer jämna sänkor och upphöjningar i terrängen, om spismurar ell. bakugnar m. valv o. dyl.».

Ett *välva* f. anförs av Vendell (s. 370) och Wessman (s. 295) från österbottniska Replot i betydelserna 'däld', 'träsk (tjärn) beläget mellan kullar', 'vik, vari havsvågorna välva in'. Jfr Rietz (s. 273b), där *hvälv* f. uppges finnas i de finlandssvenska dialekterna, närmare bestämt på »Öarne i Qv[arken]». Ordet förefaller ha en mycket lokal utbredning.¹⁰

Från norskt område noteras från Aasen (s. 405) *kvelv* n. 'Hvælv', 'noget som er hvælv, især en omhvælv Baad paa Vandet', *kvelv* m. bl.a. 'en Hvælv', 'et Slags aaben Kasse at bruge til Bund for et Slæde-Læs'. Terrängbetydelser kan också noteras, såsom 'en Huulning, en rundagtig Fordybning imellem Bakker eller Bjerger' från Ryfylke. Ett *kvelv* f. uppges från Hallingdal. Aasen anför i sin ordbok även ett »Kvæv» från Raabygdelaget – som motsvarar dagens inlandskommuner i Aust-Agder men också delar av det inre Vest-Agder – och från Telemark. Ross (s. 449)¹¹ uppger från Ryfylke *kvelva* f. 'skaalformig Dal'.

⁹ Strandberg (2000) nämner i förbigående möjligheten av att sv. dial. *olv* skulle kunna vara ett till *valv* avljudande **hwulv*-. Han nämner därvid fvn. *-holff* n. 'valv', *holfa* 'välva', *holffinn* 'välvd' (de Vries s. 247), isl. *hólf*, *hólfa*, *holffinn* (Blöndal Magnússon s. 359), jfr även ovan. Mest närliggande är det väl ändå att hålla samman *olv* med *valv*, då formen ljudmässigt kan förklaras utifrån ett *valv*, även om anknytning till den avljudande formen inte helt kan uteslutas.

¹⁰ Redaktionssekreterare Susanne Bergström-Söderlund har från FOreg bekräftat ordet, varvid följande primärbelägg, samtliga från Replot, kan andras: *wälvo* 'däld; äfven ett mellan kullar beläget träsk' (C. J. Roos ca 1860; SLS 661c s. 84); *välvo* 'ängsvik, vari vattnet tidtals »välver» in' (Hembygden 6, 1915 s. 107); *välvo* 'vik, dit havsvågen svallar' (Vilh. Sjöberg 1921; SLS 325 s. 20); *välvo*, *välvon*, *välvor*, *välvona* 'bäckmynningsgrop med vallar; fördjupning i bäckmykning med omgivande vallar' (Vallgrund – min hembygd 6, 1992 s. 35, 37, 79). Jag tackar henne varmt för hjälp med dessa uppgifter. Jfr beträffande betydelserna i de österbottniska dialekterna vissa betydelser nämnda i not 8.

¹¹ Ross (s. 992) uppger även, detta efter Sophus Bugge, ett *kvelv* i betydelsen 'Vandhvirvel'.

I Norsk ordboks primärsamlingar finns ytterligare belägg för *kvelv* (*gvolv* m.fl. former) i terrängbetecknande funktion: från Oppdal exempelvis uppges betydelsen 'rundaktig fordjupning el. søkk i landskapet', från Suldal 'rund søkk millom bakkar'. Från Övre Telemark skall enligt en äldre uppteckning betydelsen vara »Græsgang op mod et Fjeld».¹²

I färöiska finns för *hválv* n. betydelsen 'e-t sum hválvir (serst. um hválvað helli)', alltså om välvning i en klippgrotta, med språkexemplet »innast í botninum var eitt djúpt hválv ella helli» (Føroysk ordabók 1 s. 501). På isländskt område kan från Blöndal (s. 377) anföras ett *hvolfr* n. med, förutom betydelsen 'Hvælvning', även 'gräsbevokset Lavning, spec. i en Bjærgside'.

Sammanfattningsvis kan konstateras att den höjdbetecknande betydelsen av *valv* (och dess motsvarigheter), snarast åsyftande steniga terrängar, finns representerad i jämtska och hälsingska folkmål. Steniga terrängar åsyftar även det av allt att döma med *valv* samhöriga *olv* i uppländska dialekter. En betydelse 'sänka', 'dalgång' finns emellertid också representerad på spridda håll inom svenskspråkigt område, är som synes allmän på norskt område – där beläggen på en hel del ställen indikerar en betydelse 'rund, skålformig sänka i terrängen' – och synes dessutom återfinnas i nyisländska. Den terrängrelaterade betydelse som kan noteras från färöiskt område utgår närmast från välvningen betraktad såsom ett tak. I utkanten av ordets svenska utbredningsområde, i vissa österbottniska dialekter, finns betydelsen 'dalgång' men också sekundära, mycket preciserade vattensamlingsbetecknande betydelser.

Elementet *valv* och besläktade former i ortnamn

Bland de nordiska ortnamnen kan elementet *valv* (och därmed besläktade former) i åtskilliga fall styrkas. Många av dessa namn är naturnamn, och en del av dem kan vara ganska unga bildningar. Vissa av namnen tycks bekräfta en betydelse 'höjd' för elementet. I Stugun finns *Valvberget*, som sägs höra samman med det redan nämnda *valv*, *stenvallv* n. 'terräng uppfylld av storsten'. I Ragunda i Jämtland kallas en stenig skogstrakt *Stenvalvet*; *stenvallv* sägs där beteckna »en plats, där det endast finns stora och tätt hopade lösa stenar». I Lillhärdal i Härjedalen finns ett *Stenvalven* som åsyftar stenanhopningar. *Valvet* i Husby i Dalarna lär innehålla »mycket sten och stenkummel», och kanske hör också detta namn hit.

¹² Från bl.a. Buskerud, Telemark, Vest-Agder, Rogaland och Hordaland, men även från Hedmark och Sor-Trøndelag finns uppteckningar av ordet *kvelv* i den terrängbetecknande funktionen, således med tyngdpunkt i dialekterna i södra och sydvästra Norge.

Ägonamnen *Välven* och *Grindvälvarna* i Dals-Ed, anses av Erland Rosell innehålla ett *välv* m. som upptecknats i socknen, och som åsyftar kupiga, »välvda», formationer, se ovan. Den förstnämnda åkern sägs vara välvd och ligger på en kupig kulle, de senare åkrarna »består liksom av flera kupor, 'välvda'».

Elementet *valv* har dragits fram också vid tolkning av det sörmäländska sjönamnet *Rönneln* (Strandberg 2000 s. 241 ff.). *Rönneln*, tidigare *Rönnolven*, tolkas (a.st.) nämligen som ett äldre **Rönhvalfssior* > **Rönolfssio*, alternativt som en bestämd form av **Rönhvalve*. Även andra formella alternativ diskuteras med det gemensamma att sjönamnet antas innehålla ett ur *hvalf* utvecklade *olv* 'stenig terräng; stenig höjd', se ovan. Det framhålls att »i det kuperade landskapet vid Rönneln» är förutsättningarna goda för en sådan namngivning, och Strandberg (2000 s. 243 f.) utvecklar saken så här:

På en höjd norr om Näset vid sjön finns anhopningar av stenblock. Särskilt tilltalande är det att söka bakgrunden till sjönamnets *-olv-* på en markerad holme [...] eller upphöjning i eller invid den förutvarande sjön, vid norra stranden öster om Byringe station [...]. Nedanför höjden finns en stor mängd stenblock, och uppe på toppen möter olika anhopningar av block. Allra längst upp går urberget i dagen. Det är inte svårt att tro att ordet *valv* (*olv*) kunnat användas om denna välvda och blockrika formation [...] Rönneln ligger omgiven av höjder, och ett *valv* med betydelsen 'sänka' i dess namn kan motiveras sakligt. Med tanke på närheten till Uppland med dess *olv*-material och på förekomsten av det markerade »stenvalvet» vid sjöns norra strand föredrar jag dock att här räkna med betydelsen 'stenig mark', 'stenigt och oländigt berg' e.d.

Namnet *Valto* i Nordingrå i Ångermanland synes, som inledningsvis sades, också innehålla elementet *valv*. På var sin sida av en långsträckt och bred dalgång finns höjdsträckningar, på vilka byarna Västervalto och Östervalto ligger. Eftersom huvudleden *to* har betydelsen 'dalgång', är det rimligt att anta att **Hvalfa-* åsyftar höjderna. Att närmare än så precisera betydelsen, dvs. att avgöra om terrängordet karakteriserat en speciell typ av terräng, exempelvis en stenig terräng, går däremot inte (Edlund 2010).

För också en del ytterligare svenska bebyggelsenamn kan möjligheten av etymologisering i anslutning till ett höjdbetecknande *valv* prövas. *Valstad* i Vartofta hd i Västergötland har tidigare av Ivar Lundahl (1927 s. 142, jfr SOSk 13 s. 219, s. 223), antagits innehålla ett personbinamn *Hval*, identiskt med det fsv. *hvaler* 'valfisk', jfr även Linde (1969 s. 67). För namnet finns några äldre skrivformer såsom *Hwalffstathir* 1302 (byn), *in Hwalfstadhum* 1323, *de Hwalfstadhum* 1350 (socknen), vilka, trots att de uppträder tidigt och förekommer i av varandra oberoende källor, av Lundahl (1927 s. 142) inte tillmätts något etymologiskt värde. En härledning av *Valstad* i anslutning

till *valv* som höjdbeteckning antyds emellertid av Strandberg (1989 s. 48), och i SOL (s. 342) sägs sockennamnet kunna innehålla just *valv* »med syftning på en terrängformation vid kyrkbyn». ¹³ Mycket talar för att denna tolkning träffar rätt.

Även vad gäller bynamnet *Valsta* i Svärta, Södermanland, är det, enligt Strandberg (1989 s. 48), fullt tänkbart att en upphöjning eller »möjligen en intilliggande, mer eller mindre välvd sänka» kunde komma ifråga i namnbildningen. För några andra sörmländska namn (*Valsta* i Bettna; *Valsberg* i Lunda) kan (a.st.) också en anknytning till *valv* övervägas, låt vara att det av honom prefererade tolkningsalternativet går i annan riktning.

Vid diskussionen av flera av de nyssnämnda bebyggelsenamnen skymtar som synes även betydelsen 'sänka' fram. En sådan betydelse styrks av ortnamnsmaterialet. Flera ortnamn innehållande *valv* i betydelsen 'sänka' el. likn. finns på bohuslänskt område, och flera av dem kan vara bildade i relativt sen tid. Gårdnamnet *Valven* i Lane-Ryrs socken innehåller enligt OGB 12:1 s. 97 elementet *valv*, troligen just i en betydelse 'sänka' – gården sägs ligga i en djup och bred sänka. Man kan även lyfta fram *Valvemyran* (OGB 11 s. 107), namnet på en myr omgiven av berg, och *Mellänvälven* (OGB 12:1 s. 296), ett nu försvunnet namn på ett råmärke. Ett åkernamn *Välven* anförs av Gunnar Drougge (OGB 17 s. 230) från Krokstads socken, och det framhålls (a.st.) att åkern ligger i en svagt markerad sänka. Jfr **Välven* (**Välvet*), namnet på en åker (OGB 8 s. 365), vilket kanske också det hör hit.

I ångermanländska Vibyggerå har Sven Hiller upptecknat namnet *Valvlandet* (*Gvalvlandet*), en åker som sägs utgöra en liten välvning ner mot Tjärnbäcken. Ett *Hvalflandet* från en lantmäteriakt 1830 (Ås, Vibyggerå) lyfts också fram av Hiller. Åkern ifråga ligger lite högt, eftersom den delvis omges av en dal, så det är inte alldeles klart vad *valv* här syftar på. I Bjurholm finns terrängen *Valven* (*Valva*) som utgör den nedersta delen av några dalsänkor (»skoler») på prästgårdens ägor. Ett terrängbetecknande *valv* sägs ingå i namnet *Valvet*, Nederkalix, som lär vara en skålformig terräng (ÖNON 7B s. 172; jfr a.a. s. 173 där det om *Valvvattnet* sägs att sjön ligger »liksom ned-sänkt»). Ifrån Härjedalen noteras *Lillvalvet*, *Mittivalvet*, *Storvalvet* från Hede, Linsell och Tännäs, och en sluttning i Vemdalen heter *Valvet*. En dalsänka i Långå, Hede, heter också *Valvet* och ser enligt upptecknaren Carl Lindberg

¹³ Jöran Sahlgren (i Sveriges Bebyggelse, Landsbygden, Skaraborgs län s. 55) tolkar bestämningsleden som identisk med *vålm* (av äldre **hvalm*).

ut »som om man skulle vända upp och ned på ett källarvalv. En fin dalsänka i berget». Detta sistnämnda kan vara ett likhetsnamn.

Välvan är namnet på en liten »trind»¹⁴ sjö i Österbotten (Karsten 1921 s. 275) och sammankopplas med det ovan nämnda terrängbetecknande appellativet *välva* som används om däld men kan beteckna en vattensamling. Även i ett par andra naturnamn i mellersta Österbotten möter detta element, jfr Zilliacus (1989 s. 147, jfr s. 171).

Också på norskt område finns en del namn som diskuterats i ljuset av motsvarigheten till det terrängbetecknande *hvalf*. Ett *Hvelven* i Buskerud knyts i NG (5 s. 228) till norska dialekters *kvelv* i betydelsen 'Hulning, rundagtig Fordybning mellem Bakker eller Bjerger'. Sophus Bugge antar i NE (s. 134) det vara möjligt att *Kvelna* (av äldre **Hvelfn*) hör samman med *hvelf* eller *hvalf* 'Dalsenkning', men etymologin kan nog skäligen ifrågasättas, jfr NSL (s. 272).¹⁵

Bygdenamnet *Rygge* i Østfold, med äldre skrivningar som *Rygioff* och likn., har ansetts kunna innehålla ett *holf*, *hvolv*, *hvalf*, varvid NG (1 s. 339 f.) erinrar om betydelsen hos *kvelv* m. 'Hulning' etc., se ovan. Alternativt skulle man istället vid härledningen av namnets huvudled kunna utgå från den av Albert Kjær i NG (4:2 s. 78 f.) rörande *Burul* och NG (5 s. 262; 6 s. 40) rörande *Skjøl* antagna betydelsen av *holf*, *hvolv*, *hvalf* n. om 'opphøyet hvelving, forhøyning'. Men som framhålls i BØ 5 (s. 20) passar vare sig terrängbetydelsen 'för-djupning' eller 'höjd' särskilt väl för namnets del, och en anknytning av *Rygge* till *hof* skulle snarare kunna komma ifråga, antingen i en äldre höjdbetecknande betydelse eller en yngre, sekulär, betydelse 'central samlingsplats'. Slutgiltigt avgjort är detta dock inte.

På danskt område kan noteras en del namn bildade till *valv* som får antas ha betydande ålder. Ett är *Hvalløs* (Hualløss 1472, Hualløss, Hualøse 1552 etc.) där bestämningsleden enligt Kristian Hald i DS (18:1 s. 114) kan vara fda. *hwalf* 'hvælving' »anvendt om en terrænformation, her om det stærkt bakkede terræn umiddelbart nord for byen» – även en alternativ tolkning till fda. **hwal* 'høj' nämns. Bent Jørgensen i DSt (2, 1982, s. 63), som tolkar namnet som '(bebyggelsen) som saknar höjder', påpekar att namnet kan ha ironisk innebörd eller ha hänsyftat på att byn ligger i en

¹⁴ Ett adj. *valvlet* i betydelsen 'rundlagd (i ansiktet)' finns bl.a. i flera dialekter i Västerbotten och Ångermanland (OSDs; dialektordsamlingarna vid SOFI, Dialektavdelningen). Jfr Rietz (s. 273b) *gvalv* 'rund, trind' från Västerbotten (väl snarast från Nordmaling).

¹⁵ På norskt område finns på flera håll gårdnamnet *Hvalstad*, *Kvalstad* (se NG 2 s. 146, 154; NG 12 s. 370 f.; NG 15 s. 309, jfr NSL s. 229). Dessa namn antas innehålla mansbinamnet *Hvalr*. För i varje fall några av dessa borde, av topografin att döma, även en utgångspunkt i *hvalf* (motsv.) kunna övervägas, på samma sätt som beträffande svenska namn på *Val-* som *Valstad*. Det är dock svårt att bedöma detta utan ingående terrängstudier.

förhållandevis jämn terräng omgiven av flera höjder. Ett annat namn är *Vellinge* (Hvelvingæ 1391 (1681), Hwællingæ 1435 etc.), av Kousgård Sørensen i DS (14 s. 171), jfr Jørgensen i DSt (3, 1983, s. 144), betraktat som en avledning till roten i fda. *hwalf* n. 'hvælving, øjenlåg', »her brugt om bakket terræn».

Man kan sammanfattningsvis konstatera att ortnamn på *valv* kunnat bildas under lång tid på nordiskt område eftersom ordet levt kvar i det talade språket, och att elementet dessutom uppvisar olika betydelser i namnbildningarna. Dessa betydelseskilnader kan knytas till både tiden och rummet – alltså till namnets ålder och var på nordiskt område namnet bildats. Då det rör äldre namn är det inte lätt att säkert avgöra vilken betydelse *valv* uppburit vid tiden för en namnbildning. På östnordiskt område finns uppenbarligen en del gamla namn som visar att *valv* haft en höjdbetecknande funktion, men betydelsen 'sänka' måste hållas öppen också för en del av dessa namn. På norskt område aktualiseras vid härledningen av hithöriga namnbildningar betydelsen 'sänka', jfr härtill det appellativa materialet, men där kan nog också den höjdbetecknande funktionen diskuteras för en del namn. I en del fall är det dock istället fråga om lokaler som i något avseende liknar ett ugnsvälv eller källarvalv (t.ex. *Valvet*, Hede, ovan), alltså snarast rimligen yngre likhetsnamn.

Valven – terränger sedda ur olika perspektiv

Med *valv* (och därmed besläktade ord) kan tydligen såväl konvexa som konkava terrängformationer åsyftas. För det till grund för *valv* i anslutning till Bjorvand & Lindeman liggande verbet germ. **hwelba-* har en ursprunglig betydelse 'välva sig' med goda skäl postulerats, och vidare finns uppenbarligen en rad gamla nordiska ortnamn bildade till *valv*, vilka åsyftat höjder. Att ord med grundbetydelsen 'vara välvd' använts för att beteckna höjder finns många exempel på i de nordiska språken. Appellativet *backe*, t.ex., anses kunna gå tillbaka på en rot med betydelsen 'vara böjd, välva sig'. Ordet *hop*, jfr ty. *Haufe*, hör rimligen samman med lat. *cupa* och *cubidum* 'armbåge', alltså: 'något om är böjt'. Appellativet *kulle*, besläktat med *kula*, anses ytterst höra samman med en ordrot som betyder 'vara välvd', se Ejder (1944 s. 97 f.), Hellquist (s. 45, s. 362, s. 522 f. s.v. *backe*, *hop* respektive *kulle*, med hänv.), Jonsson (1966 s. 202) och Lindquist (1927 s. 130). På sist a.st. talas i förbindelse med analysen av fvn. *dyngia* om »de många fall, där man kan förklara ett ord med

betydelsen 'hög, hop' ur en grundbetydelse '(konkav eller konvex) böjning, välvning'». Till dessa ansluter nu också *valv* (och besläktade ord i nordiska dialekter).

En växling mellan betydelserna 'något som är konvext' respektive 'något som är konkavt' kan iakttas i materialet ovan, men äger ytterligare åtskilliga paralleller i det appellativa ordförrådet. En upplysande och bred exemplifiering finns hos Persson (1912, 1 s. 100–115; jfr 2 s. 936–938), där ord och ordgrupper med antingen betydelsen 'Wölbung' eller 'Höhlung' listas från en rad indoeuropeiska språk, inte minst germanska och nordiska.¹⁶ Jfr Hellquist s.v. *dal* (s. 132), *huv* (s. 374), *kubb* (s. 520), *kula* (s. 522), *kupa* (s. 526) m.fl. ord.

För ortnamnens del kan också en motsvarande betydelseväxling uppvisas i flera fall. Ivar Lundahl (1936 s. 168) – som vid analysen av *Kovra* kopplar ihop namnet med ett fvn. *kofri*, vars etymologi dock kan diskuteras, till en stam med betydelsen 'välva sig', 'välvning' – noterar »växlingen mellan konvex och konkav betydelse i ord, som utgå från grundbegreppet 'välvning'» såsom välbekant. Jfr Stähle (1946 s. 469), Jansson (1951 s. 93), och Flemström (1972 s. 135), och diskussionen rörande *köl* hos Lindberg (1941 s. 251 ff.).

För det namn som var utgångspunkten för denna studie, *Valto* i Nordingrå, är det däremot uppenbart att *valv* åsyftat höjdsträckningar. Då *to* som sagt med goda skäl antagits syfta på en dalgång eller en sänka, är det ju rimligt att den postulerade förledsformen **Hvalfa*- hänsyftat på höjderna. *Valto* fattat som 'dalgången (sänkan) mellan höjderna' ger en utomordentligt god beskrivning av naturförhållandena på platsen. Också i en del andra nordiska namn, i synnerhet på det östnordiska området, synes en höjdbetecknande betydelse vara den ursprungliga, men betydelsen 'sänka' hos *valv* måste alltid hållas i minne.

Valven har uppenbarligen betraktats från olika perspektiv, detta alltifrån förhistorisk tid.

¹⁶ Det skall erinras om att en del av de härledningar som här redovisas kan diskuteras och även är överspelade av senare etymologisk forskning. Arbetet har ju trots allt ett sekel på nacken.

Källor och litteratur

Arkiv

Helsingfors

Forskningscentralen för de inhemska språken

FOreg = registret, Ordbok över Finlands svenska folkmål

Oslo

Universitetet i Oslo

Norsk ordbok. Elektronisk resurs: <http://no2014.uio.no/>

Uppsala

Institutet för språk och folkminnen, Uppsala

Dialektordsamlingar i olika format (Dialektavdelningen)

Ortnamnssamlingar (Namnavdelningen)

OSDs = Arkivet över Ordbok över Sveriges dialekter

Århus

Aarhus Universitet

Peter Skautrup Centret: Jysk ordbog. Elektronisk resurs: <http://www.jyskordbog.dk/ordbog/>

Litteratur

Aasen = Aasen Ivar: Norsk Ordbog med dansk Forklaring. Omarbeidet og forøget Udg. af en ældre "Ordbog over det norske Folkesprog". 3. opl., uforandret aftryk af 2. udg. 1873. 1900. Christiania.

Alexander Jóhannesson, se Jóhannesson.

Ásgeir Blöndal Magnússon, se Blöndal Magnússon.

Bjorvand & Lindeman = Bjorvand, Harald, & Lindeman, Fredrik Otto: Våre arveord. Etymologisk ordbok. Rev. og utvidet utg. 2007. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. B. Skrifter 105.)

Blöndal = Blöndal, Sigfús: Íslensk-dönsk orðabók. Íslensk-dansk ordbog. 1–2. 1920–24. Reykjavík.

Blöndal Magnússon = Blöndal Magnússon, Ásgeir: Íslensk orðsifjabók. 2. prentun með leiðréttingum. 1989. Reykjavík.

Cleasby & Vigfusson = An Icelandic-English dictionary. Initiated by Richard Cleasby, subsequently revised, enlarged and completed by Gudbrand Vigfusson. M.A. 2. ed. with a supplement by Sir William A. Craigie, containing many additional words and references. 1957. Oxford.

DSt = Jørgensen, Bent: Dansk stednavneleksikon. [1.] Øerne øst for Storebælt. 1981. [2.] Jylland – nordlige del. 1982. [3.] Jylland. Sydlige del. Fyn med omliggende øer. 1983. Copenhagen.

Edlund, Lars-Erik, 2010: Om *valv* och det ångermanländska *Valto*. I: Bo65. Festskrift till Bo Ralph. Sammanställd av Kristinn Jóhannesson & al. Göteborg. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 39.) S. 281–291.

- Ejder, Bertil, 1944: Studier över några nordiska ord på *sk-* och *sker-*. I: Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 6. S. 86–101.
- Espegaard = Espegaard, Arne: Vendsysselsk ordbog. Ordbog over målet i de vendsysselske herreder samt Øster Hanherred. 1–6. 1972–2000. Hjørring.
- Falk & Torp = Falk, H. S. & Torp, Alf: Norwegisch-dänisches etymologisches Wörterbuch ... neu bearbeitete deutsche Ausgabe mit Literaturnachweisen strittiger Etymologien sowie deutschem und altnordischem Wörterverzeichnis. 1910–11. Heidelberg. (Germanische Bibliothek. 1. Sammlung. 4. Reihe. 1.)
- Feilberg = Feilberg, H. F.: Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmål 1–4. 1886–1914. København. (Universitets-jubilæets danske Samfunds skriftserie.)
- Flemström, Bertil, 1972: Jämtländska ortnamn. Östersund.
- Frisk = Frisk, Hjalmar: Griechisches etymologisches Wörterbuch 1–3. 1960–72. Heidelberg. (Indogermanische Bibliothek. 2. Reihe. Wörterbücher.)
- Fritzner = Fritzner, Johan: Ordbog over det gamle norske Sprog 1–3, [2.], omarb., forøg. og forb. udg. 1889–96. Kristiania. Ordbog over det gamle norske sprog 4. Rettelser og tilleg ved Finn Hødnebo. A–Q. 1972. Oslo.
- Føroysk orðabók = Føroysk orðabók. Ritstjórn: Jóhan Hendrik W. Poulsen & al. 1–2. 1. útg. 1998. Tórshavn.
- Gotfredsen = Gotfredsen, L.: Langelandsk ordbog 1–3. 1972–73. København. (Universitets-jubilæets danske samfund. Udvalg for folkemaals publikationer. Ser. A. 25.)
- Gotländsk ordbok = Säve, C. & Säve, P. A.: Gotländsk ordbok. Red. av G. Danell (a–ba), A. Schagerström (be–ben) & H. Gustavson. 1918–45. Uppsala–København. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Uppsala A:2.)
- Hald, Kristian, 1942: De danske Stednavne paa -um. København. (Universitets-Jubilæets danske Samfund 333.)
- Heidermanns, Frank, 1993: Etymologisches Wörterbuch der germanischen Primäradjektive. Berlin–New York. (Studia linguistica Germanica 33.)
- Hellquist = Hellquist, Elof: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl. 1948. 4 tr. 1980. Lund.
- Jansson, Valter, 1951: Nordiska vin-namn. En ortnamnstyp och dess historia. Uppsala–København. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 24. Studier till en svensk ortnamnsatlas 8.)
- Jóhannesson = Jóhannesson, Alexander: Isländisches etymologisches Wörterbuch. 1956. Bern.
- Jónsson, Finnur, 1934: Þulur. I: Acta philologica Scandinavica 8. S. 262–272.
- Jonsson, Hans, 1966: Nordiska ord för vattensamling. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Ser. A. 16.)
- Jørgensen = Lollandsk Ordbog. (Thoreby-Maalet.) Ved J. Jørgensen. 1943. København. (Universitets-jubilæets danske samfunds skriftserie 338. Udvalg for folkemaals publikationer. Ser. A. 5.)
- Kalkar = Kalkar, Otto: Ordbog til det ældre danske sprog (1300–1700) 1–5. 1881–1918. København. [Nyutg.: Universitets-jubilæets danske samfunds skriftserie 461–465. København 1976.]
- Karsten, T. E., 1921: Svensk bygd i Österbotten nu och fordom. En namnundersökning. 1. Naturnamn. Helsingfors. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 155.)
- Lehmann = Lehmann, Winfred P.: A Gothic etymological dictionary. Based on the third edition of Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache by Sigmund Feist with bibliography prepared under the direction of Helen-Jo J. Hewitt. 1986. Leiden.
- Lex. Poet. = Sveinbjörn Egilsson: Lexicon poeticum antiquae linguae septentrionalis. Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog oprindelig forfattet af Sveinbjörn Egilsson.

- Forøget og påny udg. for Det kongelige nordiske oldskriftselskab ved Finnur Jónsson. 1913–16. København. 2. udg. ved Finnur Jónsson. 1966. København.
- Lindberg, Carl, 1941: Terrängordet *köl* (*käl*, *kielas*). En betydelsehistorisk och -geografisk undersökning. Uppsala.
- Linde, Gunnar, 1969: Ortnamn i Dimbo kommun. I: Dimbobygden. S. 65–79.
- Lindquist, Ivar, 1927: Fornisländskans *dyngia* och samhöriga ord. I: NoB 15. S. 97–132.
- Lundahl, Ivar, 1927: Falbygden by- och gårdnamn. Göteborg. (Göteborgs högskolas årskrift 33. 1927:2.)
- 1936: Namnet Kovra. I: NoB 24. S. 163–170.
- Matras, Christian, 1933: Stednavne paa de færøske Nordøuroyar. Kjøbenhavn. (Særtr. af: Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie. 3. Rk. 22. 1932.)
- Nielsen = Nielsen, Niels Åge: Dansk etymologisk ordbog. Ordenes historie. 4. udg. 1989. København. (Gyldendals røde ordbøger.)
- Olson, Emil, 1916: De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan. Bidrag till den fornsvenska ordbildningsläran. Lund.
- Persson, Per, 1912: Beiträge zur indogermanischen Wortforschung 1–2. Uppsala–Leipzig. (Skrifter utg. av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala 10:1–2. Arbeten utg. med understöd af Vilhelm Ekmans Universitetsfond, Uppsala, 12:1–2.)
- Pokorny = Pokorny, Julius: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 1–2. 1959–69. Bern–München.
- Rietz = Rietz, Johan Ernst: Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket. 1867. Malmö.
- Ross = Ross, Hans: Norsk Ordbog. Tillæg til "Norsk Ordbog" af Ivar Aasen. 1895. Christiania.
- Seebold, Elmar, 1970: Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch der germanischen starken Verben. The Hague. (Janua linguarum. Studia memoriae Nicolai van Wijk dedicata. Series practica 85.)
- Sigfús Blöndal, se Blöndal.
- Strandberg, Svante, 1989: Namnet Valsta. I: Svärta-krönika. Svärta förr och nu 9. S. 46–49.
- 2000: Rönneln. Ett ortnamn i dialektbelysning. I: Dialekter och folkminnen. Hyllningskrift till Maj Reinhammar den 17 maj 2000. Red. av Lennart Elmevik. Uppsala. S. 241–247. (Sällskapet för svensk dialektologi.)
- Stähle, Carl Ivar, 1946: Studier över de svenska ortnamnen på -inge på grundval av undersökningar i Stockholms län. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 16. Studier till en svensk ortnamnsatlas 3.)
- Svabo = Dictionarium Færoense. Færøsk-dansk-latinsk ordbog. Af J. C. Svabo. Udg. efter håndskrifterne af Chr. Matras. 1. Ordbogen. 1966. København. (Færoensia. Textus & investigationes udg. af Selskabet til udgivelse af færøske kildekrifter og studier 7:1.)
- Sveriges bebyggelse. Statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden. Skaraborgs län 5. Acklinga, Agnetorps, Baltaks, Bjurbäcks ... socknar samt Falköpings östra landskommun. 1955. Uddevalla.
- Söderwall = Söderwall, K. F.: Ordbok öfver svenska medeltids-språket 1–2. 1884–1918. Lund. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 27.) Supplement av K. F. Söderwall, Walter Åkerlund, K. G. Ljunggren & Elias Wessén. 1–2. 1953–73. Lund. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 54.)
- Tamm = Tamm, Fredr.: Etymologisk svensk ordbok 1. 1890–1905. Uppsala.
- Torp = Torp, Alf: Nynorsk etymologisk ordbok. 1919. Kristiania. Uforandret oppt. 1963. Oslo.

- Torp, Alf, 1909: Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen. 3. Wortschatz der germanischen Spracheinheit unter Mitwirkung von Hjalmar Falk gänzlich umgearb. von Alf Torp. Göttingen.
- 1909 [1974]: Gamalnorsk ordavledning. Nyutgåva med rättelser och register ombesörjd av Gösta Holm. Lund. (Scripta minora Regiae Societatis Humaniorum Litterarum Lundensis 1973–1974:2.)
- Vendell = Vendell, Herman: Ordbok över de östsvenska dialekterna 1–4. 1904–07. Helsingfors. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 64, 71, 75, 79.)
- Wennberg = [Wennberg, Fr.:] Ordbok öfver allmogoord i Helsingland. Utg. av Helsinglands fornminnesällskap. 1873. Hudiksvall.
- Wessman = Wessman, V. E. V.: Samling av ord ur östsvenska folkmål. Tillägg till H. Vendells Ordbok över de östsvenska dialekterna. 1–2. 1925–32. Helsingfors.
- de Vries = de Vries, Jan: Altnordisches etymologisches Wörterbuch. 2. verbesserte Aufl. 1977. Leiden.
- Zilliacus, Kurt, 1989: Skärgårdsnamn. Helsingfors. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 558.)
- Ømålsordbogen = Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer udg. af Institut [Afdeling] for Dansk Dialektforskning, Københavns universitet. 1–.1992 ff. København.

Summary

On *valv* in North Germanic place-names

By *Lars-Erik Edlund*

An analysis of the Ångermanland hamlet name *Valto* (Edlund 2010), which interpreted the name as ‘the valley (hollow) between the hills’, raised the question of the meaning of the topographical term *hvalf*. Here, that question is discussed in more detail, on the basis of early linguistic, dialectal and onomastic evidence from the Scandinavian languages. As well as *valv/hvalf*(-) and *hvälv*(-), the present analysis includes, at a more superficial level, **hvilt* (together with Icelandic *hvilft*, Faroese *hvilvt*), the verb *hvelfa* and forms such as Icel. *hvolfur*, *holf* (< **b(w)ulfa*-), *holfa* and *holfinn*. This group of words is built around a meaning ‘to arch, form a vault’ (Björvand & Lindeman), and *hvalf* (and its cognates) could be used in the Scandinavian languages to refer both to something that arched upwards and to the inner, vaulted side of something, e.g. a shield – that is, to both convex and concave forms. The use of *valv* to denote hills, and primarily rocky terrain, is found in Jämtland and Hälsingland dialects and – in the form *olv* – in the dialects of Uppland. However, the sense ‘hollow’, ‘valley’ is also found, in various parts of the Swedish-speaking area, in Norwegian, where it is widespread, and in Modern Icelandic. The element *valv* was used over a long period to form North Germanic place-names, as the word survived in the spoken language. The differences in meaning that are observed could be discussed in both chronological and spatial terms. In the Swedish and Danish areas, there are clearly a number of old names which show that *valv* was used to denote hills, but the sense ‘hollow’ must also be considered a possibility in some cases. On Norwegian territory, derivations of name formations of this type tend to suggest the meaning ‘hollow’, but for some names a reference to a hill can probably also be discussed. In a num-

ber of cases, however, we are concerned with more recent metaphorical names. The Scandinavian languages offer many examples of words with the basic sense of 'to be arched, vaulted' being used to refer to hills, and similarly, both appellatives and names provide many parallels to the semantic alternation between 'something convex' and 'something concave'. Clearly, since prehistoric times, it has been possible to view vaults from different perspectives.

Gödåkers gravfält – eller Kumlas?

Av Mats G. Larsson

Namn och bygd 98 (2010), 39–44.

Mats G. Larsson, Department of Archaeology and Ancient History, Lund University: Gödåker's cemetery – or Kumla's?

Abstract

In the early part of the 20th century, a number of excavations were carried out at a large cemetery belonging to Gödåker in the parish of Tensta, north of Uppsala. The main reason for the excavations was that there were early reports of a holy well on the site and that *Gödåker* was considered to be a cultic place-name. The author shows that the cemetery probably did not belong to Gödåker originally, but to Kumla on the other side of the river Vendelån. Kumla most likely took its name from the raised stones of the cemetery, and may therefore be assumed to be later than the monument itself. It seems unlikely that the settlement Gödåker already existed when the cemetery was established.

Keywords: Gödåker, Kumla, cemetery, excavations, grave finds from the Roman Iron Age, raised stones.

Det är nu närmare ett sekel sedan gravfältet vid Gödåker i Tensta socken ett par mil norr om Uppsala började undersökas arkeologiskt. Utgrävningarna startade i maj 1915 under ledning av amanuensen Eskil Olsson, men eftersom han avled redan följande höst kom de första resultaten att publiceras av Oscar Almgren. Initiativet till undersökningarna kom dock ursprungligen från ortnamnsforskaren Oskar Lundberg, vars intresse för platsen väckts dels av en uppgift i Rannsakningar efter antikviteter angående en offerkälla på gravfältet, dels av att ortnamnet *Gödåker* enligt hans mening troligen syftat på kult (Almgren 1916 s. 79).

Det är således i första hand namnet på den bebyggelse till vilken fornlämningen i dag hör som lett till att rika fynd från romersk järnålder grävts fram här, och därmed även till att det en gång mycket stora gravfältets centrala delar kunnat räddas från bortodling (Ekholm 1926 s. 326–346, Häringe 1991). De exklusiva gravarna har också ytterligare stärkt tanken på namnet *Gödåkers* kultiska innebörd, och även om den gamla sammanställningen av förleden med fvn. *gyðja* 'prästinna' inte längre anses trolig så får den kultiska tolkningen fortfarande företräde. I en uppsats i NoB föreslår Lennart Elmevik (2007 s. 32–36) sålunda två nya tolkningar av namnet *Gödåker*, en profan och en kultisk, av vilka han förordar den sistnämnda. Mot denna bakgrund bör det

vara av intresse att utreda huruvida det aktuella gravfältet verkligen haft ett ursprungligt samband med bebyggelsen Gödåker.

Till att börja med kan det konstateras att Gödåker på medeltiden var en relativt liten bebyggelse bestående av ett hemman med ett totalt jordetal om ett markland. Samtliga omgivande byar, Bräcksta, Vansta, Golvasta, Husby och Prästgården, var avsevärt större med undantag för Husby, som var av samma storlek (DMS 1:3 s. 170–189). Gödåkers bebyggelse ligger vidare i dag liksom på den äldsta kartan (LSA B63-20:1, 1764) i utkanten av bygden, alldeles intill skogskanten i öster och omkring 400 m från gravfältet. Ett annat problem är att enheten saknar kända gravfält från yngre järnålder, vilket antyder att det saknas kontinuitet mellan det rika äldre järnåldersgravfältet och den tid då ägoenheten bildades. Slutligen är bebyggelsen sent belagd (1492 Upplands lagmansdombok 1490–1494 s. 56, 58) i jämförelse med de ovan uppräknade omgivande byarna, som alla utom Prästgården har belägg från 1200- och 1300-talen. Sammanfattningsvis har Gödåker inte en sådan storlek eller karaktär som man skulle vänta sig av en forntida by med rötter i romersk järnålder utan ger snarare intryck av att vara en medeltida bildning (jfr Larsson 1997 s. 175–176).

Fig. 1. Del av karta från 1710 över Vansta i Tensta socken. Kumlas gamla tomt vid ån är markerad med P.

Förhållandet understryks ytterligare av den ägobild som framträder på lantmäterikartorna. Enligt dessa förefaller nämligen det som nu kallas Gödåkers gravfält ursprungligen ha tillhört byn Kumla, som haft sin bytomt och sina huvudägor i den större bygden på andra sidan Vendelån. Denna by var övergiven redan på 1500-talet, då Kumla var en utjord till de kringliggande byarna (DMS 1:3 s. 180). Utjorden levde sedan kvar ända fram till enskiftet och finns redovisad på flera kartor (03-TEN-1, odat.; LSA B63-50:1, 1710; LSA B63-10:4, 1783; 03-TEN-93, 1829). Den äldsta och mest detaljerade av dessa redovisningar finns på kartan över Vansta by från 1710, som också innehåller en beskrivande text om den övergivna byn: »Kumbla hafver i forna ti-

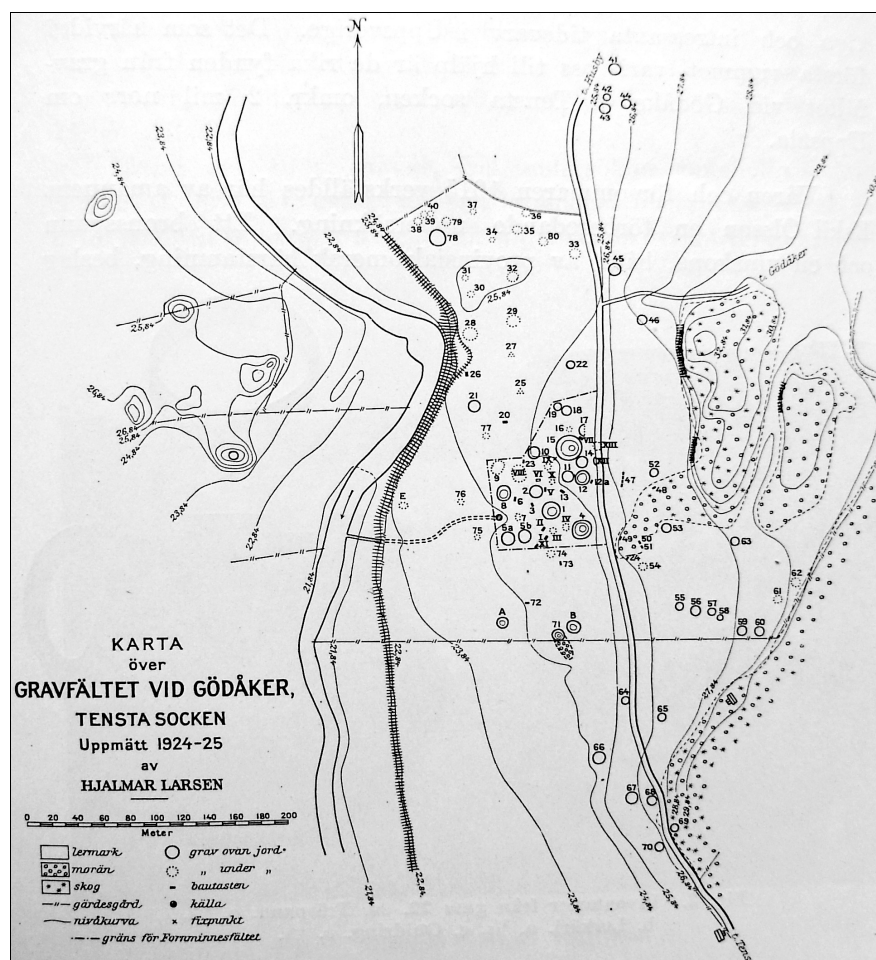

Fig. 2. Gödåkers gravfält på 1920-talet. Åkröken där Kumlas gamla tomt legat syns strax väster om gravfältet. Efter Ekholm 1926.

der bestådt af ett h:n och haft dess tomt eller byggnadt ved åhn, men seder-mehra fördelt åthskilliga hemman emellan, som Bräksta, Odenslunda, Prästgården och Wahnsta, å denna sidan åhn, och hvad det haft på andra sidan, innehafver Giödåker och Husby.»

Denna beskrivning specificeras ytterligare på kartan, där såväl bytomten nere vid ån som gränserna för utjordens olika delar är markerade (fig. 1). På östra sidan ån är norra gränsen för »Kumbla Jorden som Husby eger» samt gränsen mellan denna och »Giödåkers Kumbla Jord» utsatta. Hur långt österut dessa ägor sträckt sig framgår däremot inte, men Gödåkers Kumlajord bör rimligtvis ha nått åtminstone fram till landsvägen från Tensta mot Husby och därmed innefattat större delen av gravfältet, vilket tidigare omfattat hela den nuvarande åkerjorden ned mot ån och dessutom sträckt sig betydligt längre norrut än i dag (fig. 2). Vidare har det enligt den ovannämnda äldsta kartan över Gödåker funnits mindre rösen även på den långsmala ö som tidigare låg i den ström strax intill Kumla gamla bytomt som enligt kartorna hetat *Kummelström* (03-TEN-129, 1870). Denna ström är ännu vadbar när det inte är vårflod och bör ha varit det i ännu högre grad innan trösklarna i Vendelån grävdes bort i slutet av 1800-talet (Betänkande och förslag till uppränsning, 1890). Här fanns således en övergång för både människor och djur som innebar att det inte bör ha varit några betydande problem för Kumla att ha sina ägor på bägge sidor av ån.

Väster om Kumlas bytomt sträcker sig en åsrygg med en rad gravfält (Raä 28, 30, 32) som förmodligen ursprungligen hört samman och som rimligen inte kan knytas till någon annan bebyggelse än Kumla. De innehåller ett röse och flera stenrika anläggningar av äldre järnålderskaraktär, men här finns också fornlämningar som antyder samband med yngre järnålder, bland annat en större treudd i krönläge. Den medeltida byn Kumla, med det äldsta beläget från 1296 (?*In Kumblum* SD 1156) kan således antas ha haft sina rötter i åtminstone övergången mellan äldre och yngre järnålder.

Kumla-namnen anses bildade till ordet *kummel*, runsvenskt *kumbl* i betydelsen '(grav)minnesmärke', i första hand resta stenar (SOL s. 175). Några sådana finns dock inte bevarade i direkt anslutning till den gamla bytomten på västra sidan ån. Strax intill denna ligger däremot det ovan omtalade röset, men det är relativt litet och knappast särskilt iögonfallande. Mer imponerande är då den naturliga höglignande kulle med en stensättning på toppen som ligger något femtiotal meter från tomten. Liknande naturformationer med fornlämningar på toppen är dock inte ovanliga i området, och det är därför tveksamt om en av dem skulle ha givit upphov till ett bebyggelsenamn. Det mest troliga är därför att namnet syftar på just det stora gravfält med bland

annat ett stort antal resta stenar som sträckt sig österut ända från den motsatta stranden av ån och som åtminstone i historisk tid ingått i byns ägor.

Även Hellberg (1967 s. 95–97) har noterat att gravfälten på ömse sidor om Vendelån kan ses som en sammanhängande fornlämningsmiljö. Han har också använt området som ett av flera exempel på att grundordet i *kumla*-namnen kan ha syftat på resta stenar och andra liknande gravminnesmärken. Att det i detta fall skulle ha rört sig om ett ursprungligt och ännu kvarlevande ägonamn, som Hellberg försöker visa, måste dock tillbakavisas efter ovanstående genomgång.

Som undersökningarna vid Gödåker visat har gravfältet varit i bruk under romersk järnålder, och inga fornlämningar har givit senare fynd än från denna period. Namnet (och bebyggelsen) *Kumla* får sålunda i första hand antas ha tillkommit efter denna tid. Inte heller för någon av de kringliggande byarna finns det med tanke på vare sig ortnamnen – alla utom *Husby* och *Prästgården* med slutled på *-sta* – eller fornlämningsbilden anledning att räkna med att de har sitt ursprung under äldre järnålder. I stället förefaller trakten kring Kumla vara ytterligare ett exempel på den genomgripande omläggning av bebyggelsen som kunnat iakttagas på så många andra håll vid övergången mellan äldre och yngre järnålder (jfr Larsson 1997 s. 175). Det gamla namnet på den bebyggelse – eller snarare bygd – som givit upphov till det stora gravfältet vid Vendelån får därför i första hand antas vara bortglömt. Att namnet *Gödåker* skulle ha bildats redan i samband med att gravfältet började användas måste under alla omständigheter ses som mindre sannolikt.

Källor och litteratur

- Almgren, Oscar, 1916: Ett uppländskt gravfält med romerska kärl. I: *Fornvännen* 11. S. 76–103.
- Betänkande och förslag till uppränsning af utloppet från Wendelssjön från Tensta kyrkbro upp till strömdraget vid Åbyggeby. 1890. Landsarkivet i Uppsala.
- DMS 1:3 = *Det medeltida Sverige* 1. Uppland 3. Tiundaland. Bälunge, Norunda, Rasbo. Av Olle Ferm, Sigurd Rahmqvist, Gunnar T Westin. Red. av Sigurd Rahmqvist. 1982. Stockholm.
- Ekholm, Gunnar, 1926: Gödåker. De senaste bidragen till Upplands fornhistoria. I: *Upplands fornminnesförenings tidskrift* 41. S. 120–130.
- Elmevik, Lennart, 2007: Gödåker – ett försök till nytolkning. I: *NoB* 95. S. 29–38.
- Hellberg, Lars, 1967: Kumlabygdens ortnamn och äldre bebyggelse. I: *Kumlabygden* 3. *Forn tid – nutid – framtid*. Kumla.
- Häringe, Kajsa, 1991: Gödåker. Ett uppländskt gravfält från romersk järnålder. C-uppsats, Institutionen för arkeologi, Uppsala universitet. Duplic.
- Larsson, Mats G., 1997: Från stormannagård till bondby. En studie av mellansvensk bebygg-

gelseutveckling från äldre järnålder till medeltid. Lund. (Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°. 26.)

Raä = fornminnesregistret i RAÄ.

TEN = Kartor från Tensta socken. Lantmäteriet i Uppsala.

Upplands lagmansdombok 1490–1494. Efter en Uppsala-handskrift utg. af Karl Henrik Karlsson. 1907. Stockholm. (Samlingar utg. av Svenska fornskrift-sällskapet. Ser. 1. 39.)

Summary

Gödåker's cemetery – or Kumla's?

By Mats G. Larsson

In the early part of the 20th century, a number of excavations were carried out at a large cemetery belonging to Gödåker in the parish of Tensta, north of Uppsala. The main reason for the excavations was that there were early reports of a holy well on the site and that *Gödåker* was considered to be a cultic place-name. The rich grave finds from the Roman Iron Age that were uncovered seemed to confirm this interpretation, and it has since been the dominant one among scholars, although recently a possible profane interpretation has been presented. The author shows that the cemetery probably did not belong to Gödåker originally, but to Kumla on the other side of the river Vendelån. Kumla most likely took its name from the raised stones of the cemetery, and may therefore be assumed to be later than the monument itself. The names of the other settlements in the vicinity also appear to indicate that they originated during the later Iron Age. It thus seems unlikely that the settlement Gödåker already existed when the cemetery was established.

Om relationen mellan arkeologi och ortnamnsforskning

Med en diskussion om ägonamn, plurala bebyggelsenamn och
begreppet gård

Av Bo Gräslund

Namn och bygd 98 (2010), 45–63.

Bo Gräslund, Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University: Plural settlement names, field names and the concept of 'farm'. With a few words on the relationship between place-name research and archaeology.

Abstract

This article begins with a discussion of the relationship between place-name research and archaeology. The present author argued in an earlier work that most plural settlement names in *-a* are not field names, but names referring to a plurality of settlements, i.e. the plurality of farms in a village. In this article, it is claimed that several other major groups of names that are often or usually perceived as deriving from field names – names in *-vin*, *-lösa*, *-land*/*-landa* and *-åker*/*-åkra* – can instead be interpreted as feature or nature names. In a discussion of possible terms for the concept of a farm (Swedish *gård*), as opposed to a village, during the Iron Age, the author suggests that the final element *-stadhir*, too, referred to a plurality of settlements and served to identify a collection of dwelling places/farms, i.e. a village. If that is the case, it would imply that the word *sta(d)* was used quite generally in the Iron Age to denote a single dwelling place, i.e. a farm.

Keywords: relationship between place-name research and archaeology, Iron Age, plural settlement names, farm, village, field names, nature names.

1. Arkeologi och ortnamnsforskning

Trots att ortnamnsforskning och arkeologi länge haft vetenskaplig närkontakt, har vi aldrig på allvar benat ut hur ämnena förhåller sig till varandra. Vad förenar och vad skiljer ämnena åt? Hur utnyttjar ortnamnsforskningen arkeologin? Vad innebär det ontologiskt att gå från ordsemantik till namnsemantik? Kan arkeologer bidra till tolkningen av bebyggelsenamn? Är forskningen om bebyggelsenamn betjänt av ett flervetenskapligt perspektiv? Konferensen Arkeologi och bebyggelseonomastik i Uppsala 2005 tog inte upp sådana spörsmål men aktualiserade hur viktigt det är att de diskuteras mer allmänt. Jag tar därför nu tillfället i akt att kort redovisa min uppfattning.

Det faktum att arkeologi och ortnamnsforskning på ett beklagligt sätt hålls åtskilda av tradition och ålderdomliga utbildningsgränser kan inte dölja att

ämnena är vetenskapligt djupt invälda i varandra. Bebyggelsenamnen är en del av det källmaterial med vilket arkeologin skapar en kunskapsbild som i sin tur fungerar som allmänt referensmaterial för onomastiken. Det är ett vetenskapligt kretslopp med oskarpa konturer.

Inom onomastiken anses arkeologin vara ett ämne för tvärvetenskaplig samverkan. De flesta ortnamnsforskare utnyttjar arkeologin något och en del i högsta grad. Men när ett så modernt och auktoritativt verk som Svenskt ortnamnslexikon (2003) diskuterar de principiella förutsättningarna för tolkning av ortnamn, får terrängaspekten ensam representera ämnets hela icke-språkliga dimension (SOL s. 11). Ingenting sägs om den samhälleliga verklighet inom vilken de äldre bebyggelsenamnen en gång formades och brukades. Samma sak gäller ett standardverk som Bengt Pamps Ortnamnen i Sverige (1988). Man får nästan intrycket att onomastiken anser sig i stort sett stå på egna kunskapsteoretiska ben. Samma iakttagelse har Stefan Brink vid flera tillfällen gjort från andra utgångspunkter (1989 s. 19–21; 2002 s. 320 f.).

Ändå finns det väl knappast någon ortnamnsforskare som inte mer eller mindre explicit gör bruk av historiska, religionshistoriska, arkeologiska och andra icke terrängmässiga data för tolkning av bebyggelsenamn. I själva verket är det knappast möjligt att ge ett bebyggelsenamn en betydelse utöver det rent språkhistoriska, att välja en namntolkning bland flera språkligt möjliga eller att sätta in en tolkning i en större meningsbärande kontext utan en uppfattning om de sammanhang i vilka namnen en gång skapades, användes och förändrades.

Visst kan en skicklig språkhistoriker komma långt enbart genom att analysera bebyggelsenamn ordsemantiskt utan koppling till någon arkeologisk kontext. Men ofta beskär man då i hög grad sina möjligheter som namnsemantiker, som onomastisk syntesbyggare och som kulturhistoriker. I själva verket är det näst intill omöjligt att behandla ett brett ämne inom bebyggelseonomastiken utanför de enskilda namnens och namntypernas ramverk utan att gå flervetenskapligt till väga. Språkhistoriker som Lars Hellberg, Stefan Brink, Per Vikstrand och andra, som systematiskt strävat att gå sådana vägar, har mycket riktigt också kunnat lämna viktiga bidrag till den arkeologiska kunskapsbild. Sådana forskare ser med all rätt gränslandet mellan ortnamnsforskning och arkeologi som en löftesrik utmaning och ett fält där man med all rätt kan ströva fritt fram och tillbaka.

Antag att en ledamot av en domstol i ett brottmål förklarade sig inte kunna ta hänsyn till den framlagda bevisningen med argumentet att han saknar utbildning för att förstå de aktuella DNA-analyserna. Det går naturligtvis inte. Oavsett kompetens måste varje ledamot ta ställning till målets samlade bevis- och indiciematerial, inte som expert på detaljer utan som insiktsfull syntesbyggare.

Med detta vill jag säga att även om tvärvetenskapligt samarbete är utmärkt och nödvändigt, visar en närmast global erfarenhet att det mest stannar vid artig kommunikation och inte varaktigt äktenskap med fertil avkomma. För att ett fruktbart samspel ska uppstå mellan olika vetenskaper krävs också att enskilda forskare är beredda att ägna sig åt gränsöverskridande verksamhet. Det problem som kan ligga i att flervetenskapligt arbetande onomaster och arkeologer då ibland kan komma ut på litet tunn is är något som forskarsamhället helt enkelt måste lära sig att hantera på ett konstruktivt sätt.

För arkeologin, som lever med kravet att åstadkomma en helhetsbild av information från kanske tjugo-trettio olika vetenskapsområden, har ett sådant perspektiv varit självklart sedan 1800-talet. Helt visst har detta skapat ett beteende hos många arkeologer som språkhistoriker kan finna påträngande. Här kan man nog tala om en kulturkrock. Men då bör man också besinna att det är just denna erfarenhet som gjort arkeologer så toleranta mot språkhistorikers ofta darriga handlag med den arkeologiska kunskapsbilden. Att ortnamnsforskare brukar slippa bannor från arkeologer kan dock ha bidragit till en föreställning att man inte har så många skelett i den egna garderoben. Den är i själva verket välfylld.

Den springande punkten i diskussionen om relationen mellan arkeologi och ortnamnsforskning är övergången från språkanalys till namntolkning. Att gå från ordsemantik till namnsemantik är att gå från språklig till saklig betydelse. När det steget är taget har språkhistoriker knappast mer tolkningsföreträde i fråga om bebyggelsenamn än arkeologer och representanter för flera andra ämnen.

Det var i det perspektivet jag som arkeolog nyligen tog en spatsertur på namnsemantikens ängder med ett bidrag om plurala bebyggelsenamn på *-a* (Gräslund 2004). I bakgrunden låg också en viss otålighet över en överdrivet passiv och försiktig attityd till arkeologin från många ortnamnsforskares sida. En sådan hållning rymmer nämligen avsevärda risker för en underförståelse av eller brist på insikt om den forntida verklighet som de äldre bebyggelsenamnen är en spegling av.

Som arkeolog häpnar man ibland över de rika möjligheter till alternativa tolkningar som fornspråken erbjuder. I en sådan situation är det uppenbart att valet av språklig tolkning blir beroende av den bild av det forntida samhället som föresvävar namntolkaren. Då är det knappast oviktigt om dessa föreställningar är oreflekterade, vaga och föråldrade eller mer explicita och uppdaterade. För uppdateras måste de. Arkeologins tolkningsnormer förändras inte bara naturligt över tid, dess källmaterial ökar också oavbrutet på ett sätt som gång på gång tvingar till självprövning och omvärdering.

För snart ett halvsekel sedan sammanfattade Hellberg (1960a s. 62) sin insikt om detta för bebyggelseonomastiken grundläggande villkor så här: »I själva verket måste ortnamnsvetenskapen ständigt ha för ögonen att dess studieobjekt äro meningsfulla uttryck för mänsklig verksamhet i en gången tids samhälle». Långt senare uttrycker Brink (1989 s. 19 f.) sig i samma anda: »Av en ortnamnsforskare krävs dock ytterligare ett steg i analysarbetet, nämligen en namnsemantisk tolkning, dvs. att konstatera namnets ursprungliga semantiska innehåll som namn och därmed dess reella koppling till den verklighet ur vilken den uppstått».

Självklart bör en otillräckligt skolad arkeolog avstå från egna språkhistoriska namntolkningar om det inte kan ske i nära samverkan med en respekterad språkhistoriker. Men detta betyder inte att arkeologen saknar onomastiskt svängrum. Som jag ser saken har denne både rätt och skyldighet att delta i en dialog om äldre bebyggelsenamn i åtminstone följande sammanhang (som delvis går i varandra):

- när en språkhistorisk namntolkning direkt strider mot den arkeologiska kunskapsbilden eller utförs mot bakgrund av en underförståelse av den forntida verkligheten
- när en och samma vedertagna språkliga läsning ger utrymme för olika namntolkningar
- när valet av namntolkning står mellan flera språkligt likvärdiga alternativ
- när nya arkeologiska rön framkommit som kan vara av betydelse för ortnamnstolkning

När jag här talar om föreställningar om forntiden, i första hand järnåldern, menar jag givetvis inte bara vad som produceras av arkeologämnet i snäv bemärkelse utan av arkeologi i förening med discipliner som historisk kulturgeografi, agrarhistoria, religionshistoria, äldrehistoria, rättshistoria, paleobotanik, kvartärgeologi, osteologi, klimatologi med flera.

Konsekvensen av det sagda måste vara att både arkeologer och ortnamnsforskare har ett ansvar för att uppmärksamta utvecklingen inom varandras ämnen. Här har ortnamnsforskaren det försteget att arkeologämnet sällan är särskilt svårt att begripa medan det kan vara nog så knepigt för en ordinär arkeolog att hänga med i det språkhistoriska finliret. Å andra sidan förändras arkeologämnet i snabbare takt än onomastiken och dess forskningsproduktion är större och mer svåröverskådlig.

Självfallet vore det önskvärt att fler arkeologer genomgick grundutbildning i nordiska språk. Men med tanke på de väldiga krav på utomarkeologisk ut-

bildning på de mest skiftande fält som tornar upp sig för en ung arkeolog, är det orealistiskt att tro att så skall ske i större utsträckning. Inte desto mindre borde det vara självklart för en järnåldersarkeolog att orientera sig om ortnamnsvetenskaplig forskningstradition, att sätta sig in i ämnets grundläggande metodkrav och att uppmärksamt följa dess diskussion om viktigare bebyggelsenamn och typer av bebyggelsenamn.

På motsvarande sätt kommer det an på ortnamnsforskaren att hålla sig à jour med forskningen om bebyggelsestruktur och bebyggelseutveckling under i första hand järnåldern, i vissa fall även yngre bronsåldern. Men det är också viktigt att följa arkeologins diskussion om det forntida samhällets struktur och organisation i stort och om jordbrukssystem, religion, ideologi, sociala förhållanden, oralitet, judiciella omständigheter och annat som kan ha varit av betydelse för uppkomsten och användningen av bebyggelsenamn i det förgångna.

För övrigt anser jag att arkeologi och ortnamnsforskning är alltför viktiga ämnen för att helt lämnas i händerna på sina egna utövare.

Den syn på relationen mellan arkeologi och bebyggelsenamnforskning som här lagts fram kan man säkert ha synpunkter på. Ändå tror jag att den till sina huvuddrag delas av många arkeologer. Skulle man från språkhistorisk sida se annorlunda på saken hoppas jag man redovisar sin uppfattning. Mycket vore vunnet om vi kunde nå fram till en syn på det vetenskapliga samspelet som båda parter kunde vara hjälpligt överens om. Det finns en rad namnsemantiska frågor där företrädare för språkhistoria, arkeologi, kulturgeografi, geologi och andra ämnen bör kunna mötas i en öppen och konstruktiv dialog.

Avslutningsvis vill jag uttrycka min stora uppskattning till Svante Strandberg och Per Vikstrand som i öppen vetenskaplig anda tog initiativ till konferensen Arkeologi och bebyggelseonomastik, liksom till Kungl. Gustav Adolfs Akademien med dess preses Lennart Elmevik för generöst stöd till genomförande av mötet med dess syfte att försöka bidra till en bättre integrering av ortnamnsforskningen och arkeologin.

2. Ägonamns roll för uppkomsten av plurala bebyggelsenamn överdriven

Det allmänna budskapet i min tidigare artikel om plurala bebyggelsenamn (Gräslund 2004) var att onomastiken i viss mån betungats av en föråldrad arkeologisyn. Exempelvis har implicita föreställningar om förhistoriska ensam-

gårdar länge hämmat diskussionen om bebyggelsenamn, särskilt de plurala. Med hänvisning till att den allmänna bebyggelseformen under järnåldern inte var ensamgårdar utan byar (se nu också Fallgren 2006), menade jag mer specifikt att majoriteten av våra bevarade bebyggelsenamn oavsett numerus syftat på byar. Till argumenten hörde också att namn på gårdar haft mycket mindre möjlighet att överleva långsiktigt än bynamn. Medan byn hade många namnbrukare med ganska stor spridning, var långvarigt stabil och var kärnan i begreppet hemort, hade gården färre namnbrukare inom en mer begränsad krets och var mindre beständig. Det senare hänger samman med att de förhistoriska långhusen ofta måste rivas och byggas om efter någon generation eller två och att gårdar inte sällan flyttades inom byn i samband med generations- och ägarskiften. Att gårdar ofta torde ha benämnts efter relativa lägen som sedan växlat och efter tillfälliga innehavare kan inte heller ha inverkat konserverande på gårdsnamn. (Gräslund 2004.)

I Assar Janzéns efterföljd argumenterade jag sedan för att majoriteten plurala natur- och terrängnamn på *-a* är plurala därför att de syftat på plurala bosättningar, det vill säga på byar, något som jag också menade borde gälla många plurala *sta*-namn (Gräslund 2004).

Detta pluralisbegrepp kallar jag i det följande för *bebyggelsenamnspluralis* i analogi med t.ex. *ägonamnspluralis*.

Vidare anförde jag vissa direkta argument mot uppfattningen att majoriteten av de plurala natur- och terrängnamnen på *-a* fått sin flertalsform från ägonamn. Här ska jag ytterligare förtydliga denna uppfattning.

I sin ambition att förstå järnålderns plurala bebyggelsenamn på *-a* utgick Hellberg (1960b) från vad han uppfattade som ägonamn som sekundärt blivit namn på bosättningar, namn i bestämd form som *Bergarna*, *Bäckarna* och *Bottnarna*. Sådana uppträder huvudsakligen i det brutna småbrukarlandskapet i Bohuslän, Dalsland och sydvästra Värmland och vissa delar av Norge. »I stor utsträckning ha bebyggelser med sådana namn tillkommit först under nyare tid» (s. 91). Då många av dessa bosättningar i källorna framstår som små eller enstaka hemman, inte sällan på utjordar, såg Hellberg dem som ursprungliga plurala ägonamn. *Bergarna* skulle då ha betytt 'tegarna eller ängarna vid berget', och när platsen senare fick en bosättning övertog denna namnet med dess plurala form och feminina genus (även om ägonamn för Hellberg också kan syfta på ängsmark, slåttermark och liknande, talar han för enkelhets skull mest om »tegar»).

Hellberg såg ingen principiell skillnad mellan dessa bestämda plurala namn från historisk tid och järnålderns plurala natur- och terrängnamn i obestämd form, sådana som *Berga*. Sålunda menade han att de senare fått sitt plurala

numerus genom att från början ha varit ägonamn för flera tegar och sitt feminina genus genom att tegarna sågs som representanter för det feminina begreppet och substantivet jord. (Hellberg 1960b.)

Det slag av pluralis som Hellberg tyckte sig se bakom historiska ägonamn i bestämd form är således i princip detsamma som det som Assar Janzén (1962, 1964, 1969, 1972) och Gräslund (2004) räknar med för järnålderns obestämda plurala natur- och terrängnamn. Medan Hellberg tänker sig att flera samhörande tegar vid en bergshöjd uttrycktes med det plurala ägonamnet *Bergarna*, räknar Janzén och Gräslund med att flera samverkande gårdar vid en bergshöjd uttrycktes med det plurala bebyggelsenamnet *Berga*. Vad gäller själva namnbildningsprocessen är det således ingen skillnad på ägonamnspluralis och bebyggelsenamnspluralis. Att Hellberg då inte ens diskuterade möjligheten att tolka järnålderns plurala namn som bebyggelseplurala kan bero på att han, trots att han ibland i förbigående talar om byar under järnåldern, hämmades av vetenskapen att arkeologin då ännu saknade belägg för och ganska allmänt förkastade tanken på plurala bebyggelser på det svenska fastlandet.

Även om onomastiken förhållit sig ganska avvaktande till hypotesen om de plurala bebyggelsenamnen på *-a* som indirekta ägonamn, förmodas ägonamn ändå allmänt ligga bakom flera andra viktiga namngrupper.

Det är viktigt att försöka konkretisera de omständigheter under vilka ägonamn skulle ha gett upphov till så många bebyggelsenamn.

Då arkeologin visar att övergivna bosättningsytor kunde återbebyggas både en och flera gånger, kan man tycka att det borde ha funnits förutsättningar för namngivning efter ägonamn. Å andra sidan, det faktum att enskilda gårdar flyttade runt litet inom ramen för en bys ägor kan knappast ha medfört att byn plötsligt döptes om efter en äga.

Låt oss i stället anta att en hel by flyttade inom ramen för sina egna marker på det sätt som tycks ha varit allmänt i östra Mellansverige vid skiftet mellan den mellersta och den yngre järnåldern. Men vad skulle man då ha haft för skäl att förkasta byns gamla namn för att ge den ett nytt efter någon markplätt man tidigare brukat? Det är svårt att se något sådant motiv.

En annan möjlighet vore att en hel by övergavs för att litet senare åter bebyggas av samma människor som ännu mindes de gamla ägonamnen. Ett sådant förlopp kan inte heller ha varit särskilt vanligt. Och om nu tidsavståndet var så kort att man mindes de gamla ägonamnen, då lär man också ha haft bynamnet i gott minne och gjort bruk av det.

Ett motsatt alternativ vore om en grupp människor flyttade sina bopålar till marker som tidigare brukats av andra byar. Men skulle man då verkligen

ha döpt sin nya bosättning efter övergivna tegar som man själv aldrig haft någon relation till? Även detta verkar osannolikt.

Om primärbyar, som hypotesen om bebyggelsenamnens ägonamnsursprung ofta tycks förutsätta, utan problem kunde avstå från stora arealer brukad mark för nya bosättningar, som sedan i sin tur kanske gjorde detsamma, då måste de från början ha haft marker av helt osannolikt överdrivna dimensioner. Även om vi säkert måste räkna med en viss inre bebyggelseexpansion under järnåldern, ter sig ett sådant scenario från arkeologisk och saklig synpunkt som ganska överkligt.

Av de tänkta bebyggelsescener jag här skisserat, är det knappast någon som kan ha främjat uppkomsten av bebyggelsenamn ur gamla ägonamn i någon större skala. Kanske andra kan finna fler, men den enda situation som jag på rak arm kan peka ut där det finns förutsättningar att omvandla ägonamn till bebyggelsenamn vore om en mindre bosättning i form av en gård eller två grundades i utkanten av en befintlig by genom delning av denna moderby för att efterhand utvecklas till en självständig by. Jag förnekar därför inte möjligheten att bosättningar under järnåldern kunde få namn efter ägonamn, singulara eller plurala. Jag tror bara inte att det varit så vanligt som man ofta förutsätter.

Men då måste vi samtidigt ta tag i frågan hur namnbrukarna uppfattade flertalsformen i plurala ägonamn som övergått till bebyggelsenamn. Jag ser det som mer än troligt att man ganska snart kom att se på den som en flertalsform för byns gårdar. En sådan förskjutning från ägonamnspluralis till bebyggelsenamnspluralis ter sig särskilt naturlig om man betänker att invånarna i omgivande bosättningar knappast belastade minnet med namn på övergivna markägor i andra byar, om man överhuvudtaget känt till dem. Detta är inte oväsentligt eftersom det i första hand torde ha varit utomstående namnbrukare som satte sin stämpel på namntraditionen för byar.

Mot denna bakgrund kan plurala ägonamn som omvandlats till bynamn karakteriseras som bebyggelseplurala ägonamn.

Nu menade Hellberg att även de flesta namn på *-by* och plurala namn på *-sta/-stade* återgår på ägonamn (Hellberg 1960a, 1960b, 1967a, 1967b s. 111 ff.), en åsikt som vad namnen på *-by* beträffar väl i dag inte har mycket stöd bland ortnamnsforskare. Men han ansåg även, fast då i likhet med åtskilliga onomaster, att även namn på *-lösa*, *-vin*, *-land/-landa* och *-åker/-åkra* i stor utsträckning återgår på ägonamn (Hellberg 1960a s. 99, Andersson 2005 s. 354, 357; SOL s. 204, 350 f., 185, 377). Saken blir inte mindre komplicerad av att Hellberg, antagligen med rätta, räknade med att de plurala namnen på *-a* »i rätt stor utsträckning tillhöra de äldsta skikten av nordiska bebyggelsenamn» (Hellberg 1960b s. 87).

Men om så många äldre bebyggelsenamn återgick på ägobeteckningar, skulle det i många kärnbygder vara omöjligt att peka ut namn på bebyggelser från vilka en namngivning utifrån ägonamn hade skett. Det går bara genom att hänvisa till en mer eller mindre fiktiv bebyggelse äldre än det bevarade ortnamns materialet. Hur som helst måste idén om namngivning utifrån ägonamn begravas när det gäller primärbebyggelse. Ingen bebyggelse kan få namn efter ägor som aldrig funnits på platsen.

Ortnamnet *Sanna* i Kumla socken i Närke såg Hellberg som ett typexempel på ursprungligt ägonamn. Han menade att det plurala namnet *Sandar* bildats till »det terrängbetecknande appellativet *sand*, fsv. *sander* m.» (1967a s. 121) och tolkar namnet som 'ägan (odlingarna, tegarna) på sandmarken' efter någon äga till en antagen äldre bebyggelse på platsen (Hellberg 1967a s. 120 ff.; jfr 1960a s. 51 ff.).

Men som Hellberg själv noterade beträffande hela namngruppen *Sanda/Ljunga/Malma*, kan man »praktiskt taget överallt utan tvekan konstatera att byarna och gårdarna ligga vid en enda sammanhängande sandslätt eller grusmark» (1960b s. 83). Så är mycket riktigt fallet med det aktuella *Sanna*. Men om alla tegarna i byn låg på en och samma sandmark, då var det ju meningslöst att skilja ut en eller några av dem genom att hänvisa till denna jordmån.

Denna nu klassiska tolkning av *Sanna* som ägonamn utgår således från flera osannolika premisser.

Då förefaller det sakligt sett betydligt rimligare att i Janzéns anda uppfatta *Sanna* som ett bebyggelsepluralt terrängnamn där det som pekas ut är den speciella marktyp på vilken *hela* byn vilade, med andra ord det särdrag som skilde *Sanna* från andra byar. Det plurala *Sanna* skulle då enkelt kunna uttydas 'gårdarna på sandmarken', dvs. 'byn på sandmarken'.

På samma sätt skulle flera andra stora namntyper som ofta uppfattas som i huvudsak ägobetecknande utan svårighet kunna tolkas som utpekande terrängnamn, särskilt namn på *-vin*, *-lösa*, *-land*/*-landa* och *-åker*/*-åkra*.

Givetvis kan namn på *-vin* vara bebyggelsebetecknande även om ordets ursprungsbetydelse är 'äng', 'betesmark'. Eller för att tala med Valter Jansson (1951 s. 391) i hans avhandling om *-vin*-namn: »Det finns en rad natur- och terrängbeteckningar, som kommit att ingå i bebyggelsenamn, såsom *backe*, *berg*, *lid*, *gårde*, *hage*, *åker*, *äng*, *bäck*, *älv*. Då dessa ord kommit att avse bosättningar, innebär detta endast, att det finns en viss relation mellan terrängen och bebyggelsen. På samma sätt kan det vara med *-vin*. Att detta blivit så vanligt i bebyggelsenamn kan förklaras av att det avsåg en terräng, som var särskilt lämpad för uppodling och bosättning.»

I SOL (s. 377) slås fast som en allmän sanning att »Flertalet bebyggelse-

namn på *-åker/-åkra* går tillbaka på gamla ägonamn. De har således från början avsett vanliga åkrar för att senare överföras på bebyggelser, som anlagts i anslutning till dessa.» Men givetvis finns andra tolkningsalternativ. Själv menar jag att det finns goda skäl att tolka namn på *-åker/-åkra* i samma perspektiv som Jansson genom att utgå från att sambandet mellan efterled och plats är omedelbart. En möjlighet är då att efterleden *-åker/-åkra* bara anger att byn på ett nästan appellativiskt sätt ansågs ha fruktbar åkermark. En annan är att ordet *åker* talar om att invånarna i byn hade etablerat en uppmärksammas fruktbarhetskult på en för ändamålet särskilt ägnad åker. Detta alternativ stöds av att åtskilliga *-åker*-namn har teofor förled, *Frösåker*, *Torsåker*, *Ulleråker*, *Friggeråker* och *Odensåker*. Då skulle alltså tolkningen inte vara att byn hade anlagts vid gamla åkrar som tidigare helgats åt Frö, Tor osv. utan att byn själv var känd för en aktiv fruktbarhetskult ägnad någon av dessa gudar.

En annan konsekvens av sådan direkt namngivning skulle då också vara att *-åker*-namn med förleder som *Upp-*, *Söder-*, *Bred-*, *Lång-*, *Sand-* osv. inte skulle ange läget, formen och terrängunderlaget för gamla åkrar efter tidigare boplatser utan för byn i sig.

Detta mer direkta sätt att se på namn på *-åker/-åkra* knyter an till hur man ofta ser på exempelvis *-lunda*-namn. Ett sådant namn brukar ofta tolkas just som att byn hyste en välkänd offerlund på sina marker (med tanke på hur rumsligt stor en by kunde vara, är det inte troligt att den namngavs efter en trädunge).

Den ursprungliga språkliga betydelsen av efterleden *-lösa* torde ha varit 'ljus, öppen plats', underförstått 'äng', 'betesmark' eller liknande (Elmevik 2000, 2002). Det innebär dock inte att *-lösa*-namn skall uppfattas som i stor utsträckning ägobetecknande. En tydlig indikation på att så inte är fallet ger utbredningen av namnen på *-vin*. Att dessa knappast är ägobetecknande visar, som Brink (i Brink, Korhonen & Wahlberg 1994) påpekat, det faktum att de i mellersta Norrland uppenbart representerar den äldsta fasta jordbruksbebyggelsen överhuvudtaget. Då kan det ju omöjligen ha funnits äldre ägonamn i området att uppkalla bebyggelsen efter.

Tar vi då fasta på den inom onomastiken ganska allmänna uppfattningen, att den komplementära utbredningen i Skandinavien av namn på *-vin* och *-lösa* tyder på att dessa haft en likartad betydelse (Anderson 2003 s. 289; Elmevik 2002; jfr relationen *-ryd* och *-rum* i Småland, Fridell 1992 s. 246 ff.), återstår bara slutsatsen att namn på *-lösa* inte heller allmänt återgår på ägonamn.

På samma sätt som *Sanna* utmärkt väl kan förstås som 'byn på sandmarken', *-åkra* som 'byn med kultåker', *Lunda* som 'byn med offerlund', och

på samma sätt som man inom onomastiken brukar tolka *-hem*-namn med natur- eller djurbetecknande förled som åsyftande bosättningar »där (i vars närhet) det är gott om bäver, björn, där göken ofta hörs» osv. (SOL s. 124), bör således namn på *-vin* och *-lösa* kunna uppfattas som syftande på bebyggelser som »utmärks av goda ängs- och betesmarker» och namn på *-land/-landa* som en ganska allmän beteckning av närmast appellativisk art för en jordbrukande bosättning.

Det finns således en utbredd tradition att på mycket osäkra grunder såsom ägonamn tolka hela grupper av äldre bebyggelsenamn som mycket väl kan vara naturligt beskrivande direkta bebyggelsenamn.

För övrigt är det inte självklart att järnåldersbyar allmänt namngavs av sina egna invånare på det sätt som hypotesen om ägonamn förutsätter. Den tanken står i direkt motsättning till den inom onomastiken ofta uttalade och högst rimliga uppfattningen att bosättningar i första hand namngavs av de kringboende. Hade bebyggelser allmänt uppkallats efter gamla ägor genom intern namngivning, då hade bebyggelsenamnen knappast blivit så särskiljande i ett större landskapsperspektiv som de vanligtvis är.

Antalet äldre plurala natur- och terrängnamn på *-a* som inte ovedersägligen återgår på äkta ägobeteckningar är mycket stort. Exempel kan vara namn som *Ala, Aspa, Backa, Berga, Björka, Bottna, Broa, Dala, Djula, Dylta, Eda, Eka, Fittja, Forsa, Gräna, Halla, Hamra, Hassla, -holma, Hova, Hulta, Håga/Höga, Häjla, -hörna, Hössna, Kila, Kinna, Kjula, Klinta, Kleva, Kulla, Kumla, -kvista, -kvilla, Lagga, Lena, Lida, Lunda, Luttra, Länna, Malma, -mara, Marka, Molla, Mora, Nora, Nässja, Orsa, Regna, Ripsa, Risa, Ryda, Sanda, Sika, Skara, Skeda, Skoga, Slöta, Smula, Spånga, -sunda, Söra, -tora, Torpa, Tånga, Vada, Veckla, Veda, Vika, Värna, Åsa, Öja, Ökna*. Många av dessa finns också i varianter och en del i betydande antal. Enbart *Berga*, det vanligaste namnet i gruppen, finns bevarat i ett antal av 137, de flesta i Södermanland och Uppland.

Härtill kommer funktionsutpekande plurala namn som *Tuna* liksom ett antal *Husa*, som enligt Hellberg (1979) och andra dessutom döljer sig bakom det ganska vanliga *Husaby*, låt vara att många av de senare kan ha kommit till som appellativ. Dessa namn kan som grupp omöjligen tillmätas en bakgrund i ägobeteckningar, vare sig äkta eller indirekta. Det gjorde inte heller Hellberg som i sammanhanget förbigick dem med en tystnad som kontrasterar mot hans annars påtagliga intresse för ägonamn. De få sammansatta *-tuna*-namn som ibland har uppfattats som ägonamn torde som Lennart Elmevik (1996) visat knappast heller vara sådana.

Funktionsbetecknande är enligt min mening också *Sala*, som Hellberg

med utgångspunkt från Sahlgrens (1953 s. 26 ff.) mycket tidsbundna tolkning av grundbetydelsen av ordet *sal* som 'fäbod', 'härbärge' i konsekvens med sin hypotes om ägonamn tolkade som nybebyggelser vid hölador eller slätterbodan på utmarksbelägna lermarker, sådana som dåtidens forskning såg som obeboeliga och användbara bara för bete och slätter (Hellberg 1967a s. 180 ff.). Men sedan åtskillig tid vet vi att det i stället var där bybebyggelsen låg under den äldre och mellersta järnåldern. Den forntida verkligheten motsäger således direkt hypotesen om *-sala*-namn som ägonamn. Under den äldre och mellersta järnåldern låg byarna i Östsverige i stor utsträckning på lermarkerna för att först vid övergången till yngre järnåldern ofta flyttas till litet högre belägna impediment (Gräslund 2004). Till detta kommer, som Brink (1999) visat, att betydelsen 'liten bod' för *sal* knappast gällde under den äldre järnåldern utan först utbildades under sen järnålder och tidig medeltid.

Till saken hör att flera namn på *-sala* har teofor förled men då enbart i form av gudanamnet *Oden* (Andersson 1992 s. 89 ff.). Även i Norge är *Oden* det enda gudanamn som säkert kan förbindas med *-sala*-namn, låt vara blott i två fall (Olsen 1915; NSL 1976). Det är också signifikativt att de två mest kända namnen av denna typ i Norden, *Uppsala* och *Skiringsal*, representerar platser av högsta samhällsliga dignitet. I Beowulf står *seal* genomgående för den stora gästabudshallen, exempelvis kung Hrodgars guldprydda hall Heorot på Själland. Som Olof Sundqvist (2007) visat kan också företeelsen *sal* i skriftliga källor särskilt knytas till kult i samband med dryckesriter och ceremoniella gästabud.

Alla dessa omständigheter stöder uppfattningen att grundordet *sal* i bebyggelsenamn från den mellersta järnåldern skall tolkas som 'hall', 'hallbyggnad' (Brink 1993, 1996, 1999; Gräslund 1993, 2004). Sedan något dussin år är det också som Herschend (1993, 1997, 2001) visat fullt klart att det runt om i Syd- och Mellanskandinavien från och med 200-talet e. Kr. ofta byggdes en separat hallbyggnad på en större gård inom byarna. Dessa hallar torde ha haft viktiga sociala funktioner i tidens stratifierade samhälle, bland annat för rituellt kultbruk för ledande grupper. *Oden* som enda gudanamn i *-sala*-namn stärker ytterligare bilden av dessa namn som knutna till ett högre samhällsskikt.

Denna bakgrund ger för övrigt besked om att äkta *-sala*-namn i huvudsak tillkommit under ett relativt begränsat skede, tiden ca 200–550 e. Kr.

Tolkningen 'hölada' för *-sala*-namn bygger således på en hopplöst föråldrad verklighetsbild. Sammanfattningsvis talar en hel serie arkeologiska, sakliga, religionshistoriska och språkliga argument mot uppfattningen av *Sala* som ett slags ägonamn. Jag vidhåller därför att *Sala* bör ses som ett pluralt be-

byggelsenamn med funktionsbetecknande innebörd, ungefär med betydelsen 'byn med hallbyggnaden', 'hallbyn' underförstått då en stormans hall med vissa kultiska funktioner.

Just denna antalsmässigt inte obetydliga grupp funktionsbetecknande plurala namn på *Tuna*, *Husa* och *Sala* framstår som en nyckel till tolkningen av plurala natur- och terrängnamn på *-a*. Enbart *-tuna*-namnen med sina omkring hundra exempel i Mälardalen (Holmberg 1969) visar på en utbredd språklig vana under den mellersta och yngre järnåldern att ge en bösättning pluralt namn utan minsta grund i ägobeteckningar, vare sig äkta eller indirekta. Då det heller aldrig under det gångna halvsekle har anförts språkhistoriska eller andra argument som skulle ogiltigförklara Janzéns hypotes om bebyggelseplurala namn, finns alla skäl att beakta denna mycket enkla och naturliga förklaring till det stora flertalet äkta plurala natur- och terrängnamn på *-a*.

Om en del plurala namn på *-a* ändå skulle återgå på plurala ägonamn, kan minnet av dessa knappast ha överlevt i mer än någon generation eller två, för utomstående människor långt mindre. Om bebyggelsen då hade bestått av ensamgårdar, skulle ägonamnens pluralformer då snabbt ha blivit obsoleta och efterhand försvunnit. Det faktum att namnen behöll sitt plurala numerus en god bit in i medeltid visar att flertalsformen inte var en tom språklig relik utan hade en för namnbrukarna meningsbärande betydelse som uttryck för en by. Detta är helt i linje med hypotesen om bebyggelseplural namnbildning och visar att hypotesen om ägonamn fordrar att man antar att ägonamnspluralis snabbt ombildades till bebyggelsepluralis.

3. Hur uttrycktes begreppet gård under järnåldern?

I äldre bebyggelsenamn finns en hel serie ord med betydelsen 'ställe', 'plats', 'boplats', 'hemvist', 'arveegendom' och liknande som är så allmänna att de skulle kunna fungera för både gård och by. Det har därför varit svårt att peka ut element i ortnamn som skulle betyda bara 'gård' eller bara 'by'.

I senvikingatida runstenstexter uppträder ibland *bo* i sammanhang som antyder betydelsen 'gård' inom en by. Exempel kan vara U 114, Runby, Eds socken, Uppland: *Þeir byggu i Runby ok bo attu*, »De bodde i Runby och ägde där gård.» Runstenen V 12, Storegården, Hindsberg, Leksbergs socken, Västergötland pekar i samma riktning: *OlafR hnakki... femtan bo* »Olov nacke... femton gårdar» (»fæmtan bo»). Å andra sidan finns inget som tyder på att

-bo/Bo i bebyggelsenamn är nämnvärt äldre än från just övergångstiden mellan forntid och medeltid.

Självklart har urnordiskan haft ord för det vi kallar gård. Men eftersom gårdsnamn som nämnts haft svårt att hävda sig i namntraditionen, är det inte singulara namn vi då bör ta fasta på utan bebyggelseplurala bynamn. Tyvärr har vi då inte mycket glädje av de plurala namnen på *-a*, som ju tycks återge begreppet gård ordlöst genom själva pluralformen (Gräslund 2004).

Frågan är alltså om det finns andra plurala namn med ett ord för 'gård', som vi inte tolkat på det sättet på grund av ovanan att tänka i termer av bebyggelsepluralis? De enda jag kunnat se är den stora gruppen plurala namn på *-sta*. Deras allmänna pluralform *-stadhir* har faktiskt aldrig fått en övertygande förklaring, och i dag är denna fråga knappt ens under diskussion. En äldre tanke att *sta*-namnens pluralis syftat på en gårds olika byggnader har inte mycket som talar för sig. Det faktum att järnålderns bosättningar helt dominerades av byar och att namn på gårdar i byarna haft svårt att överleva långsiktigt talar bestämt mot tanken att den stora massan av plurala *-stadhir*-namn är gårdsnamn. Dessutom finns inget som tyder på att singularformen *stad* någonsin betytt 'hus', 'byggnad', vilket ju skulle vara en förutsättning. Däremot har både Linde och andra hypotetiskt varit inne på tanken att grundbetydelsen för *stad*, 'plats', 'ställe', också gett utrymme för specialbetydelsen 'ställe där man bor', kanske rent av ett sådant med byggnader (Linde 1951 s. 152–165).

Genom sin pluralform skiljer dock *-stadhir*-namnen ut sig från alla andra större namntyper utom de plurala namnen på *-a*. En så speciell samhörighet är en klar indikation på att det är frågan om en och samma plural. I så fall skulle *-stadhir* vara en bebyggelsepluralis med funktion att peka ut »en samling ställen/boställen». Efterleden *-sta* skulle då markera att det rör sig om en by. Denna enkla funktionella tolkning av plurala namn på *-sta* har också fördelen att inte kräva någon annan etymologi för ordet *stad* än grundbetydelsen 'plats', 'ställe'.

Mot denna bakgrund är jag benägen att uppfatta plurala namn på *-a* och plurala *sta*-namn som olika sidor av samma onomastiska mynt.

Att ordet *stad* i betydelsen 'ställe' generellt tycks ha haft en ganska allmän innebörd och i ortnamn endast uppträder i kombination med förled är knappast oförenligt med att det använts som en allmän term för platsbegreppet gård under järnåldern.

Ett annat intressant perspektiv erbjuds av svenska och norska medeltidslagar som bara sällan gör bruk av explicita beteckningar för gård (exempelvis *bol*) ens när frågan uppenbart gäller en enskild sådan. I de flesta sammanhang använder man uttryck som »jord», »jordäga» eller »äga» (Schlyter 1877 s.

323 ff., 344; jfr Söderwall 1884–1918). Det antyder att människors mentala bild av begreppet gård som rättsligt objekt i äldre tid inte tonade fram som konkreta byggnader och hägnade tun utan i första hand som innehavet av jord. För att bättre förstå den förhistoriska gårdsuppfattningen kan det därför vara skäl att se litet på begreppet jord uttryckt genom substantiv som i första hand *jord* och *äga*.

Substantivet *äiga* användes nämligen allmänt för jordegendom i fornsvenska och fornnorska (Schlyter 1877 s. 344; Bjorvand & Lindeman 2000 s. 175 f.; Iversen 2001). *Äiga* finns också belagt i runsvenska genom uttrycket *allt äigu* – 'all egendom' – på den hälsingska Forsaringen, som av Brink övertygande hänförs till äldre vikingatid, troligen 800-tal (Peterson 1989 s. 78; Brink 1997 s. 28, 30, 37), en datering som Olof Sundqvist (2007) ansluter sig till från religionshistoriska utgångspunkter. I Beowulf återfinner vi fornengelskans *aebt* (Beowulf vers 2248; Klaeber 1950 s. 295). Samma ordstam förekommer också i en rad senvikingatida runstenstexter som verbformen *atti* 'ägte', av allt att döma för att beteckna just ägandet av jord (Gustavson & Selinge 1988 s. 64 ff.; Ljungkvist 2006 s. 235–237). Vad den saken beträffar är substantivet *äga* än i dag i allt väsentligt förbehållet betydelsen 'jordäga'.

Antagandet att substantivet *äga* under vikingatid och tidigare under järnåldern vid sidan om det något mer utpekande *stad* användes för jordegendom som synonym till vårt begrepp gård motsägs inte av att *äiga* i norska lagtexter kom att få en mer konkret juridisk innebörd först under senare medeltid (Iversen 2001).

Det faktum att lantbruk med till jordinnehavet hörande binäringar var den helt dominerande försörjningskällan under järnåldern är nog för att förklara den särskilda betydelse som rätten till jord hade i det förgångna, något som också tydligt träder fram i arvssystem och odalbegrepp i det germanska samhället. En sådan mental fokusering på jord i stället för på hus är också i god samklang med att järnålderns stora långhus inte var särskilt långlivade och att gårdarnas läge ofta skiftade.

Talande är också den ålderdomliga efterleden *-löv/-lev* i sydsandinaviska bebyggelsenamn (liksom yngre namn på andra håll som de på *-arve/-arvet*), med betydelsen 'något ärvt', 'arvegendom'. Då kärnan i detta arv inte gärna kan ha varit de obeständiga långhusen, som för övrigt inte sällan tycks ha rivits, byggts om eller flyttats i samband med just generationsskiften, bör det ha avsett själva innehavet av jord. Mot denna bakgrund menar jag att bebyggelsenamn på *-löv/-lev* kan tolkas som ett allmänt medgivande från namnbrukarnas sida om att byns gårdsinnehavare åtminstone när namnet etablerades var i stånd att hävda sin rätt till jorden med hänvisning till djupa släktrötter.

Jag noterar också att kulturgeograferna Widgren och Pedersen med utgångspunkt från just järnåldersgårdarnas rumsliga rörlighet har uppfattat begreppet jordegendom inte som bundet till en viss gårdslokal utan i första hand som rätten att förfoga över en viss mängd mark av viss kvalitet (Widgren 1995; Pedersen & Widgren 1998 s. 279), rimligen då inom ramen för en hel bys marker.

Hypotetiskt anser jag därför att själva det rättsliga innehavet av gård under järnåldern ofta uttrycktes med substantiv som *jord*, *jordäga* eller bara *äga*, medan man i mer utpekande sammanhang kanske använde ett ord som *stad*.

När det gäller plurala bebyggelsenamn på *-a*, föreställer jag mig då att ett typnamn som *Berga* hade grundbetydelsen 'jordägorna' eller 'boställena vid höjden', med andra ord 'gårdarna vid höjden', det vill säga 'byn vid höjden'. På samma sätt skulle andra plurala namn på *-a* som *Dala*, *Forsa*, *Sunda*, *Vada*, *Sanna* osv. kunna tolkas som 'jordägorna/boställena' dvs. 'gårdarna/byn', 'i dalen', 'vid forsen', 'vid sundet', 'vid vadet', 'på sandmarken' osv. Plurala namn på *-sta* som *Örsta*, *Marsta*, *Morsta* skulle då tolkas mer direkt som 'gårdarna på/vid grusmarken', 'sumpmarken', 'kärrskogen' osv. allt efter förledernas tydbarhet.

Substantiven *jord* och *äga* har båda feminint genus. Frågan om arten och graden av de plurala bebyggelsenamnens feminina genus tycks inte slutgiltigt utredd. Men ligger det någon substans i det gamla antagandet om dessa namns feminina genus och i min tanke att ett forntida gårdsinnehav främst uttrycktes med bebyggelsepluralis av outsagda feminina substantiv som *jord* eller *äga* (om än utan ägonamn som mellanled), då skulle Hellberg ändå ha haft siktet rätt inställt när han kopplade de plurala namnen på *-a* till det feminina begreppet *jord*.

Manuskriptet inlämnat i maj 2007.

Litteratur

- Andersson Thorsten, 1992: Kultplatsbeteckningar i nordiska ortnamn. I: Sakrale navne. Rapport fra NORNAs sekstende symposium i Gilleleje 30.11. – 2.12. 1990. Red. af Gillian Fellows-Jensen & Bente Holmberg. Uppsala. (NORNA-rapporter 48.) S. 77–105.
 — 2003: Orts- und Hofnamen 2. Skandinavien. I: RGA 22. S. 281–295.
 — 2005: Siedlungsnamen 3. Skandinavische S. I: RGA 28. S. 353–364.
 Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto, 2000: Våre arveord. Etymologisk ordbok. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. B. Skrifter 105.)

- Brink, Stefan, 1989: Ett bidrag till onomastisk teori. Bosättningsonomastik. I: NoB 77. S. 23–32.
- 1993: Vad betyder Uppsala? I: OUN 12. S. 10.
- 1996: Political and social structures in early Scandinavia. A settlement-historical pre-study of the central place. I: Tor 28. S. 235–281.
- 1997: Forsaringen – Nordens äldsta lagbud. I: Beretning fra det femtende tværfaglige vikingetidssymposium. Udg.: Else Roesdahl & Preben Meulengrath Sørensen. Højbjerg. S. 27–55.
- 1999: Fornskandinavisk religion – förhistoriskt samhälle. En bosättningshistorisk studie av centralorter i Norden. I: Religion och samhälle i det förkristna Norden. Ett symposium. Red.: Ulf Drobin. Odense. S. 11–55.
- 2002: Nordic language history and archaeology. I: The Nordic languages. An international handbook of the history of the North Germanic languages. Ed. by Oskar Bandle (main editor) & al. 1. Berlin–New York. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 22.1.) S. 317–325.
- , Korhonen, Olavi & Wahlberg, Mats, 1994: Bebyggelsenamn. I: Kulturminnen och kulturmiljövård. Temared.: Klas-Göran Selinge. Stockholm. S. 134–145.
- Elmevik, Lennart, 1996: Vad betyder *tuna*? Några nedslag i en lång debatt. I: Den ellefte nordiske navnforskerkongressen. Sundvollen 19. – 23. juni 1994. Red. av Kristoffer Krøken. Uppsala. (NORNA-rapporter 60.) S. 43–57.
- 2000: Om ortnamnelementen *-sta(d)* och *-lösa*. : I: NoB 88. S. 69–87.
- 2002: Om ortnamnelementet *-lösa* än en gång. I: NoB 90. S. 37–43.
- Fallgren, Jan-Henrik, 2006: Kontinuitet och förändring. Bebyggelse och samhälle på Öland 200–1300 e Kr. Uppsala. (Aun 35.)
- Fridell, Staffan, 1992: Ortnamn på *-ryd* i Småland. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 60. Studier till en svensk ortnamnsatlas 15.)
- Gustavson, Helmer & Selinge, Klas-Göran, 1988: Jarlabanke och hundaret. Ett arkeologiskt/runologiskt bidrag till lösningen av ett historiskt tolkningsproblem. I: NoB 76. S. 19–85.
- Gräslund, Bo, 1993: Folkvandringstidens Uppsala. Namn, myter, arkeologi och historia. I: Uppland. Upplands fornminnesförening och hembygdsförbunds årsbok. S. 173–208.
- 2004: Äldre ortnamn och forntida bebyggelse. I: OUA. S. 11–38.
- Hellberg, Lars, 1960a: Om språklig och saklig ortnamnsforskning. Erinringar i anledning av de sakkunniges utlåtanden rörande ledigförklarade professorsämbetet i nordiska språk, särskilt ortnamnsforskning vid Uppsala universitet. Uppsala. Duplic.
- 1960b: Plural form i äldre nordiskt ortnamnsskick. Uppsala. (Uppsala universitets årskrift 1960:1.)
- 1967a: Kumlabygdens ortnamn och äldre bebyggelse. Kumla. (Kumlabygden. Forntid – nutid – framtid 3.)
- 1967b: Den ursprungliga innebörden av ortnamnelementet *-sta*. I: En diskussion om *-sta*-namnen. Förhandlingar vid symposium i Lund 1963 utg. av Gösta Holm. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Ser. A. 18.) S. 111–122.
- 1979: Forn-Kalmar. Ortnamnen och stadens förhistoria. I: Kalmar stads historia 1. Kalmarområdets forntid och stadens äldsta utveckling. Tiden intill 1300-talets mitt. Huvudred.: Ingrid Hammarström. Kalmar. S. 119–166.
- Herschend, Frands, 1993: The origin of the hall in Southern Scandinavia. I: Tor 25. S. 175–199.
- 1997: Livet i hallen. Tre fallstudier i den yngre järnålderns aristokrati. Uppsala. (Occasional papers in archaeology 14.)

- 2001: Journey of civilisation. The Late Iron Age view of the human world. Uppsala. (Occasional papers in archaeology 24.)
- Holmberg, Karl Axel, 1969: De svenska tuna-namnen. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 45. Studier till en svensk ortnamnsatlas 12.)
- Iversen, Tore, 2001: Jordeie og jordleie – Eiendomsbegrepet i norske middelalderlover. I: Collegium medievale 14. S. 79–114.
- Jansson, Valter, 1951: Nordiska vin-namn. En ortnamnstyp och dess historia. Uppsala–København. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 24. Studier till en svensk ortnamnsatlas 8.)
- Janzén, Assar, 1962: Professor Assar Janzéns sakkunnigutlåtande rörande de sökande till professuren i Nordiska språk, särskilt ortnamnsforskning vid Uppsala universitet 1962. Uppsala. Duplic.
- 1964: Scandinavian place-names in England 7. Malham and plural farm names in England. I: Names 12. S. 23–41.
- 1969: Ortnamn och bebyggelsehistoria. I: NoB 57. S. 39–57.
- 1972: Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län 6. Ortnamnen i Inlands Nordre Härad 1. Bebyggelsenamn. Göteborg.
- Klaeber, Fr., 1950: Beowulf, and the fight at Finnsburg. 3. ed. Boston.
- Linde, Gunnar, 1951: Studier över de svenska sta-namnen. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 26. Studier till en svensk ortnamnsatlas 9.)
- Ljungkvist, John, 2006: En hiar atti rikr. Om elit, struktur och ekonomi kring Uppsala och Mälaren under yngre järnålder. Uppsala. (Aun 34.)
- NSL 1976 = Norsk stadnamnleksikon. Red. av Jørn Sandnes & Ola Stemshaug. [1. utg.] 1976. Oslo.
- Olsen, Magnus, 1915: Hedenske kultminder i norske stedsnavne 1. Kristiania. (Videnskabs-selskapets skrifter. 2. Hist.-filos. klasse. 1914. 4.)
- Pamp, Bengt, 1988: Ortnamnen i Sverige. 5 uppl. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Ser. B. 2.)
- Pedersen, Ellen Anne & Widgren, Mats, 1998: Järnålder, 500 f. Kr. – 1000 e. Kr. I: Jordbrukets första femtusen år, 4000 f. Kr. – 1000 e. Kr. Stockholm. S. 238–459.
- Peterson, Lena, 1989: Svenskt runordsregister. Uppsala. (Runrön. Runologiska bidrag utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 2.)
- Sahlgren, Jöran, 1953: Från Morasten till Håga. I: NoB 41. S. 1–45.
- Schlyter, C. J., 1877: Ordbok till samlingen af Sweriges gamla lagar. Lund. (Samling af Sweriges gamla lagar 13.)
- Sundqvist, Olof, 2007: Kultledare i fornskandinavisk religion. Uppsala. (Occasional papers in archaeology 41.)
- Söderwall, K. F., 1884–1918: Ordbok öfver svenska medeltids-språket 1–2. Stockholm. (Svenska fornskrift-sällskapets samlingar. Ser. 1. Svenska skrifter 27.)
- U = nummer på runsten i Wessén, Elias & Jansson, Sven B. F.: Upplands runinskrifter 1:1. Text. 1940–43. Stockholm. (Upplands runinskrifter 6.)
- V = nummer på runsten i Jungner, Hugo & Svärdström, Elisabeth: Västergötlands runinskrifter 1. Text. 1958–70. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 5.)
- Widgren, Mats, 1995: Individuellt eller kollektivt ägande i bondesamhällen? I: Äganderätten i lantbrukets historia. Red.: MatsWidgren. Stockholm. S. 5–16. (Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 8.)

Summary

Plural settlement names, field names and the concept of ‘farm’
With a few words on the relationship between place-name research and
archaeology

By Bo Gräslund

This article begins with a discussion of the relationship between place-name research and archaeology. Settlement names are part of the source material of archaeology, and archaeological knowledge serves as a reference in the interpretation of place-names. Place-name scholars need to continuously update their understanding of archaeology, just as archaeologists should familiarise themselves the methodological requirements of place-name research and its different interpretations of settlement names. As well as interdisciplinary collaboration on settlement names, the article calls for multidisciplinary boundary-crossing on the part of individual place-name scholars and archaeologists. Archaeologists without philological training should avoid entering discussions about the semantics of words, but can usefully contribute to a discussion of name semantics.

In the light of archaeological evidence that settlement in Sweden during the Iron Age was essentially organised in villages, the present author argued in an earlier work that most plural settlement names in *-a* are not field names, but names referring to a plurality of settlements, i.e. the plurality of farms in a village (Gräslund 2004). In this article, it is claimed that several other major groups of names that are often or usually perceived as deriving from field names – names in *-vin*, *-lösa*, *-land*/*-landa* and *-åker*/*-åkra* – can instead be interpreted as feature or nature names indicating the function which the feature concerned served.

In a discussion of possible terms for the concept of a farm (Swedish *gård*), as opposed to a village, during the Iron Age, the author suggests that the final element *-stathir*, too, referred to a plurality of settlements and served to identify a collection of dwelling places/farms, i.e. a village. If that is the case, it would imply that the word *sta(d)* was used quite generally in the Iron Age to denote a single dwelling place, i.e. a farm.

On the basis of medieval laws and runic inscriptions, it is suggested, furthermore, that the mental notion of a farm during the Iron Age was primarily concerned with the possession of or right to land, and could also be expressed linguistically in nouns such as *jord* ‘land’ and *äga* ‘piece of land owned’.

Gårdar utan namn?

»Pluralitet» i namnskick och bebyggelse

Av Alf Ericsson, Gert Franzén och Jan Paul Strid

Namn och bygd 98 (2010), 65–92.

Alf Ericsson, Swedish National Heritage Board, Gert Franzén & Jan Paul Strid, Department of Culture and Communication, Linköping University: Farms without names?

Abstract

Since the 1960s, the settlement structure of the Iron Age has been under constant discussion. Two opposing views can be made out. One, associated primarily with Björn Ambrosiani, is that settlement during that period consisted mainly of individual farms; the other, that the formation of villages goes further back in time – according to Bo Gräslund, as far back as the Early Iron Age. In this article, Gräslund's position is discussed in the light of observations of well-preserved Iron Age environments in Östergötland. The principal points considered are the need for names and the basic conditions for naming, related to land use and the form of settlement. Village, farm, *bygd* (settled area and its community), and 'plurality' of names and settlements are key concepts.

Keywords: settlement structure, Iron Age, form of settlement, individual farms, villages, conditions for naming, land use, plurality of names.

De senaste årtiondenas uppdragsarkeologiska utgrävningar har givit oväntade, delvis omstörtande resultat. Den äldre järnålderns bebyggelse visar sig ha varit avsevärt mer omfattande än man kunnat ana och den har i stor utsträckning legat på styva lerjordar som idag brukas som åker, men som tidigare bedömts obrukbara med forntida teknik. Stora, vida fält har bildligt och bokstavligt talat visat sig fylla med historiskt innehåll.

Arkeologen Bo Gräslund har nyligen (2004) diskuterat vad de nya resultaten innebär för vår syn på förhållandet mellan ortnamn och bebyggelse. I själva verket är dessa äldre järnåldersbygder så tätt bebyggda, menar han, att det inte säkert går att »belägga existensen av en enda ensamgård från järnåldern» (s. 13). I motsats till gården står byn »som sinnebild för stabilitet och kontinuitet» (s. 21). Bebyggelseutvecklingen har följaktligen inte gått från gård till by, som man mer eller mindre tagit för givet, utan byn har varit den primära bosättningsformen. Detta leder i sin tur till slutsatsen att byarna har burit namn, men inte gårdarna.

Gräslund tar mot denna bakgrund upp en klassisk fråga inom ortnamnsforskningen, nämligen de s.k. plurala namnen. Kännetecknande för äldre svenska bebyggelsenamn är som bekant inslaget av namn av typen *Aska*, *Berga*, *Lida*, *Råda*, som brukar återföras på plurala grundformer: **Askar*,

**Bergar* etc. Till saken hör att neutrala ord som *berg* under historisk tid aldrig haft någon pluraländelse; det heter ju fortfarande ett *berg*, flera *berg*. Fenomenet är med andra ord en egenhet för namnskicket och inte nödvändigt en följd av faktisk »pluralitet» hos de namnbärande lokaliteterna (Holm 1991 s. 522 ff.; jfr även Strid 1999 s. 31 ff.).

Problemet är vittomfattande. Det kända ortnamnselementet *-sta(d)*, ofta översatt med 'plats, ställe', visar sig vid närmare granskning också gå tillbaka på en plural form *-stadhir*. Det borde alltså snarare syfta på flera »platser» eller »ställen» och kunde på så sätt vara ett stöd för Gräslunds hypotes.

Gårdar utan namn?

Gräslunds resonemang är stimulerande och uppfordrar till en välbehövlig diskussion i ett intressant ämne. Men de är samtidigt behäftade med en del svagheter och väcker i själva verket fler frågor än de besvarar.¹

Som stöd för sin slutsats att byarna haft namn, men inte gårdarna hänvisar Gräslund till Harry Ståhls (1960 sp. 636 ff.) och Kristian Halds (1960 sp. 635 f.) bidrag till artikeln Gårdnavne i KL 5. Det sägs där mycket riktigt att namn på enskilda gårdar i by är något som väsentligen hör hemma i nyare tid – en onekligen rätt märklig utsaga, som inte blir mindre uppseendeväckande av att Åke Granlund (1960 sp. 639 f.) i samma artikel redovisar en motsatt ståndpunkt vad gäller svenska Finland. Tanken att man i ett äldre skede inte skulle ha haft namn på enskilda gårdar faller på sin egen orimlighet. Att gårdnamn inte förekommer i någon större utsträckning i det medeltida källmaterialet har med all sannolikhet sin enkla förklaring i att de ofta växlar, vilket gör dem mindre lämpade för identifiering av fast egendom. Vi återkommer strax till detta.

Kulturlandskapet eller landskapsrummet är ett »rum» som i vårt medvetande struktureras efter olika funktioner ungefär på samma sätt som en vanlig bostad. Vi har *åkern*, *skogen*, *sjön* på samma sätt som *köket*, *uteplatsen* och *badrummet* därhemma. Inom ramen för en familj eller en arbetsgemenskap är sådana benämningar så all dagliga att vi inte tänker på dem som ortnamn – inte desto mindre fungerar de som sådana. De finns inpräntade i vår »mentala karta» och gör det möjligt för oss att planera och genomföra aktiviteter av olika slag.

¹ Föreliggande bidrag diskuterar utvecklingen från agrar- och bebyggelsehistoriska samt arkeologiska och topolingvistiska synpunkter grundade på erfarenheter företrädesvis från det östgötska kulturlandskapet. Analysen av Smestad storäng bygger på mångåriga undersökningar av Gert Franzén.

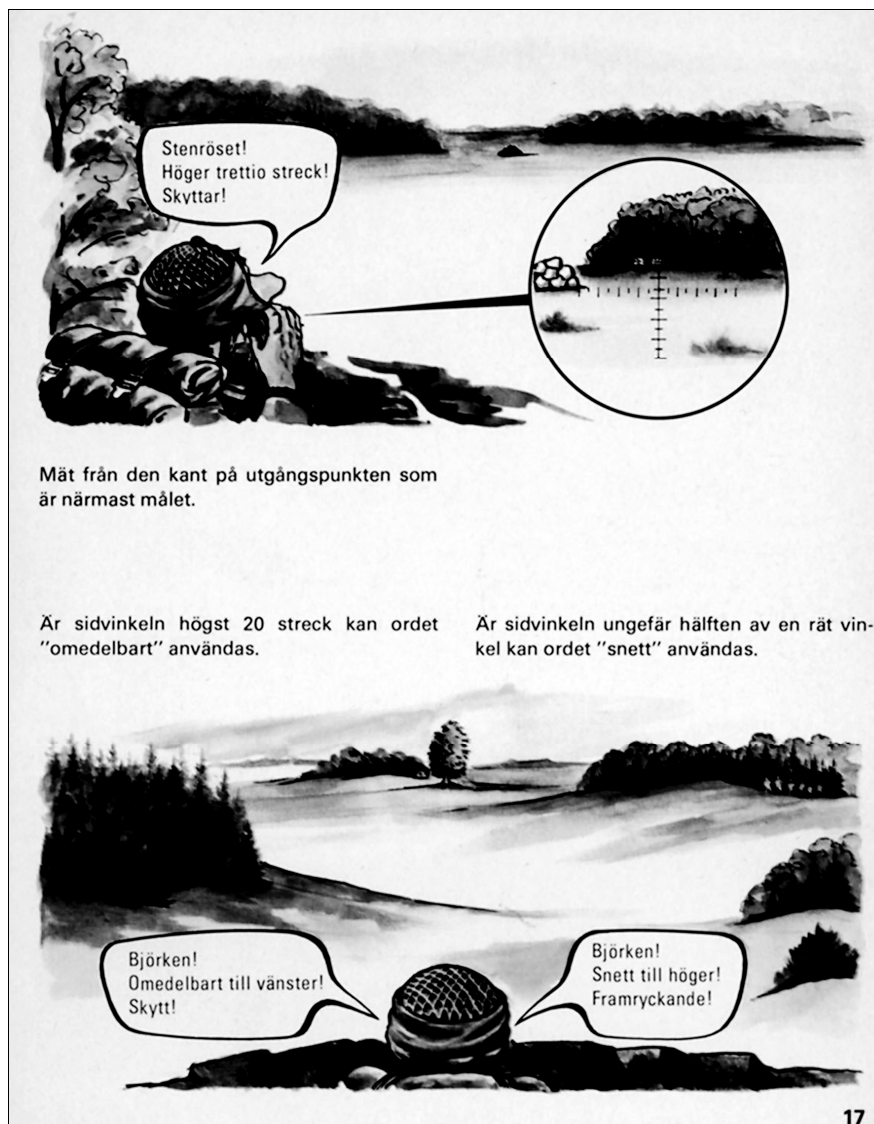

Fig.1. »Utgångspunkter för målangivning» (Soldaten i fält 1972). Soldaten på bilden namnger markanta terrängföreteelser som skall tjäna som orienteringspunkter. Därmed skapas också en för gruppen gemensam mental karta – en viktig förutsättning för rationellt handlande i det faktiska landskapet.

Det finns en tendens att slå ihop kategorierna ortnamn och personnamn till en enda: »namn». Det må vara praktiskt i vissa sammanhang, men det finns en uppenbar risk att man glömmer bort att det rör sig om två kategorier som skapas och fungerar under helt olika villkor. Den performativa akt som

kännetecknar personnamnsgivning saknar normalt motstycke hos ortnamnen. Ortnamn uppstår med andra ord inte genom någon dopakt, utan utkristalliseras, ofta knappt märkbart, ur den språkliga interaktion som är ouppslösligt förbunden med människans verksamhet i kulturlandskapet.

Med hänsyn till att vi i det följande delvis kommer att uppehålla oss på ett f.d. militärt övningsfält finns det skäl att illustrera dessa sanningar med några enkla bilder från militärlivet (fig. 1).

Kravet att närmare kunna precisera var någon bor gäller överallt och i alla sammanhang — självfallet även i bymiljö. På landet lever ännu det folkliga bruket att kombinera personnamn och ortnamn: *Lasse i Kroksta*, *Edvin i Svängen*. Mönstret återkommer strängt taget i vilket samhälle som helst, om än med olika förutsättningar, och finns fullt utbildat redan på våra runstenar: *Ulf i Borresta*, *Finnvedssönerna på Älgestad* (U 130), *Torbjörn* (eller *Styrbjörn*) »*Surben*» i *Ulvdala* (U 999), *Botvid av Alskog* (G 150). Det finns skäl att lägga märke till att det inte spelar någon roll för namnets funktionalitet att Borresta inte länge är Borres »stad» utan Ulf. Här fungerar ortnamnen på en högre hierarkisk nivå, på bygde- eller sockennivå (jfr Strid 1999 s. 13 ff.). Inom byn rör vi oss på en lägre nivå: namnskicket tenderar att växla när gårdarna byter ägare. Mårten bor i *Mårtensgården*, men i byns begränsade, slutna namnbrukarkrets kan *Mårtensgården* utan svårighet bli *Persgården* eller *Nämndemansgården* i samband med ägarbyte. Man kan jämföra hur gatunamnskicket växlar i Stockholm under medeltiden: *Gåsgränd* uppkallas på 1400-talet efter Ragnhild Grågås, byter på 1500-talet namn till *Anders Sigge-sons gränd*, men dyker därpå upp som *Saltmätargränd* (Stockholms gatunamn s. 57).

Smedstad storäng

Vi övergår nu till att diskutera just ett sådant fall som Gräslund aktualiserar: en hel liten forntidsbygd, men okänd för de flesta och anonym. Vi förflyttar oss därför raskt till grannskapet söder om Linköping och närmare bestämt till Smedstad storäng på det övningsfält som fram till 1997 tillhörde Linköpings garnison. Området, numera i allt vidare kretsar känt som *Tinnerö* eller *Tindra*, har blivit föremål för tolkning och virtuell modellering inom det nyligen avslutade Tindraprojektet vid Linköpings universitet, varom se boken *Tindra* (2009).

Namnet *Smedstad storäng* eller *Storängen* är välkänt för generationer av livgrenadjärer, artillerister och »trängare» m.fl. som här ljugit — icke blod,

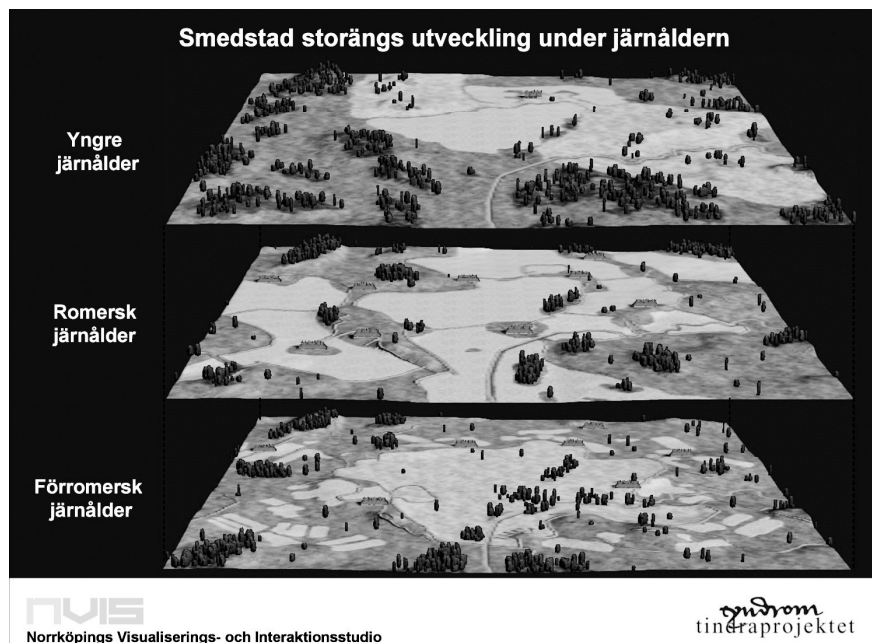

Fig. 2. Under tidig förromersk järnålder är Storängen en del av en större betesmark. I den omgivande terrängen finns spridda »vandrande» odlingar. Under romersk järnålder omorganiseras markanvändningen i grunden, vilket, grovt förenklat, innebär att betesmark och åker och äng byter plats. Vid den yngre järnålderns början har bebyggelsen minskat dramatiskt – av alla gårdar återstår en enda.

men svett. Området kan beskrivas som en flack odlingsbassäng, omgiven av moränhöjder kantade med nedrasade hägnadsmurar, s.k. stensträngar. Det märkliga är att det runt den öppna, betade marken med en diameter av knappt mer än 1 km finns inte mindre än åtta identifierade boplatser från äldre järnåldern. Det rör sig med andra ord om en s.k. grannskapsgrupp. Äldre bebyggelsenamn saknas helt. Medeltida källor har inget att förtälja. De enda ortnamn som finns här är *Humpen*, *Grindstugan*, *Grk-banan*, *Handgranatsbanan* samt ytterligare något namn från militärtiden.

Smedstad storäng ger oss möjligheter att studera en process som sträcker sig över tusen år och som inneburit genomgripande förändringar av landskapet. Den ger oss – tack vare stensträngarna – nycklar till förståelse av de krafter som orsakat dessa förändringar.

Liksom i många andra stensträngsområden, finns här rester av flera olika hägnadssystem som står i kronologisk relation till varandra. Vissa hägnader avviker genom att de ofta är konstruerade som s.k. halvmurar, dvs. de fungerar bara som hägnader åt ett håll, för det mesta nedåt i en sluttning, och ger

nom att de samverkar med naturliga hinder som bergssidor och blockterräng. Det framgår vid närmare besiktning tydligt att de måste representera ett äldre system än de övriga.

Som figuren visar har Storängen under tidig förromersk järnålder använts som betesmark. Den var då hägnad med en stengärdesgård av den äldre typen. I de omgivande moränsluttningarna finns enstaka åkertegar, representerande ett äldre extensivt odlingssystem som fungerar enligt röjningsbrukets princip (Strid 1999 s. 63 ff.).

Under romersk järnålder har den tidigare odlade marken blivit betesmark och Storängen åker och äng. Inom en ganska kort tidsrymd har det alltså skett en genomgripande omorganisation av markanvändningen, innebärande att Storängens högproduktiva sedimentjordar utnyttjas för odling, medan moränmarkens gamla åkrar bokstavligt talat läggs för fåfot. Gårdarna intar fördelaktiga lägen vid gränsen till odlingsmarken med fågator som leder ut mot betesmarken. Är detta ett verk av det jordbrukande kollektivet eller finns en styrande hand bakom? Omorganisationen kräver inte bara nya hägnader utan även integrering av vägsystem med åkertegar, fågator och fådrev. Brobankar måste uppföras över sank terräng. Några ägo gränser mellan gårdsteritorier i nutida mening kan inte urskiljas i terrängen och det skulle förvåna om sådana överhuvudtaget funnits. Däremot finns det tecken som tyder på att det till varje gård även hörde fasta åkrar.

Oavsett om vi skall uppfatta bosättningarna kring Smedstad storäng som ett kollektiv av samverkande självständiga bönder eller på något annat sätt måste bygden rimligen ha fungerat som en egen sluten namnbrukarkrets (jfr om detta begrepp Strid 1999 s. 13 ff.). Tyvärr finns inga spår av samtida ortnamn bevarade. Under den yngre järnåldern är nämligen bebyggelsen borta, möjligen med undantag av en bosättning i den norra delen, där det finns kulturlager av sådan omfattning att man kan förmoda att den existerat under hela järnåldern. Det finns uppgifter om en gård med namnet *Södra Smedstad* (jb 1555) som bör kunna lokaliseras till detta område. Måhända får vi här också en fingervisning om en vanligt förekommande typ av gårdnamn inom områden av denna karaktär.

Begreppet by

Gräslunds hypotes kan i sin bebyggelsehistoriska del sägas vara en antites till den teori som Björn Ambrosiani (1964) presenterade i sin avhandling

Fornlämningar och bebyggelse, nämligen att huvuddelen av den förhistoriska bebyggelsen i Attundaland och Södertörn bestått av ensamgårdar (s. 223). Ambrosianis slutsats ifrågasattes på sin tid främst av kulturgeografer, men senare har tvivel framförts också av arkeologer och historiker. Att det måste ha funnits byar under vikingatid har bl.a. framhållits med hänvisning till runstenarnas vittnesbörd (Rahmqvist 1994). Å andra sidan har Clas Tollin (1999) i sin avhandling gjort gällande att bebyggelsen i det inre av Småland (Tiohärad) vid forntidens slut huvudsakligen bestod av ensamgårdar, men närmare bestämt i form av storgårdar. Exempel på namn av till synes plural typ i Tollins undersökningsområde är: *Horda*, *Ya*, *Rösberga*, *Holma*, *Dala*, *Lida*, *Söndra*, *Åsa* och *Ölsåkra*. Även om Tollin skulle ha överskattat antalet storgårdar och underskattat antalet byar i Tiohärad så är hans resultat svåra att förena med Gräslunds resonemang. Tollin närmar sig snarare Ambrosiani och hans resultat aktualiserar frågan om inte många av Mälardalslandskapens bebyggelseenheter vid järnålderns slut i själva verket var storgårdar, som förfogade över lika stora ägområden som de historiska byarna. Vi påminns om de i den äldre medeltidens jordebrev vanliga termerna *curia* och *mansio*, som uppfattas som benämningar på huvudgårdar i gods-komplex; flertalet sådana storgårdar har antagligen stått under förvaltning av brytar och brukats, äldst med hjälp av trälar, från och med 1200-talet av torpare (Rahmqvist 1996). Under 1300-talet har huvudgårdsdriften successivt avvecklats till följd av att egendomarna gjorts om till byar med land-bogårdar (Tollin 1999 s. 191 ff.).

Om vi nu ser till den bild av den äldre järnåldersbygden som börjar framträda med allt skarpare konturer är det tydligt att vi står inför mönster som avviker från tidigare erfarenheter. Men vad är det egentligen vi ser?

Det svenska by-begreppet tar inte hänsyn till storleken hos bebyggelsen.² Så här lyder Ulf Sporrongs (1990 s. 468) definition i NEn: »två eller flera gårdar – tidigare fast bosatta och mantalssatta driftsenheter inom jordbruket – med avgränsat ägområde (byterritorium eller ägovälde), vari alla har sina ägor enskilt, samfällt eller i ägoblandning». Värt att notera är att sådana bebyggelseenheter av våra första lantmätare i regel också kallades byar.

Tyvärre definierar Gräslund inte närmare vad han lägger in i begreppet »by». Han talar å ena sidan om grupper »om minst 2–3 samtidiga gårdar

² Därför är exempelvis den engelska översättningen av Astrid Lindgrens Bullerbyn inte så lyckad. Noisy village leder tankarna till något helt annat än en liten by på småländska höglandet. På engelska bör en normalstor svensk by snarare kallas *hamlet*. Jämför på samma sätt franskans *hameau* : *village*, tyskans *Weiler* : *Dorf* etc. En kontinental storby har åtminstone tio självständiga gårdar, en kyrka och ofta diverse andra funktioner (Widgren 1997 s. 41 med hänv.).

vilkas inbördes avstånd och läge och/eller rester efter hägnadssystem pekar på någon form av brukningssamverkan dem emellan», men å andra sidan också om agglomerationer av allt från 2–5 gårdar ända upp till 15–20 eller fler (2004 s. 16 f.) och om »klungbyar» på Gotland och Öland med spridning över så stor ytor »att även den bredaste motorväg bara skulle åstadkomma ett smalt snitt genom en by» (s. 12). Här befinner vi oss synbarligen långt ifrån vad man vanligen uppfattar som en »by». Hur har bysamhällen av denna karaktär egentligen fungerat? Gräslund ger antydningar i olika riktningar, men har inga bestämda svar.

Om nu detta varit den primära bosättningsformen inställer sig ju också frågan hur »byarna» uppstått; varifrån kommer »byborna»? Gräslund pekar på omlokaliseringar som en möjlighet. Det förutsätter existensen av tidigare bebyggelser, som av någon anledning övergivits. Man kan tänka sig att byar anlagts i samband med folkvandringar och kolonisationsföretag och det är kanske en möjlighet man inte skall bortse ifrån, men det reser nya frågor. Om befolkningen å andra sidan kommit från närliggande områden: hur har detta gått till? Har det skett en hopflyttning av ensamgårdar eller har hela byar flyttats? Var har i så fall ursprungsbyarna legat och vad kan de ha haft för namn?

En fråga man inte kan undgå att ställa sig är var gränsen går mellan bosättning i det Gräslund kallar »byar» och något som kanske snarare kunde rubriceras som förtätad ensamgårdsbebyggelse. En annan är den som aktualiseras av Tollin. Kan det vara så att bygder av det här slaget i själva verket fungerat som egendomar som legat under en stormans »domän» och som brukats med hjälp av underlydande gårdar? Fenomenet har tidigare förknippats med vikingatiden och den tidiga medeltiden (jfr även Gräslund 2004 s. 19; för ytterligare hänv. och forskningshistorik se Tollin 1999 s. 16 ff.), men i ett par uppmärksammade studier från Norge (sist a.a. s. 16) hävdas att det finns belägg för storgårdar och landbodrift långt tidigare. Indikationer som kan peka i den riktningen är bl.a. hus som till storleken avviker från det normala och som med andra ord kan antagas ha varit »hallbyggnader» där en lokal hövding eller storman »hållit hus och hov».

Det är viktigt att hålla i minnet att Gräslunds hypotes baseras på arkeologiska undersökningar av bebyggelselämningar från den äldre järnåldern. Huruvida byar existerade redan då är en fråga vars svar är avhängigt av hur vi väljer att definiera termen *by*. Det räcker inte med att två gårdar ligger intill varandra för att vi ska kunna tala om en by. Ett så diffust bybegrepp saknar analytiskt värde.

Det måste också framhållas att vår kunskap om hur byar har fungerat under äldre järnålder är hypotetisk. Samverkan mellan gårdar går strängt taget endast att belägga i stensträngsområden, där vi genom hägnadssystemens struktur och

då främst förekomsten av fågator kan dra närmare slutsatser om brukningsförhållanden. Vi visade nyss på exemplet *Tindra* och fler följer.

Jordäggande och markindelning

Diskussionen aktualiserar ett problem av central betydelse, nämligen förfoganderätten över jorden. Har det verkligen funnits avgränsade ägoområden under järnåldern? Eller annorlunda uttryckt: hur gammal är den historiskt kända fastighetsindelningen? Frågan har till och från stötts och blötts inom den bebyggelsehistoriska forskningen (Ericsson 2005 med där anf. ref.). Starka indicier talar för att fast avgränsade ägoområden existerade under senare delen av järnåldern (a.a.), men hur var det tidigare? Det faktum att de hägnadssystem vi kan spåra från den äldre järnåldern, t.ex. i *Tindra*, *Gårdeby* och *Väderstad* (se nedan), vid någon tidpunkt överkorsats av de historiskt kända byterritorierna visar att fastighetsindelningen dessförinnan antingen måste ha sett helt annorlunda ut eller, vilket är troligare, inte existerat över huvud taget, åtminstone inte i någon historiskt känd form.

När kulturgeograferna på 1960-talet började studera vårt lands förhistoriska odlingslandskap fångades deras intresse av stensträngsbygderna i Östergötland. Sven-Olof Lindquists undersökning i *Halleby* kom att bli banbrytande genom att han var den förste som lyckades foga in stensträngarna i en modell för bebyggelse och markanvändning. Modellen grundade sig emellertid på studiet av en enda historisk bydomän, något som säkert haft sin betydelse för hans slutsats att odlingslandskapet bara genomgått små förändringar från romersk järnålder till medeltid. Förändringarna berörde enligt Lindqvist mest bebyggelsen. Han antog att de tidigare spridda gårdarna hade flyttat samman på en gemensam bytomt under tidig vendeltid (Lindquist 1968).³

När Mats Widgren (1983) senare följde upp Lindquists forskning inom ett område vid *Fläret* i *Askeby* socken kunde han bekräfta stensträngarnas generella datering till äldre järnålder, men samtidigt också modifiera Lindquists modell på viktiga punkter. Enligt Widgren hade bebyggelsen visserligen bestått av flera, självförsörjande gårdar, men dessa hade samverkat i stora hägnadssystem. Widgren kunde visa att sådana s.k. hägnadslag ofta sträckte sig över flera historiska byar. Hans slutsats var att den äldre järnålderns territorier lösts upp under loppet av den yngre järnåldern och ersatts av de ägoområden vi känner från historisk tid (Widgren 1983).

³ Det bör nämnas att betydelsen av Östergötlands stensträngsområden stod klar för en av våra första agrarhistoriker, Folke Dovring (1953 s. 49 ff.), redan ett decennium innan kulturgeograferna hade påbörjat sina undersökningar.

Exemplet Gårdeby

Problem liknande dem Gräslund diskuterar har med andra ord också sysselsatt Mats Widgren (1990). Även Widgren ifrågasätter »urgårdsbegreppet», men längre sträcker sig inte likheterna. Widgren betonar i stället att det under äldre järnålder inte minst i Östergötland utvecklats ett jordbruk, »som har många drag gemensamt med historiskt känd gårdsdrift» (s. 36). Kännetecknande är just att gårdarna ligger nära varandra. Hägnadslagen måste ha fungerat inom ramen för något som liknar en bygemenskap.

Ortnamn och fornlämningar i Gårdeby tyder på kontinuitet i området järnåldern igenom. Den äldre järnåldersbygden kännetecknas av en av stensträngar markerad uppdelning av inägor och utägor. Enligt Widgren har delar av inägorna brukats som åker enligt ensädets princip. I gränsområdet mot utmarken finns upp till sex boplatslägen med anslutande ensamliggande stensättningar och gravfält av äldre järnålderskaraktär. De gemensamma hägnaderna är »det konkreta fysiska uttrycket» för det långt drivna gemensamhetsbruket (s. 40).

Bygden i Gårdeby skulle alltså på ett överordnat plan ha fungerat som en enhet, medan bebyggelse och odling skett i form av självständiga jordbruk. Gårdarnas långt drivna samverkan skapar intrycket av en byliknande organisation.⁴ Stensträngsområdet i Gårdeby, som också behandlas i Widgrens avhandling (1983 s. 109 ff.), är kanske det tydligast avgränsade i Östergötland och därför väl lämpat som modellområde.

Liksom bygden kring Smedstad storäng är den äldre järnåldersbygden i Gårdeby anonym. Widgren gör dock den intressanta reflexionen att de byar i trakten som bär namn på *-stad* mycket ofta ligger »på eller i nära anslutning till platser där stensträngssystemen från äldre järnålder pekar ut gårdslägen» (1990 s. 43). Namntypen som sådan: *stad* + personbetecknande förled, borde ha passat på bebyggelser av detta slag. Widgren pekar på parallella fall som beskrivits av Lars Hellberg, särskilt *Bydingen* – ett numera smått klassiskt exempel på vad Hellberg kallar elementarbygd. Andra sådana exempel i Uppland är *Tadem* i Skånela socken, *Ulvbygden* i Almunge och sist men inte minst *Uppsala-Näs*, där fördelningen av namn på *-stad* och *-by* tilldrar sig uppmärksamhet (Hellberg 1967 s. 227, fig. 37).

⁴ Från att först ha tolkat stensträngsområdena på detta sätt (1983) har Widgren senare föreslagit en alternativ tolkning där de horisontella samverkansformerna ersatts av vertikala beroendeförhållanden. Han vill öppna för en möjlighet att det funnits storgårdar med underlydande jordbruksenheter, liknande medeltida godsbildningar (Widgren 1998).

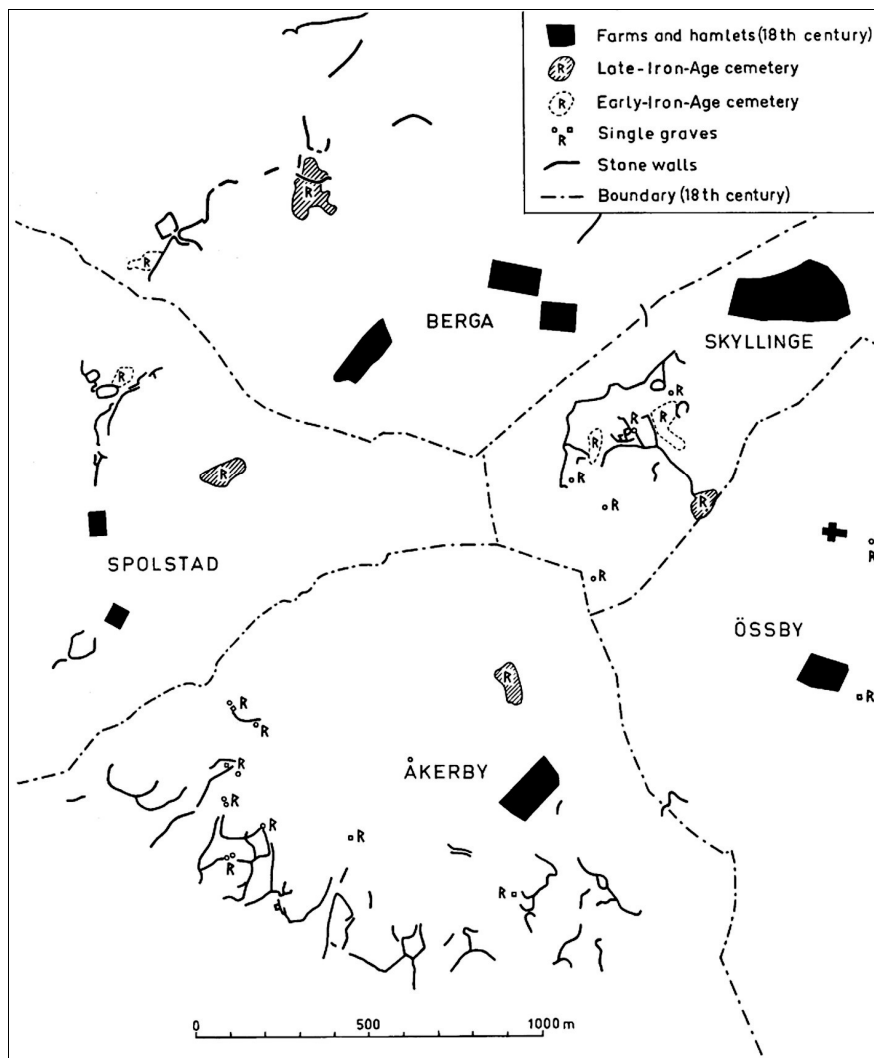

Fig. 3. Gårdeby socken i Östergötland omfattar byarna Åkerby, Össby, Spolstad, Skyllinge och Berga, som bildar en topografiskt avgränsad bygd, en »Siedlungskammer». Efter Widgren 1983 s. 111.

Exemplet Väderstad

Strax söder om samhället Väderstad i västra Östergötland finns ett stort stensträngsområde (fig. 4). Arealen uppgår till närmare 450 ha. Om vi räknar med att stensträngarna delvis är bortodlade i den norra delen, närmast dagens jordbruksslätt, är troligen 500 ha en mer rättvisande siffra. I samband med att E4:an fick en ny sträckning genom området gjordes omfattande arkeologiska

undersökningar med agrarhistorisk inriktning. Ett viktigt moment var att på plats återuppföra några smärre partier av murarna. Rekonstruktionerna gav vid handen att det var frågan om enkelmurar, dvs. murar av en enda stens bredd. Höjden uppgick till knappt en meter. Två av de återuppförda murarna flyttades till hembygdsgården i Väderstad, där de nu finns att beskåda (Ericsson 2001; Ericsson & Franzén 2005).

Odlingslandskapet i Väderstad är kronologiskt flerskiktat. Redan före vår tideräknings början fanns här ett öppet beteslandskap, där också små ovala eller bandformiga åkerytor ingick. Det är i denna miljö hägnadssystemen successivt började växa fram. Under 400-talet hade det finmaskiga nät utbildats som redovisas i fig. 4, med talrika inhägnader för åker, äng eller bete. För transporter och kommunikation fanns en infrastruktur med långa inhägnade brukningsvägar, s.k. fågator. Paradoxalt nog markerar detta mogna stadium också slutet för hägnadssystemet, som faller ur bruk under följande århundrade.

När vi jämför stensträngarnas dragning med de historiska ägo gränserna framgår det tydligt att järnålderns hägnadslag har upplösts och marken skiftats mellan de historiska byarna. Denna radikala förändring kan i Väderstad dateras till 500- eller tidigt 600-tal, det vill säga till övergångskedet mellan äldre och yngre järnåldern. Byarnas ägo områden är bandformiga och ger intryck av en högst medveten uppdelning av stensträngsområdet.⁵

De under yngre järnålder nyskapade bebyggelse enheterna heter från väster till öster: *Östad*, *Bosgård*, *Vallsberg*, *Väderstad*, *Vistad* och *Lundby*. *Bosgård*, den administrativa benämningen på en huvudgård, kom med tiden att tränga undan det tidigare namnet *Harstad*. En huvudgård (*curia*) *Harstad* omtalas i ett morgongåvebrev år 1299 (DS 1267). Tidigare fanns här en stenkyrka och gården har givit namn åt Harstads socken. En stenkyrka uppfördes också i byn Väderstad, som likaså har lånat sitt namn till en socken. Gränsen drogs genom Vallsberg som i kyrkligt avseende var en delad by. Med undantag för *Vallsberg* och det längst i öster belägna *Lundby* har byarna namn på *-stad*. Under vikingatid eller tidig medeltid har de avgärda enheterna *Abbetorp* och *Ryd* tagits upp på utmarkerna till *Väderstad* och *Vistad*.

Namn skicket representerar en för Östgötaslätten ganska typisk bild med stark dominans för namn på *-stad* jämte exponenter för *-torp* och *-by* och andra typer (*Vallsberg*, *Ryd*, *Bosgård*). Något äldre bygdenamn eller någon given ursprungsenhet kan inte företes, men de intill varandra gränsande *Vistad* och

⁵ Uppdelningen för i sin parcellerade struktur tankarna till häradsindelningen i Östergötland, varom se Andersson 1982.

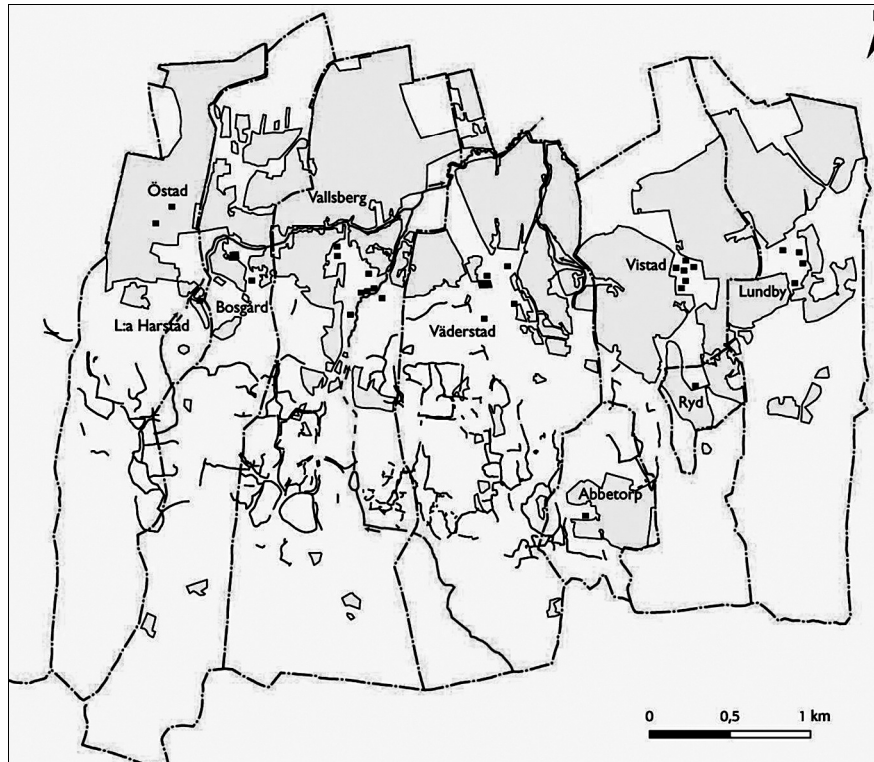

Fig. 4. Översiktskarta över stensträngsområdet i Väderstad med ägo gränser (punktstreckade), bebyggelse (kvadrater), kyrkor och åkermark efter lantmäterikartor från 1700-talet.

Lundby påkallar uppmärksamhet, då de synes förutsätta existensen av en kultplats av betydelse – ett ursprungligt **Vi*? Det kan nämnas att det på en höjd i den flacka terrängen mellan Vistad och Lundby finns mycket speciella lämningar från sen bronsålder och tidig järnålder, som delvis undersökts (Larsson 1993; Larsson & Hulthén 2004). Framförda tolkningar är i vissa stycken kontroversiella, men något slags bebyggelse med tillhörande ugnar (metallhantering?) har uppenbarligen funnits här. Indikationer på en palissad finns runt bosättningen. Påträffad keramik är av ovanligt hög kvalitet med former och gods som pekar på ett ursprung i det mellaneuropeiska Lausitzområdet. På platsen finns också en större skålgropsförekomst. Förhållandet mellan *Vistad* och *Lundby* kan ha en parallell i fallet *Oklunda* – *Lundby* och kanske också *Helgestad* – *Helgeby*, varom se bl.a. Hellberg 1967 s. 254 och Vikstrand 2001 s. 251, 325.

Bygdernas omstrukturering under järnåldern

Sedan länge är det känt att det i Östergötland, liksom på andra håll, finns ett kontinuitetsbrott mellan äldre och yngre järnålder. Flertalet av den äldre järnålderns bebyggelselägen, som inte sällan varit i bruk redan under bronsåldern, överges under folkvandringstid (400–550 e. Kr.). Undersökta vendel- eller vikingatida boplatser är betydligt färre än de från äldre järnålder, och återfinns i motsats till de senare i regel i anslutning till de historiska bytomterna (Hedvall 1995).

Gräslund diskuterar huruvida denna omflyttning har lett till ortnamnsdöd. Med hänvisning till en undersökning av Stefan Brink (2002) om äldre bebyggelsenamns överlevnadsförmåga i olika delar av Skandinavien drar han (s. 18) slutsatsen att den av Brink konstaterade lägre ortnamnsdöden i Östergötland och Mälardalen beror på »att bebyggelseomflyttningen där i huvudsak genomfördes inom ramen för de gamla namnbärande byarnas ägor, medan den i Sydskandinavien ofta var av mer omvälvande karaktär».

Gräslunds slutsats går således i linje med Lindquists resultat men stick i stäv med Widgrens. Enligt vår uppfattning måste Lindquists Hallebyexempel betraktas som ett undantag. Vi menar att den av Widgren konstaterade omstruktureringen vid övergången till yngre järnålder är regel för Östergötlands vidkommande. Väderstad är ett av flera illustrativa exempel på detta.

Uppdelningen kan till och med spåras på boplatSNIVÅ. De boplatSOMRÅDEN på lerjordar med talrika huslämningar från äldre järnålder som är föremål för vår diskussion delas nämligen precis som i Väderstad i flera fall av historiska fastighetsgränser. Det gäller bl.a. två stora områden med anslutande gravfält i norra Sörmland som i storlek närmar sig danska landsbyar.

Det ena området, som återfinns i Härads socken, hade en varaktighet från slutet av förromersk järnålder fram till tidig vendeltid (Ericsson & al. 2000). Fastighetsgränsen mellan byarna Snytberga och Kumla delar boplatSOMRÅDET ungefär på mitten. Vi kan kalla detta »enkel klyvning i två hälfter». Det andra området, beläget i Åkers socken, är i stort sett samtida (Appelgren, Nilsson & Perming 2002), men delningen är i detta fall snarare »komplex», eftersom ägoGRÄNSERNA mellan Järsta, Tuna och Lida (f.d. Årja sn) möts mitt i området.

Eftersom Sörmland – med undantag för Fogdön och Selaön samt några spridda lokaler runt den forna Kafjärden längst i norr – har få kända stensträngsområden är det av central betydelse att som här kunna visa att historiska ägoGRÄNSER går tvärs igenom den äldre järnålderns boplatSOMRÅDEN, inte

omkring dem, som man skulle ha väntat sig från den tidigare utgångspunkten. Någon omflyttning av bebyggelse inom ramen för beständiga ägoområden har det med andra ord inte varit fråga om.⁶

Forntida fastighetsindelning

I de tre områden som är föremål för vårt intresse tycks alltså det förhistoriska bondelivet ha präglats av omstruktureringar, sannolikt orsakade av förändringar vad avser dispositionsrätten till marken och dess fördelning mellan individuella brukare och brukarkollektiv. En särställning i detta hänseende in- tar folkvandringstiden, som framstår som en brytzon.

För att börja med Gårdeby överges där som på andra håll den äldre järnålderns bebyggelselägen. Vid sidan av yttre, dramatiska faktorer skulle en orsak kunna vara att jordbruket inriktas mot produktion av spannmål (cerealisering) och att bebyggelsen anpassas därefter. Allt tyder hursomhelst på »att de historiska byarnas territorier etablerades någon gång under järnålderns mitt genom en uppsplittring av ett äldre territorium» (Widgren 1990 s. 42). Så vitt vi kan se sker detta efter helt nya principer.

När den äldre järnålderns hägnadslag väl delats (skiftats) existerar inte längre några gamla byterritorier. Omlokaliseringen av bebyggelsen är bara en del av en större omorganisation, som skapar ramarna för den indelning i fastigheter vi fortfarande tillämpar. Delningen i Gårdeby är av komplex karaktär. De historiskt kända bygränserna strålar samman i odlingsbassängens centrala del i ett närmast radiellt mönster.

Processen har självfallet inte kunnat undgå att påverka namnskicket. Idag återstår i Gårdebyområdet bara ett av de *-stad*-namn som enligt vad Widgren antog en gång bör ha funnits där. Det aktuella fallet, *Spolstad*, har intressant nog ett för den äldre järnåldern kännetecknande bebyggelseläge. Av övriga ortnamn: *Berga*, *Skyllinge*, *Åkerby* och *Össby* tillhör *-by*-namnen däremot »enheter som kraftigt ändrat karaktär under yngre järnålder och vars bebyggelse ligger i ett klart annorlunda läge än de äldre enheterna» (1990 a.st.). *Skyllinge* å andra sidan framstår i likhet med *Spolstad* som en relik; här fanns den centrala bebyggelsen under äldre järnålder. Widgren håller möjligheten öppen att *Skyllinge* kan vara ett gammalt bygdenamn av samma slag som i fallet *Bydingen*. Enligt Ståhle (1946 s. 271 f.) innehåller *Skyllinge* ett in-

⁶ Liknande delningar av äldre järnålderskomplex (det Gräslund kallar byar) kunde Ambrosiani (1964 s. 213 f.) konstatera redan i sin avhandling.

byggarnamn **skyllingar*, snarast att sammanställa med ordet *sköld*, vilket i ortnamn ofta uppträder med syftning på förhöjningar.

Beträffande *Berga*, som Widgren inte kommenterar närmare, kan vi notera en detalj som inte är utan intresse. I ett gåvobrev från 1379 ingår *Berga* som beståndsdel i ett namn på en »skog»: (*ij*) *biærboskoghe* (Franzén 1986 s. 19). Det betyder att vi här faktiskt har ett belägg för en inbyggarbeteckning *berg-boar* av en typ som anmäler sig som ännu en pretendent till posten som forntida bygdenamn. *Berga* ligger granne med *Skyllinge*. Av terrängen att döma kan det inte uteslutas att namnen syftar på en och samma, rätt vidsträckt höjddformation, men är givna från olika utgångspunkt. *Berga* skulle närmare bestämt kunna reflektera bygdens inre perspektiv och *Skyllinge* ett fjärrhorisontsperspektiv.

Namn och bygd

Sammanfattningsvis kan vi alltså tänka oss ett förlopp där omstruktureringen av den äldre järnåldersbygden inneburit att vissa ortnamn kommit till användning som bebyggelse- och fastighetsnamn och därmed bevarats, medan andra sjunkit ned till status av ägonamn eller smånamn för att så småningom försvinna i och med att det de betecknat upphört att existera.⁷ Dagens bebyggelsenamn skulle alltså numerärt inte ge någon rättvisande bild av vad som en gång varit.

Med resonemanget följer att vi måste räkna med nyproduktion av namn, där befintliga namn av olika orsaker inte övertagits av den nya bebyggelsen. Ett rimligt antagande är att den nya namngivningen med vissa undantag följt etablerade mönster, vilket innebär att man fortsatt att bilda namn med element som varit produktiva redan under den äldre järnåldern. Undantagen gäller framförallt de återverkningar i namnskicket som en förändrad syn på ägande, förvärv och disposition av jord kan tänkas ha medfört.

I det scenario vi beskriver ingår alltså antagandet att ett avsevärt antal namnindivider från den äldre järnåldern kan ha försvunnit, men att själva namntyperna i stor utsträckning bibehållit sin produktivitet, under förutsättning — naturligtvis — att de fortfarande förmedlat ett relevant betydelseinnehåll. Vår hypotes innebär vidare att bebyggelsenamnen under den äldre järnåldern i första hand identifierat å ena sidan större territorier, »byg-

⁷ Beträffande de strukturella förutsättningarna för namnkontinuitet se Strid 1999 s. 15 ff. och beträffande kategorin smånamn numera utförligt Nyström 2003.

der» och å andra sidan bebyggelse inom och utom sådana territorier.

Införandet av privat jordäggande i den form det kan beläggas senare under järnåldern, t.ex. i runinskriften på Vedahällen (U 209): *Þorsteinn ... kaupti þennsa by...*, innebar en bindning till markinnehavet som skulle få genomgripande kulturhistorisk betydelse. En följd var att ett stort antal ortnamn genomgick en denotationsförändring innebärande att de inte längre bara syftade på bebyggelse utan även på markinnehav, vad vi idag kallar fastigheter (Strid 1999 s. 16). I denna denotationsförändring har vi sannolikt den avgörande orsaken till att bebyggelsenamnskicket så ofta kunnat behålla sin ålderdomliga prägel (s. 15).

Sherlock Holmes konstaterar på ett ställe att en logiskt resonerande person utifrån en enda droppe vatten borde kunna sluta sig till existensen av företeelser som Niagarafallen eller Atlanten. Conan Doyle har här säkerligen inspirerats av den franske paleontologen Georges Cuvier (1769–1832), som på grundval av ett enda ben ansåg sig kunna rekonstruera utseendet av en okänd djurart. Det bör vara tillåtet och kanske inte helt ointressant att spekulera över vad för slags namn som kan ha funnits i den äldre järnålderns övergivna bygder.

När det gäller principerna efter vilka bebyggelser får namn kan vi urskilja vissa mönster. En viktig första fråga är huruvida ett bebyggelsenamnskicket grundar sig på kolonisation av tidigare obrukad och därmed anonym mark (*landnam*) eller på redan hävdad, namnbärande mark. Att enbart med ortnamnens hjälp spåra någon äldsta kolonisationsfas i våra ålderdomliga kulturlandskap torde vara svårt, för att inte säga ogörligt. Hävden sträcker sig alltför långt tillbaka, i den östgötska slättbygden sannolikt till neoliticum. Det enda vi kan säga är att det verkar troligt att vad Hellberg (1967 s. 233 f.) identifierar som »primärnamn», dvs. typen *Näs*, *Vik*, plurala namn som *Kjula*, *Barva*, vissa sammansättningar som *Hjortsberg* eller *-berga* m.fl. ofta tillhör bosättningar som tidigt etablerats inom ett givet område och som förfogat över betydligt större områden än vad som gällt för senare skeden. Utifrån det lika rimliga antagandet att ny bebyggelse i första hand söker sig till redan hävdad mark får vi räkna med att gamla ägonamn som *Åker*, *Löt* eller *Haga* vid etablering av ny bebyggelse så att säga följer med på köpet. Naturnamn kan tjäna samma ändamål, men namngivningen kan också ta fasta på relationen till redan befintlig bebyggelse eller till ägare/brukare.

Livsutsikterna har, som Hellberg framhållit, inte tett sig ljusa för de äldre ägonamn som inte tagits i anspråk som bebyggelsenamn. Efter det medeltida tegskiftet har bara obetydliga rester återstått (1967 s. 291). Det finns dock

undantag. På Gotland har det inte funnits några tegskiftade byar av den aktuella östsvenska typen. Inägomarkerna bredde ut sig som lapptäcken — ibland stora som socknar — med spridda ensamgårdar och enskilda ägor inom särhägnader (Lindquist 1991). Och här råder det märkliga förhållandet att vi möter ortnamnselement som vi förknippar med bebyggelse i funktion just som ägonamn. Av öns ca 150 namn på *-städe*, motsvarande fastlandets *-sta(d)*, är det således bara en mindre del som betecknar bebyggelse (Hellberg s. 284 ff.).⁸ Liknande förhållanden gäller *hem*, *rum* och även *-lause* (= *-lösa*) m.fl. – sammantaget en slående illustration till hur kulturlandskapets struktur och organisation påverkar dess språkliga överbyggnad (Strid 1999 s. 19).

Den gamla tanken att ett mycket stort antal bebyggelsenamn har sitt ursprung i ägonamn har med andra ord starkt fog för sig. En blick på namnskicket i stort i Sverige och annorstädes visar att denotationsförändringar av det aktuella slaget snarare är regel än undantag.

I nyss givna exempel rör det sig om sammansatta namn. När nu alltmer ljus börjar spridas över den äldre järnålderns bygder får suffixens roll i namnbildningen inte förbises. Vi befinner oss i ett skede då det vi kallar »urgermanska» nyligen börjat avskilja sig från ett antaget indoeuropeiskt »urspråk». Vi får räkna med att samma rika spektrum av suffix som vi kan iakttä i den nordiska hydronymien stått namngivarna till buds. Avledning med de feminina suffixen *-ön-*, *-iön-* – vanliga i ånamn – förekommer som Hellberg anmärkt (1967 s. 63 med hänv.) i en rad ägonamn av äldre typ, som *Sanna*, *Sänna* 'den sandiga', och har säkert bidragit till att *-a* kommit att uppfattas som en speciell »ortnamnsändelse». Men här inställer sig en reflexion. Varför har inte ordbildningssystemets resurser utnyttjats i högre grad? Varför ser vi inte här samma rika variation som hos sjönamnen?

Här kommer två faktorer i blickpunkten: namnbrukarkretsarna och markanvändningen. Vi har återigen att göra med odlingslandskap med mycket lång historia, där en och samma yta omväxlande använts för olika ändamål. Likt soldaten i fig. 1 har landskapets »aktörer», bönderna i detta fall, refererat till olika lokaliteter på det för det språkbrukande kollektivet mest ändamålsenliga sättet, vilket i närhorisontsperspektivet inneburit å ena sidan valet av allmängiltiga, till sin syftning givna termer och uniformitet i namnbildningen, å andra sidan att gränserna mellan appellativiskt och onomastiskt bruk varit diffusa.

Uppmärksamheten riktas mot termer som *hag*, *hult*, *vång*, *åker*, *ryd* med

⁸ Hellberg tycker sig kunna spåra *-stad*-namn med bevarad ägobetecknande funktion även i östra Göta-land, men exemplen är inte helt övertygande.

avledningar som *hägg, hylta, vänge, äckra, rydsla*, för att nämna ett axplock, som mycket riktigt också möter – som namn eller beståndsdelar i bebyggelsenamn bildade av ägonamn. Vi kan tala om *namngivning efter lokalitet*. Namngivningen kan också utgå från bosättarens eller bosättarnas *identitet*. Vi har här två olika kategorier att räkna med: *individ-* respektive *kollektivrelaterade* namn.

Till den förstnämnda hör ett försvarligt antal namn på *-sta(d)*. » Under koloniserings- och expansionsperioder göra sig personnamnen ofta mer gällande i ortnamnsskicket » framhåller Car Ivar Ståhle (1946 s. 589; jfr s. 98 f.) apropå ett för namntypen kännetecknande drag. Andra forskare som Gunnar Linde, Lars Hellberg, John Kousgård Sørensen, Karl Inge Sandred m.fl. har visserligen framgångsrikt drivit åsikten att andelen personnamnsförleder kraftigt överskattats, men – för att vända på problemet – man kan svårigen bortse från personbenämningarnas dominans, inte minst på Östgötaslätten.

Att personnamn kommer till användning under kolonisationsperioderna är knappast överraskande. Det ena nybygget skiljs från det andra på ett lika enkelt som självfallet sätt. I de *-by*-namn – det gäller flertalet – som åldersmässigt anses kunna mäta sig med *-sta(d)* uppträder inga personnamn, men däremot terräng-, artefakt- och vegetationsbetecknande element av allmän karaktär som *berg, borg, sä 'sjö', vall, ved, eke, ene* etc. Som Hellberg (1967 s. 376 med hänv.) framhållit måste sådana namn ha sitt ursprung i » slutna bygdemiljö », dvs. i begränsade namnbrukarkretsar där syftningen varit given. Kombinationen *by* + personnamnsförled finns visserligen, men den uppträder först under den tidiga medeltidens bebyggelseexpansion i marginalområden (s. 247, 374). För att välja exempel från Östergötland kan vi peka på Godegård med angränsande bygder norr om Motala ström.

Hur skall vi då förklara denna skillnad? Tydligt har *-stad* under järnålderns expansiva perioder uppfattats som den relevanta benämningen på vad Ståhle (a.a. s. 589) kallar » bebyggelser, som skett på enskilt initiativ ». Elementet *by* skulle då omvänt representera ett kollektivt bygdeperspektiv.

Tyvärr vet vi inte om det går att påvisa någon åldersskillnad mellan *-stad*-namn med natur- respektive personbetecknande förled (jfr Hellberg 1967 s. 310). Vi har inte heller några klara begrepp om åldersskillnader bland de individbetecknande *-stad*-namnen som grupp. Diskussionen kring den kronologiska relationen mellan *-by*- och *-stad*-namn förtjänar också att tas upp igen. Hellberg (s. 248 ff., 418) menar ju att *-by*-namn bildats lika tidigt som *-stad*-namn. Mats G. Larsson (1997 s. 166 ff.) har gått ännu längre och hävdar att *-by* i själva verket är det äldre elementet. Han stödjer sig på studier av relationer mellan fornlämningar, bebyggelse och ortnamn på *-a* (»plura-

la» namn), *-inge*, *-sta* och *-by* i främst Uppland och Södermanland. Medan de plurala namnen av typen *Berga* visar sig ganska jämt fördelade över hela den undersökta perioden (fram till medeltid), återfinns *-inge*-namnen, kanske inte helt oväntat, främst i det äldsta skiktet, motsvarande romersk järnålder eller tidigare. Beträffande *-by* och *-stad* råder enligt Larsson (a.st.) det iögonfallande förhållandet att *-by*-namnen visar en klar övervikt under folkvandringstid, då *-stad*-namnen intar en mer blygsam placering, medan det motsatta gäller under vendeltid–vikingatid.

I *-stad*-namnen markerar personbetecknande förleder återigen relationen till en bestämd individ. *Åsmestad* är *Åsmunds* »stad» och ingen annans. I äldre *-by*-namn förekommande personbeteckningar hänför sig däremot till kollektiv av individer som *karlar* (även *bergkarlar*, *sjökarlar*, *åkarlar* o. likn.) eller *rinkar* och *tägnar* m.fl. Det är som Hellberg (1967 s. 374) anmärker ett högst egendomligt förhållande att typen *by* med personnamnsförled saknas i de äldre järnålderbygderna, särskilt om man vill hävda att elementet under järnålderns äldre skeden betytt 'utflyttad gård', 'nybygge'. Förklaringen skulle kunna vara att *by* betecknat kulturmark och har sin upprinnelse i en miljö, där det inte förekommit privat jordäggande.

Med hänsyn till det stora antalet kollektiva personbenämningar framhåller Hellberg (s. 234) att det under forntiden tydligen »varit vanligt att medelst inbyggarnamn särbeteckna folket i de enskilda bygderna». Detta avspeglar sig på olika sätt i primärbebyggelseernas namn, inte minst i namnen på *-ing*-, som tilldelats »nybyggarna redan i det första kolonisationsskedet» (a.st.).

Kännetecknande för *-ing*-suffixet är dess tillhörighetsbetecknande funktion. Denna framträder tydligt i ortnamn, även om vägen kan ligga öppen för olika tolkningar. Ett inbyggarnamn som **hämringar* kan förklaras på två sätt: som en bildning antingen till det terrängbetecknande ordet *hammare* eller till ett av samma ord bildat ortnamn *Hamra*: 'de som bor på hammaren' eller 'invånare i Hamra' med andra ord (s. 551). Om det nu finns behov att av inbyggarnamnet bilda ett bebyggelsenamn kan så ske genom tillfogandet av ännu ett tillhörighetssuffix, nämligen *-ia*-. Vi får alltså, i urnordisk språkdräkt ett **hamaring-ia*, i nusvensk form *Hämringe*, 'hammar- eller Hamra-bornas gård eller by'. Till saken hör att suffixet *-ia*- lika litet som *-inge* säger något om det åsyftade objektets art; det ligger nära till hands att det syftar på bebyggelse, men ett alternativ kan vara mark. Dess allmänna tillhörighetsfunktion gör det väl ägnat att genomgå associativa förändringar vållade av nya former av markutnyttjande.

Även om det finns många genomskinliga *-inge*-namn är det, som Ståhle på-

pekat, rätt påfallande att vi saknar många av de allra vanligaste terrängbetecknande grundorden som så ofta ingår i namn på *-by* och *-hem* och likaså i namn av plural typ. Orsaken kunde enligt Ståhle (1946 s. 545) vara *-ing*-suffixets egenskap att gärna bilda ord med nedsättande prägel. Benämningar av samma halt som *galning*, *fuling*, *vettvilling* var en livligt frekventerad del av vokabulären redan i fornspråket. *Inge*-namnen skulle med andra ord kunna innehålla inbyggarbenämningar av öknamnskaraktär, vilket innebär att grundorden medvetet valts ur ett ordförråd med »lägre stilvärde» (s. 550). Bland dessa märks, förutom särpräglade terrängbenämningar, inte sällan syftande på kärr, sumpig mark o. dyl., också djurbeteckningar, där inte ens lusen saknas (s. 549). Jämför hos Ståhle artiklarna om *Göringe* (s. 465 f.), *Henninge* (s. 449 ff.) och *Lussinge* (s. 324 ff.). Ståhle (s. 571 f., 578) drar inga mer långtgående slutsatser av detta och gör heller ingen koppling till ett annat särdrag, nämligen att *-inge*-bebyggelsen ofta ligger avsides i bygden.

En tanke som annars osökt inställer sig är att vi står inför ett »vi» — »dom» perspektiv; *-inge*-namn av denna typ kunde tänkas representera en äldre bygds syn på konkurrerande nyetableringar i grannskapet. När vi i Uppland påträffar ett sockenboöknamn av fornspråklig typ, *killungar*, på invånarna i Rasbo-Kils socken, fsv. *Killunga sokn*, är det knappast en tillfällighet att namnet *Kil* avser »en liten avskild skogsbygd, från början säkerligen utmärkt till den rikare Rasbobygden» (Ståhle s. 548). Benämningen *killungar* har förmodligen haft en pejorativ klang. Kanske kan *Skyllinge* i Gårdeby förklaras på liknande sätt, även om grundordet *sköld* i varje fall i våra ögon knappast förknippas med en pejorativ innebörd.

Ett belysande ortnamensexempel möter antagligen i *Suckunge*, Odensala socken, Uppland. På den äldsta kartan från 1636 ligger den lilla byn på samma plats som dagens bebyggelse, dvs. på ett impediment i en liten, trång dalgång som i öster ansluter till den öppna odlingsbygden i Odensala. På samma impediment, norr om bytomten finns ett gravfält av den yngre järnålderns karaktär. Söder om byläget och dalgången ligger i en norrlutning lämningarna av en gård från den äldre järnåldern. I anslutning till tre husgrundsterrasser finns stensträngar och rikligt med fossila odlingsspår (Ericsson 1997 s. 60). Det ringa avståndet (ca 200 m) mellan ödegården och den historiska bytomten talar för att namnet *Suckunge* existerade redan under den äldre järnåldern. Ståhle (1946 s. 352 ff.) sätter det i samband med det västsvenska dialektordet *sucka* med betydelsen 'sänka, liten dal'. *Suckungarna* var alltså de som bodde vid den lilla dalsänkan utanför den stora dalgångsbygden. Verbet *sucka* är sannolikt besläktat med *suga*, och namnet kan ha ingivit associationer till spädbarn, »småungar»; jämför ty. *Säugling*, eng. *suckling*.

Bygder och brukarkollektiv

Beträffande *-by*-namnens omdiskuterade roll i det äldre kulturlandskapet resonerar Ståhle från en intressant utgångspunkt. Hos namn av typen *Bergby*, *Säby* kan efterleden *-by* »vara sekundär», menar han (1946 s. 577), dvs. den har bildats till det inbyggarbetecknande elementet *bo* (fsv. *-boe*, pl. *-boar*) med hjälp av ett suffix på samma sätt som namn på *-inge-* (**-ing-ia-*) till inbyggarnamn på *-ing*.

Ståhle utvecklar följande »tvåstegs»-hypotes (s. 552 ff., 588 f.). Till enkla namn av typen *Åker*, *Berg(a)*, *Näs* har mer eller mindre regelmässigt bildats inbyggarnamn på *-bo*, i fornsvensk tappning **Akir-boar*, **Bergh-boar*, **Nas-boar*. Elementen *bo* och *by* har utgjort varandras komplement. De som bosatt sig på ett näs har kallats »Näsbor» och deras bosättning »Näsby». Det inbyggarbetecknande *-bo* kan på detta sätt ha fogats till en rad bebyggelsenamn av primärt natur- eller ägobetecknande karaktär. I själva verket kunde vi här ha huvudorsaken till att »huvudmassan av det äldre skiktet av ortnamn på *-by* genomgående har naturbetecknande förled», menar Ståhle. Vi finge då också en förklaring till varför så många av grundorden till de plurala namnen dyker upp som förleder just i namn på *-by*, dessutom – kan man tillägga – ytterligare en indikation på att det traderade namnskicket i stor utsträckning återspeglar namngivning från bygdernas närhorisontsperspektiv (Hellberg 1967 s. 225 ff.).

Liksom vi har plurala namn som *Kumla*, *Valla* så har vi också motsvarande namn på *-by* och *-inge*: *Kummelby*, *Kymlinge*; *Vallby*, *Vällinge* etc. Detta skulle kunna tolkas så att ortnamnen på *-by* på samma sätt som *-inge*-namnen kunnat ange »tillhörighet», inte i första hand till äldre, primär bebyggelse utan – om vi accepterar Ståhles hypotes – till ägar- eller brukarkollektiv. *Kummelby* och *Kymlinge* uttrycker då samma sak: att något, inte nödvändigtvis bebyggelse, tillhör eller disponeras av »Kummelborna».

Nu hör det till saken att plurala namn av typen *Aska* teoretiskt faktiskt också skulle kunna betraktas på motsvarande sätt, nämligen om de jämföras med typen *Acklinga*, alltså namn på *-inga*, där ändelsen *-a* bör markera genitiv pluralis (jfr Ståhle 1946 s. 152). *Aska* vore i så fall närmast vara att tolka som »Askarnas», dvs. »Askbornas» bosättning. Samma tillhörighetsbetydelse med andra ord, men uttryckt med andra medel.

Vi skulle i så fall sammanfattningsvis ha att göra med tre olika typer av inbyggarnamn som bas för av natur- och ägonamn bildade bebyggelsenamn:

<i>Askar</i>	<i>Aska</i> , <i>Äske</i> (* <i>Askia</i>)
<i>Ask(a) + bo</i>	<i>Askeby</i> (<i>Äskeby</i>)
<i>Ask(a) + (l)ing (-ung)</i>	<i>Åskinge</i> (<i>Askunge</i>)

Ytterligare varianter finns, bl.a. den gotländska hybridvarianten *-ling + -bo*: *Grötlingbo*. Exemplet *Äske* kan kanske förvåna med hänsyn till alla s.k. trädnamnskollektiver (*ene, eke, äle* etc.), men vi har faktiskt inte så få namn av typen *Vänge, Hägg, Däle* där man kunde tänka sig att suffixet *-ia- (-iō-)* förmedlar en tillhörighetsbetydelse. Ortnamn av detta slag brukar tillskrivas hög ålder (Strid 2002 s. 738).

De för våra äldre bebyggelsenamn kännetecknande drag vi här diskuterat kan infogas i en generell bild av den äldre järnåldersbygden som ett jordbrukarsamhälle präglad av lång hävd, tämligen fasta sociala strukturer, långtgående samarbete och intensiv markanvändning. Bygderna har bildat slutna namnbrukarkretsar som genererat namn av närhorisontskaraktär. Intressant och påfallande är att detta drag även går igen när det gäller bygdernas namn.

Jämför vi med Hellbergs elementarbygder finner vi att namn på *-sta(d)* och *-by* där dominerar stort, medan själva bygderna återigen ofta har namn av typen *Näs, Berga* eller av andra ålderdomliga typer, t.ex. *-hem*. Utgår vi från att ortnamn på *-by* är relaterade till kollektiv, medan *-stad*-namn av den aktuella typen hänför sig till individer, skulle den senare kategorin onekligen passa in den yngre järnålderns fastighetsbildning. Därmed inte sagt att typen har sin upprinnelse här. Den passar också i den äldre järnålderns förtätade ensamgårdsbebyggelse, vilket för övrigt kan ha bidragit till dess frekvens i yngre järnåldermiljöer.

Frågan hur vi skall betrakta *-stad*-namnen från ett bebyggelsehistoriskt, socialt perspektiv kräver dock ytterligare undersökningar och kan inte besvaras här. Detsamma gäller *-inge*-namnen, med deras märkliga särdrag.

Tanken ligger nära till hands att vi i mönsterfallet i enlighet med Hellbergs tankar har att göra med något som snarare borde kallas »bygder» än »byar», dvs. områden som inifrån präglats av gemenskap och samhörighet av en art som utifrån fått dem att framstå som sociala och geografiska helheter. Dessa kan i sin tur ha uppstått ur ännu äldre bygder, vilket kan förklara att deras namn ofta bär en omisskännlig prägel av närhorisontsnamn (Strid 1996 s. 31 ff.).

Vi bör avslutningsvis alltså räkna med att det redan i förkristen tid existerat bygdenamn på en högre hierarkisk nivå motsvarande sockennamnens. Dessa är ofta av den nyss nämnda typen *Näs, Berga, Valla* (jfr Mats G. Larsson a.st.). Under denna nivå, på gårdnamnsnivå, har elementen *-stad* och *-by* spelat en framträdande roll, oavsett hur vi nu vill uppfatta deras primära funktion.

Sammanfattning

Järnålderns bebyggelsestruktur har alltsedan 1960-talet varit under ständig diskussion. Två motsatta ståndpunkter kan urskiljas. Den ena, främst förknippad med Björn Ambrosiani, innebär att bebyggelsen i huvudsak bestått av ensamgårdar, den andra att bybildningen går längre tillbaka i tiden, i Bo Gräslunds tappning rent av till den äldre järnåldern.

Vi har diskuterat Gräslunds tes mot bakgrund av iakttagelser i väl bevarade järnåldersmiljöer i Östergötland. Huvudmoment har varit behovet av namn samt namngivningens villkor och förutsättningar, relaterat till markutnyttjande och bosättningsform. By, gård, bygd och »pluralitet» i namnskick och bebyggelse är nyckelord.

I övergångsskedet mot yngre järnålder sker genomgripande förändringar av bygdernas inre struktur, där den mest påtagliga är förflyttningen av bebyggelseenheter och minskningen av deras antal. I samband härmed faller hägnadsmurarna ur bruk samtidigt som, enligt vår mening, ett enskilt jordäggande införs, vilket innebär uppdelning av äldre territorier i vad vi idag kallar fastigheter. Flera av dessa har säkert haft karaktär av byar, men en del kan ha varit ensamgårdar, om än stora sådana.

Uppdelningen av den äldre järnålderns bygder eller territorier har gjorts efter enkla principer. Vi har visat exempel på dels *enkel klyvning i två hälfter*, dels *komplex delning i flera parter*. Den senare följer två geometriska modeller: *parcellering* och *radiell delning*.

Ortnamn och ortnamnselement fungerar inte som isolerade element i språkssystemet eller som ett system i sig. I en – i varje fall i det här aktuella avseendet skriftlös kultur – är de helt beroende av den roll de spelar i den språkliga kommunikation som äger rum i kulturlandskapet. Vi tänker oss ett förlopp, där vissa av den äldre järnåldersbygdens ortnamn kommit till användning som bebyggelse- och fastighetsnamn och därmed bevarats, medan andra blivit ägonamn eller smånamn för att – i den mån de inte kunnat få någon ny funktion – så småningom försvinna. Diskussionen mynnar i konstaterandet att dagens bebyggelsenamn numerärt sett inte ger någon rättvisande bild av den forntida bygden, men däremot av namnfloran – i varje fall dess huvuddrag.

Med resonemanget följer att vi samtidigt räknar med nyproduktion av namn, där befintliga namn av olika orsaker inte övertagits av den nya bebyggelsen. Ett rimligt antagande är dock att den nya namngivningen bygger på etablerade mönster. Det finns inga rationella skäl som talar mot att ortnamnselement produktiva redan under den äldre järnåldern kommit till fort-

satt användning, så länge de förmedlat ett relevant betydelseinnehåll. Ett drag som gäller generellt för (åter)kolonisation, men som framträder i särskild relief i en diskussion kring jordäggande, är en stegrad användning av personbenämningar som identifierande element.

När marken indelas i fastigheter konserveras vad som får betraktas som ett slumpvis urval av de äldre bebyggelsenamnen. Den äldre järnålderns (och bronsålderns) bebyggelsenamn saknade en motsvarande förankring, vilket innebar att de bör ha varit mer utsatta för förändringar. Bosättningar i den äldre järnålderns förtätade bebyggelse kan ha bytt namn på samma sätt som ägomark eller – för att välja en bättre parallell – som gårdar i by.

Källor och litteratur

Tryckta källor

- Ambrosiani, Björn, 1964: Fornlämningar och bebyggelse. Studier i Attundalands och Södertörns förhistoria. Uppsala.
- Andersson, Thorsten, 1982: Hund, hundare och härad från språklig synpunkt. I: Bebyggelsehistorisk tidskrift 4. S. 52–66.
- Appelgren, Katarina, Nilsson, Anders & Perming, Anna, 2002: Hus och gård vid Lida äng. Stockholm. (Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. UV Mitt. Rapport 2002:5.)
- Brink, Stefan, 2002: Nordic language history and archaeology. I: The Nordic languages. An international handbook of the history of the North Germanic languages. Ed. by Oskar Bandle (main editor), Kurt Braunmüller & al. 1. Berlin–New York. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 22:1.) S. 317–325.
- Dovring, Folke, 1953: Agrarhistorien. Stockholm.
- DS = Diplomatarium Suecanum. Svenskt diplomatarium. [Numera:] Utg. av Riksarkivet. 1–. 1829 ff. Stockholm.
- Ericsson, Alf, 1997: Den äldre järnålderns odlingslandskap. I: Bronsålder och äldre järnålder i Stockholms län. Red.: Peter Bratt & Åsa Lundström. Stockholm. S. 58–64.
- 2001: Järnålderns hägnadssamhälle. Hemmet, trakten, världen. Linköping. (Meddelanden från Östergötlands länsmuseum 2001.) S. 83–106.
- 2005: Gränser och territoriella indelningar i Linköpingsbygden. En studie i medeltida geografi. I: Liunga. Kaupinga. Kulturhistoria och arkeologi i Linköpingsbygden. Red.: Anders Kaliff & Göran Tagesson. Linköping. S. 166–203.
- Ericsson, Alf & Franzén, Gert, 2005: Hägnadsmurar och rydskogar. Linköping. (Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. UV Öst. Rapport 2005: 70.)
- Ericsson & al 2000 = Ericsson, Alf, Nydolf, Nils-Gustaf, Sander, Birgitta & Wickman-Nydolf, Gunilla: Fornlämningar mellan Snytberga och Kumla. Boplatsoområde och gravar från brons- och järnålder. 2000. Stockholm. (Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. UV Mitt. Rapport 2000:24.)
- Franzén, Gösta, 1986: Ortnamnen i Östergötlands län 17. Skärkinds härad. Bebyggelse-

- namn. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. A. Sveriges ortnamn.)
- G = (Runsten med nummer i) Gotlands runinskrifter (Sveriges runinskrifter 11–12).
- Granlund, Åke, 1960: Gårdnavne. Finland. I: KL 5. Sp. 639–640.
- Gräslund, Bo, 2004: Äldre ortnamn och forntida bebyggelse. I: OUÅ. S. 11–38.
- Hald, Kristian, 1960: Gårdnavne. Danmark. I: KL 5. Sp. 635–636.
- Hedvall, Rickard, 1995: Agrarbebyggelse i Östergötland under järnålder och medeltid. I: Medeltida agrarbebyggelse och exploateringsarkeologi – kunskapspotential och problemformulering. Stockholm. (Riksantikvarieämbetet. UV Stockholm. Rapport 1995: 20.) S. 33–37.
- Hellberg, Lars, 1967: Kumlabygdens ortnamn och äldre bebyggelse. Kumla. (Kumlabygden. Forntid – nutid – framtid 3.)
- Holm, Gösta, 1991: De nordiska *anger*-namnen. Lund. (Det Norske Videnskabs-Akademi. 2. Hist.-filos. klasse. Skrifter. Ny ser. 18.)
- Larsson, Mats G., 1997: Från stormannagård till bondby. En studie av mellansvensk bebyggelseutveckling från äldre järnålder till medeltid. Stockholm. (Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°. 26.)
- Larsson, Thomas B., 1993: Vistad. Kringen befäst gård i Östergötland och östersjökontakter under yngre bronsålder. Umeå.
- & Hulthén, Birgitta, 2004: Vistad '88 revisited. Ceramological analysis and Lusatian connections. Umeå.
- Lindquist, Sven-Olof, 1968: Det förhistoriska kulturlandskapet i östra Östergötland. Hallebyundersökningen 1. Stockholm.
- 1991: Att skifta eller inte skifta – det var frågan. Om jorddelning på Gotland under 1700- och 1800-talen. I: Bebyggelsehistorisk tidskrift 21. S. 179–208.
- Nyström, Staffan, 2003: Smånamn och andra ortnamn. Stockholm.
- Rahmqvist, Sigurd, 1994: Runstenar och bebyggelse. I: Odlingens landskap och fångstmark. En vänbok till Klas-Göran Selinge. Red.: Ronnie Jensen. Stockholm. S. 285–289.
- 1996: Sätessgård och gods. De medeltida frälsegodsens framväxt mot bakgrund av Upplands bebyggelsehistoria. Uppsala.
- Soldaten i fält. Stockholm. 1972
- Sporrong, Ulf, 1990: by. I: NEn 3. S. 467–471.
- Stockholms gatunamn. [Av] Nils-Gustaf Stahre, Per Anders Fogelström, Jonas Ferenius & Gunnar Lundqvist under medverkan av Börje Westlund, Lars Wikström, Göran Sidenbladh, Lars Cleve & Carl Magnus Rosell. Tredje, utökade och reviderade uppl., bearbetad av Staffan Nyström. 2005. Stockholm. (Stockholmsmonografier 50.)
- Strid, Jan Paul, 1996: Skottskog och lövtäkt i ortnamnens ljus. I: SOÅ. S. 5–42.
- 1999: Kulturlandskapets språkliga dimension. Ortnamnen. Stockholm.
- 2002: Lexical developments from Ancient Nordic to Old Nordic. I: The Nordic languages (se Brink 2002). S. 733–745.
- Ståhl, Harry, 1960: Gårdnavne. Sverige. I: KL 5. Sp. 636–638.
- Ståhle, Carl Ivar, 1946: Studier över de svenska ortnamnen på -inge på grundval av undersökningar i Stockholms län. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för folklivsforskning 16. Studier till en svensk ortnamnsatlas 3.)
- Sveriges runinskrifter. Utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. 1–. 1900 ff. Stockholm.
- Tindra. Ett landskap i tidens spegel. Red. och huvudförf.: Jan Paul Strid. 2009. Linköping.
- Tollin, Clas, 1999: Rågångar, gränshallar och ägoområden. Rekonstruktion av fastighetsstruktur och bebyggelseutveckling i mellersta Småland under äldre medeltid. Stockholm.

- U = (Runsten med nummer i) Upplands runinskrifter (Sveriges runinskrifter 6–9).
- Widgren, Mats, 1983: Settlement and farming systems in the early Iron Age. A study of fossil agrarian landscapes in Östergötland, Sweden. Stockholm.
- 1990: Fossila åkersystem, bygränser och namn. Exmpel från Östergötland och Västergötland i Sverige. I: Namn og eldre busetnad. Rapport från NORNA:s femtande symposium på Hamar 9.–11. juni 1988. Red. av Tom Schmidt. Uppsala. (NORNA-rapporter 43.) S. 33–50.
- 1997: Bysamfällighet och tegskifte i Bohuslän 1300–1750. Uddevalla.
- 1998: Kulturgeografernas bönder och arkeologernas guld – finns det någon väg till synnes? I: Centrala platser, centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist. Uppåkrastudier. 1. Red.: Lars Larsson & Birgitta Hårdh. Stockholm. S. 281–296.
- Vikstrand, Per, 2001: Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalsregionen. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 77. Studier till en svensk ortnamns-atlas 17.)

Summary

Farms without names?

By Alf Ericsson, Gert Franzén and Jan Paul Strid

Since the 1960s, the settlement structure of the Iron Age has been under constant discussion. Two opposing views can be made out. One, associated primarily with Björn Ambrosiani, is that settlement during that period consisted mainly of individual farms; the other, that the formation of villages (hamlets) goes further back in time – according to Bo Gräslund, as far back as the Early Iron Age.

In this article, Gräslund's position is discussed in the light of observations of well-preserved Iron Age environments in Östergötland. The principal points considered are the need for names and the basic conditions for naming, related to land use and the form of settlement. Village, farm, *bygd* (settled area and its community), and 'plurality' of names and settlements are key concepts.

In the transition to the Late Iron Age, far-reaching changes occurred in the internal structure of settled areas, the most striking being a relocation of settlement units and a reduction in their number. In conjunction with this, according to the present authors, private ownership of land was introduced, entailing the division of older territories into what are today called *fastigheter* (properties, holdings).

The settled areas or territories of the Early Iron Age were divided according to simple principles. Examples are given of both *simple division into two halves* and *complex division into several parts*. The latter followed one of two geometrical models: *parcelling* and *radial division*. The first of these was applied in a highly consistent manner in Väderstad. The second can be seen in Gårdeby, but also in the Tinnerö area, where the older complex of farms, united by a system of stone walls, is intersected by property boundaries that converge on Smedstad storäng.

Place-names and place-name elements do not operate as isolated parts of the language system or as a system of their own. In a culture that is in reality non-literate, they are entirely dependent on the role they play in the linguistic communication occurring in the cultural

landscape. The authors envisage a sequence of events whereby some place-names of the Early Iron Age came to be used as settlement and property names, and were thus preserved, while others became field names or names of minor features and – where they did not acquire a new function – eventually disappeared. The upshot of this discussion is that, numerically, today's settlement names do not provide a true picture of the prehistoric settlement situation, but that they do reflect the range of names that existed – at least in broad terms.

By the same reasoning, it must also be assumed that new names were coined when, for various reasons, existing ones were not taken over by new settlements. These new names, however, were presumably given on the basis of established patterns. There is no rational basis to assume that place-name elements productive in the Early Iron Age did not continue to be used, as long as they conveyed a relevant meaning. A phenomenon generally associated with (re)colonisation, but thrown into particular relief in a discussion of land ownership, is an increase in the use of personal names and designations as identifying elements.

When land was divided into holdings, what must be regarded as a random selection of the older settlement names was conserved. The settlement names of the Early Iron Age (and the Bronze Age) lacked corresponding denotations, which presumably made them more susceptible to change. In the denser settlement of the Early Iron Age, habitation sites may have changed names in the same way as fields or – to choose a better parallel – as farms in a village.

Stølsnamnet *Røvil* i Ullensvang

Av Botolv Helleland

Namn och bygd 98 (2010), 93–100.

Botolv Helleland, Department of Linguistics and Scandinavian Studies, Name Studies, University of Oslo: *Røvil*, the name of a summer farm in Ullensvang.

Abstract

This article discusses *Røvil*, the name of a mountain summer farm in western Norway. There is reason to believe that the name was originally used of a nearby mountain ridge. On the basis of the pronunciation and the dialect system, it is possible to establish an older form *refill* m., in Old Norse meaning ‘cloth strip, ribbon’.

Keywords: *Røvil*, mountain summer farm, mountain ridge, pronunciation, suffix.

Røvil, uttala /'rø:vidl/ er namnet på ein støl opp for garden Børve i Ullensvang i Hordaland (for lægjet sjå Sentralt stadnamnregister, sjå òg Olafsen 1910 s. 77, Kolltveit 1971 s. 265). Stølen ligg i eit hall om lag 1 100 moh. og høyrer til den gruppa av stølar som vart kalla *eggjastøl*, dvs. ein støl der fjellplåtået tek til å skråna ned mot fjorden (*eggjabaret* i målføret). Det gamle distribusjonssystemet for støling i Indre Hardanger gjekk ut på at ein fyrstundes på våren nytta ein *heimestøl* nær garden, gjerne nemnd *mjøstøl* (*mjølkestøl*). Etter kvart som det grønkast oppetter lia, flytte ein til *liastølen* som gjerne låg midtlies. Somme stader nemnde dei også denne stølen for *heimestøl*. Andre nemningar var *vårstøl* og *hauststøl*, altså stølar som var i bruk vår og haust. Ofte kunne eggjastølen òg fungera som vår- og hauststøl. Når det lei ei veke ut i juli, vart buskapen driven opp til fleire mil innover Vidda til *ffellstølen* eller *langstølen* (nærare om terminologien i Beito 1949 s. 284) der det vanlegvis vart støla i sju-åtte veker. Denne rytmen var naturlegvis ikkje lik for alle gardane. *Røvil* må ha bydd på gode beite om ein skal tru på fylgjande herming: «Budeiona på Røvidl, og jentona pao Klepp, dei kokte rjomegraut, og han gjekk pao skrepp [skryt]». *Klepp* er namn på ein annan eggjastøl nokre km sør for *Røvil* medan *skrepp* tyder rosande omtale (Helleland 1970 s. 258). At tradisjonell støling no er så godt som nedlagd, er ei anna sak. Det er berre sauene som beiter på *Røvil* i dag.

Namnet er utvilsamt gammalt, noko både den språklege forma og den karakteristiske primærlokaliteten tyder på, men eg kjenner ikkje til eldre skrift-

[illegible]

Røvil er altså nytta som stølsnamn, men det er all grunn til å rekna med at namnet er motivert av den langstrekte fjellryggen Røvilseggi like ovanfor stølen. Me har såleis å gjera med eit semantisk sekundært namn (jf. Dalberg 1991 s. 39 f.), ein type som er svært utbreidd både som stølsnamn og ikkje minst bustadnamn. Fyrst fekk ein karakteristisk terrengformasjon namn, og så når ei menneskeleg verksemd etter kvart oppstod like ved, t.d. ein gard eller ein støl, vart namnet overført på den menneskeskapte staden, medan det opphav-

lege namneobjektet ofte fekk eit presiserande tillegg til primærnamnet, t.d. som her *Røvilseggi*.

Noko ord *røvil* er ikkje kjent som appellativ i målføret, men den lydlege forma av namnet let seg forklara relativt greitt. Rett nok er uttalen med tonem 1, og ikkje tonem 2, som ein skulle venta i eit gammalt tostavingsord, men dette kan vera eit tilfeldig tonelagsskifte, kanskje etter påverknad av namn som *Buhølen* der tonem 1 har bakgrunn i ei førestaving med vokalisk utlyd. Det kan nemnast at eit namn som *Tyssil* i Tune, Østfold, er skrive opp med både tonem 1 og tonem 2 (BØ 7 s. 176). På bakgrunn av målføreuttalen synest det akseptabelt å rekonstruera eit eldre *refill*. Rundinga av eldre *e* > *ø* i labial omgivnad er allmenn i målføret (med lenging av gammal kort vokal), jf. dyrenemnet norr. *refr* > *rø:v*, medan suffikset *-ill* får lågning av *i* > *ɪ* og differensiasjon av geminaten *ll* > *dl*, jf. nno. *fell* > *fjedd* (Ross 1909 s. 120, 123). I samansetjing med *-s-* er det derimot ingen differensiasjon. Ut frå dei lydlege tilhøva og den historiske forma kunne ein vurdere å normera denne namnekrinsen til *Røvill/Røvills-*, noko som ville vera meir systemrett etter målføret, jf. andre namn med halden *ll* som hydronyma *Ognilla* i Gran i Oppland, og *Stavilla* i Midtre Gauldal i Sør-Trøndelag. Stundom vekslar skrivemåten mellom *l* og *ll* som i *Gimil(l)en* i Nannestad i Akershus, og *Rymbil(l)* i Odda i Hordaland (sjå Indrebø 1924 s. 260).

Me kan altså rekna med eit norr. *refill* m. som i nynorsk finst i former som *revel* og *revle* m., til dels som hokjønns- og inkjekjønnsord (sjå Beito 1954 s. 317). Det er likevel ikkje endeframt å fastsetja tydinga i stadnamn, både av di etymologien av ordet er usikker, og av di ordboksmaterialet står fram med fleire tydingar. I Fritzner Ordb. 3 s. 47 er *refill* m. ført opp om 'Strimmel, Stykke af en Væv eller Vævbred', 'en Smal Strimmel Jord', 'en Jordstrimmel mellem Torvmyrene' o.fl. med tilvising til ulike ordbøker, m.a. Aasen Ordb. s. 600. Fritzner Ordb. 3 s. 48 har *refill* m. 2 som i *blóðrefill* om sverd, men her seier Finn Hødnebo (Fritzner Ordb. 4 s. 283) at tydinga er den same som i *refill* m. 1 'stripe, strimmel, remse'. Færøysk har *revil* m. 'strimmel, liste' (FDO s. 330). I færøysk finst òg eit ord *røvil* m. 'halepartiet på vindtørret fisk, sporl på havkat (steinbítur)' (FDO s. 346), men det er uklart om dette har samband med *refil(l)*. Frå Shetland er substantivet *revel* registrert om 'flettegærde, tækkevånd, beklædning på et gærde' (Jakobsen 1921 s. 644). På Island finst *Ræfill* «which could refer to an oblong shape» (Svavar Sigmundsson 2004 s. 337 f.). Her kan ein òg visa til namnet *Geiról-vur* på Færøyan som etter Jóhan Hendrik Poulsen tidlegare vart uttala *Geirøvilin* (opplysning referert av Svavar Sigmundsson op. cit. s. 337). I dansk finst *revle* m. m.a. med tydinga 'en strimmel jord', 'smal strimmel af

skov eller krat', 'langstrakt aasagtig forhøjning af sand, grus ell. sten' (ODS 17 sp. 948). I Nordiska ord för vattensamling finn ein *revel* m. oppført med tydinga 'bjälke, långsträckt upphöjning i terrängen el. av havs- el. sjöbotten o. dyl.' (Jonsson 1966 s. 341). Ei topografisk tyding av *revel* m. er òg notert frå Lofoten der ordet er nytta om 'lange rev av stein i fjæra og havbunnen' (SNO).

Reint formelt er det råd å gå ut frå ein stomn *raf-* som med eit *-ill-*suffiks (eldre *-ila*) og *i-*omlyd av *a* vil gje norr. *refill*. I norrønt finst *rafr* m. 'tørret Strimmel af Kveitens eller Helleflyndrens yderste og fedeste Dele nærmest Finnerne, tildels ogsaa tilligemed disse' (Fritzner Ordb. 3 s. 26). Her kan ein òg dra inn nisl. *raf* n., fær. *rava* f. og *ravi* m. med same tyding, og vidare nno. *rave* m. 'fille, klut, jordstrimmel'. Alf Torp (Ordb. s. 528) ser *revle* m., norr. *refill* m., som diminutiv til *rave* m. og meiner som Julius Pokorny (1959 s. 865) at ordet kan gå attende på ei rot indoeur. **rep-* 'riva', som òg ligg til grunn for *refsa* vb. Når *rafr* og det avleidde *refill* har fått innhaldet 'noko langstrekt', kan det hanga saman med at det feite fiskestykket vart skore i strimlar (Bjorvand & Lindeman 2007 s. 866 f.). Somme har vore inne på at stoffnemnet *rav* n. høyrer saman med norr. *rafr* m. ut frå at den fossile harpiksen vart samanlikna med form eller farge på kveitefeittet, men at etymologien er i dei heile usikker (s.st.).

Ut frå ordboksmaterialet ser ein at norr. *refill* og nno. *revel/revle* hovudsakleg er nytta om '(tøy)strimmel', 'noko langstrekt'. No finst det ein annan ordkrins som òg må dragast inn i diskusjonen av namn på *Revl-*, nemleg *revle*, *rævla* n. 'Gulv i Udhus af (løse) Planker el. oftere Stænger' som Hans Ross (Ordb. s. 600) knyter til *rivle* m. 'laustliggjande planke' og *rivil* m. 'tunt tre' (jf. nedanfor). Dette kan truleg setjast i samband med gsv. *rævil* 'stång, bjälke'. Assar Janzén (1946 s. 181), som har drøft denne ordkrinsen mest utførleg, set ordet saman med dei svenske dialektformene *raft(e)* m., *rafta* f. 'stång, käpp' o.l. Dette må igjen svara til nno. *raft* m. eller f. 'nederste del av hustaket', 'sparre, takbjelke', norr. *raptr* m. 'stok, taksperre' (Torp Ordb. s. 509). Ein kan med Janzén (s.st.) gå ut frå ei grunnform **rafta-* m., vestgermansk **raftra-* m., som i sin tur er avleidd av ein stomn *raf-*, og som finst i langsteget i norr. *ráf(r)* n., nno. *råv* n. 'tak på hus' (Torp Ordb. s. 521). Hit høyrer *rævling* m. 'sparre', som Ross (Ordb. s. 625) har frå Østfold. Janzén (op. cit. s. 184 ff.) drøfter òg kva som er utgangspunktet for *rævel*, *revel* 'banke i sjøen' og meiner at det må vera likskapen mellom eit rev og ein bjelke som ligg til grunn, og at det er denne tydinga som ligg i ordet. Sidan det er vanleg å setja *ås* m. 'bjelke' saman med *ås* m. 'bergrygg', meiner han at det i namn på høgder er rimelegare å gå ut frå tydinga 'bjelke, stong' enn tydinga 'strimmel'. Derimot meiner han at namn

på langstrekte flate lokalitetar kan forklarast av ordtilfanget som heng saman med norr. *refill* m. 'strimmel' o.a.

I Bø i Nordland er *Revelen* med *Revelsrumpa* namn på ein langstrekt rygg som skrånar gradvis nedover. Vidare er *Revelen* namn på grunne i sjøen i Vikna og i Vestvågøy, teig i Rana, odde i Fauske, alle Nordland fylke. I Frøya i Sør-Trøndelag er *Revelen* namn på ei langstrekt hei. Ei rekkje namn har *revel* som forledd, t.d. *Revelberget* som er namn på ein langstrekt ås og på ein bustad som ligg på denne åsen (NG 3 s. 313). Vidare er *Revelodden* ein noko langstrekt rygg ut i Tokdalsvatnet i Bodø. I dei to siste namna kan ein tenkja seg at det ligg eit primærnamn **Revelen* til grunn. Det same gjeld *Revelsskallen* i Vågan, *Revelskollen* i Bø og *Revelsøya* i Lødingen (alle i Nordland). Me ser at stadnamn på *Revel-* vekslar mellom *s*-samansetjing og stomnsamansetjing.

I Oluf Ryghs Norske Gaardnavne vert ei rekkje gardsnamn sette til norr. *refill* m., eventuelt gjennom ei *-ing*-avleiing som i *Revling*. Dette finst som gardsnamn tre gonger (Vestby i Akershus, Ringsaker i Hedmark, Nord-Aurdal i Oppland). Hit høyrer òg *Røvlingen* (Ringebu i Oppland) og forleddet i *Revlingvollen* (Sør-Fron i Oppland). *Røvlingen* har fått runding av vokalen i rotstavinga til liks med vårt *Røvil*. Kommentaren til *Revling* i Vestby lyder slik (NG 1 s. 4):

Kunde tænkes at være afledet af *refill* m., hvis Betydning er: lang Strimmel af Tøi, særlig brugt om Tøistrimler, som fæstes paa en Væg til Pynt. Dette Ord findes ogsaa selv anvendt i Stedsnavne (f. Ex. Revlan paa Frosten; særlig ofte brugt som Skjærnavn) og egner sig dertil ligesom andre Ord, der betyde Strimmel eller noget lignende, som *bjórr*, *lengja*, *skekil*, *strind*, *áll*. Mindre rimeligt er det vistnok at tænke paa det hos Aasen (under «revla») anførte Revling eller det af Ross nævnte Rivling, da disse Ord efter sin Betydning ere mindre skikkede til Dannelse af Stedsnavne. «Revlingen», mulig det samme Ord, findes ogsaa som Navn paa Holmer (Rygge, Brønø).

Som me ser, legg Rygh seg her på tydingskrinsen 'strimmel, noko langstrekt'. Dette innhaldet kan forsvarast når ein ser på berarane av mange av dei aktuelle namna, sjølv om det ikkje alltid er lett å avgjera det primære namngjevingsmotivet ved bustadnamn. *Revling* i Vestby ligg etter kartet på ein slak, noko langstrekt bakketopp. Janzén (op. cit. s. 179 f.) stiller seg tvilande til forklaringa i NG om at *Revling*, norr. **riflingr*, er ei avleiing til norr. *refill* m. og viser i staden til Elof Hellquists (1904 s. 241) tanke om at det «icke är *refill*, som här ligger til grund, utan sv. *ref*, isl. *rif* 'långsträckt från land utgående grund i vatten'». Same forklaring legg Gustav Indrebø (1929 s. 178) til grunn for holmenamnet *Revlingen* i Rygge. Dette siste er òg drøft av Kåre Hoel (BØ 5 s. 197 f.), som heller ikkje finn tydinga 'strimmel, smalt stykke' taltalande og føreslår i staden 'den som er skåret av, revet i stykker'. Han tenkjer seg då ei

-ling-avleiing til *rive* f. eller m. 'rift, revne, avrevet stykke', jf. Torp Ordb. s. 537. Tom Schmidt, som har kommentert *Revlingen* i Rygge i BØ 5, dreg fram appellativet *revling* m. 'tynn rund stokk; kavl', 'smal reim' m.a. frå Vestfold, som han då reknar som avleiing til norr. *refill* m. Alle *Revling*-namna treng ikkje ha same opphav. Ved dei ovannemnde gardsnamna i Nord-Aurdal, Ringsaker og Vestby, som alle ligg langt frå vatn, er det lite sannsynleg at tydinga 'langstrekt grunne' ligg føre, ei oppfatning som også Schmidt (BØ 5 s. 197 f.) gjev uttrykk for. Till ein annan ordkrins høyrer truleg fjellnamna *Rivilen* og *Rivilan* i Lom, Oppland, som Lars Ekre (1960 s. 121) set til *rivil* m. 'tyndt og tørt lidet Træ', eit ord som Ross (Ordb. s. 607) har frå Vestfold, Hedmark og Østerdalen, og som Ekre sjølv har fått opplyst frå grannebygda Lesja. Han spør om det kan vera ei tydingsutvikling frå eit «verkarord» **rifill* m. 'den som riv' > 'odd' > 'topp'. Sigurd Nordlie (1967 s. 80) har ført opp *rivil* m. om 'person som er noko vill og uvøren av seg' og trur at det er same ordet som ligg til grunn for *Kjelsungrivilan* i Lesja, «nokre høge, forrivne toppar». Torp (Ordb. s. 537) ser *rivil* m. som eit diminutiv til *rive* m. 'avreven klut, strimmel, skogstrimmel' og vidare samanheng med *riva* vb. Janzén (1946 s. 183) er derimot overtydd om at *rivil* er ei jamningsform til eldre *refill* og underbyggjer det med parallellar som norr. *ketill* m. > *kjartil*, ei utvikling som kan synast rimeleg. I så fall kan denne namnekrinsen vera ein semantisk parallell til vårt *Røvil*. Men dei to lokalitetane i Lom er meir prega av innhaldet 'spisst' enn 'langstrekt', noko som ikkje samsvarar med den langstrekte fjellryggen Røvilseggi, så slik sett er det ingen opplagd parallell.

I dei døma som er dregne fram her – og dei er på ingen måte uttømande – har ein gått ut frå dei eksisterande appellativa norr. *refill*, nno. *revel*, *revle* o.fl. og altså ikkje vurdert *-ill* som eit lokalitetsnemnande avleiingssuffiks, slik Hoel (BØ 7 s. 177) føreslår for det ovannemnde *Tyssil* (avleiing til norr. *purs* m.). Suffikset *-ill* kan ha både diminutiv og instrumental funksjon og slik sett er det produktivt i stadnamn som det er i mange vanlege ord. Og ein velkjend regel i namnetolkinga er at ein tek utgangspunkt i eksisterande ordstoff etter som dette jo ligg til grunn for dei aller fleste stadnamna. Men ein vert på nytt og på nytt slått av det semantiske mangfaldet i dei einskilte ordgruppene, noko som viser litt av den mangslungne språklege evna namngjevarane har hatt når det galdt å fanga inn landskapet, ei evne som samstundes har skapt problem for namnetolkarane. Det viser òg at stølsnamnet *Røvil* ikkje er noko eineståande problem.

Kjelder og litteratur

- Amtskartet = Kart over Søndre Bergenhus Amt udg. af Den geografiske Opmaaling 1867.
- Beito, Olav T., 1949: Norske sæternamn. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. B. Skrifter 45.) Oslo m.fl.
- 1954: Genusskifte i nynorsk. Oslo. (Skrifter utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. 2. Hist.-filos. klasse. 1954:1.)
- Bjorvand, Harald & Lindeman, Otto Fredrik, 2007: Våre arveord. Etymologisk ordbok. Revidert og utvidet utg. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. B. Skrifter 105.)
- Dalberg, Vibeke, 1991: Stednavneendringer og funksjonalitet. København. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning 33.)
- Ekre, Lars, 1960: Opplysningar til stadnamn frå Midt-Jotunheimen og tilgrensande bygder. Med 1 kart. Oslo–Bergen. (Skrifter frå Norsk stadnamnarkiv 1.)
- FDO = Jacobsen, M. A. & Matras, Chr.: Føroysk-donsk orðabók. Færøsk-dansk ordbog. 2. útg., nógv broytt og økt. Latið úr hondum hevur Chr. Matras. 1961. Tórshavn.
- Fritzner Ordb. = Fritzner, Johan: Ordbog over det gamle norske Sprog 1–3. Omarbeidet, forøget og forbedret Udg. 1886–96. Kristiania. 4. Rettelser og tillegg ved Finn Hødnebo. 1972. Oslo.
- Gradteigskart = Topografisk kartserie i målestokk 1:100 000. Norges geografiske oppmåling. 1893–1955. Oslo.
- Helleland, Botolv, 1970: Noko om stadnamn frå Hardangervidda Vest. Hovudoppgåve i nordisk språk. 1970. Universitetet i Oslo. Duplic.
- Hellquist, Elof, 1904: Om de svenska ortnamnen på -inge, -unge ock -unga. Göteborg. (Göteborgs högskolas årsskrift 1905:1.)
- Indrebø, Gustav, 1924: Norske innsjønamn 1. Upplands fylke. Kristiania. (Skrifter utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. 2. Hist.-filos. klasse. 1923:7.)
- 1929: Stadnamn fraa Oslofjorden. Oslo. (Skrifter utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. 2. Hist.-filos. klasse. 1928:5.)
- Jakobsen, Jakob, 1921: Etymologisk ordbog over det norrøne sprog på Shetland. København.
- Janzén, Assar, 1946: Revel, rävel. I: ANF 60. S. 169–187.
- Jonsson, Hans, 1966: Nordiska ord för vattensamling. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap 16.)
- Kolltveit, Olav, 1971: Odda, Ullensvang og Kinsarvik i gamal og ny tid. Bygdesoga. 4:2. Bergen.
- Nordlie, Sigurd, 1967: Stadnamn frå Kjøremsgrendi. Hovudoppgåve i nordisk språk. 1967. Universitetet i Oslo. Duplic.
- Norge 1:50 000/M711. Den topografiske hovudkartserien for Noreg. Statens kartverk. 1952 ff. Hønefoss.
- Olafsen, O., 1910: De vigtigste Støler og Fælægre paa Hardangerviddens Nord- og Vestside. En historisk-topografisk Beskrivelse. Kristiania.
- Pokorny, Julius, 1959: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 1. Bern–München.
- Ross, Hans, 1909: Norske bygdemaal 16–17. Hordemaal. Christiania. (Videnskabs-Selskabets Skrifter. 2. Hist.-Filos. Klasse. 1909:3.)
- Ross Ordb. = Ross, Hans: Norsk Ordbog. Tillæg til „Norsk Ordbog“ af Ivar Aasen. 1895. Christiania.
- Sentralt stadnamnregister (SSR). Register over godkjende og vedtekne skrivemåtar. Statens kartverk. Hønefoss. <http://ngis2.statkart.no/norgesglasset/default.html>

- SNO = Setelarkivet til Norsk ordbok. Universitetet i Oslo. <http://www.edd.uio.no/perl/search/search.cgi>
- Svavar Sigmundsson, 2004: Icelandic place names with the suffixes *-all*, *-ill*, *-ull*. I: *Namenwelten. Orts- und Personennamen in historischer Sicht*. Hrsg. von Astrid van Nahl, Lennart Elmevik & Stefan Brink. Berlin–New York. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 44.) S. 308–317. – Opptrykt i: *Nefningar. Greinar eftir Svavar Sigmundsson gefnar út í tilefni af sjötugsafmæli hans 7. september 2009*. Ritnefnd: Ari Páll Kristinsson, Guðrún Kvaran & Hallgrímur J. Ámundason. Reykjavík. (Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum 73.) S. 327–339.
- Torp Ordb. = Torp, Alf: *Nynorsk etymologisk ordbok*. 1919. Kristiania.
- Aasen Ordb. = Aasen, Ivar: *Norsk Ordbog med dansk Forklaring. Omarbejdet og forøget Udg. af en ældre „Ordbog over det norske Folkesprog“*. 1873. Christiania.

Summary

Røvil, the name of a summer farm in Ullensvang

By Botolv Helleland

This article discusses *Røvil*, the name of a mountain summer farm (saeter) in Ullensvang, western Norway. There is reason to believe that the name was originally used of the nearby mountain ridge that now bears the name *Røvilseggi*, the last element of which means ‘sharp mountain ridge’. On the basis of the pronunciation and the dialect system, it is possible to establish an older form *refill* m., in Old Norse meaning ‘cloth strip, ribbon’. The word is used in a number of place-names, mostly of longish natural features. The suffix *-ill* may have a diminutive and an instrumental function, and the author discusses to what extent it may also have had a locative function. Place-names containing *refill* are well known in the western part of the Nordic area, but the author concludes that it is difficult to find a pattern as regards their semantics.

Lø – gard, lagerplass og hamn

Med jamførande materiale om andre namn på stabel- og
lastestader i Noreg

Av Ola Stemshaug

Namn och bygd 98 (2010), 101–110.

Ola Stemshaug, Norwegian University of Science and Technology, Trondheim: *Lø* – farm, storage place and harbour.

Abstract

One of the large farms on the innermost part of Trondheimsfjorden is *Lø*. It is recorded as *Lødh* and *Nerelodh* around 1520. This old farm name can probably be traced back to an OWScand. **(H)læði* ‘place where something is piled and stored, loading place’. *Lø* would thus be a parallel to *(H)laðir* at Nidaros.

Keywords: *Lø*, farm name, loading place, harbour, Trondheimsfjorden.

Ved enden av Trondheimsfjorden i Nord-Trøndelag fylke, lengst i nord-austre botnen, ligg det ein gammal, stor gard som heiter *Lø*. I dag ligg han i den søraustre utkanten av byområdet i Steinkjer kommune, i tidlegare Sparbu herad, i mellomalderen sentralt i Sparbyggja fylke.

Namnet er første gongen belagt i tiendepengeskatten ca. 1520 som *Lødh* og *Nerelodh* (NRJ 2, Dybdahl 2005 s. 189). I Olav Engelbrektssons jordebok ca. 1530 er skrivemåten *Lød* (OE s. 85). I 1559 er namnet skrive *Lott*, i 1590 *Lødt*, og utover 1600- og 1700-talet er den vanlege skriftforma *Løed*. 1838-matrikkelen har *Lød* (*Leidende*) *øvre* (Sparboens Thinglag) om eitt av bruka. NG (15, 1903, s. 212) har i samsvar med uttalen normert form *Lø*. Også i dag er uttalen /lø:/ einerådande.

Dersom vi ser bort frå Gerhard Munthes pussige form *Leidende* frå 1830-åra, så er det berre brørne Oluf og Karl Rygh som har prøva å tolke det gamle namnet *Lø*, i NG. I bygdeboka for Sparbu og Ogndalen står det berre at «det korte navnet, forenklet og avslipt gjennom hundreårs daglig bruk, er ei gåte for oss i dag» (Christiansen 1983 s. 65).

Rygh avviser å forklare namnet ut frå det norrøne hokjønnsordet *(h)laða*,

‘løe, høybu’, for di «Endevokalen vel ikke kunde være sløifet saa tidligt, som i Begyndelsen af det 16de Aarh[undrede]» (NG 15 s. 212). Konklusjonen om å avvise hokjønnsordet (*h*)*laða* er sikkert heilt rett om vi held oss til dette ordet åleine. Premissane for slutninga er derimot feil.

Å spekulere på om vi kan finne grunnlag for gardsnamnet *Lø* i det norrøne ordet (*h*)*laða* er i røynda eit skinnproblem, og det er berre interessant i den forstand at det må forkastast. Årsaka til dette er nok annleis enn Rygh forestilte seg. (*H*)*laða* f. er eit jamvektsord, altså med kort førstestaving. Aust i Trøndelag får jamvektsorda full utjamning, dvs. endevokalen i oblike kasus påverkar vokalen i førstestavinga slik at dei to vokalane blir like, men ordet blir halde oppe som tostavingsord utan reduksjon eller apokope. Somme stader har vokalharmoni verka inn slik at vi får to variantar av desse orda. Dette kjenner vi i Trøndelag i austtrønderord som /vu`k:u/ f. ‘veke’ og /ko`t:o/ f. ‘lite, skralt hus’, dvs. laga ut frå gammaltrøndske oblike former som /viku/ og /koto/. Tiljammingsformer som /vø`k:u/ ‘veke’ og /snø`r:u/ ‘snare’ er òg godt kjende i trøndermåla, men ikkje frå det sentrale Innherad. Vi må heilt nord til Snåsa for å treffe på ein sparsam bruk av dei (Dalen 2008 s. 27 ff.).

I Sparbu og resten av Inntrøndelag blir òg som hovudregel den intervokaliske, norrøne /ð/-en halden som /d/ i jamvektsord. Vi får altså former som /spu`d:u/ < \*spaðu og /vu`d:u/ < viðu, frå obl. cas. Norrønt (*h*)*laða* har her overalt forma /lu`d:u/ eller /lo`d:o/ der ordet finst, den siste forma særleg i Innernamdalen – vi finn det t.d. i utnamn som *Luddu-Marta* frå Skatval i Nord-Trøndelag (Stemshaug 1978 s. 129). – Dialektformene tilseier altså at det er svært lite rimeleg, ja, helst umogleg, at opphavet til gardsnamnet *Lø* skal vera norr. (*h*)*laða* f. ‘løe’.

Rygh lanserer da òg ei alternativ tolking om at ein kunne «formode, at der er et opr. L j ó ð (Hljóð), et Elvenavn, hvortil man har Spor i Navnene Ljør-eggen i Gjerdrum og Ljøstad i Romedal» (NG loc. cit.). Men mot dette framlegget kan ein reise sterke reale, kanskje òg språklege innvendingar.

For det første er det visse språklege ulikskapar med dei to austlandsnamna. Dei blir begge uttala med initial /j/, ulikt *Lø* i Sparbu. I Trøndelag har den gamle uttalen av t.d. nøytrumsordet norr. (*h*)*ljóð* ‘lyd’ vore /jø:/ i sørvestlege strok, men /lø:/ i søraustlege område. I Inntrøndelag finn vi begge målformene /jø:/ og /lø:/ (NO, TO), og dessutan yngre /ly:d/ og /ly:t/, som på ulikt vis må karakteriserast som systemtilpassa former – ikkje utvikla frå norr. *(*h*)*ljúð* (jf. svensk). (Vi har nok hatt ein god del /jú/-former i gammaltrøndsk, jf. målføreformer som /ʃu:r/ f. ‘skjor’ eller /ju:n/-eld m. ‘lyn(eld)’, men knapt framfor norr. /ð/.)

For det andre er det vanskeleg å finne nokon bekk eller elv på det sentrale gardsvaldet til *Lø*, og som ein med rimeleg grunn kunne tru hadde eit slikt gammalt elvenamn. Rett nok finn ein ikkje så langt frå garden i nord og aust elva *Figga* (N 50 1722 IV Stiklestad), norr. **Figg*, eldre uttale /fi'j:a/ (NSL). Dette må vera eit svært gammalt namn, også for di denne elva har gjeve namn til kjeldesjøen **Figgir*, i dag Leksdalsvatnet, belagt i (*vid*) *Fixsjo* ca. 1430 (AB s. 14, NE s. 48). Så finn vi òg innsjønamnet som førsteledd i gardsnamnet *Fikse* < **Figgiseið* i Verdalen (NG 15 s. 128). Det er ingen grunn til å tru at *Figga* skulle ha hatt eit anna namn før.

Ved ei samla vurdering fortønar såleis Ryghs framlegg til tolking av gardsnamnet *Lø* seg som svært lite rimeleg, ja, nærast umogleg.

Det er svært mykje som talar for at *Lø* har vore ein gammal sentralgard i dette inntrøndske området. Det kan vi seie nokså sikkert ut frå den store landskylda og tienda som garden har hatt, slik t.d. for dei tre bruka på *Lø* i 1520 (Dybdahl 2005 s. 189). Men også namnegrannelaget til *Lø* viser dette tydeleg. Namnet *Lø* er eit einstavingsord, utan bestemt artikkel og det har inga dativform i dag. Dette i seg sjølv får oss til å tru at namnet må vera svært gammalt, gjerne i klasse med ein del gamle, usamansette naturnamn. Garden er omkransa av gardar med *-heim*-namn (Rannem, Bruem, Stigem) og *-staðir*-namn (Hafstad) i sør og aust (N 50 1722 IV Stiklestad), og det synest mykje naturleg at *Lø* har vore modergard for desse *-heim*- og *-staðir*-gardane. Da er vi truleg komne heilt tilbake til dei første hundreåra av tidsrekninga vår.

Visst dette resonnementet er rett, og mykje talar for det, så kan vi betrakte /ø:/-en i *Lø* som ein gammal omlydsvokal, altså ein lang /ø:/ av lang /o:/. Skrivemåtane med finalt <dh> først på 1500-talet tilseier òg at vi bør rekne med ein eldre postvokal /ð/. Det som da kunne by seg fram som eit etymologisk utgangspunkt, er norrønt **(h)læði* n. < urnord. **hlōðia*, altså ei nøytral *ia*-avleiing med *i*-omlyd på line med norrønt *bæli* n. eller nyno. /snø:ri/ n., laga til *ból* n. og **snór*/ f. Eit slikt **(h)læði* n. vil da kunne vera laga til ein avlyd av *(h)lað* n. 'lad, oppbygd mengd, stabel' slik som vi t.d. finn det i preteritumsforma *(h)lód* av det norrøne, sterke verbet *(h)laða* inf. 'la, stable' – at vi har fått ein overgang til svakt verb i moderne norsk, er ei seinare, ikkje uvanleg utvikling. Vi har mange parallellar til ei slik ordlaging, t.d. norr. *færi* n. 'tilstand som jord- eller vegoverflata er i', til verbet *fara* inf. Dessutan må vi ha hatt ei parallell *ia*-avleiing til det same avlydssteget for *hlað*- i nyisl. *hlæðir* m. < gisl. *hlæðir* 'så sem hleður, hlaðandi' (Böðvarsson 1988, jf. Magnússon 1989).

Tydinga av **(h)læði* vil da etter vår tolking helst bli 'stad der ein legg i lad,

stabelplass, lagringsstad, kanskje òg omlastingsstad', og vi vil lett komma til å tenkje på det semantisk like *(H)laðir* (Lade ved Nidaros), laga ut frå same stamn.

For at resonnementet vårt skal vera gyldig, må vi sannsynleggjera at ei slik *ia*-avleiing (dvs. etter lang staving) kan ha fått apokope først på 1500-talet. Desse avleiingane har i dagens trøndermål som kjent apokope, med eller utan cirkumfleks, altså uttala som /fø:r/ eller med cirkumfleks /fð:r/ n. 'føre'. På meir generelt grunnlag kunne vi hevde at det burde vera slik når ein ved midten av 1500-talet har mykje av denne typen apokopering i gardsnamn, t.d. i leidangen i 1548 eller skipsskatten 1557–1559. Namn i skattelister og jordebøker er jo i ikkje liten grad avskrift og ligg oftast i bakkant av språkutviklinga.

Vi finn ein interessant parallell i ei anna nøytral *ia*-avleiing i Sparbu, gnr. 15 Vist (NG 15) som blir skriva *Viste* ca. 1530 i OE, medan eit tilsvarende namn, gnr. 60 i grannebygda Verdalen, har forma *Vist* i same kjelda. Vidare går det fram at i erkebisp Gautes jordebok frå ca. 1490 er dette gardsnamnet i Verdalen skriva både som *(af) Wiste* og *(af) Wisth* (OE s. 119 og 124). Ei apokopert form *Lødh* < **(H)ljóði* i Sparbu vil såleis ikkje verke avstikkande i Innherad først på 1500-talet.

Det har vore vanleg å rekne *ia*-avleiingane for «nordiske» og tilbake til urnordisk tid, med ein terminus post quem rundt 200 e. Kr. (Christensen & Kousgård Sørensen 1972 s. 180). Men her er kjeldesituasjonen noko uklar, og vi kan kanskje dra den bakre grensa eit hundreår eller så lenger attende. *Ia*-lagingsmåten starta vel heller ikkje samtidig overalt i Skandinavia. Men eldre enn dei par første hundreåra e. Kr. er nok likevel ikkje gardsnamnet *Lø*.

Eit yngre bruksnamn *Lø* i Vindafjord i Rogaland (NG 10 s. 279, Sørheim 2007 s. 153) må nokså sikkert ha eit anna opphav enn vårt trøndske *Lø*, og vi drøftar det ikkje her.

Det har tydelegvis vore fleire nemningar og namn for 'opplagsstad, lasteplass, omlastingsstad' i Noreg. Sigurd Grieg (1972) har undersøkt gards- og bruksnamna *Labell(e)* < norr. *(H)laðhella* som han fann sør og søraust i landet, særleg ved Oslofjorden. I tillegg til dei seks stadene Grieg nemner, har vi òg eit *Labelle* både i Farsund (eit jorde) og på Nøtterøy (ei slette) og *Labellholmen* i Røyken, og dessutan *Labella* i Sula på Sunnmøre, karakterisert som 'berg' (SSR). Sunnmørsnamnet ser ut til å vera det nørdeste namnet, langt frå dei andre på Sør- og Søraustlandet. I søraust har Magnus Olsen (1919 s. 93 f.) med gode grunnar meint at det gamle namnet på Kungälv i Båhuslen, *Konungahella*, kan ha vore eit opphavleg *Hella* (jf. òg Lindroth

1918 s. 93 f.). Det ville høve godt geografisk med dei andre *-hell(e)*-namna på Sør-Austlandet. Ein kan likevel ikkje som historikarane Per Sveas Andersen (1977 s. 227) og Lars Ivar Hansen (1990 s. 170) rekne med at *Konghelle* i Båhuslen skulle ha vore eit opphavleg *s a m a n s e t t * (H) laðhella*, sjølv om det ville høve godt geografisk med utbreiingsområdet for dei samansette namna. – Grieg meinte at dei *Labell*-stadene han undersøkte, hadde hatt viktige funksjonar som marknadsplassar og utskipingsstader i vikingtida, og at dei hadde namn frå den tida, og inn i dette bildet kan godt Konghelle føye seg.

Så har vi òg i Noreg namnet *Laberg*, som direkte svarar til prekompositumet norr. *(h)laðberg* n. 'ladberg, flatt berg som er høveleg til å laste skip attmed' (Heggstad, Hødnebo & Simensen 2008), og som har funnest som vanleg appellativ heilt ned mot våre dagar (NO). Hansen (op. cit. s. 164 ff.) har sett på dei fire *Laberget* i fjordbotnane i Salangen, Lavangen, Gratangen og Grovfjorden i Sør-Troms, og han meiner at dei har vore sentrale opplags- og lastestader for norske hovdingar som handla med samiske varer. Ut frå ei jamføring med *Labell(e)*-namna antydar han at ein skulle kunne føre namn og verksemd tilbake til vikingtida og tidleg mellomalder. Og tilbake til mellomalderen kan ein truleg føre namna i Sør-Troms ut frå førstegongsbelegg (NG 17 s. 43). Derimot er det noko meir problematisk ut frå ei namnetypologisk vurdering å sjå at det let seg gjera å føre dei til vikingtida, og slett ikkje som gruppe. Dei fleste av dei er nok det vi kallar «smånamn», og såleis helst etterreformatoriske.

Hansen (op. cit.) har ikkje teke med heile *Laberg*-materialet frå Troms. Der er det såleis fleire namn frå ytterkysten, t.d. Bjarkøy og Torsken. Ei meir heilskapleg vurdering av materialet frå Troms vil nok modifisere slutningane til Hansen, og kanskje særleg dateringa av namna. Der står Hansen seg i for høg grad til Griegs *Labell(e)*-resultat frå Sør-Austlandet (jf. ovafor).

Det viser seg nemleg at namnet *La(d)berg(et)*, slik med ymsande normeringar, har ei langt vidare utbreiing enn indre fjordbygder i Sør-Troms. Ut frå SSR finn vi i Troms 15 stk., Nordland 4 stk., Trøndelag 9 stk., Møre og Romsdal 16 stk., Sogn og Fjordane 12 stk., Hordaland 15 stk. og Rogaland 7 stk.¹ I tillegg har vi eit *Laberget* både i Lindesnes i Vest-Agder og i Larvik i Vestfold. Med andre ord har *Labell(e)* og *Laberg(et)* i all hovudsak delt landet mellom seg. *Laberg* er eit namn i vest og nord, *Labelle* finn vi i søraust.

¹ Det har vore ikkje så lite problematisk å luke ut dobbelttoppføringar, så for somme fylke (særleg Sør-Vestlandet) må tala berre oppfattast som omtrentlege. Resultatet skulle likevel ikkje ha nokon innverknad for den innbyrdes fordelinga, og resultatet av analysen er knapt skipla.

I nord går *Laberg*-namna nord til og med Skjervøy i Nord-Troms. Det er så vidt nordafor den norske busetjinga til Lyngen slik ein meiner ho vart ved midten av 1200-talet (Indrebø 1951 s. 112). I Nordland er det så få namn av denne typen, berre fire stykke, at det truleg må ha ei spesialforklaring.

Namnet *Laberget*, vanlegvis lokalisert til strand og sjø, blir svært ofte karakterisert som 'berg' eller 'nes i sjø' i SSR, og det er klart at det nok er berre eit fåtal av namna som kan gå tilbake til mellomalderen eller kanskje meir tvilsamt vikingtida. I motsetning til *Labell(e)*-namna i den søraustlege delen av Noreg, så er det nesten ingen *Laberg*-namn som er vortne gardsnamn sørom Troms. Vi har eitt i Hyllestad i Sogn og Fjordane, belagt første gongen i 1667. Derimot finst det nokre få bruks- og plassnamn *Laberget*. Ved Trondheimsfjorden har vi *Laberget* i Skogn og på Frosta. Begge er klart yngre namn (NG 15 s. 98).

Vi har òg nokre få *La(d)stein* med same tyding som *Laberg(et)*, «indlade (Varer i Fartøi) og betegner Steder, hvorfra Varer have været transporterede tilvands» (NG Indl. s. 63). Dei ser alle ut til å vera nyare, etterreformatoriske namn. – Nokre usamansette namn *La(e)* er visst beint fram appellativet norr. *(h)lað* n. eller *(h)laða* f. 'løe, høybu', og som kan ha forma /la:'e/ i somme målføre. Tydinga kan vel òg vera 'mur, steinsetjing' som Heggstad (1949 s. 120) synest meine. Vi drøftar ikkje desse namna her.

Når *Laberg* og *Labelle* har delt landet mellom seg, kunne det indikere at namna var produktive på om lag same tid. Slik treng det likevel ikkje å ha vore. Teoretisk kan det t.d. ha vore ei anna lagning (nemning, samansetning) som har vore i bruk i vikingtida i vest og nord, men det kjenner vi i så fall ikkje til. Derimot ser det usamansette norr. *hella* f. ut til å ha vore nytta særleg på Vestlandet i tydinga «flatt berg, som egner seg [er brukt] til (naturlig) brygge» (Olsen loc. cit.). Dette usms. *hella* har vi som gardsnamn *Helle* fleire stader i fjordstroka på Vestlandet sørom Nordfjord (og med to tilfelle sør i Møre og Romsdal) og nedover på Agder (NG og SSR). Svært mange av dei har førstebelegg frå mellomalderen eller så tidlege etterreformatoriske belegg at dei bør klassisfiserast til å vera gardar frå før svartedauden.

Løysinga på problemet kan òg vera at «ladberga» på vest- og nordkysten i særleg grad var namn på små lastestader, og mykje kan tyde på det. Dei ville slik sett vera sterkt utsette for bortfall i øydetida i seinmellomalderen. I alle fall synest den store mengda av *ladberg* her å indikere at opplandet har vore lite, truleg oftast berre garden og grenda eller ein kort vestlandsdal. Kanskje kunne det berre vera snakk om intern gardstransport, t.d. av dyr ut til ei *Lamøya*, ein *Bukkholmen* eller ei *Sjølvgjetsla* i ei vestlandsk fjordside. Vi har

øg vanskeleg for å sjå at vestnorske *La(d)berg* i særleg grad har vore knytte til handelsverksemd, slik som Hansen (op. cit.) meiner tilfellet har vore i Sør-Troms.

Før vikingtida har ein vel, i alle fall på vestkysten, hatt noko mindre trong til slike større, «kommersielle» stabel- og lastestader, og ein har etter alt å døme hatt andre lagingsmåtar for nemning som skulle karakterisere den aktiviteten som var på staden. Det siste gjeld både *Lade* og *Lø* som begge er heilt sentrale i områda sine. Begge gardane ligg praktisk til ved sjøen og med store dalar og breibygder i opplandet sitt. Jarlesætet *Lade* < (*H*)*laðir* er femininum plural av det einstava nøytrumsordet (*h*)*lað*, på line med andre gamle gardsnamn som *Bergar*, *Holtar*. (Eit mogleg *(*H*)*laðir*, no *La*, i Hafslo i Sogn (NG 12 s. 40) må ha anna semantisk tilknytning.) Det opphavlege verbalsubstantivet til (*h*)*laða* må ha hatt tydinga 'stabling, (opp)lasting' og så seinare 'stad for (opp)lasting, lastestad'. Det er sikkert rett med Bjorvand (1994 s. 132) å seie at «som fellesnavn har *blad* n. tidlig mistet den abstrakte betydningen».

Sjølve namnetypen *Bergar* er seinast frå vikingtida (NG Indl. s. 11 f.), men *Lade* er nok heilt sikkert eldre. Det er truleg første gongen nemnt i den islandske skalden Einar Helgason Skálaglamms lokvæde Vellekla ved slutten av 900-talet (Olsen 1942 s. 154 ff.). I Snorres Heimskringla blir det fortalt at Harald Hårfagre heldt seg minst fire-fem år på *Lade*, og han bygde kongsgard der (ÍF 26 s. 100), altså noko etter midten av 800-talet. Asgaut Steinnes (1955 s. 184) meiner at «Lade har vori sentret for husebyskipnaden i Trøndelag [...]». På denne bakgrunnen er det vanskeleg å forestille seg at Lade skulle ha vore noko ubetydeleg småbruk i merovingertida eller kanskje òg sein folkevandringstid.

Som sentralgard i Strindafylki ville det vera naturleg å rekne både namn og gard i alle fall tilbake til tida da fylkesskipnaden vart etablert i Trøndelag, og fylka kan i ein viss monn vera tufta på tidlegare hovdingdøme. Gustav Indrebø (1931 s. 46) seier berre at fylka «i Trondheimen og *þrændalog's* logdøme er oppkomne i fyrrhistorisk tid». Seinare har Gerhard Hafström (1981 s. 105) meint at «det råder intet tvivel om, att den i Norden vanliga indelningen av landen i kvotdelar, såsom tredingar och fjärdingar, verkligen är uråldrig och mera sannolikt är genomförd redan före vår tidsräknings början än först under vikingatiden». Men for Trøndelag er det slett ikkje belegg for å påstå at den aritmetiske inndelinga med dei 4 + 4 trønderfylka vart innført alt før Kr.f. På den andre sida kan det verke logisk at fylka òg var etablerte da lovsamarbeidet var utbygd i *þrændalog*, og da er vi i alle fall komne tilbake til merovingertida og helst noko før. Det er såleis interessant å merke seg at Jørn Sand-

nes (1967 s. 12 f.) på nærmast arkeologisk grunnlag vil slå fast at Lade var «en gard som i eldre jernalder bare hadde hyst jevne småbønder, i rang og rikdom langt under høvdingene på Mære, Sorshaug, Haug eller Alvishaug». Sjølve namnet (*H*)*laðir* vil heller stø enn motseie å plassere Lade som ein stor gard først i sein folkevandringstid eller merovingertid.

Det kan jo sjå ut som ein tidlegare, i eldre jernalder, kanskje hadde ein annan måte å namngje lager- og lasteplass på (enn (*H*)*laðir*), nemleg ved den *ia*-avleiinga vi har i *Lø*. Ei slik urnordisk laging som **Hlōðia* synest likevel å vera «eineståande», i alle fall som gardsnamn, og vi har ingen spesiell grunn til å tru at namnet skulle ha gått vegen om eit appellativ. Inste delen av Trondheimsfjorden, dei gode jordbruksbygdene i den gamle Trondheimen, var i urnordisk tid den klart sentrale delen av Trøndelag. Desse rike jordbruksbygdene hadde òg i denne perioden stor jarnproduksjon, truleg med trong til transport på farty med heller god lastekapasitet. Nett på denne tida viser arkeologiske funn at det var sterk kulturkontakt austover, til Jämtland og heilt ned til Uppland (Sandnes 1967 s. 11 ff.). Hovudferdslevegen gjekk da som i seinare hundreår frå Jämtland ned gjennom Verdalen til Trondheimsfjorden. Ved Verdalsøra var det langgrunt og dårlege hamnetilhøve og lite høveleg for landing med farm sjølv for farkostar som ikkje stakk så djupt. Tok ein derimot av eit stykke oppe i nordsida av Verdalen og for gjennom Leksdalen og Henning i Sparbu, kom ein fram til den gode hamna ved *Lø*.

Källor og litteratur

- AB = Aslak Bolts jordebok. Utg. ved Jon Gunnar Jørgensen. 1997. Oslo.
- Andersen, Per Sveaas, 1977: Samlingen av Norge og kristningen av landet: 800–1130. Handbok i Norges historie. 2. Bergen–Oslo–Tromsø.
- Bjorvand, Harald, 1994: Holt og holtar. Utviklingen av det indoeuropeiske kollektivum i norrønt. Oslo.
- Böðvarsson, Árni, 1988: Íslensk orðabók. Reykjavík.
- Christensen, Vibeke & Kousgård Sørensen, John, 1972: Stednavneforskning 1. Afgrænsning. Terminologi. Metode. Datering. København.
- Christiansen, Per R., 1983: Forhistorisk tid. I: Bygdebok for Sparbu og Ogdal. Steinkjer. S. 36–130.
- Dalen, Arnold, 2008: Trøndermåla ca. 1950–1850. I: Trøndersk språkhistorie. Trondheim. S. 19–74.
- Dybdahl, Audun, 2005: Tiendepengeskatten som kilde til folk og samfunn ca. 1520. Trondheim. (Senter for middelalderstudier. Skrifter. 18.)
- Grieg, Sigurd, 1972: Lahellnavnet i arkeologisk og kulturhistorisk lys. I: Universitetets oldsaksamlings årbok 1969. Oslo. S. 5–66.

- Hafström, Gerhard, 1981: Utrodden och skatteledungen på Åland. I: Festskrift tillägnad Matts Dreijer på hans 80-årsdag 31.01.1981. Mariehamn. (Ålands folkminnesförbund. Bygdeserie. 1.) S. 104–121.
- Hansen, Lars Ivar, 1990: Samisk fangstsamfunn og norsk høvdingøkonomi. Oslo.
- Heggstad, Leiv, 1949: Stadnamn på Voss. Norheimsund.
- , Hødnebo, Finn & Simensen, Erik, 2008: Norrøn ordbok. 5. utg. Oslo.
- ÍF 26 = Snorri Sturluson: Heimskringla 1. 1941. Reykjavík. (Íslensk fornrit 26.)
- Indrebø, Gustav, 1931: Fylke og fylkesnamn. Bergen. (Bergens museums årbok 1931. Historisk-antikvarisk rekke. 1.)
- 1951: Norsk målsoga. Bergen.
- Lindroth, Hjalmar, 1918: Bohusläns härads- och sockennamn. Göteborg. (Skrifter utg. av Institutet för ortnamns- och dialektforskning vid Göteborgs högskola. 1.)
- Magnússon, Asgeir Blöndal, 1989: Íslensk orðsifjabók. Reykjavík.
- N 50 = Norgeskart(serien) 1:50 000.
- NRJ = Norske regnskaber og jordebøger fra det 16de aarhundrede (1514–1570) 1–4. 1887–1908. Christiania.
- OE = Olav Engelbrektssøns jordebok. Udg. af Norges Rigsarkiv ved Chr. Brinchmann & J. Agerholt. 1926. Oslo.
- Olsen, Magnus, 1919: Melding av Hj. Lindroth: Bohusläns härads- och sockennamn. I: MM. S. 90–96.
- 1942: Eldste forekomst av navnet Hlaðir. I: MM. S. 154–156.
- Sandnes, Jørn, 1967: Trøndelags eldste politiske historie. I: [Norsk] Historisk tidsskrift 46. S. 1–20.
- SSR = Sentralt stadnamnregister. Statens kartverk, Hønefoss.
- Steinnes, Asgaut, 1955: Husebyar. Oslo.
- Stemshaug, Ola, 1978: Språkleg tradisjon. Ei handbok for innsamling av språkleg tradisjonsstoff. Oslo.
- Særheim, Inge, 2007: Stadnamn i Rogaland. Bergen.
- TO = Trønderordboka. Red.: Tor Erik Jenstad & Arnold Dalen. 2. utg. 2002. Trondheim.

Summary

Lø – farm, storage place and harbour

By Ola Stemshaug

One of the large farms on the innermost part of Trondheimsfjorden, in Inntrøndelag, is *Lø*. It is recorded as *Lødh* and *Nerelodh* around 1520, and with similar spellings in later sources. Oluf and Karl Rygh suggest that *Lø* may originally have been a river name, but there is no topographical support for such an origin.

This old farm name can probably be traced back to an OWScand. **(H)læði* < PrScand. **hlōpia* ‘place where something is piled and stored, loading place’. *Lø* would thus be a parallel to *(H)laðir* at Nidaros. In prehistoric and medieval times, *Lø* was the only site on the north-eastern arm of Trondheimsfjorden offering good conditions for a harbour and a suitable loading place.

Evidence of other loading places of this kind is found in names such as *Labell(e)* in south-east Norway, cf. *Konghelle* in Bohuslän, and many instances of *Laberg(et)* to the west

and north along the Norwegian coast, as far as Lyngen–Skjervøy in northern Troms, around the limit of Scandinavian settlement towards the end of the High Middle Ages. In southern Troms, *Laberg* names have been linked to the trade which Norwegian chieftains engaged in with the Sami (Hansen 1990), but at all events this cannot be the case for the many *Laberg* names in Troms generally.

Kort proces. Tre skånske *torp*-navne †*Nilstorp*, †*Bengtstorp* og †*Briderup*

Af Michael Lerche Nielsen

Namn och bygd 98 (2010), 111–118.

Michael Lerche Nielsen, Name Research Section, Department of Scandinavian Research, University of Copenhagen: Off the map. Three obsolete *-torp* names from Skåne: †*Nilstorp*, †*Bengtstorp* and †*Briderup*.

Abstract

For the place-name scholar, it is crucially important to evaluate the recorded occurrences of a name before attempting a linguistic interpretation. If only one record has been preserved, extra care is called for. The present article illustrates this with three examples of *-torp* names from Skåne in southern Sweden, included in a recent volume of *Skånes ortnamn*.

Keywords: recorded occurrences of a name, linguistic interpretation, *-torp* names, Skåne.

En af navneforskningens vigtigste opgaver er kritisk stillingtagen til de overleverede navnebelæg. Hertil hører også en vurdering af de kilder, belæggene er hentet fra, samt en bedømmelse af, om excerperingen i form af seddelsamlinger og kildeudgaver har været god nok. Kildens art står naturligvis helt centralt: Er der fx tale om en dårlig afskrift af et ældre dokument med mange misforståelser, eller er der omvendt tale om en lokalkendt førstehåndskilde?

Fejlmulighederne er legio, og i princippet kan vurderingen af kildeformen aldrig blive helt udtømmende. Det skyldes dels, at forskeren ikke altid er opmærksom på de muligheder for verifikation, der er til stede, dels at den afsatte tid til kontrol ofte er begrænset, og endelig kan der jo dukke nyt materiale op. I nogle tilfælde er der dog grund til ekstra påpasselighed, nemlig i de tilfælde hvor et navn kun er overleveret én gang, eller hvor der forekommer én afvigende navneform mellem en række ensartede navnebelæg. Det vil i disse tilfælde ofte vise sig, at den afvigende navneform er fejlskrevet, fejllæst eller fejllokaliseret.

Det skal illustreres i det følgende med tre nordskånske navneeksempler, †*Nilstorp*, †*Bengtstorp* og †*Briderup* fra Norra Åsbo härad, der behandles som formodede, forsvundne bebyggelser i et af de nyere bind af *Skånes ortnamn*, SkO A 13 fra 2008. De to første navne optræder på den svenske officer Gerhard von Buhrmans (1653–1701) kort over Skåne fra 1684, mens det tredje

findes på holsteneren Gottfried Hoffmanns (ca. 1623–1687) kort over det nordvestlige Skåne fra 1657.

†Nilstorp

Det første eksempel, †*Nilstorp*, er iflg. SkO en forsvundet bebyggelse i Rya socken, og eneste kilde til navnet er som nævnt Buhrmans kort fra 1684 (SkO A 13 s. 190). Gerhard von Buhrman er med rette blevet prist for sine evner som korttegner og fornyer af den kartografiske tradition i 1600-tallet, og Skånekortet fra 1684 var karrierens højdepunkt.

Detaljerigheden er stor, som det fx er beskrevet af Herman Richter (1929): »Sjöarna äro väl orienterade och i regel till form närmast motsvarande verkligheten. Det är också första gången, man på en karta finner en tillnärmelsevis riktig uppfattning av nordöstra Skånes vattensystem« (s. 94), og »särskilt intressant är vägnätet. Det är första gången detta blivit i full utsträckning utlagt på en Skånekarta och med särskiljande av landsvägar och mindre vägar« (s. 95). Et udsnit af kortet ses på fig. 1, mens kortet i sin helhed findes i en god opløsning på Terra Scaniaes hjemmeside: http://kulting.se/skane_forr_pa_karta.html (juni 2010).

Pålideligheden af Buhrmans kort skyldes ikke mindst hans egenhændige, herredsvis kortlægning i felten, men også det forhold, at hans kort ikke synes at bygge på direkte forbilleder. Alt er lavet fra grunden så at sige. Kortet er meget rigt på bebyggelsesnavne, og selv mindre bebyggelser er med, dog med hovedvægten på bebyggelser langs vejforløbene. Det forekommer på den baggrund mindre sandsynligt, at helt ukendte – endsige frit opfundne – lokaliteter skulle snige sig ind på kortet, selvom der er fortilfælde i den historiske kartografi. Man finder fx en lang række formodentlig fiktive (?) navne på de formodede byer og sogne ude i Nordsøen, som skulle være skyllet bort af stormfloder på Johannes Mejers kort over Vadehavet i Sydvestjylland, trykt 1649.

Buhrmans kort er naturligvis exciperet til seddelsamlingerne i DAL, som er en del af SOFI. Bebyggelsesnavnene i samlingen findes digitalt på Internettet som Skånsk ortnamnsdatabas på adressen: <http://130.235.143.139/beb/sokharad.aspx> (juni 2010).

Foruden det her diskuterede †*Nilstorp* på Buhrmans kort er følgende bebyggelsesnavne fra Rya socken med i databasen, se fig. 1: »esbora«, *Esborrarp*, »ingebora«, *Ingeborrarp*, »perskyf«, *Persköp*, »Siunkamåsa«, *Sjunkamossa*, »Sönnestorp«, *Sönnestorp*, »truedstorp«, *Troedstorp*,

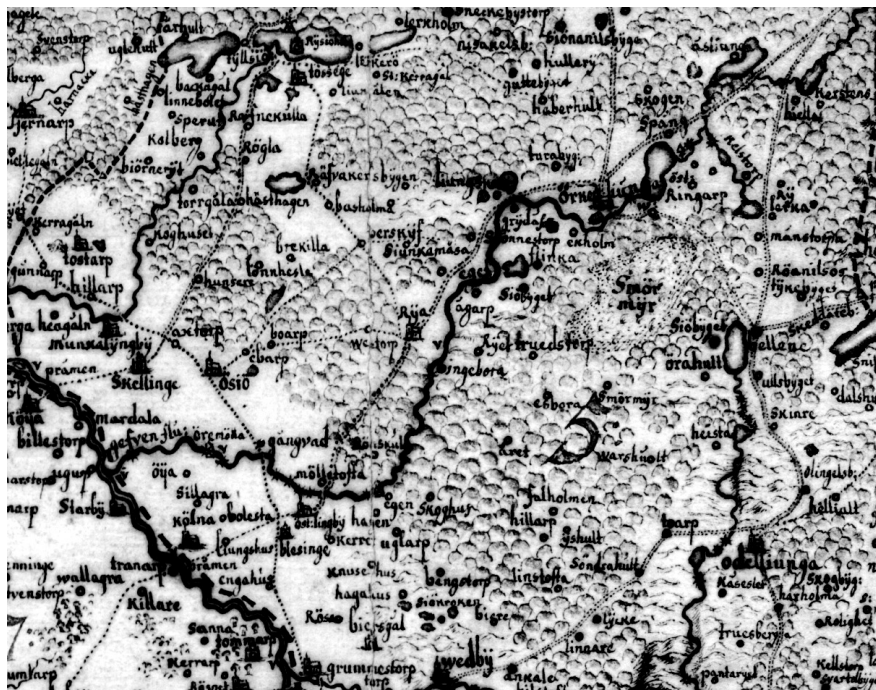

Fig. 1: Udsnit over Rya socken på Buhrmans Skånekort 1684. Gengivet med tilladelse fra KrA, Stockholm, og med tak til fotograf Bertil Olofsson.

»året«, *Ärröd*. Tre yderligere navne på Buhrmans kort savnes i Skånsk ortnamnsdatabas, men de er omtalt på relevant sted i SkO: »eget«, *Eket*, »Rÿa«, *Rya*, »Rÿet«, *Ryet*, og »ågarp«, *Åkarp*. De moderne navneformer i parentes kan genfindes i SkO A 13 s. 183–191.

Den lokalitet, hvis navn læses som »nilstorp« i SkO, anføres af Buhrman langs vejen, som vestpå fra Rya og via »Boarp«, *Boarp*, og »Ebarp«, *Ebbarp*, fører til »Ösiö«, *Össjö*, de tre sidstnævnte lokaliteter i Össjö socken (SkO A 13 s. 262 ff.).

†*Nilstorp* ligger nogenlunde dér, hvor nutidens *Västrarp* ligger. Denne bebyggelse er solidt overleveret i ældre kilder (SkO A 13 s. 189), og det er særdeles overraskende, at Buhrman ikke har dette navn med. En kontrollæsning af kortet afslører da også, at initialen i »nilstorp« ikke ligner kortets øvrige stednavne på *N*-, fx »nisakelsb.« for *Nissakällsbygget* nordligere i Örkeljunga socken, SkO A 13 s. 243, se fig. 1. (Bemærk at SkO på grund af en slåfejl anfører belægget som »nisakelab.«). Initialen i »nisakelsb.« er et forstørret lille »n«, d.v.s. med tydelig bue for oven.

Initialen i »nilstorp« har meget større lighed med »w«, som man fx ser det i navnet »warshoult«, *Varshult*, i Oderljunga socken (ibid. s. 126) sydøst for »ebbora« og øst for »året«, se fig. 1. Kortets »w« er fejlexcerperet som »ni« på trods af, at der på Buhrmans kort altid er prik over »i«. Det efterfølgende »e« er excerperet som »l«, selvom dette bogstav altid har høj opstreg på kortet. En fold i papiret gør det følgende »s« en smule utydeligt, men det er excerperet korrekt. Der skal altså læses »westorp«, mens »nilstorp« er en klar fejl.

Eftersom *Västrarp* i de ældre kilder optræder som »Vesterarppe« 1504, »Vesteropp« 1508, »Vestrup« 1541, »Westarp« 1624, »Westrup« 1657 etc., glider Buhrmans »westorp« helt uproblematisk ind i belægsserien for dette navn.

†Bengtstorp

Lidt syd for »westorp« findes endnu en navneform på Buhrmans kort, som giver anledning til overvejelser. I Vedby socken ser man nord for sognekirken navnene »siökroken«, »biere« og »bengstorp« og lidt øst herfor »linstof-ta«, se fig. 1. Mens *Sjökroken* i Gråmanstorps socken (SkO A 13 s. 62), *Bjär-röd* (s. 222) og *Linnestofta* (s. 228), begge Vedby socken, let lader sig identificere bag kortets navneformer, svarer »bengstorp« ikke til en kendt, moderne bebyggelse. Nord for »bengstorp« ses »uglarp«, *Ugglarp* (s. 70), »skoghus«, *Skoghus* (s. 63), begge i Gråmanstorps socken, og øst herfor »hillarp«, *Hillarp* (s. 225), i Vedby socken.

Der er i dette tilfælde ikke tvivl om læsningen »bengstorp«, og det er derfor rimeligt, at SkO (s. 229) optager et formodet forsvundet †*Bengtstorp* på basis af denne ene overlevering. På den anden side kan det undre, at Buhrman hverken nævner *Penarp* (s. 230) eller nabobyen *Gyllsjö* (s. 225), der ellers er veloverleverede i 1500- og 1600-talskilder, og som ligger nogenlunde dér, hvor »bengstorp« er afsat på kortet.

Penarp udtales i dialekten med diftong *pain-*, hvilket, hvis man ser bort fra stemtheden i forlyden, ikke ligger så farligt langt fra *Beng(t)*. Måske har Buhrman fejlløst navnet som et **Bengt-torp*, der siden er forsynet med fuge-*s* gennem analogi med andre -*torp*-navne.

Det rejser spørgsmålet om pålideligheden af Buhrmans navneformer, og om der forekommer fejl. Der er ikke lavet en samlet analyse af dette spørgsmål, men Buhrmans kort rummer opsigtsvækkende former som fx stavemåden »biersgål« for hovedgården *Bjärsgård* i Gråmanstorps socken (s. 59)

sydvest for »bengstorp«, se fig. 1. Navneformen er i SkO forsynet med [!]. Eftersom Skåne ligger langt syd for grænsen for »tykt *l*« i ord med oprindeligt /rð/ som fx 'gård', måtte formen så i givet fald afspejle Buhrmans egen dialektale baggrund, men det har ikke kunnet eftervises.

I den nyeste behandling af Buhrmans kort betegner Torsten Nilson (2008 s. 18 f.) kortets stavemåder af stednavnene som »märkliga« set med moderne øjne i kraft af deres ofte dialektale præg. Synspunktet er nuanceret af Bengt Pamp (1965 s. 68 ff.), som for Bjäre härads vedkommende har dokumenteret, at Buhrman ofte er influeret af den dialektale udtale i manglen på en etableret svensk skrivemåde. I de ovenfor omtalte navneformer fra Rya socken bemærkes eksempelvis den markerede klusilsvækkelse i navnene »eget«, *Eket*, og »ågarp«, *Åkarp*. Pamps undersøgelse viser desuden, at udeladelse eller tilføjelse af *-s-* i sammensætningsfugen ikke er ualmindelig, ligesom veksling mellem dialektudviklingen *-arp/-orp* og en længere form på *-torp* samt iøvrigt danske former på *-(st)rup* heller ikke er usædvanlige for perioden.

Skrivefejl i 1600- og 1700-tallets kort, der er opstået som følge af sproglige misforståelser, kan være sejlivede. Rob Rentenaar (1986 s. 219) anfører eksempelvis formerne »Mascou« for *Nakskov* og »Misdorp« for *Ingstrup* på ældre nederlandske søkort over danske kyster. Fejl på kort kan endda leve videre helt ind til nutiden og blive forsvaret med næb og klør af de lokale indbyggere. Fejlene har dermed fået deres eget, selvstændige liv.

Eftersom Buhrman har været opmærksom på, at dialekten behandlede klusilerne anderledes i ind- og udlyd, og *Penarp* er et særpræget *-torp*-navn, er det vel ikke utænkeligt, at han har kunnet fejlidentificere den lokale udtale som det langt hyppigere forekommende *Bengt(s)torp*. Yderligere forskning vil måske kunne understøtte denne hypotese, som jeg trods alt finder langt mere sandsynlig end at operere med en fritsvævende, forsvunden bebyggelse på det sted på kortet, hvor man venter at finde omtale af *Penarp* eller *Gyllsjö*.

†Briderup

Det tredje eksempel på problematiske navneformer fra gamle kort er den formodede, forsvundne bebyggelse †*Briderup* i Fagerhults socken, som udelukkende kendes fra Gottfried Hoffmanns militære kort over Nordskåne fra 1657. Carl-Erik Lundbladh foreslår i SkO som mulig tolkning af forleddet genitiv *Brytia* af mandsnavnet *Bryti*, hvilket dog har lidt karakter af en autotolkning (SkO A 13 s. 26).

Hoffmanns kort er beskrevet og genoptrykt af Bjørn Westerbeek Dahl som sort-hvid faksimile i 1986. Af reproduktionen ser man, at »Briderup« ligger nordligt i sognet mellem »Healt«, *Healt* (SkO A 13 s. 25) og »Ysenholt«, *Ysenholt* (ibid. s. 38). Ser man nærmere efter, er det imidlertid klart, at det initiale gotiske *B* ikke ligner kortets øvrige *B*'er. Initialen har derimod stor lighed med initialen i navnet »Gridaaß«, *Grydås*, umiddelbart syd for Örkelljunga (SkO A 13 s. 241). Læsefejlen *B* for *G* og vice versa er velkendt fra gotisk håndskrift, men læsningen »Griderup« lader sig dog ikke forene med kendte navne i Fagerhults socken, og så er vi vel lige vidt?

Umiddelbart nord *Healt*, længere op ad den gamle nordgående landevej, løber länsgränsen til Småland. Umiddelbart nord for gränsen anfører moderne kort en lille bebyggelse Grettatorp syd for en lidt større bebyggelse Sjöholt. Det digitale, internetbaserede Ortnamnsregistret i Uppsala ved SOFI [<http://www.sofi.se/ortnamnsregistret>], anfører (juni 2010) *Grettatorp* i Markaryds socken, Kronobergs län, dels som navnet på en gård, dels som navn på et jordstykke (ägomark), og desuden er »Grettorp« optegnet som en del af ejerlavet Sjöholt. Især den sidstnævnte form lader sig utvungent sammenføre med Hoffmanns danskprægede »Griderup«.

Grettatorps beliggenhed på den gamle rigsgrænse, tæt ved grænsemærket *Ogillakull* (Karlsjö 1995 s. 31) forklarer, hvorfor navnet er medtaget på krigskortet fra 1657, hvor netop grænseegnen og området for kamphandlingerne mellem svenske og danske tropper i 1657 var i fokus (Westerbeek Dahl 1986 s. 24 f.).

Ortnamnsregistret i Uppsala synes ikke at kende belægget fra Hoffmann, selvom det angiveligt er det ældste belæg på lokaliteten. Kortet fra 1657 rummer mange flere smålandske navne, så måske var det værd at få det excerperet. Til gengæld må man definitivt se bort fra †*Briderup* i Skånes-Fagerhult.

Afslutning

†*Nilstorp* og †*Briderup* er banale læsefejl, der ikke er opdaget i tide, og som er videreført i den trykte stednavneudgave for området. Det er i den sammenhæng ret tilfældigt, at begge eksempler stammer fra samme område i Skåne. De fleste stednavneudgaver rummer lignende eksempler, fx †*Sloudrup* (DS 9 s. 126), som er et belæg på *Flarup* (ibid. s. 151), og †*Gedstrup* (DS 13 s. 192), der er en fejllæsning for *Bistrup* (ibid.). Sådanne fejl kan næppe helt undgås, men hvis man er opmærksom på faresignalerne, kan mange af dem forhåbentlig opdages i tide.

†*Bengtstorp* er, hvis jeg har ret, et eksempel på en korrupt navneform på Buhrmans kort, som man med rimelig sandsynlighed må opfatte som en fejlskrevet form af *Penarp*. Påvisningen af sådanne fejl kræver langt større dokumentation, men stednavneudgaverne bør i det mindste diskutere muligheden fremfor at godtage suspekter, nedlagte bebyggelser. Sådanne diskussioner findes retfærdigvis i mange tilfælde i SkO A 13 og andre navneudgaver.

Moralen med denne gennemgang er at understrege vigtigheden af, at navneforskere ud over at fremlægge kildeformerne og tolke navnene også må forholde sig kritisk til kildegrundlaget. Og arbejdet stopper ikke ved ellers pålidelige, autoritative udgaver.

Kilder og litteratur

- Buhrmann, Gerhard, 1684: Utrykt kort över Skåne. Kungsboken 1, 46 cm x 45 cm, KrA [http://62.20.57.210/kra/bilder/galleri/kb_1.pdf].
- Karlsjö, Bertil, 1995: Skånes och Blekinges riksgräns. Lund.
- Nilson, Torsten, 2008: Buhrmans Skånekartor 1684. I: Ale. Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge 2008:3. S.15–19.
- Ortnamsregistret, SOFI, Uppsala. [<http://www.sofi.se/ortnamnsregistret>]
- Pamp, Bengt, 1965: Traderingen i skrift under svensk tid av Bjäre härads jordeboksnamn. I: SOÅ. S. 3–79.
- Rentenaar, Rob, 1986: Danske stednavne på gamle nederlandske søkort. I: Mange bække små. Til John Kousgård Sørensen på tresårsdagen 6.12.1985. København. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning 27.) S 215–237.
- Richter, Herman, 1929: Skånes karta från mitten av 1500-talet till omkring 1700. Bidrag till en historisk-kartografisk undersökning. Lund.
- Skånsk ortnamnsdatabas, DAL. [<http://130.235.143.139/beb/sokharad.aspx>]
- Terra Scaniae – Skåne förr på karta. [http://kulting.se/skane_farr_pa_karta.html]
- Westerbeek Dahl, Bjørn, 1986: Gottfried Hoffmanns kortlægninger under krigen i Skåne i 1657. I: Ale. Historisk tidskrift för Skåneland 1986:2. S. 18–29.

Summary

Off the map. Three obsolete *-torp* names from Skåne:

†*Nilstorp*, †*Bengtstorp* and †*Briderup*

By Michael Lerche Nielsen

For the place-name scholar, it is crucially important to evaluate the recorded occurrences of a name before attempting a linguistic interpretation. If only one record has been preserved, extra care is called for. The present article illustrates this with three examples of *-torp* names

from Skåne in southern Sweden, included in a recent volume of *Skånes ortnamn* (*SkO*): vol. A13, Norra Åsbo härad, from 2008. The three names are known exclusively from hand-drawn maps from the 17th century. †*Nilstorp*, according to *SkO*, is the name of a lost settlement in Rya parish, recorded only on Gerhard von Buhrman's map of Skåne from 1684 (*SkO* A13, p. 190). An examination of this map makes it clear that the reference is to 'westorp', not 'nilstorp', and that it represents an instance of *Västrarp*. Similarly, †*Bengtstorp* is said to be the name of a lost settlement in Vedby parish, on the basis of another name form on Buhrman's map, 'bengtstorp' (*SkO* A13, p. 229). Here, it is strongly argued that this 'bengtstorp' is a misconstrued form of *Penarp*, which Buhrman could be expected to have included. †*Briderup* in Fagerhult parish (*SkO* A13, p. 26) is known only from Gottfried Hoffmann's military map of northern Skåne from 1657. Closer inspection of that map reveals that, rather than 'Briderup', the name should be read as 'Griderup', a form that must be linked to *Grettatorp*, just north of the boundary with Småland, i.e. in Markaryd parish, Kronoberg county, Småland.

Nordisk namnforskning 2009

1. Nordiska samarbetskommittén för namnforskning (NORNA)

NORNA-komitén holdt to møter i 2009, i Ryslinge på Fyn 13. mai og i Göteborg 30. november og 1. desember. Referatene kan leses på NORNAs hjemmeside (www.norna.org) under Anslagstavlan/Protokoll.

NORNAs 38. symposium, Navnemiljøer og samfund i jernalder og vikingetid, ble avholdt på Ryslinge Højskole på Fyn 12.–15. mai med Lisbeth Eilersgaard Christensen, Peder Gammeltoft og Bent Jørgensen som arrangører. På symposiet deltok 42 personer med 18 foredrag, så vel arkeologer og historikere som navneforskere.

I serien NORNA-rapporter kom det i 2009 to nummer, begge utgitt i samarbeid med andre institusjoner. NORNA-rapporter 83, Namn i flerspråkiga och mångkulturella miljøer. Handlingar från NORNA:s 36:e symposium i Umeå 16–18 november 2006. Red.: Lars-Erik Edlund & Susanne Haugen, inngår også som nr. 16 i serien Nordsvenska og som nr. 56 i Kulturens frontlinjer. NORNA-rapporter 85, Namn och kulturella kontakter. Handlingar från NORNA:s 37 symposium i Hapsal den 22–25 maj 2008. Red.: Leila Mattfolk & Terhi Ainiala, er også Forskningscentralen för de inhemska språken. Skrifter 5.

Nordisk navnebibliografi 2008 ble lagt ut på hjemmesiden på vårparten, og NORNAs nyhetsbrev ble lagt ut i april og i oktober. Nordisk namnforskning 2008 ble som tidligere publisert i NoB (97, 2009).

Ole-Jørgen Johannessen Tom Schmidt

2. Litteraturkrönika

2.1. Danmark

Stednavne på *-torp* er meget omtalt i årets danske udgivelser. Det skyldes især udgivelsen *Torp som ortnamn och bebyggelse. Konferensrapport. Tvärvetenskaplig torp-konferens Malmö, 25–27 april 2007* (red.: Peder Dam, Peder Gammeltoft, Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen, Bo Nissen Knudsen & Ola Svensson, Lund 2009, Skrifter utg. av Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund

11). Her findes otte bidrag af forskere i Danmark med forskellige faglige baggrunde som behandler både bebyggelser som er benævnt med navne på *-torp*, og såkaldte bebyggelsestorper som er sekundære bebyggelser af forskellig art benævnt med mange forskellige navne. PEDER DAM viser i artiklen *Mellem torp og torp. Bebyggelsestorpen som begreb og som indgang til ældre bebyggelsesstrukturer* (i Torp som ortnamn och bebyggelse) hvordan det er muligt at komme tæt på bebyggelsesudviklingen i et mindre område ved at sammenholde områdets struktur med forskellige karakteristika som er almindelige for bebyggelsestorper. JOHNNY GRANDJEAN GØGSIG JAKOBSEN præsenterer i *"Den gennemsnitlige torp". Eksempler på statistiske og spatiale analysemetoder til regionale studier af torp-bebyggelser* (i Torp som ortnamn och bebyggelse) forskellige kvantitative undersøgelser som med fordel kan benyttes til komparation af bebyggelser benævnt med *torp*-navne med bebyggelser benævnt med andre navnetyper. Han når blandt andet frem til at en signifikant del af de danske bebyggelser med navne på *-torp* mere har karakter af rydningsbebyggelser end bebyggelser i udkanten af den allerede opdyrkede jord – måske endda som sekundære bebyggelser til bebyggelser med navne på fx *-tved*, *-rød* og *-holt*. I artiklen *Torper og rydningsbyer i et arkæologisk perspektiv* (i Torp som ortnamn och bebyggelse) viser LARS EWALD JENSEN bl.a. at to *torp*-bebyggelser i Kværndrup sogn på det centrale Fyn ikke passer ind i den klassiske model for etableringen af en torp som udflyttet fra en ældre adelby, men at de derimod må være opstået ved samling af spredte gårde i ejerlavet. Det påvises i øvrigt i *Når torpen flytter tilbage – spor i navnematerialet* (i Torp som ortnamn och bebyggelse) af BENT JØRGENSEN at udflyttede torper kan være flyttet tilbage til landsbyen og have bragt *torp*-navnet med sig. I artiklen *Vestnederlandske stednavne på -dorp* (i Torp som ortnamn och bebyggelse) fortæller ROB RENTENAAR at der faktisk findes en hel del navne af denne type i et bredt bælte langs Nederlandenes vestkyst selvom navnetypen traditionelt beskrives som fåtallig i Nederlandene. Der sluttet af med et forslag om at *dorp*-navnenes hyppighed kunne skyldes et kystgermansk fænomen sammen med engelske, frisiske, nedertyske og skandinaviske navne af samme type. SUSANNE VOGT beskriver i *"Disse efterskrevne torper..."*. *Nyere torpgrundlæggelser belyst ved to senmiddelalderlige regnskaber* (i Torp som ortnamn och bebyggelse) hvordan to kilder fra henholdsvis 1551 og 1559–60 kan datere oprettelsen af nogle torper i Mörrums sogn i Blekinge til tidsrummet mellem 1523 og 1551, og at de simpelthen er udtryk for herremandens ønske om nye gårde for at kunne øge sine indtægter. Det længe verserende spørgsmål om der findes førkristne gudenavne i *torp*-navne, bliver af PEDER GAMMELTOFT genbesøgt i *Sakralitet i -torp-navne? Hvorfor tolkes navne som Frøstrup, Thorstrup*

og *Tistrup, som de gør?* (i Torp som ortnamn och bebyggelse). I artiklen påpeges det at både kildeforhold og udtale kan bidrage til mere korrekte tolkninger af stednavnene hvis hidtidige tolkninger i mange tilfælde bærer præg af ideologiske automattolkninger. GILLIAN FELLOWS-JENSEN præsenterer i artiklen *A few more words on place-names in thorp in England* (i Torp som ortnamn och bebyggelse) sine seneste synspunkter om *thorp*-navnenes alder og udbredelse i England.

Ud over konferencerapporten findes *torp*-navne også behandlet i tre mindre bidrag i årets nummer (97) af NoB. Her har BENT JØRGENSEN i *Tullstorp i Skåne* givet en ny forklaring på det hidtil anførte ældste belæg på *Tormestorp* i Brönnestads sogn i Skåne (SkO 22). Der er sandsynligvis enten tale om et hermed nyopdaget stednavn, eller også gælder belægget *Tullstorp* i Vankiva sogn (SkO 22) hvis forled Jørgensen i øvrigt nytolker til med stor sandsynlighed at være mandsnavnet glda. *Thythulf*. Nye tolkninger af *torp*-navne præsenteres også af MICHAEL LERCHE NIELSEN i artiklerne *Pejtrup eller Pitterup? – Et torpnavns storhed og fald* (i NoB 97) og *Stripperup og et sønavn på afveje* (i NoB 97).

Stednavnes anvendelsesmuligheder uden for navneforskningen er talrige og interessen for tværfaglig anvendelse af stednavne er stigende. Dette udnytter PEDER GAMMELTOFT i *Stednavne som formidler af tidligere tiders landskab og samfund – kommunikation i tid og rum* (i Beretning fra syvogtyvende tværfaglige vikingesymposium, 27, Højbjerg 2009) til at belyse gamle og nye udnyttelsesmåder for stednavne i udforskningen af vikingetiden. Fokus har især været på at påvise fysisk tilstedeværelse gennem stednavne af nordisk oprindelse, men artiklen viser at man kan anvende sagaernes stednavne dels til at belyse periodens mentale verdensbillede, og dels til at belyse karakteren af bosættelse i vikingetidens kolonier. BENT JØRGENSEN beskriver i *Køge-Roskilde-områdets stednavne* (i Mellem fjord og bugt. Historisk Årbog for Roskilde Amt 2009) en del bebyggelser med navne fra jernalder, vikingetid og middelalder. Jørgensen påviser desuden at nogle navne på *-by* sandsynligvis skyldes nynavngivning i forbindelse med en ny fase i bebyggelsesudviklingen, og en række forsvundne bebyggelser i området, især med efterleddet *-torp*, påvises også gennem marknavnematerialet. Samme BENT JØRGENSEN kommer i *Våret på ømålenes marker* (i I mund og bog. 25 artikler om sprog tilegnet Inge Lise Pedersen på 70-årsdagen d. 5. juni 2009. Red.: Henrik Hovmark, Iben Stampe Sletten & Asgerd Gudiksen, København 2009) med en ny vurdering af hvad der kan ligge i brugen af substantivet *vår* 'betræk' i danske marknavne. Han når frem til at navneleddene *pudevår*, *hyndevår* og *dynevår* sandsynligvis er brugt som følge af lighedsassociationer mellem vårets »ofte meget iøjnefal-

dende langsgående baner af anderledes farvet garn « (s. 177) og et pløjet stykke jord.

Personnavne har desværre ikke det store fokus i dansk navneforskning i øjeblikket, men nogle enkelte bidrag er det dog blevet til. BIRGIT EGGERT viser i *Almuens fornavne omkring år 1800* (i Landbohistorisk Tidsskrift 2009: 1) at de hyppigste fornavne i Danmark på den tid især var udbredte uden for hovedstadsområdet, og forskellige kortlægninger viser at en række af de hyppige navne havde markante regionale udbredelser. LILLIANE HØJGAARD HOLM skriver i *Fornavnstudier i Østermarie sogns ældste kirkebog (1687–1700)* (i Bornholmske Samlinger 2009) at hovedparten af navnene er indlånte lige som det også er tilfældet i resten af Danmark på den tid, dog er andelen af nordiske navne større end i andre dele af landet. I artiklen *Vaseline, Ingeniør og London. – Om personnavne hos Kalashafolket i Nordvestpakistan* (i Sprogvidenskab i glimt. 70 tekster om sprog i teori og praksis. Red.: Ken Farø, Alexandra Holsting, Niels-Erik Larsen, Jens Erik Mogensen & Thora Vinther, Odense 2009) beskriver JAN HEEGÅRD og IDA ELISABETH MØRCH hvordan man dér henter fornavne fra flere forskellige ordklasser og med et mere varieret semantisk indhold end vi kender på vore breddegrader.

Sidst men ikke mindst tæller årets publikationer også en enkelt artikel med byens navne som emne. METTE KUNØE beskriver i *Århushistorie i gadenavne* (i Århushistorier. Fra bjerget til byen 4. Red.: Simon Borchmann, Stefan Iversen, Mette Kunøe & Per Stounbjerg, Århus 2009) det sproglige indhold i en række gadenavne fra det centrale Århus ligesom også bynavnet *Århus* og enkelte andre stednavne i byen forklares.

Birgit Eggert

Peder Gammeltoft

2.2. Finland

De finländska namnforskarna bjöd 2009 på publikationer av vitt skilda slag – allt från en avhandling om fartygsnamn till en definition av termen *släkt-namn* till kritiskt hållna studier av namnplanering. Den inriktning som dock har dominerat publikationerna är den socioonomastiska stadsnamnsforskningen; de flesta av dessa studier handlar om namnbruk och namnbrukare i Helsingfors.

I fokus för två artiklar står unga män i arbetarstadsdelen Sörnäs i Helsingfors i början av 1900-talet. I Sörnäs bodde såväl finskspråkiga som svenskspråkiga, och man umgicks flitigt över språkgränsen. Bland befolkningen utvecklades en egen slang med inslag av både finska och svenska. HEIKKI PAUNONEN, JANI VUOLTEENAHONEN och TERHI AINIALA undersöker i sin pris-

belönade artikel *Industrial urbanization, working-class lads and slang toponyms in early twentieth-century Helsinki* (i *Urban history* 36) relationen mellan slang och speciellt slangnamn och den förändring i stadsmiljön som skedde under de fyra första decennierna av 1900-talet. Med tvärvetenskapliga metoder skissar de en bild av Sörnäs ur arbetarklassynglingarnas synvinkel. I analysen av slangnamnen kan man se hur dessas barndomsrevir på hyreshusens innergårdar (*himapitskut*) utvidgas till gator (*kartsat*) och gathörn (*kulmat*) och senare också till stadens centrum och de finare kvarteren, dit de sökte sig för att tjäna pengar t.ex. som skoputsare (*jynssäri*). Förf. visar att slangbruket såväl bröt ner som förstärkte de sociala gränserna i stadsmiljön. Medan ynglingarna bröt ner språkgränsen mellan svenska och finska så skapade de genom slangbruket samtidigt ett språkligt avstånd till arbetarklasstjejerna, till lärarna, till högre samhällsklasser och i synnerhet till folk från landet. I artikeln *Slang toponyms in early twentieth century Helsinki* (i *Names in multi-lingual, multi-cultural and multi-ethnic contact. Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences. August 17–22, 2008. Ed.: Wolfgang Ahrens, Sheila Embleton & André Lapierre, Toronto 2009; förkortad ICOS 23 Proceedings*) studerar TERHI AINIALA och JANI VUOLTEENAHO ortnamnsförrådet hos de unga männen i Sörnäs. De konstaterar att slangnamn användes för att de underlättade interaktionen mellan finsk- och svenskspråkiga och var till hjälp när ynglingarna skulle identifiera sig med en viss grupp. Med utgångspunkt i ett flertal intervjuer konstaterar de att männen som barn hade använt slangord som syftar på en plats såväl i appellativisk som i propriell funktion. Ett sådant dubbelfunktionellt bruk av nomen avtog när männen växte upp, medan deras bruk av slangnamn härledda från det officiella ortnamnsbeståndet ökade.

Interferens mellan språk är också tema för MARIA VIDBERGS artikel *Finskt inflytande på ortnamnsbruket hos svenskspråkiga namnbrukare i Helsingfors* (i *NORNA-rapporter* 85). Vidberg studerar den påverkan från finskan som man kan se i ortnamnsbruket bland dagens svenskspråkiga Helsingforsbor. Även om Helsingfors är en tvåspråkig stad, med finska och svenska parallellformer av alla planenamn, konstaterar Vidberg att många av hennes informanter ibland inte använder de svenska namnen, inte ens i ett helsvenskt samtal. De finska namnen verkar uppfattas som ett omarkerat utgångsläge, utifrån vilket man vid behov bildar svenska namn. I Vidbergs material finns inga skillnader mellan informanterna vad beträffar kön eller ålder eller om informanten är infödd eller inflyttad, utan den avgörande faktorn i valet mellan finska och svenska namn är informantens egen språkmedvetenhet.

I sin artikel *Place names in the construction of social identities: the uses of*

names of Helsinki (i ICOS 23 Proceedings) undersöker TERHI AINIALA relationen mellan bruket av ortnamn och social identitet genom att granska bruket av *Helsinki*, *Hesa* och *Stadi* som alternativa finska benämningar för den finska huvudstaden. I detta fall visar sig namnbrukarens födelseort vara den viktigaste sociala variabeln, dvs. skillnaden i namnbruket är störst mellan dem som är födda i Helsingfors och dem som bor på annan ort eller är inflyttade i Helsingfors. Av intervjumaterialet framgår också att det verkliga namnbruket och metaspråket om namnbruket inte alltid motsvarar varandra. Även i artikeln *Urban names in use* (i I Nomi nel tempo e nello spazio. Atti del 22 Congresso internazionale di scienze onomastiche. Pisa, 28 agosto–4 settembre 2005, 2, Pisa 2009, förkortad ICOS 22 Proceedings) beskriver Terhi Ainiala bruket av urbana namn; här är det ungdomar i två stadsdelar i Helsingfors som står i fokus. Hon konstaterar att de framför allt använder namnen för att skapa gruppidentitet – för att stärka gemenskapen i en grupp och fjärma den från andra. Till exempel väljer ungdomar i den relativt unga stadsdelen Nordsjö att använda slangnamn för att ta avstånd från de namn föräldragenerationen använder, medan ungdomar i den gamla arbetarstadsdelen Berghäll använder standardspråkliga namn av samma orsak.

En något mer teoretiskt hållen studie av de urbana namnen presenteras i RIIKKA ESKELINENS artikel *Functions of usage of urban place names* (i ICOS 23 Proceedings). På basis av sex gruppintervjuer med invånare i stadsdelen Berg-häll i Helsingfors skissar hon upp de urbana ortnamnens olika bruksfunktioner. Namnen används naturligtvis för att avgränsa platser (namnens praktiska funktion), men genom att använda vissa namn kan namnbrukaren även uttrycka sina attityder (affektiv funktion) eller sin tillhörighet till en viss social eller regional grupp (kollektiv funktion). Till namnens informativa funktion hör namnbrukarens möjlighet att utgående från namnens form känna igen deras etymologi eller den konnotativa betydelse de förmedlar. Eskelinen reder även ut namnbrukarnas roller, som baserat på intervjuerna är de som känner till namn, de som är experter på namn, de som skapar namn och de som lär sig namn.

Även namnplaneringen har granskats i en del artiklar. JOHANNA LEHTONEN beskriver i sin artikel *Arabiastranden, Leninparken och Henry Fords gata: Utländska inslag i namnbeståndet i Helsingfors* (i NORNA-rapporter 85) hur man bland de utländska inslagen i de officiella planenamnen i Helsingfors kan utläsa olika historiska skeden, olika tider och olika strömningar. I memorialnamnen ihågkoms bl.a. svenska kungar och byggherrar, ryska kejsare och ledare. Lehtonen konstaterar att de officiella namnen återspeglar den makt-havande kraften och kulturen.

I artikeln *Planning and revamping urban toponymy: ideological alterations in the linguistic landscaping of Vuosaari suburb, eastern Helsinki* (i Critical toponymies: The contested politics of place naming. Red.: Lawrence D. Berg & Jani Vuolteenaho, Aldershot 2009) redogör JANI VUOLTEENAHO och TERHI AINIALA för myndighetsledd namnplanering i europeiska städer samt för de ideologiska utmaningar som dagens nyliberala stadspolitik har medfört för namnplaneringen. Mot bakgrund av denna diskussion analyserar de en del av de maktrelationer som påverkat det förändrade namnlandskapet i stadsdelen Nordsjö i Helsingfors. Där kan man under de senaste 30 åren se en förändring från planenamn som beaktar det gamla ortnamnsförrådet och det lokala landskapet till marknadsföringsmässigt attraktiva namn, som lyfter fram det urbana och det trendiga. Förf. menar att man i dagens namn dels kan se en påverkan från privata, kommersiella intressen, dels kan konstatera en medveten strävan hos myndigheterna att skapa namn som kan tilltala potentiella bostadsköpare. Denna trend har även andra forskare noterat, bl.a. MARJA VILJAMAA-LAAKSO, namnplanerare i Esbo fram till sin bortgång år 2006, som kämpade för lokala namn i städerna och arbetade emot företagens kommersiella inflytande på namnplaneringen. Hennes postuma artikel *No Logo – the thematic year of local names to the geography of the market* (i Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences. Uppsala 19–24 August 2002. 4. Red.: Eva Brylla & Mats Wahlberg in collaboration with Dieter Kremer & Botolv Helleland, Uppsala 2008, förkortad ICOS 21 Proceedings) behandlar städernas namnplanering i relation till de rekommendationer som gavs under Dagarna för Europas byggnadsarv år 1999, när temat var Ortnamnen – minnen i miljön. Hon konstaterar att temaåret och dess intensiva informationsinsats till trots så behandlas namnen illa i dagens hektiska businessvärld.

SAMI SUVIRANTA redogör i sin artikel *From rural to suburban place-names in Oulunsalo* (i ICOS 21 Proceedings) för hur namnsystemet i en liten nordfinländsk kommun, Oulunsalo, har ändrats under de senaste decennierna, på grund av de förändringar som skett i kulturen och i omgivningen. I takt med att Oulunsalo har vuxit så har den gamla landsbygdsmiljön förändrats; runt omkring gamla bondgårdar har nya stadsliknande förorter vuxit fram. På samma gång har de traditionella rurala ortnamnen bytts ut mot namn som till stor del har skapats i planeringen av området. I dagens Oulusalo finns det olika lager av ortnamn, eftersom många gamla ortnamn finns kvar som bas också för det nya namnförrådet.

ANTTI LEINOS artikel *Multilingual names on the Finnish basic map* (i ICOS 23 Proceedings) presenterar de flerspråkiga namn som finns på Finlands

grundkarta samt i det elektroniska ortnamnsregistret som upprätthålls av Lantmäteriverket i Finland. I dessa källor finns namn på fem olika språk: finska, svenska samt tre samiska språk. Ungefär en procent av alla namngivna orter i Finland har namn på mer än ett språk. Antti Leino konstaterar att de vanligaste tvåspråkiga namnen är semantiskt transparenta. Detta visar i sin tur på vikten hos det semantiska innehållet i namnet: innehållet stöder ortnamnets namnfunktion.

Även personnamn har behandlats i några studier. I sin artikel *Bei- und Familiennamensysteme als Reflexe der Gesellschaft* (i ICOS 22 Proceedings) placerar SIRKKA PAIKKALA efternamns- eller släktnamnssystemen inom en systemteoretisk ram. Paikkala exemplifierar med en analys av det finska släktnamnssystemet och hur det har förenat två olika system: det gamla, traditionella (främst östfinska) systemet där namnet ärvdes från en generation till en annan, och det moderna (främst västfinska) system som skapades i slutet av 1800-talet och där nyskapade namn togs i bruk för att sedan gå i arv. Baserat på denna analys presenterar Paikkala två typer av släktnamnssystem: det där namnens huvudfunktion är att uttrycka namnbärandens tillhörighet till en viss familj och det där namnens huvudfunktion är att ge uttryck för namnens ärfthet. Mot denna bakgrund och utifrån den funktionella onomastikens premisser definierar Paikkala termen *släktnamn*.

Ett snävare material granskas i artikeln *Flicknamn eller giftasnamn? Variation i benämningen av änkor i bouppteckningar i Helsingfors 1780–1928* (i NORNA-rapporter 85). I artikeln beskriver MINNA NAKARI hur änkor i Helsingfors benämndes respektive själva undertecknade dokument under en tid när namnbruket ännu inte var reglerat i lag. Materialet präglas av variation, men redan i slutet av 1700-talet kom giftasnamnen in, samtidigt som bruket av patronymikon föll ur mode.

Historiskt material är också objekt för RIITTA RAJASUUS studie *Från Anna till Zachris Jacob Wilhelm: om dopnamn på barn födda i Kuopio, Uleåborg och Åbo 1725–44 och 1825–44* (i NORNA-rapporter 85). Rajasuu analyserar de namntrender som rådde i dessa samhälleligt olika städer och konstaterar att nya namntrender anlöpte landet i Åbo för att sedan spridas till de andra orterna. Även om Finland under den andra perioden var ett storfurstendöme under Ryssland, kan man inte se någon rysk påverkan på namnskicket utan nya namntrender kom västerifrån.

Trender inom namngivningen, närmare bestämt i namngivningen av handelsfartyg, är temat för ANITA SCHYBERGSONS avhandling *Kognitiva system i namngivningen av finländska handelsfartyg 1838–1938* (Helsingfors 2009, Nordica Helsingiensia 17) som lades fram för granskning vid Helsingfors

universitet i september 2009. Undersökningens syfte är å ena sidan att beskriva det finländska nautonomastikonet och dess särdrag, å andra sidan att visa fartygsnamnens koppling till den samtida kulturen. Schybergson strävar också efter att visa hur fartygsnamn varierar beroende av den sociala kontexten och att visa hur språkens kognitiva metaforiska natur syns också i denna namnkategori. Schybergsons material består av över 2 000 namn på handelsfartyg från tiden 1838–1938. Dessa namn jämförs med ca 2 500 namn på lantmannafartyg mellan 1865 och 1912 och knappt 500 äldre handelsfartygsnamn från 1700-talet. Detta omfattande material ger förf. en möjlighet att spegla temat mot kulturen, historien, ekonomin och inte minst mot människans sätt att tänka. Undersökningen visar att den dominerande namntypen är lånade personnamn, speciellt kvinnonamn, men också namn från mytologin utgör en stor grupp. En stor del av de fartygsnamn som gavs de finska handelsfartygen på 1800-talet var präglade av ett gemensamt internationellt och nordiskt arv. Nyklassicismen och nationalromantiken inverkade på namngivningen, och ideologiska strömningar nådde snabbare den bildade klassen i städerna än fartygsägarna i den rurala skärgården. Det finns överhuvudtaget tydliga skillnader mellan namnen på de fartyg som fanns i städerna och dem som fanns i skärgården – t.ex. finns det klart fler fartygsnamn bildade till kvinnonamn i skärgården än i städerna. Schybergson visar också att det finns schematiska metaforer i fartygsnamn, liksom namn som kopplar fartyg till snabbhet och styrka. Hon konstaterar att namngivningen av fartyg påverkas av dels den samtida kulturen, dels människans egen kognition och sätt att tänka om sjöfarten.

Namngivning av företag och namnets språkliga ursprung är ämnet för PAULA SJÖBLOMS artikel *The linguistic origin of company names in Finland* (i People, products, and professions. Choosing a name, choosing a language. Fachleute, Firmennamen und Fremdsprachen. Red.: Eva Lavric, Fiorenza Fischer, Carmen Konzett, Julia Kuhn & Holger Wochele, Frankfurt am Main & al. 2009, Sprache im Kontext 32). Artikeln ingår i band 2 (Onomastics in professional contexts) av en rapport från en konferens i Österrike år 2005. Sjöblom delar in de finska företagsnamnen i enspråkiga, flerspråkiga och universiella namn. Hon visar i sin artikel hur företagsnamnen har förändrats från 1800-talet till i dag; informativa, enspråkigt finsk- eller svenskspråkiga namn har i takt med globaliseringen förändrats till att bli allt mer internationellt sett förståeliga. I många företagsnamn har man även dragit nytta av flera olika språk.

KAISA TIKKA tar i sin studie *Kontakter inom barnkultur – barn som namngivare och namnbrukare* (i NORNA-rapporter 85) en sällan undersökt

namnbrukargrupp under lupp. Hon granskar nämligen hur de namnsystem ser ut som finns hos barn i skolåldern. Namnen liknar de namn som vuxna använder, och namngivningsgrunderna är ofta samma. Däremot består namnförrådet bland barnen av en större andel fantasinamn. Tikka konstaterar att leken spelar en stor roll för barnens namnförråd. Också de platser leken utförs på samt lekens natur inverkar på namnen.

Leila Mattfolk

Paula Sjöblom

2.3. Färöarna

Der var meget sparsomt med færøske navnepublikationer i 2009, faktisk kun en artikel. Jakob Jakobsen (1864–1918) er grundlæggeren af stednavneforskningen på Færøerne. I 2006 blev der holdt en konference om hans forskellige forskningsområder på Færøerne og i Shetland. KRISTIN MAGNUSSEN holdt et foredrag med titlen *Jakob Jakobsen and the study of Faroese place names* (i Jakob Jakobsen in Shetland and the Faroes. Red.: Turið Sigurðardóttir & Brian Smith, Lerwich 2009), hvor hun gennemgår hans navneforskning, som han publicerede i artikler, den vigtigste fra 1909, hvori han bl.a. gennemgår øernes og bygdernes navne. I 1901 udkom hans bog om Shetlandsøernes stednavne, og af arkiverne fremgår, at han havde planer om en bog om de færøske stednavne. Forf. redegør for, hvordan dr. Jakobsen ud fra hans efterladte papirer ville disponere bogen og giver nogle eksempler på hans arbejde med at fortolke færøske stednavne.

I *Fólkanavnahagtøl fyri ár 2008* (i *Álmanakkin* 2010, Tórshavn 2009) gennemgår ANFINNUR JOHANSEN statistikken over alle døbte/navngivne børns (315 drenge og 326 piger) for-, mellem- og efternavne for året 2008, samt årets giftenavne. De to populære drenge- og pigenavne er henholdsvis *Dánjal* og *Maria*.

Anfinnur Johansen

2.4. Island

Årets oversigt over islandsk navneforskning indledes af Svavar Sigmundssons festskrift *Nefningar* som udkom i tilknytning til hans 70 års fødselsdag den 7. september 2009. I bogen findes der 35 artikler skrevet af Svavar, de fleste om stednavne i Island, mens der i bogen også er artikler om andre navne og andre emner, f.eks. det islandske sprog og sproghistorie.

GUÐRÚN KVARAN skrev artiklen *Kristen indflydelse på islandske mandsnavne fra det 17. århundrede til nutiden* (i SAS 27) hvor hun peger på at der

findes 65 nye islandske mandsnavne opstået i denne periode, sandsynligvis under indflydelse af de første udgaver af Bibelen for almenheden 1747, 1813 og 1841.

I sin artikel *Um örnefni í Laugardal* (i Árnésingur. Rit sögufélags Árnésinga 10) behandler forf., KRISTINN KRISTMUNDSSON, stednavne i Laugardals landkommune som nu er en del af kommunen Bláskógabyggð. Han fortæller om de mange stednavne som findes i Laugardalur, skildrer deres oprindelse og fortæller om historier og kilder tilknyttet til dem som endnu er blevet bevaret.

Til slut nævnes SVAVAR SIGMUNDSSONs artikel *Weapons and warfare in Icelandic place-names* (i The Viking Age: Ireland and the West. Papers from the Proceedings of the Fifteenth Viking Congress, Cork, 18–27 August 2005. Eds.: John Sheehan & Donnchadh O'Corráin, Dublin 2009). Svavars artikel handler om islandske stednavne som indeholder eller muligvis indeholder ord for våben eller kamp hvor våben er blevet brugt. Han mener at i nogle tilfælde henviser stednavnene til vikingetidens grusomhed mens de i andre tilfælde er opstået fordi noget i landskabet minder om våben. Han peger på at gamle historier om kamp måske senere kunde have været brugt for at give nye stednavne.

Guðrún Kvaran

2.5. Norge

Tidsskriftet *Namn og nemne* 26 (2009) kom ut i desember og medlemsbladet *Nytt om namn* 49 (2009) i september 2009.

TOM SCHMIDT's *Nøvn vesta åsen. Bustadnamn i Vestre Slidre* er den mest omfattende publikasjonen i årets onomastiske produksjon. Arbeidet er en parallell til boka om Øystre Slidre som forf. gav ut i 2005, men den nye boka er mer omfattende enn den første. Opplegget i de to bøkene er det samme som det vi finner i serien Bustadnavn i Østfold. Den valgte strukturen på navneoppslagene gjør at selve framstillingen, med nødvendighet dessverre, gir et litt stereotyp inntrykk. Likevel kan denne framstillingsmåten forsvares overfor den interesserte lekmann som framfor alt vil orientere seg om bustadnavn i Vestre Slidre; for fagfolk blir en god del av opplysningene overflødige.

BOTOLV HELLELANDS konferansebidrag *Place names as identity markers* (i ICOS 23 Proceedings, se 2.2) diskuterer og demonstrerer en del aspekter ved stedsnavn som identitetsmarkører. Emnet er, som forf. er inne på, teoretisk og metodologisk sett på et ganske tidlig stadium, men derfor svært utfordrende.

KRISTINE SUNDVE SANNAN gir i artikkelen *Sakrale stedsnavn i Østfold. Et*

omdiskutert navnemateriale sett i et utviklingsperspektiv (i NN 26) et faghistorisk riss over Oluf Ryghs, Magnus Olsens og Kåre Hoels virke som sakralnavnforskere med grunnlag i navn fra Østfold fylke.

I en lang og rikt illustrert artikkel *Bygde- og fjordnamnet Rana* (i Årbok for Rana 2009) diskuterer FINN MYRVANG dette navnet og framlegger en «landbasert tolkning» som forutsetter «fjelltoppar på rad eller kanskje gjennomgåande beine strandstrekningar», og det gjelder i så fall «strandstrekninga frå Neppelberg og utover». *Rana* som fjordnavn er ifølge ham sekundært.

TOR ERIK JENSTADS artikkel *Frå Skrymt til Jutulbu. Namn på turisthytter og ymse anna i fjellet* (i Kristiansund og Nordmøre turistforening. Årbok 2009) tar for seg tre navnetyper på turisthyttene i området, nemlig direkte overtaking av tradisjonelle navn, relasjonsnavn og helt nykonstruerte navn. Dessuten gir han noen råd om normering av slike navn og forteller litt om gamle og nye navn i fjellet.

OLA STEM SHAUG tar i artikkelen *Stadnamn* (i Ringeby historielag og Imset historielag 2009) opp navn på to (fiske)høler i Orkla, nemlig *Frona* og *Parris*. Det første rekonstrueres på språklig grunnlag til **Fron*, en *-n*-avledning til den roten som foreligger i *froða* f. 'frode, skum', jf. *froe* 'skum, fråde' i norske dialekter. Det andre er en s.k. inkongruens, det vil si at en får fram det som er lett synlig ved å benytte et uttrykk som viser til noe som er tvert imot. *Parris* settes på språklig grunnlag sammen med *Paradis*, og det er brukt i stedet for *Helvetet*, et navn som kan passe for det dype gjelet ved Parris.

AUD KIRSTI PEDERSEN gir i artikkelen *Haldningar til offentleg bruk av minoritetsspråklege stadnamn i Noreg* (i NORNA-rapporter 83) en historisk oversikt over behandlingen av kvenske og samiske stedsnavn i Norge og ser på den nåværende situasjonen, illustrert ved holdningene ved en del offentlige institusjoner. Hun drøfter videre grunnene til at saksbehandlere i kommunene ikke reiser navnesaker for kvensk/samisk, men hevder med rette at det ser ut til å foreligge en holdningsendring i den offentlige bruken av minoritetsspråklige stedsnavn.

KAISA RAUTIO HELANDER drøfter et språkpolitisk og språkhistorisk problem i konferansebidraget *Renaming indigenous toponymy in official use in the light of contact onomastic theories* (i ICOS 23 Proceedings, se 2.2), der hun drøfter de lingvistiske strategiene for innlånte navn fra samisk til norsk knyttet til kategoriene semantisk motiverte, helt integrerte og delvis integrerte lånenavn og gir også eksempler på bruken av ellipse og epexegese som typiske lingvistiske elementer i lånenavn. Hun drøfter en liknende problemstilling i *Toponymic silence and Sámi place names during the growth of the Norwegian nation state* (i Critical toponymies, se 2.2) der hun beskriver norvagiseringen

av samiske stedsnavn, den toponymiske taushet som de muntlig overleverte samiske navnene ble utsatt for og den toponymiske undertrykking av samiske stedsnavn på kart.

Lågtysk påverknad på sørvestnorske stadnamn i seinmellomalderen (i NORNA-rapporter 85) er emnet for en artikkel av INGE SÆRHEIM. Han fokuserer der på øynavnet *Notau* (*Notow*) av **Nautøy*, der den moderne formen er påvirket av nedertysk. Når det gjelder bynavnet *Kopervik*, blir han stående ved sitt tidligere forslag at forleddet har samband med gno. *kaupari* m. 'kjøpmann, handelsmann'. Han berører også det viktige, men lite utforskete spørsmålet om skrivemåten av norske stedsnavn på hollandske og andre sjøkart.

I artikkelen *Finske stedsnavn i det skandinaviske området, Finnskogene* (i NORNA-rapporter 85) gir TUULA ESKELAND en oversikt over skogfinnernes historie og de språklige forholdene i dette språkkontaktområdet og drøfter spørsmålet om normering av stedsnavnene i området.

VIDAR HASLUM har publisert en omfattende artikkel *Fornavnskikk og lokalhistorie* (i Heimen 46) der han drøfter personnavnhistoriens plass i den særnorske bygdeboksjangeren, og formulerer denne problemstillingen: Hvilke konsekvenser har dannelsen av det norske skriftspråkssamfunnet hatt for norsk fornavnskikk? Inndelingen av personnavnmaterialet er kanskje vel detaljert, men den brukes konsekvent i det dypdykket som forf. foretar i personnavnhistorien for Birkenes kommune i Aust-Agder. Artikkelen er en fin beskrivelse av endringene i en lokal navnekultur over et tidsspenn på 200 år. I artikkelen *En sterk trang til å normere – som fylte et behov? En sammenlikning av Ivar Aasens Grammatikk/Ordbog og Navnebog* (i Språknormering – i tide og utide? Red.: Helge Omdal & Rune Røstad, Oslo 2009) drøfter Haslum spørsmålet om hvorfor Ivar Aasens normering av personnavnene aldri oppnådde offisiell status, men vant stor tilslutning i hele det norske samfunnet, og Haslums svar er at Aasens normeringskriterier for personnavn skiller seg klart fra hans kriterier for landsmålet.

I *Etternavn, tilknytning og identitet i det post-tradisjonelle samfunnet* (i NN 26) presenterer SOLVEIG WIKSTRØM en kortversjon av masteroppgaven sin. Hun har spurt et utvalg personer om de liker etternavnet de bærer og om de oppfatter etternavnet som en (viktig) del av sin identitet. Undersøkelsen viser at over fire femdel av respondentene liker sitt etternavn, og 85 % oppgir at etternavnet er veldig viktig eller nokså viktig som del av identiteten. Respondentene oppgir ulike grunner for sine standpunkt, og bredden i svarene gir oss et godt innblikk i en del av det mangslungne temaet identitet og navn.

GUDLAUG NEDRELID har publisert to artikler om tilnavn. Den første er

Titlar og tilnamn i Heimskringla (i NN 26), den andre *Personar og tilnamn i Sverresoga. Nokre diskutabile punkt* (i *Á austrvega*. Saga and East Scandinavia. Red.: Agneta Ney, Henrik Williams & Fredrik Charpentier Ljungqvist, Gävle 2009). Den første artikkelen drøfter forholdet mellom ulike kategorier tilnavn og titler, men bruker selv en enkel funksjonsdefinisjon, som tar med alle navn, tilnavn og appellativiske tillegg, i gjennomgangen av materialet i Heimskringla. I den andre artikkelen diskuterer hun en del uklare punkt i tradisjonsoverleveringen og legger fram en del korrigeringer til tidligere forslag.

IVAR UTNE peker i artikkelen *Personnamn i Østfold som er ukjende i resten av landet* (i Aust i Vika 2009) på at personnavn som kvinnenavnet *Oliana* og mannsnavnene *Olaves*, *Brynild*, *Gundro*, *Skjøller*, *Gøte* og *Guttul* er navn som ikke kjennes i andre deler av Norge. De to siste navnene mener han representerer navneslektskap med Sverige.

Artikler om personnavn i et tospråklig eller flerspråklig perspektiv er publisert av flere forskere. GULBRAND ALHAUGS og MINNA SAARELMAS artikkel *Namn på barn i Noreg (fødd 1990–2006) med finske eller finsk-norske foreldre* (i NORNA-rapporter 85) er en studie basert på om lag 2 500 barn. Den viser at de fleste barna hverken får det forf. kaller nordiske navn, som f. eks. *Tor* eller finske *Lumi*, men det som kategoriseres som «andre navn» som *Ester* og *Brian*, navn som forf. mener fungerer som kompromisnavn i en bilingval familie. Kompromisstrategier foreligger også når barn får ett navn fra det ene språket og ett fra det andre, f. eks. *Erkki Einar*, eller når barnet får et fornavn og et etternavn som representerer begge navnekulturene, som f. eks. *Juhani Haugen*. Studien viser også at moren har en sterkere innflytelse enn faren i navngivingen.

Basert på et materiale fra Tromsø reiser GURO REISÆTER spørsmålet *Mitt, ditt eller begge namn? Mellomnamn og etternavn i fleirspråklige familier* (i NORNA-rapporter 83). Som forventet får de fleste barna farens etternavn, men det forekommer en del eksempler på multilingvalt valg av etternavn og eksempler på at barn får morens etternavn.

BENTE IMMERSLUNDS artikkel *Kvenske personnavn i Nordreisa* (i NORNA-rapporter 85) gir en oversikt over navn og navnebruk i en kvenskspråklig kommune i Nord-Troms, med vekt på bruken av tilnavn som hadde en viktig identifikasjons- og lokaliseringsfunksjon.

OLA SYRSTADS bidrag *Fargenemningar i gamle kunamn* (i NN 26) redegjør for navngiving av kyr med grunnlag i fargen(e) på hårlaget. I de tre geografiske områdene han behandler, er det betydelige skilnader i navneskikken, og med hensyn til fargetermene finner han at navn på *Grå*-, som f. eks. *Grålin*, er særpreget og dominerende i Romsdal, mens forleddet *Gull*- er karakteristisk i

Telemark, og han hevder at *gull* «tente som eit slags kodeord for raudfarge», mens *ros*, brukt som både forledd og etterledd, innholdsbestemmes til en flekk som er «litt frynsete i kanten», en betydning som ikke er belagt i ordbøkene, men som forf. har funnet parallell til i Trønderordboka. Leddet *bot*, «ein farga flekk som er vel avgrensa», hører også til de karakteristiske navneleddene i storfenavn i området. På Røros er navn på *Rosen-* vanlig og *-ros* er det vanligste etterleddet. Av andre kunavn som diskuteres, er *Stjerne* vanlig i Romsdal, og forf. kommer også på grunnlag av tidlige skrivemåter med et nytt forslag til tolkning av etterleddet *-lin* som *-lind* i betydningen «lind, mild, varleg», et forslag som nok klart kunnet vært bedre språklig underbygget.

INGE SÆRHEIM tar i kongressbidraget *Street names and identity. Official naming in a European capital of culture* (i ICOS 23 Proceedings, se 2.2) opp spørsmål som han tidligere har drøftet i NN 24.

AUDUN KNAPPEN har i en artikkel *Fra Nordahl Griegs vei til Willy Valentinsens vei* (i NN 26) gitt noen utfyllende kommentarer til Johannessens artikkel med samme overskrift (i NN 25). Det gjelder så vel opplysninger om de personene som har gitt sitt navn til veiene, som fylldige opplysninger om den kommunale navngivningsprosessen i disse gatenavnsakene fra Drammensområdet. Han gir også ett nytt eksempel, nemlig *Hammerøs vei* i Svelvik kommune, Vestfold.

OLE-JØRGEN JOHANNESSENS bidrag *Fortuna og Amor: Skipsnavn hentet fra den antikke mytologien* (i NORNA-rapporter 85) drøfter hvilken plass slike navn har blant norske skip på 1700-tallet og den første del av 1800-tallet. Sammenliknet med det finske materialet som er lagt fram av Anita Schybergson, viser det seg at navn lånt eller hentet fra den klassiske mytologien og helteverdenen står klart sterkere i den finske skipsnavngivningen, rimeligvis fordi den klassiske lærdomstradisjonen stod mye sterkere i Finland og blant finske redere, enn i Norge og blant norske redere.

Ole-Jørgen Johannessen

2.6. Sverige

Årets utgivning domineras av ett antal symposie- och kongressrapporter. Därtill har av tidskrifterna utkommit *Studia anthroponymica Scandinavica* 27, *Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift* 2009 och *Namn och bygd* 97. Av ortnamnsserierna har två delar utkommit, *Ortnamnen i Sotenäs härad* 2. *Naturnamn* (OGB 14, Göteborg 2009) av BIRGIT FALCK-KJÄLLQUIST och *Oxie härad och Malmö stad* (SkO A 15, Lund 2009) av GÖRAN HALLBERG, som får inleda årets krönika. Det är en välskriven bok med korta men pregnanta ort-

namnstolkningar. Behandlingen av den urbana namnmiljön i Malmö är föredömlig; här redovisas både moderna namn som *Musikens hus* och *Turning torso* och informella namn som *Pittahuset* och *Ribban*.

BIRGIT FALCK-KJÄLLQUIST skildrar naturnamnen i Sotenäs härad utifrån samlingarna i DAG, men av förordet framgår att hon också gjort eget fältarbete, något som gärna kunde ha framhållits tydligare. Resultatet är vederhäftigt och intressant, även om den grafiska utformningen av OGB ibland sätter läsaren på svåra prov. Oumbärlig är den topografiska karta i färg som generöst medföljer boken. Till det mest intressanta i OGB:s naturnamnsdelar hör de genomgångar av olika terrängbetecknande ortnamnselement som inleder kapitlen. I Sotenäs härad räknar man t.ex. nitton olika ord för vattenlokaler och åtta olika ord för undervattensgrund. Tanken går osökt till LARS-ERIK EDLUNDS diskussion av terrängbeteckningar i *Terrängord – en spegel av forna tiders kunskapssambällen* (i Ju förr desto bättre. Kulturarvet som resurs för en hållbar framtid. En inspirationsskrift från Centrum för biologisk mångfald och Sveriges hembygdsförbund. Red.: Anna Westman & Håkan Tunón, Uppsala 2009, CBM:s skriftserie 23). Edlund har utifrån SOSk räknat in uppemot femtio olika ord för 'höjd' i Skaraborgs län och konstaterar att »språkbrukaren i forntiden disponerat en omfattande, väl sammansatt och differentierad terminologi» som vida överskrider vad vi förfogar över idag.

Som en avknoppning från SkO kan *Bebyggelsenamn i Örkelljunga kommun* (Örkelljunga 2009) av Carl-Erik Lundbladh betraktas, en liten och populärt hållen skrift som bygger på förf:s utgåva av Norra Åsbo härad i SkO. Skriften innehåller dels en lexikondel där enskilda namn presenteras med uttal, äldre belägg och kortfattad tolkning, dels en inledning med en genomgång av de vanligaste ortnamnstyperna i området.

En av årets viktigaste ortnamnsuppsatser är JAN PAUL STRIDS *Försvunna sjöars land – om ortnamnen i västra slättbygden* (i Skuggor i ett landskap. Västra Östergötlands slättbygd under järnålder och medeltid. Resultat av ett tvärvetenskapligt projekt. Red.: Anders Kaliff, Stockholm 2009, Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter 75). Strid argumenterar där för att de västra slättbygderna i Östergötland i forntiden rymt stora sjöar, något som fortfarande går att avläsa genom ortnamn som *Sund* och *Marstad*. Därtill innehåller uppsatsen många tankeväckande och lite oväntade synpunkter på våra stora ortnamnstyper liksom åtskilliga diskussioner av enskilda ortnamn eller ortnamnselement. Vissa avsnitt skulle man dock gärna ha sett lite mer utförda, det gäller t.ex. den intressanta utredningen kring *Kvinnslanda* och *Kvinneby*, där för övrigt tidigare forskning nog inte är helt korrekt uppfattad, diskussionen av *göt*-namn och den i förbigående framkas-

tade uppfattningen att *Gudhem* skulle innehålla fsv. *gudhe* 'gode' och inte *gud*.

Under året har handlingarna från ICOS 23:e kongress i Toronto (2008) publicerats i form av en CD-skiva (ICOS 23 Proceedings, se 2.2). Rapporten innehåller ett tiotal uppsatser av svenska deltagare, varav några handlar om ortnamn. *Urban name environments in a multicultural perspective* av STAFFAN NYSTRÖM handlar egentligen om hur officiella namngivningsorgan ska agera i mångkulturella städer men innehåller också ett intressant avsnitt om inofficiella urbana namn, vilket med rätta framhålls som ett angeläget område för ortnamnsinsamling. I *Name change as a consequence of monastic ownership* visar JAN AGERTZ på ett antal fall av medeltida namnskiften, föranledda av att mark övergått i kyrklig ägo. I några av exemplen rör det sig dock om gårdar som brutits ut ur äldre, ännu existerande byar, som t.ex. Munkagård från Bredestad. Jan Agertz avled tyvärr under året och det kan vara på sin plats att påminna om att hans livsverk, *F-Topo. Historisk-topografisk databas över Jönköpings län*, finns tillgängligt på Jönköpings läns museums hemsidor (www.jkpglm.se).

Handlingarna från den fjortonde nordiska namnforskarkongressen (*Norræn nöfn – Nöfn á Norðurlöndum. Hefðir og endurnýjun. Nordiska namn – Namn i Norden. Tradition och förnyelse. Handlingar från den fjortonde nordiska namnforskarkongressen i Borgarnes 11–14 augusti 2007*. Red.: Guðrún Kvaran, Hallgrímur J. Ámundason, Jónína Hafsteinsdóttir & Svavar Sigmundsson, Uppsala 2008, NORNA-rapporter 84) har tryckår 2008 men kom inte förrän en god bit in på 2009 och redovisas därför (för Sveriges del) i årets krönika. En intressant undersökning av stilistisk variation i namnbruk presenteras av CARINA JOHANSSON i *Kungsan, Rålis, Björnsan och Humlan – familjära eller förnedrande namn? En attitydundersökning bland namnbrukare i Stockholm*. Förf. visar att officiella namnformer som *Kungsträdgården* och *Rålambshovsparken* används i andra kommunikativa sammanhang än inofficiella kortformer som *Kungsan* och *Rålis*. Bruket av kortformer uppfattas också som uttryck för en närmare relation till platserna, och vissa namnbrukare anser sig av denna anledning inte ha »rätt» att använda dem. EVA NYMAN fortsätter i *Skillnader i suffixförrådet i ortnamn mellan olika delar av Norden* sin nyttiga kartläggning av suffixavledda ortnamn, »dessa det språkliga landskapets svåranalyserade fornlämningar» som hon karakteriserar dem. Här presenteras en ny karta över *-m*-avledda ortnamn samt flera av hennes tidigare kartor. Även om dessa, som förf. själv påpekar, säkert inte är fullständiga (jfr nedan om Staffan Fridells uppsats Alan), kan de mycket väl vara representativa. I *Folketymologier. Om ortnamnens meningsskapande funktion*

framhåller PER VIKSTRAND bl.a. att för- och efterledsattraktion är starka, om-bildande krafter som uppträder med en viss regelbundenhet när namnleder genom ljudutvecklingen blir ogenomskinliga.

Det tvärvetenskapliga nätverket Torp-forum presenterade under året antologin *Torp som ortnamn och bebyggelse* (se 2.1). Viktigt är att den etymologiska diskussionen har kommit med genom HANS JONSSONS *Etymologin av ordet torp. Ett ställningstagande*. Det är ett intressant och nyttigt debattinlägg där förf. bl.a. tar avstånd från den gängse, av W. Foerste formulerade grundbetydelsen 'inhägnad'. De semantiska resonemangen är dock inte alltid övertygande och det är anmärkningsvärt att Lars Hellbergs grundläggande diskussion av *torp*-namnen (i NoB 42, 1954) endast nämns i förbigående och då avfärdande. Att Hellbergs teori om ett äldre skikt av *torp*-namn inte kan ignoreras visas av STAFFAN NYSTRÖM, som i *Torp-namn i Sverige. Några tankar om kronologi och distribution* bl.a. diskuterar ett av de utpekade äldre *torp*-namnen, nämligen *Torp* i Sorunda sn på Södertörn i Sörmland. Den jämförelse som han gör med övriga *torp*-namnsbebyggelser på Södertörn visar tydligt att namnet intar en särställning och att det uppenbarligen representerar något helt annat än områdets andra *torp*-namn.

Handlingarna från NORNA:s 36:e symposium i Umeå 2006 har publicerats under titeln *Namn i flerspråkiga och mångkulturella miljöer* (se 1). Glädjande är att här finna ett par uppsatser om samiska ortnamn. OLAVI KORHONEN vill i *Samiska savdi- och savdu-namn och bruket av tallens innerbark* spåra samiska barktäktslokaler genom ortnamn. Uppsatsen innehåller en intressant redogörelse för samernas bruk av tallbark som födoämne, men alla ortnamnsexempel övertygar inte. I *Ortnamnselementet *alma och ett lånord i samiskan* konstruerar TRYGGVE SKÖLD ett ursamiskt **alma* 'kraft (i mat)', 'sötma', som han menar lånats in från urnordiskan.

Så över till ortnamnstidskrifterna där tolkningar av enskilda namn och namngrupper dominerar. I *De uppländska bynamnen Vappa och Vavd* (i NoB 97) tar sig LENNART ELMÉVIK an två hittills olösta ortnamnsgåtor. *Vappa* vill han sammanhålla med nyisl. *hvappur* m. 'liten dal' och *hvapp* n. 'fördjupning', i ortnamnet dock med betydelsen 'sluttning'. För *Vavd* tänker han sig möjligheten av ett rotbesläktat fsv. **hvafdh* med innebörden '(havs)vik (av viss typ)'. SVANTE STRANDBERG ger sig i *Skällerö i Funbo socken* (i OUÅ) i kast med det försvunna bynamnet *Skällerö* som han menar i förleden kan innehålla ett ljudbeskrivande vattendragsnamn **Sk(i)æl* f. 'den ljudande' e.d. I *Askaken och Åskaken. En västsvensk-norsk sjönamnsgrupp* (i OUÅ) behandlar STAFFAN FRIDELL en grupp sjönamn vilka han uppfattar antingen som sammansatta med *av* och ett substantiv **skake* eller som en avledning till partikel verbet *ska-*

ka av. I båda fallen blir betydelsen 'avsidet liggande sjö'. Samme förf. behandlar i *Studier i sydsmländska ortnamn* (i OUÅ) sex småländska bynamn med utgångspunkt från Fridolf Jönssons bok *Ortnamn i Kronobergs län*. Vi får här den intressanta upplysningen att flera tolkningar i Jönssons verk har sitt ursprung i samtal med Fridell. Denne skriver: »Jag kunde då kasta fram ett tolkningsalternativ, inte alltid så genomtänkt, som sedan kom att publiceras i tryck med hänvisning till mig.»

Även andra har inspirerats av Staffan Fridell. Hans nytolkning av det uppländska bynamnet *Möjbro*, publicerad i OUÅ 2008 (se Nordisk namnforskning 2008), har sporrat LENNART ELMÉVIK till inte mindre än två alternativa tolkningsförslag för detta namn, vilka han redogör för i *Bynamnet Möjbro* (i OUÅ). Båda utgår från att förleden innehåller ett urgerm. ånamn **Maujō*-, fsv. **Mø*, avseende Sävaån. Detta kan förstås som en bildning till antingen verbet urgerm. **mawēn* 'gnida, skava' och syfta på åns nedskurna fåra, eller också till ett med den urgerm. »ljudroten» **mu*- 'mumla' avljudande **mau*-, i så fall syftande på vattendragets läte. Ett vattendragsnamn vill Elmevik också se bakom det västgötska sjönamnet *Skagern*, som han behandlar i *Sjönamnet Skagern och en norsk och svensk -vin-namnsgrupp* (i OUÅ). Enligt förf. rör det sig om en bildning till ett äldre namn på Letälven, **Skapō* '(större) vattendrag', i sin tur skapat till urgerm. **skap*- 'välla fram'.

I *Sjöröd i Bohuslän* (i OUÅ) menar sig REINERT KVILLERUD ha skäl att revidera OGB:s tolkning av namnets förled från bohusl. dial. *skede* 'körväg mellan åkrar' till *skär* 'bergsskär'. Om ett område med viktiga sidvallsängar och deras namnmiljö kretsar STAFFAN NYSTRÖMS uppsats *Dyarna i Sorunda* (i OUÅ). I *Ägonamnen i Söderby i Almunge 1710 och 1962–1963* (i OUÅ) undersöker ELIN PIHL vad som hänt med ägonamnen i en uppländsk by från 1700-talet fram till 1900-talets mitt. Hon kan visa att en betydande del av namnen har bytts ut, men framhåller samtidigt att lantmätaren 1710 haft ett helt annat syfte med sitt arbete än ortnamnsupptecknaren 1963, vilket kan ha begränsat urvalet av dokumenterade namn. MAGNUS KÄLLSTRÖM demonstrerar i *Ortnamnet Hedeby på runstenen vid Kattnäs kyrka (Sö 16)* (i NoB 97) att runföljden på nämnda sten ska läsas på ett annat sätt än vad som har varit brukligt. Därvid erhåller man namnformen **hailaby** som kan uppfattas som antingen *HællabyR*, *Hæl[g]abyR* eller *Hei[ð]abyR*. Förf. finner det mest troligt att namnet syftar på den vikingatida staden Hedeby i Sønderjylland. Om möjligheterna att rekonstruera Ingermanlands äldre ortnamnsskick utifrån svenska lantmäterikartor från 1600-talet resonerar ALEXANDER DMITRIEV i *On the problem of place-names on historical maps of Ingria from the Swedish period (17th century): an overview* (i NoB 97).

Avdelningen Smärre bidrag i NoB var 2009 ovanligt omfattande, vilket är glädjande. Jag vill särskilt nämna STAFFAN FRIDELLS bidrag *Alan* där han övertygande visar att nämnda jämtländska sjönamn är en *-und*-avledning. Därmed utökar han denna intressanta grupp av avledningar med ett namn.

En del ortnamnsuppsatser har också publicerats utanför tidskrifterna och symposie- och kongressrapporterna. I *Järnets ortnamn i Skåne* (i Järnets roll. Red.: Bertil Helgesson, Kristianstad 2009) inventerar OLA SVENSSON det skånska ortnamnslandskapet efter namn med anknytning till järnhantering. Resultatet måste betraktas som tämligen magert, åtminstone jämfört med de omfattande avtryck som järnhanteringen lämnat i ortnamnsskicket i andra delar av landet. Undersökningen är inte desto mindre viktig, inte minst i sin ambition att, som förf. uttrycker det, »utvidga normen» för det normala, det som man tror är känt om namnens denotationsmöjligheter inom ett visst område och som det är »ortnamnsforskarens ofrånkomliga lott att hålla sig till». I *Ortnamn och svensk folkkultur* (i Folkkultur i fokus. Tretton jubileumsföreläsningar. Red.: Maj Reinhammar, Uppsala 2009, Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 106) demonstrerar SVANTE STRANDBERG bl.a. hur ljudutvecklingen i en förled *Ramn-* 'korp', med en inskottsvokal mellan *m* och *n*, kan ha banat väg för en omtolkning till personnamnet *Ramund* i anslutning till den kände sagohjälten med detta namn. Bynamnet *Drevdagen* i nordligaste Dalarna behandlas av STAFFAN FRIDELL i *Vad rymmer ett ortnamn? Exemplet Drevdagen* (i Kungl. Vetenskaps-Societeten i Uppsala. Årsbok 2009). Efterleden i detta ursprungliga sjönamn är ett *-agen*, vilket förf., delvis i opposition mot tidigare forskning, uppfattar som en dialektal variant av *ave* 'äutvidgning, vik, liten sjö'. Förleden ska sammanhållas med ett namnkomplex där troligen änamnet *Drevja* är det primära. Slutligen ska nämnas en undersökning av SVANTE STRANDBERG, *Kväggen, Tolen, Valån och Våtsjön. Några vattennamn i Karlskoga bergslag* (i Karlskoga bergslag 50, 2009). Han visar där att namnen *Valån*, *Valåsa* och *Våtsjön* alla kan utgå från ett äldre namn *Vålsjön* för Våtsjön. Förledens *vål* i detta namn kan syfta på fiskevasar i sjön, dvs. risknippen som sänkts ner i vattnet för att locka till sig fisk.

Vad gäller personnamnsforskningen ska här först nämnas EVA BRYLLAS bok *Andersson, Pettersson, Lundström och ... Beachman. Om nordiska efternamn i sin europeiska omgivning* (Uppsala 2008). Förf. sätter in svenskt efternamnsskick i ett europeiskt perspektiv och redogör dessutom för namnrätten i Sverige och de övriga nordiska länderna. Det är en trevligt och pedagogiskt skriven bok, kryddad med underhållande exempel och citat. Samtidigt finns – som så ofta i Bryllas forskning – ett diakront perspektiv, där moderna förhållanden diskuteras mot en historisk bakgrund. Det ger framställningen

auktoritet. I skildringen av namnrättens förändring möter också bitvis vass kritik mot namnlagen från 1982 och dess uttolkning i särskilt högre rättsliga instanser.

Den franske sociologen Pierre Bourdieu nämns allt oftare som en inspirationskälla av yngre namnforskare. Ett exempel är EMILIA ALDRIN som i *The choice of first names as a social resource and act of identity among multilingual families in contemporary Sweden* (i ICOS 23 Proceedings, se 2.2) visar hur förnamnsvalen i »multilingual families» används för att konstruera en etnisk identitet för barnet. I *Finns det sociala skillnader i modern förnamnsgivning? Beskrivning av ett forskningsområde* (i NORNA-rapporter 84) ger samma forskare en koncis översikt över det forskningsområde som undersöker om och hur förnamn och förnamnsgivning varierar socialt. Här finns en försiktig men väsentlig kritik, bl.a. vad gäller sociolingvistikens trubbiga sociala indelningar och namnforskningens tendens att tveka inför det viktiga steget från deskription till förklaring. I *Female names and male names. Equality between the sexes* (i ICOS 23 Proceedings, se 2.2) diskuterar EVA BRYLLA de krav som rests på ett könsneutralt förnamnssystem. Hon varnar för att en sådan drastisk förändring av förnamnsbruket skulle kunna leda till att ursprungliga kvinnonamn marginaliseras. I *Germanische Personennamen vor indogermanischem Hintergrund* (i *Namen des Frühmittelalters als sprachliche Zeugnisse und als Geschichtsquellen*. Hrsg.: Albrecht Greule & Matthias Springer, Berlin–New York 2009, Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 66) tecknar THORSTEN ANDERSSON grunddragen i det germanska personnamnsskicket med tyngdpunkt på relationen mellan mans- och kvinnonamn. Särskilt uppehåller han sig vid frågan om hur kvinnonamn med »krigiskt» betydelseinnehåll ska förstås. En del av förklaringen är, menar han, att dessa kvinnonamn är moveringar av mansnamn, och därtill kan variationsnamngivning inom släkten ha spelat en roll. Vissa krigiska kvinnonamnselement som t.ex. fvn. *gunnr* och *hildr* kan dock inte förklaras på dessa sätt, utan bör i stället förstås mot bakgrund av en germansk krigarideologi som omfattade även kvinnorna, något som bl.a. framgår av föreställningar om valkyrior och sköldmör. Könsaspekter i namnbruket i betydligt senare tid diskuteras av SONJA ENTZENBERG i *By another name: the use of pseudonyms by writers in Sweden from 1870 to 1890* (i ICOS 23 Proceedings, se 2.2). Hon framhåller där att könsöverskridande pseudonymer under slutet av 1800-talet blev ett medel för främst kvinnliga – men även manliga – skribenter att verka framgångsrikt inom olika genrer.

I *Restrictions on alliteration and rhyme in the Swedish system of personal names in the light of Old Germanic parallels* (i ICOS 23 Proceedings, se 2.2)

visar LENNART HAGÅSEN att det i svenskan finns starka restriktioner mot alliteration och slutrim i sammansatta efternamn och dubbla personnamn. Han diskuterar detta mot bakgrund av liknande restriktioner för urnordiska, ditematiska namn och antyder att det i båda fallen kan röra sig om »euphonic [...] considerations and, moreover, from an aspiration to dignity in name formation». LENNART RYMAN presenterar i *Omtal av individer i Sverige under äldre tid. Fastars namnfraser under 1300-talet* (i NORNA-rapporter 84) en undersökning av namnfraser för män på landsbygden, såsom de kommer till uttryck i fastebrev från 1300-talet. Det visar sig att tvåställiga namnfraser bestående av namn och bosättningsbeteckning dominerar i Mälardalens län, medan man i Småland hellre använder patronymika eller binamn. I *Designations of origin in 15th century Stockholm* (i ICOS 23 Proceedings, se 2.2) har Ryman förflyttat sig till en urban miljö i följande århundrade. Uppsatsen innehåller bl.a. en intressant diskussion om varför härkomstbeteckningen *tysk* så sällan uppträder i Stockholm under 1400-talet, och vad som egentligen avses med det betydligt vanligare *finne*. Från härkomstbeteckningar i Stockholm under 1400-talet är steget inte långt till binamn i Arboga under samma århundrade, ett ämne som behandlas av AGNETA SUNDSTRÖM i *Rodskarl, Trynta och Spenneklo. Binamn i Arboga tänkebok ur namnsemantisk synvinkel* (i NORNA-rapporter 84). Huruvida *Tysk* uppträder i detta material framgår inte, men däremot möter *Garp* 'tysk som vistas i Norden'. Förf. är väl medveten om svårigheterna med att komma åt binamnens namnsemantiska bakgrund; *Olaf Dandeman* kan ha varit känd »för sina höga moraliska kvaliteter» men det motsatta är faktiskt lika troligt. Ändå är det både intressant och viktigt att försöka, eftersom binamnen som nästan inget annat språkligt material speglar medeltidsmänniskans mentalitet. Modernare binamn diskuteras av LEIF NILSSON i *Från Nora-Anna till Foppa. Presentation av ett projekt om smeknamn i den svenska idrotten under 1900-talet* (i NORNA-rapporter 84). Här presenteras bl.a. en kategorisering av binamn på fotbollsspelare; intressant nog finner man kategorier som har sina direkta motsvarigheter i Sundströms 1400-talsmaterial, t.ex. djurbeteckningar (*Vesslan, Älgen, Myran* etc.) och härkomstbeteckningar (*Gagnef, Kinna, Liatorparn* etc.).

I *Säningsmannen och efternamnen. Om några nybildade svenska namn i början av 1930-talet* (i NORNA-rapporter 84) undersöker STAFFAN NYSTRÖM orsakerna bakom efternamnsbyten under 1930-talets första år. Han har gått igenom ett stort antal namnändringar och kan konstatera att argumentationen oftast rör varför man anser sig ha rätt till ett visst, nytt namn – inte varför man vill byta till det. Titeln *Säningsmannen* syftar på en veckotidning som under denna tid bistod allmänheten i namnändringsärenden.

den. Efternamnsbyten under modern tid analyseras av EVA BRYLLA & SONJA ENTZENBERG i *Brodström, Melchezedec och Vikenstjerna. Tradition och förnyelse i nybildade svenska efternamn* (i NORNA-rapporter 84). En intressant iakttagelse är att de flesta väljer att bilda nya efternamn efter traditionella, språkliga mönster, trots myndigheternas allt tydligare laissez faire-attityd vad gäller namnens form. En översikt över samiskt efternamnsskick ges av MÄRIT FRÄNDÉN i *Andersson, Pettersson, Lundström och Nutti. Släktnamn hos Sveriges samiska befolkning* (i NORNA-rapporter 84).

SAS 27 innehåller bl.a. två akademiska provföreläsningar. EVA NYMANS *Personnamnen i samhället. Forskningsläget idag och viktiga framtida uppgifter* är en bearbetad version av hennes provföreläsning för professuren i nordiska språk med inriktning mot namnforskning vid Uppsala universitet. Den innehåller bl.a. en mycket pedagogisk framställning av variationsnamngivningens principer och utveckling. Det andra publicerade specimet är PER VIKSTRANDS docenturföreläsning *Förkristna sakrala personnamn i Skandinavien* (i SAS 27) som innehåller en översikt över och jämförelse mellan sakrala personnamn från urnordisk tid respektive vikingatid. I *Charmknutte, viktigpetter och kladdmaja. Substantiverade förnamn i sammansättningar ur ett lexikografiskt perspektiv* (i SAS 27) diskuterar EMMA SKÖLDBERG & MARIA TOPOROWSKA GRONOSTAJ bl.a. stilvärde och betydelse hos dylika sammansättningar samt hur de hanteras i några moderna ordböcker. Man reagerar över underrubrikens *substantiverade förnamn*, men förf. stöder sig här på Svenska Akademiens grammatik där egennamnen betraktas som en särskild ordklass.

I *Ronja och Fritjof – förnamn inspirerade av fiktionslitteratur. Ett försök till struktur* (i NORNA-rapporter 84) återvänder KATHARINA LEIBRING till ämnet för sin docenturföreläsning (se Nordisk namnforskning 2008) och presenterar en analysmodell som hon hoppas ska »ge mer struktur åt forskningsområdet». Modellen består av tre huvudgrupper: 1) namn skapade av en viss författare för fiktiva gestalter, 2) namn från andra kulturer eller andra tider som genom fiktionslitteraturen återupplivas, samt 3) namn som genom fiktionslitteraturen får en ökad popularitet. För att fånga upp fiktionskulturens påverkan på namnskicket måste vi nog inom en snar framtid inkludera även namn från datorspelens värld, namn som kanske redan nu inspirerar många unga föräldrar i deras namnval. Vare sig vi vill eller inte kommer spelonomastik i framtiden sannolikt att ha större relevans för många unga än litterär onomastik.

Per Vikstrand

Smärre bidrag

Hund och hundare i Mälarlandskapen

Det gamla Svethiudh, dvs. landskapen Uppland, Västmanland och Södermanland, var som bekant indelat i hundaresdistrikt, vilande på ett äldre skikt av hund-distrikt. I en uppsats om folk och land i det tidiga Norden har Stefan Brink (2008 s. 110 f.) föreslagit en ny etymologi av distriktstermen *hund*, medan han för *hundare* ansluter sig till den gängse tolkningen ('hundra' + 'här'). Brink sätter gärna äldre uppfattningar under debatt, vilket är lovvärt men i det här fallet förfelat.

För *hund* tänker sig Brink en betydelse »'people, folk group' > 'settlement district (bygd)'» (s. 111). Det germanska **hunða-* n. har emellertid inte dessa betydelser utan betyder 'hundra'. Det är beklagligt att ett sådant etymologiförslag sprids i en internationell publikation, men jag hade ändå inte tänkt kommentera framställningen. De som är något lite insatta i litteraturen vet hur *hund* och *hundare* hör ihop och behöver ingen ytterligare upplysning, och för många andra är frågan säkert likgiltig.

Emellertid läser jag nu i NORNA:s årskrönika för 2008 en hänvisning till Brinks förslag till en ny etymologi av distriktstermen *hund* (Vikstrand 2009 s. 148). »Brink», heter det, »vill också ompröva betydelsen av det **hund* som ingår bl.a. i namnen på de uppländska folklanden (*Attundaland*, *Fjädrundaland* och *Tiundaland*).» En sådan uppgift väcker rimligen främst nordiska läsares intresse, och den kräver därför en kommentar.

Distriktstermerna *hund* och *hundare* är synonyma; den senare är en preciserande utvidgning av *hund*. De tre folklandsnamnen bekräftar sambandet. Attundaland består under medeltiden av åtta hundaren. Fjädrundaland omfattar däremot inte fyra utan fem hundaren; här har skett en tillväxt. Tiundaland i norra Uppland visar en inte helt stabil bild vad gäller territoriell indelning, men enligt en urkund 1244 omfattar folklandet tio hundaren (Rahmqvist 1996 s. 65). Antalet hundaren i folklanden bekräftas sedan ytterligare i Upplandslagen i en bestämmelse om betalning i ett överklagandeförfarande (Andersson 2004 s. 13): åtta marker för Attundaland, tio marker för Tiundaland; för Fjädrundaland gäller fem marker, vilket visar att utvidgningen av detta folkland från fyra till fem hundaren har hög ålder.

Hund kan inte brytas ut ur gemenskapen med *hundare* och ges en helt annan tolkning. De båda termerna hör klart ihop.

Dessa tankar har jag framfört flera gånger, först i en större uppsats 1979 och sedan i olika sammanhang. En sammanfattning ges i en artikel i RGA (Andersson 2000 med äldre litteratur). Viktiga kompletteringar lämnas i en senare uppsats (Andersson 2004 s. 12 f.).

Litteratur

- Andersson, Thorsten, 2000: Hundare. I: RGA 15. S. 233–238.
— 2004: Svethiudh, det svenska rikets kärna. I: NoB 92. S. 5–18.
Brink, Stefan, 2008: People and *land* in early Scandinavia. I: Franks, Northmen, and Slavs. Identities and state formation in early medieval Europe. Ed. by Ildar H. Garipzanov, Patrick J. Geary & Premyslaw Urbańczyk. Turnhout. (Cursor mundi 5.) S. 87–112.

Rahmqvist, Sigurd, 1996: Sätessgård och gods. De medeltida frälsegodsens framväxt mot bakgrund av Upplands bebyggelsehistoria. Uppsala. (Uppsala fornminnesförenings tidskrift 53.)

Vikstrand, Per, 2009: Nordisk namnforskning 2008 2. Litteraturkrönika 6. Sverige. I: NoB 97. S. 147–155.

Thorsten Andersson

Läggevi

I Fliseryds socken i Handbörds härad i östra Småland ligger en by med namnet *Läggevi*. Äldsta belägg för bynamnet är: *leggiæwi* 1312 12/9 Björsäter SRAp (SD 3 s. 79), *Leggiæwi* 1320 13/9 Kårsta SRAp (SD 3 s. 477), i *Lægæwy*, *Læwi* 1495? SSjb 1515 f. 3 (DMS 4:2 s. 69 f.), *Leggawij* 1546 jb, *Leggeui* 1559 tl. Inbyggarna i byn har under 1500-talet kallats för *læggbor*, vilket framgår av naturnamnen *Legboqwild*, *Legboström* och *Legbo engh*, belagda i land-
skapshandlingar 1538–1541 (DMS 4:2 s. 70). Det upptecknade uttalet av ortnamnet är: *læggævi* (Stig Bäckstrand 1936 OAU), *læggævi*, *læggævi*, *læggævi*, *læggævi* (Ivar Modéer 1938 OAU).

Det finns en roande folketymologi:

I forntiden i ett krig va ryssa här. Svensker lå ve Läggevi. Di sa: hä lägger vi oss. För de fick de hete Läggevi. (Upptecknat av Ivar Modéer 1938 OAU.)

Bortsett från detta finns endast en tolkning av namnet, nämligen av Jöran Sahlgren (1953 s. 59):

Om *Läggevi* vore sammansatt med ordet *-vi*, kunde det syfta på urgammal bebyggelse. Läget vid Emån gör ett dylikt antagande försvarbart. Troligare är dock att senare leden ursprungligen är *vidh* 'skog'. Förra leden synes vara densamma, som ingår i det svenska bynamnet *Läggesta* i Södermanland och Närke, jfr det västgötska *Läggared* (SOÅ 7:1, s. 81) och J. Sahlgren i NoB 1927, s. 71.

Om man går till den sistnämnda artikeln (Sahlgren a.st.) kan man läsa:

Förra leden [i bynamnet *Läggesta*, Askersunds sn, Sundbo hd, Närke] är sannolikt ursprungligen gen. *Læggia(r)* av ett mot det fvn. tillnamnet och mansnamnet *Leggr* svarande fsv. tillnamn eller mansnamn. Ursprungligen har väl namnet *Lægg* givits som tillnamn till personer med något benfel eller någon benskada [...]

Byn Läggevi bestod vid 1500-talets början av 4 gårdar (DMS 4:2 s. 69), vilket innebar att den var en av de största gårdarna i socknen. Läggevi ligger helt centralt i socknens absoluta mitt (se karta i DMS 4:2 s. 51) och gränsar till de jämnstora byarna Övre och Yttre Åby, som närmast förefaller att vara sekundära bebyggelseenheter i relation till Läggevi. Läggevi vore egentligen den naturliga platsen för den medeltida sockenkyrkan, men denna har i stället lokaliserats i socknens västra utkant vid byn Fliseryd, som därmed fick ge namn åt socknen (sockennamnet belagt 1311). När den medeltida kyrkan hade brunnit, ersattes den 1818 av en stenkyrka på Övre Åbys mark, kring vilken nuvarande samhället Fliseryd sedermera har vuxit fram (till skillnad från byn Fliseryd som ligger kvar i socknens västra utkant). Kyrka och sockencentrum hamnade därigenom mitt i socknen och Läggevi ligger nu i utkanten av samhället Fliseryd.

Som Sahlgren antyder talar det centrala läget i socknen för Läggevi, vid Emån, liksom även byns relativa storlek, tämligen starkt för att faktiskt tolka efterleden som *vi* 'helig plats, kultplats'. Problemet är närmast att hitta en plausibel förled, eftersom mansnamnet fsv. **Læg* då inte vore tänkbart.

Jag skulle vilja föreslå att tolka förleden som gen. pl. fsv. **leggja* av ordet *lagher* m. 'våtska, saft, dekokt, lag', i den från det identiska fvn. *logr* m. belagda betydelsen 'vattendrag' (»vatn; sjø; elv» Norrøn ordbok s. 408). Den sakliga bakgrunden till tolkningen är att Läggevi ligger alldeles vid den plats där de två grenarna av Emån, den nordliga huvudfåran och den södra Kvillen, åter förenar sig efter att ha runnit åtskilda under ca 8 resp. 4 km. Namnet skulle alltså enligt detta förslag betyda 'kultplatsen där åarna möts'. Följer man Emån vidare mot nord-

väst ca 1,5 mil kommer man till centrum av grannsocknen Högsby, där det finns både ett *Odensvi* och ett *Frövi* (< **Fröuvi* < **Fröyuvi*, med gudinnenamnet *Fröja* i förleden).

Ordet *lag*, fsv. *lagher*, fvn. *logr* är en maskulin *u*-stam, etymologiskt identisk med fsv. och feng. *lagu* 'vatten, hav' och besläktad även med irländska *loch* 'sjö' och latinets *lacus* 'sjö' (Jonsson 1966 s. 211 ff., Bjorvand & Lindeman 2007 s. 671 f.). Ordet ingår sannolikt även i ånamnet *Lagan* (SOH 1 s. 70, Jonsson 1966 s. 211, jfr SOL s. 184), liksom i tre homonyma norska älvnamn *Lågen* (NE s. 138, Jonsson 1966 s. 212), vilket styrker att betydelsen 'vattendrag' varit samnordisk. Hans Jonsson (1966 s. 218) ser innebörden 'vattendrag' som sekundärt utvecklad ur grundbetydelsen 'vatten'.

Lars Hellberg (1967, 1983) har övertygande argumenterat för att den gamla formen i genitiv pluralis av *u*-stammarna – med ändelsen urnord. *-iwō* – är bevarad i ortnamn av typen *Gelta-*, gen. pl. av *galter*.¹ I långstaviga ord får man alltså då regelrätt *i*-omljud, antingen genom utvecklingen **galtiwō* > **geltwa* > *gelta* (vilket Hellberg i första hand räknar med) eller alternativt **galtiwō* > **geltia* > *gelta* (Hellberg 1967 s. 41). *Lagher* är ett kortstavigt ord men kan ändå väntas följa samma utveckling, antingen via **layiwō* > **laŷiwō* > **laŷwa* > **laŷa* > **laŷja* > *leggja* eller **layiwō* > **laŷja* > *leggja*, där *ŷ* är en palataliserad tonande velar frikativa som palataliserats under inverkan av efterföljande *i* och som, i det första skisserade scenariot, ger upphov till ett konsonantiskt *i* (*ĭ*) före *a* (Noreen 1904 s. 177 f.). I båda fallen får man den förväntade gemineringen *ŷja* > *ggja* (Noreen 1904 s. 184, Wessén 1968 s. 37).

Hellberg räknar med att ålderdomliga böjningsformer av typen *gelta-* längst har bevarats i ett område i nuvarande östra Mellansverige (Uppland, Sörmland, Östergötland, östra Småland) och där givit avtryck i ortnamn (Hellberg 1983 s. 91 ff.; se även Fridell 1992 s. 81 för ytterligare ett småländskt exempel). *Läggevi* i Fliseryds socken ansluter sig alltså språkgeografiskt väl.

Om tolkningen ovan är korrekt är detta ett intressant exempel på att man vid kristnandet valt att inte bygga kyrkan i anslutning till bygdens gamla hedniska kultcentrum, vilket annars ju är ganska vanligt.

Källor och litteratur

- Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto, 2007: Våre arveord. Etymologisk ordbok. Revidert og utvidet utg. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Serie B. Skrifter 105.)
- Boutkan, Dirk, 1995: The Germanic 'Auslautgesetze'. Amsterdam. (Leiden studies in Indo-European 4.)
- Fridell, Staffan, 1992: Ortnamn på *-ryd* i Småland. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 60. Studier till en svensk ortnamnsatlas 15.)
- Hellberg, Lars, 1967: Ortnamnsförleden ä. fsv. *Gelta-*. Ett bidrag till *u*-stamsparadigmets historia. I: NoB 55. S. 29–45.
- 1983: *Skillra*, *Vedergärde* och *Ärnanäs*. Om ortnamnsförleder av typen *Gelta-* 'galtarnas'. I: NoB 71. S. 40–95.
- Jonsson, Hans, 1966: Nordiska ord för vattensamling. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap 16.)

¹ Boutkan (1995 s. 250, 258) räknar med en urgermansk ändelse *-euaN* (där *N* står för nasal konsonant), men detta gör ingen skillnad vad gäller de ljudutvecklingar som diskuteras här.

- Noreen, Adolf, 1904: Altschwedische grammatik mit einschluss des altgutnischen. Halle.
(Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 8. Altnordische grammatik 2.)
- Norrøn ordbok = Heggstad, Leiv, Hødnebo, Finn & Simensen, Erik: Norrøn ordbok. 5. utgåva av Gamalnorsk ordbok ved Hægstad og Torp. 2008. Oslo.
- Sahlgren, Jöran, 1927: Nordiska ortnamn i språklig och saklig belysning 9. *Sta*-namnen i Närke. I: NoB 15. S. 1–87.
- 1953: Handbörd och Aspeland. I: NoB 41. S. 51–67.
- SSjb 1515 = jb över Sten Sture d.ä.:s gods o. 1495, upprättad 1515, Arv och eget 42, KA.
- Wessén, Elias, 1968: Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och ordböjningslära. 8 uppl. Stockholm.

Staffan Fridell

Skeen

I Annerstads socken i Sunnerbo härad i sydvästra Småland finns det en by som heter *Skeen*. Den ligger alldeles vid Bolmåns utlopp från den stora sjön Bolmen. Byn är en av de största i socknen och bestod vid 1500-talets början av 5 gårdar plus en ödejord. Bynamnet är väl belagt, också från tidig medeltid, eftersom Nydala kloster ägde ett ålfiske där som vid 1500-talets början räntade 1 600 ålar. Det har också funnits en kvarn som nämns i medeltida källor. Förutsättningen för både ålfisket och kvarnen har varit fallen och forsarna i ån med en sammanlagd fallhöjd av nära tio meter. I anslutning till byn finns det höggravfält av järnålders-typ.

Följande belägg för namnet finns:

piscationis que uocatur skent o. 1192 u.d. u.o. SRAp (SD 1 s. 95, Gejrot s. 73, 197), piscacionis que vocatur skæthin o. 1200 u.d. u.o. i vid. 1372 9/5 u.o. Skoklosterp (SD 10 s. 152, Gejrot s. 77, 199 f.), Piscacionem [...] uocabulo Skethen 1201–1215 u.d. u.o. SRAp (SD 1 s. 147, Gejrot s. 78, 201), piscationem de schethen 1216–1220 u.d. u.o. SRAp (SD 1 s. 189, Gejrot s. 87, 205), piscationes in aqua que dicitur schethina 1219? u.d. u.o. SRAp (SD 1 s. 205, Gejrot s. 88, 205), piscaciones in aqua que dicitur schethyna 1219 u.d. u.o. SRAp (SD 1 s. 206, Gejrot s. 89, 206), piscaciones in skædhin 1221–1237 u.d. u.o. i vid. 1372 9/5 u.o. Skoklosterp (SD 10 s. 153, Gejrot s. 92, 207), piscacionis [...] in skethin 1254 u.d. u.o. SRAp (SD 1 s. 368, Gejrot s. 106, 213), capturam anguillarum in skædhæn 1326 9/6 u.o. SRAp (SD 3 s. 719), capturam anguillarum in skædhen 1326 9/6 u.o. SRAp [annat brev] (SD 3 s. 719), ingimar ii skædhin, skædhna by [2 ggr], skædhna Aa 1372 3/7 Sunnerbo häradsting SRAp (SD 10 s. 158), ingimar ii skædhin, skædhna by, skædhna Aa, iordhæghanda [...] ii skædhin 1372 3/7 Sunnerbo häradsting SRAp [annat brev] (SD 10 s. 159), Ingimar ii skædhin 1375 10/11 Sunnerbo häradsting SRAp (SD 10 s. 528), qwerne i skædhen 1381 29/3 Skänninge SRAp, myn gardh jnnan skædhen 1400 27/3 Hamneda SRAp, en gardh J skædhen, then fornæmpda gardh J skædhen 1402 5/3 Piksborg SRAp (SDns 1 s. 106), en gardh j skædhen, then fornæmpda gardh j skæhen [sic] 1402 12/3 Piksborg SRAp, ena qwærn j skædhna 1446 18/7 Stockholm SRAp, thet gotz [...] hulkit som liggher J Skædhen 1447 26–30/6 Erikstad SRAp, eth Alaafiske i skædhna aa 1451 4/1 Nydala SRAp, en qwerne ström i skæen 1483 20/4 Berga SRApp I, en qwerne ström i skæn 1483 20/4 Berga SRApp I [annat brev], en øde gardh aff j skæn liggende 1484 24/7 Ryd SRAp, j strom vid skæden 1400-talets slut u.d. u.o. SRApp odat. nr 208, Skædhens fiske 1506–1508 A 134 a pag. 181 (Gejrot s. 194), skænn, skeenn, skede, skeen 1538 jb, skædn, skædhen 1540 jb, skadnn, skadn, skedhen, skænn 1542 jb, skedn, skædn, skædhen, skeedhen 1543 jb, skeden, skedhin, skene 1544 jb, skeden 1545 jb, skeen, sken 1546 jb, Skeen, skeenn 1575 jb, Skien, Skein, skenn 1599 jb, Skieen, Skien 1680 jb, Skien 1715 jb, Skieen, Skien 1760 jb, Sken 1825 jb, Skeen 1871 jb.

Namnet har ansetts vara ett *vin*-namn (Lindroth 1910 s. 26, Hesselman 1945 s. 36, Eile 1962 s. 7), men Valter Jansson (1951 s. 20) menade i stället att »*Skeen* är ett gammalt ånamn *Skædhin* (*Skedhin*?), gen. *Skædhna* (äldre **Skædhnar*)»». I Janssons efterföljd har senare Fridolf Jönsson först (1988 s. 28) tolkat det som »ett äldre namn på *Bolmån*, möjligen med betydelsen 'gräns-ån'» (men reserverade sig för att »[m]edeltida belägg med æ gör tolkningen något osäker»). Eftersom jag därefter (Fridell 1992 s. 31 f.) med stor sannolikhet kunde rekonstruera ett äldre namn **Bylma* på Bolmån, modifierade Jönsson senare (1994 s. 80) sin tolkning och sade: »*Skeen* kan inte gärna ha varit mer än möjligen ett partialnamn, kanske ett uråldrigt namn på själva forsén, och *Skeen* måste räknas som oförklarad.»

Ser man till den fornsvenska traderingen av namnet (och bortser från det allra äldsta belägget som är avvikande och uppenbarligen korrupt) är det tydligt att man som utgångspunkt för tolkningen måste ha ett fsv. *Skædhin*. Under 1100- och 1200-talet finns en variation mellan *e* och *æ* i beläggen (vilket är ett väntat mönster vid denna tid för att återge ett uttal med kort *æ*; Olsson Nordberg 1926–32 1 s. 137 f., 149 f.), men från 1300-talet och framåt skrivs namnet konsekvent med *æ* medeltiden ut. I kronans jordeböcker från 1500-talets början återkommer sedan en variation *e* ~ *æ*, och vid 1500-talets mitt tar *e* helt över. Dialektuttalet av namnet har återgivits som tvåstavigt: *fjæn* (Gunnar Hedström 1920, Erik Kruuse 1926 OAU) respektive *fjæen* (Ove Segerbäck 1941 OAU). Av dessa uppteckningar finns det all anledning att i första hand sätta tilltro till de äldsta med grav accent. De är gjorda av två mycket pålitliga upptecknare och språkmän. Numera uttalas namnet såvitt mig bekant alltid enstavigt *fjen* (så uppger även Eile 1962 s. 6).

Det nutida uttalet med *e* är inte förenligt med den fornsvenska traderingen av namnet som entydigt pekar på ett *æ*. Förändringen till *e*, som återspeglas i skrift från 1500-talet, måste bero på analogiska faktorer av något slag. Möjligen har uttalet med *ä* förknippats med ett lägre stilvärde?

Det är av flera skäl mindre sannolikt att ä. fsv. *Skædhin* är ett ånamn i bestämd form. Dels finns det, som redan anförts, ett sannolikt forntida namn **Bylma* på Bolmän, dels är det osannolikt att ett primärt ånamn skulle ha överförts till byn i bestämd form, med tanke på att byn och därmed bynamnet uppenbarligen är från järnålder, åtminstone vikingatid, kanske äldre (byns storlek, gravfält).

I de medeltida beläggen finns olika denotationer angivna för namnet. I de äldsta beläggen talas om ett fiske som kallas *Skædhin* e.d. I två belägg från 1219 nämns ett vattendrag (*aqua*) som heter *schethina/schethyna*. I alla andra belägg kan man förstå denotationen som syftande på antingen byn eller byn alternativt ån (i alla dessa fall är dock en syftning på byn en möjlig tolkning).

En nyckel till förståelsen för förhållandet mellan namnformer och denotationer är enligt min mening de två breven från 1372. De är skrivna på häradstinget vilket talar för att man haft god kännedom om lokala namnformer. Här kallas byn för *Skædhin* (en gång *Skædhn*) eller *Skædhna by* och ån för *Skædhna a* (det senare även 1451). Här bör man uppfatta *Skædhna by* som tydliggörande epexeges, medan *Skædhna a* har genitiv av bynamnet i förleden (jfr *fjenabrô* Gunnar Hedström 1920, *fjenabrô* Erik Kruuse 1926, *fjænaôs* Ove Segerbäck 1941 OAU). I uttrycket *Skædhna a* har sannolikt *Skædhna* av icke-lokala skrivare förstås som ett namn på ån. Detta är troligen förklaringen både till att ett vattendrag uppges heta *schethina/schethyna* år 1219 och att det omtalas *ena qwærn j skædhna* år 1446. De äldsta brevens 'fiske som kallas *Skædhin*' tror jag man måste förstå som metonymiskt: 'fisket vid byn *Skædhin*'. Ur ett fjärrhorisontsperspektiv har fisket varit det viktiga att omtala, det ekonomiskt betydelsefulla.

Om mitt resonemang är korrekt betyder det att vi har ett fornsvenskt järnåldersbynamn *Skædhin* (som inte är bestämd form), genitiv *Skædhina* (> *Skædhna*). Med tanke på detta samt att det är svårt att hitta en etymologi för namnet som inte förutsätter *i*-omljud av första stavelsen, ligger det enligt min mening närmast till hands att faktiskt tolka det som ett *vin*-namn, direkt motsvarande det västgötska *Skene*, Örby sn, Marks hd, samt dessutom ett antal västsvenska och norska namn utan *i*-omljud på förleden (se Elmevik 2009 s. 15). Det är svårt att se ett rimligt alternativ till tolkning.

Jansson har ett antal formella kriterier för att avgränsa vad som är »äkta» *vin*-namn. Av dessa uppfyller *Skeen* kriterierna om grav accent samt feminin böjning. Man kan misstänka att det som i första hand har fått Jansson att ändå avfärda *Skeen* är dels att namnet inte har något spår av *-iō*-stamsböjning (dvs. finalt *-i/-e*), dels att *i* och *e* varierar tidigt i efterleden.

Harry Ståhl (1952 s. 228 f.) har uttryckt en viss försiktig kritik mot Jansson för att delvis ha tillämpat avgränsningskriterierna alltför strängt, bl.a. i just dessa avseenden.

Geografiskt skulle *Skeen* vara det sydligaste *-vin*-namnet i Sverige. Man hamnar visserligen inte särskilt långt från gruppen av troliga *-vin*-namn i norra Halland (Jansson 1951 s. 51 f., SOH 3 s. 30, 32, 38 f., 81 f., 137; jfr Ståhl 1952 s. 228, SOH 3 s. 159). Om *Skeen* ändå varit relativt geografiskt isolerat, så kan det förklara att det inte helt följt samma väg som andra *-vin*-namn och kanske lättare och tidigare påverkats analogiskt av andra namntyper.

Lennart Elmevik (2009 s. 15) har nyligen förespråkat att förleden **Skad-* i den här aktuella gruppen av *-vin*-namn innehåller ordstammen urgerm. **skap-* 'välla fram'. Han har även föreslagit att den konkreta syftningen av förleden i dessa namn genomgående skulle vara 'källa'. Om namnet *Skeen*, som jag har antagit, hör till denna grupp är det dock ingen tvekan om vad som är det påtagligt »framvällande» på platsen, nämligen de stora fallen och forsarna i Bolmän.

Källor och litteratur

A 134 a = Nydala klostets kopiebok, KB.

Eile, Axel, 1962: Ortnamn i Annerstad. I: Från Annerstads socken. Bidrag till en sockenbeskrivning. Annerstad. (Annerstads hembygdsförenings årsskrift.) S. 5–15.

Elmevik, Lennart, 2009: Sjönamnet *Skagern* och en norsk och svensk *-vin*-namnsgrupp. I: OUÅ. S. 11–18.

Fridell, Staffan, 1992: Ortnamn på *-ryd* i Småland. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 60. Studier till en svensk ortnamnsatlas 15.)

Gejrot = Gejrot, Claes: Diplomata Noveallensia. The Nydala charters 1172–1280. A critical edition with an introduction, a commentary and indices. 1994. Stockholm. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Latina Stockholmiensis 37.)

Hesselman, Bengt, 1945: Omljud och brytning i de nordiska språken. Förstudier till en nordisk språkhistoria. Uppsala. (Nordiska texter och undersökningar 15.)

Jansson, Valter, 1951: Nordiska vin-namn. En ortnamnstyp och dess historia. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 24. Studier till en svensk ortnamnsatlas 8.)

jb = jb i SRA.

Jönsson, Fridolf, 1988: Ortnamn i Kronobergs län. Växjö. (Historiska föreningens i Kronobergs län skriftserie 5.)

— 1994: Gamla ortnamn i Annerstad. I: Annerstad. Ur arkiv och minnen. Annerstad. S. 79–83.

Lindroth, Hjalmar, 1910: En nordisk gudagestalt i ny belysning genom ortnamnen. I: Antikvarisk tidskrift för Sverige 20:4. S. 1–76.

Olsson Nordberg, Stig, 1926–32: Fornsvenskan i våra latinska originaldiplom före 1300 1–2. Uppsala.

Skoklosterp = pergamentsbrev i Skoklostersamlingen, SRA.

Ståhl, Harry, 1952: Anmälan av Jansson 1951. I: ANF 67. S. 227–232.

Staffan Fridell

Tjäran och Långhundraleden

I en hyllningsskrift tillägnad Birgit Falck-Kjällquist 2010 har jag behandlat bynamnet *Tjäran* i den uppländska socknen Fasterna. Med utgångspunkt från belägget *thireth* 1387 tolkar jag där *Tjäran* som en sammansättning med ordet *edh* 'gångsträcka mellan vatten; land mellan vatten, landtunga' m.m. i efterleden. Mitt huvudsyfte var att tolka förleden; jag nämner för denna olika alternativ men är rätt benägen att framför *-edh* räkna med en hydronym eller ett annat vattenbeskrivande ord sammanhörande med bl.a. no. *tid* 'isfri, icke frusen' och sv. *tina* (fvn. *þíðna*) 'tina, smälta' och åsyftande vatten som inte så lätt blivit isbelagt. För efterledens del pekar jag på olika bakgrundsmöjligheter, bl.a. näset mellan Metsjön och Skedviken. (Strandberg 2010 s. 133 ff.)

Någon tid efter hyllningsskriftens publicering kontaktades jag av den kände arkeologen Björn Ambrosiani, som läst mitt bidrag. Väl förtrogen med det forntida Uppland och inte minst med Långhundraleden, som han en gång givit dess namn, önskade han fästa min uppmärksamhet på ett annat ed, längre västerut, som kunnat föranleda senare leden i namnet *Tjäran*, fsv. *Thiredh*.

Metsjön vid Stortjäran i Fasterna är den innersta länken i en kedja av sjöar och vattendrag som når ut till Östersjön vid Norrtälje och innefattar bl.a. sjöarna Björkarn och Lommaren; genom sjön Syningen har Skedviken förbindelse med denna vattenled (T 11I NO, 11J NV). Från en forntida vattendelare vid de nutida bebyggelserna Lillfors och Östra Vreten rinner ett mindre vattendrag rakt österut till Metsjön. Från samma terrängavsnitt går ett annat vattendrag västerut förbi Johannesbergs slott och Gottröra kyrka (jfr glk Aa 13, 1864). Man är här framme vid den forna Långhundraledens vattensystem. Se om detta Ambrosiani 1961 s. 21 ff.; jfr Gustafsson 1993 s. 23 f., 37, 41.

Mellan Långhundraleden i väster och Norrtäljeåns vattensystem i öster har sålunda funnits ett landparti mellan lägre liggande markområden. Den tidpunkt då en vik västerifrån gick in till landtungan är synnerligen avlägsen; det är 15-meterskurvan vi har där (T 11I NO). Långt fram i tiden kan vattendelaren-edet dock ha avgränsats av sumpmarker (se glk Aa 13). På Topografiska corpsens karta öfver Sverige, bl. V.Ö.31. från 1867, är sankmark markerad både väster och öster om det högre terrängpartiet med Runsten söder om Lillfors och Östra Vreten (fig. 1). Metsjöns vattenyta sänktes 1910 och var 1961 ungefär 3,5 m lägre än 1864 (se Strandberg 2010 s. 134 med litt.-hänv.). Ett ednamn, fsv. **Thiredh* e.d., som existerat låt oss säga redan vid tiden för Kristi födelse kan i takt med landhöjning och igenväxning ha fått en alltmer vidsträckt syftning och kommit att avse också mark fram mot den plats där bebyggelsen Thiredh sedermera uppstod eller hela sträckningen mellan Metsjön i öster och sumpmark med vattendrag i väster vid det nuvarande Johannesberg. Då den nutida 15-meterskurvan var strandlinje, kan namnet ha avsett ett längre ed från ett farbart vatten till ett annat. Ambrosianis förslag till lokalisering av det med *Thiredh* åsyftade edet måste allvarligt övervägas. En sådan syftning hos ortnamnets efterled stämmer väl överens med tanken att *Thiredh* i förleden innehåller ett forntida namn på det vattendrag som rinner genom Metsjön eller ett äldre namn på denna sjö och kanske också den intilliggande Långsjön (jfr Strandberg 2010 s. 136 f.). Ett **Thiredh* syftande på passagen vid Lillfors kan emellertid också tänkas innehålla ett vatten- eller sumpmarksnamn knutet till en lokal i det nutida Gottröra.

Jag har nu sökt peka på olika möjligheter att förstå **Thiredh* som namn på en landförbindelse ingående i en vattenled, en gångsträcka från en vattenlokal till en annan, från Långhundraledens område till Norrtäljeåns vattensystem. Det finns dock en annan möjlighet att förstå *-ed*-namnet historiskt-topografiskt. Vid det nutida Lillfors förelåg av topografiska kartan att döma i ett avlägset tidsskede den enda möjligheten på en lång sträcka att ta sig fram i

Recensioner

Terhi Ainiala, Minna Saarelma & Paula Sjöblom: Nimistöntutkimuksen perusteet. 369 s. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2008. (Tietolipas 221.) ISBN 978-951-746-992-0.

Ett viktigt bidrag till den nordiska namnforskningen som bör uppmärksammas i Namn och bygd är den finska handboken *Nimistöntutkimuksen perusteet* ('Namnforskningens grunder'), som utkom 2008. Boken är det modernaste och mångsidigaste översiktsarbetet om namnforskning i de nordiska länderna. Den avser att vara någorlunda heltäckande och tar därför upp mycket mer än bara de traditionella huvudgrupperna ortnamn och personnamn, bland annat kommersiella namn och omfattande grupper av »andra namn». Den innehåller dessutom utförliga namnteoretiska utredningar. Arbetet är av stort intresse för finska namnforskare och forskarstuderande som inte tidigare har tagit del av (eller av språkliga skäl inte har kunnat ta del av) olika nyvinningar inom den skandinaviska och internationella forskningen.

Boken är resultatet av ett lagarbete av tre relativt unga och nydisputerade kvinnliga finska forskare, som företräder olika specialiteter inom namnforskningen. Av förordet framgår att Terhi Ainiala har skrivit om ortnamn och om den finska namnforskningens historia, Minna Saarelma om personnamn, husdjursnamn och litterära namn och Paula Sjöblom om namnteoretiska frågor och om kommersiella namn. Smärre upprepningar och inkonsekvenser har trots det redaktionella samarbetet inte kunnat undvikas. Också en del överbetoningar av egna specialiteter är ställvis påfallande.

I förordet konstaterar författarna att det länge har saknats ett namnvetenskapligt översiktsarbete på finska. Den luckan vill de nu alltså fylla. De riktar sig till en stor och heterogen målgrupp. Framför allt räknar de med att boken ska finna användning som kursbok inom den akademiska fennistiken (en förhoppning som redan har infriats), men de hoppas också att studerande och forskare inom andra språkvetenskapliga discipliner ska ha nytta av arbetet. Dessutom menar de att litteraturvetare, etnologer, samhällsvetare, psykologer, geografer och ekonomer ska hitta användbara synpunkter i handboken. Mer udda målgrupper noteras också: arkitekter, samhällsplanerare, folkbokförare och – givetvis – finsklärare på olika nivåer, från grundskolan och uppåt. Med tanke på den förväntade brokiga läsekretsen (»alla som av olika orsak är intresserade av namn») försöker författarna uttrycka sig så lättfattligt som möjligt.

I första hand är boken tänkt som kursbok för den akademiska undervisningen i onomastiska ämnen. Den har därför i pedagogiskt syfte försetts med kapitelavslutande diskussionsunderlag och övningsuppgifter på olika nivåer, och med utförliga, men ändå inte riktigt kompletta litteraturhänvisningar till finska, skandinaviska och internationella arbeten. Till det som saknas i litteraturförteckningen hör Kurt Zilliacus *Forska i namn* (2002) med dess mångsidiga innehåll (inte minst 100 sidor lättillgänglig ortnamnsteori). Litteraturlistan är imponerande; den upptar nästan 2 000 böcker och artiklar. Man kan ytterligare notera att nästan hälften av de anförda arbetena är färskvaror från 2000-talet. Litteraturförteckningen kompletteras med en förteckning över ett antal moderna otryckta onomastiska examensarbeten vid finländska universitet.

Boken är alltså ett lagarbete; de tre författarna har i första hand skrivit om sina personliga specialområden. Boken består av sju huvudavsnitt: 1. namnforskningens teoretiska bakgrund (31 s.); 2. undersökningsobjekt, källor och metoder inom den finska namnforskningen (43 s.); 3. ortnamn (76 s.); 4. personnamn (103 s.); 5. husdjursnamn (10 s.); 6. kommersiella namn (57 s.); 7. skönlitterära namn (18 s.).

I förordet fastslås några utgångspunkter för arbetet: man bygger i första hand på den etablerade modernare (efter 1960-talet) finska namnforskningens metoder och resultat men är samtidigt öppen för såväl nationella som internationella nyvinningar. Det omfångsrika avslutande registret består av över 400 termer och ger därför en uppfattning om arbetets innehåll och synvinklar – och, indirekt, om vad som är traditionellt och vad som är nytillkommet. Enligt förordet är registret inte bara en vägledning för läsaren utan också ett ställningstagande till namnforskningens terminologi, särskilt så som den har manifesterats i termförteckningen Nimistöntutkimuksen terminologia – Terminologin inom namnforskningen, som Eero Kiviniemi, Ritva Liisa Pitkänen och Kurt Zilliacus sammanställde 1974, och som dessa hoppades skulle kunna bidra till ett mera samstämmigt termbruk. Ett stort antal termer som introducerades 1974 saknas överraskande nog i den nya handbokens register. Delvis är väl detta ett rent förbiseende (eftersom flera av dem förekommer inne i boken), eller också har termerna i fråga helt enkelt inte aktualiserats för författarna eller befunnits sakna intresse utanför den semantisk-syntaktiska och mer internationellt inriktade namnforskning som präglar flera av bidragen i Nimistöntutkimuksen perusteet. Förordet pekar just åt det hållet. Registret sägs vara en diskussionsöppning; de finska namnforskarna ska tillsammans kunna dryfta den mer eller mindre etablerade terminologins användbarhet ur ett internationellt perspektiv. För egen del tycker jag att åtskilliga väsentligheter ändå har åkt ut med badvattnet, för visst behöver vi termer som (här återgivna på svenska i enlighet med termlistan från 1974) *fältforskning, terrängundersökning, kartfästning, namnbelägg, skrivform, uppslagsform, uttalsform; bynamn, sockennamn, ägonamn; kulturlokal, naturlokal; namngivningssynvinkel, lägesangivande, formassociation, inbyggarbeteckning; movering, avledning* – och mycket mer.

Registrets »nya» termer är många, och belyser – som sagt – på sitt sätt de nya perspektiven i boken. En del är begripliga och användbara (och delvis numera etablerade): *arbetsnamn* (för ett ännu ofött barn), *artist-* eller *konstnärsnamn*, *pseudonym*, *dubbelnamn* (vid äkten-skap), *mobilnamn* (kompisars namn sparade bland telefonens »kontakter»), *domännamn*, *fartygsnamn*, *kattnamn*, *kennelnamn*, *uppfödarnamn*, *inofficiella stadsnamn*, *slangnamn* och *slangnamnssuffix*, *smånamn*, *diffusionundersökning*. *Brand* (fi. *brändi* 'känt varumärke eller produktnamn') ställer jag mig tveksam till. Flera termer är högst speciella och av perifert intresse för nordisk namnforskning: *klannamnssystem*, *kollektivt personnamn*, *dans-*, *initiations-*, *jakt-* och *vandringsnamn* (vilka är tillfälliga namn på personer som medverkar i speciella aktiviteter bland afrikanska stammar); *namn post mortem*.

Nimistöntutkimuksen perusteet ingår i den populärvetenskapliga skriftserien Tietolipas utgiven av Suomen kirjallisuuden seura (Finska litteratursällskapet). Skriften är en hanterlig och lättbläddrad volym med saklig och läsarvänlig typografi, bortsett från att de många faktarutorna har försetts med en mörkgrå tonplatta som i hög grad försvårar läsningen. Sidorna 80–85 är ett särskilt avskräckande exempel: idel dystergår rutor som läsaren därför gärna hoppar över, trots att innehållet är intressant (och egentligen kunde ha presenterats annorlunda). Illustrationer förekommer mycket sparsamt. De kunde ha fått vara fler; jfr i detta avseende termlistan från 1974.

Sammanfattningsvis: Nimistöntutkimuksen perusteet är en mångsidig handbok för namnforskare och forskarstuderande och (med en del förbehåll) för alla som intresserar sig för namn av olika slag och för deras tillblivelse. Innehållet är rikt och varierat; somt hör till

namnforsningens elementa, annat är mer perifert, avancerat och spekulativt. Kärnan i boken är ändå de finska namnen och den finska namnforskningen, men särskilt en hel del av det övernationella är egentligen värt att göras tillgängligt för läsare också utanför Finland. Och någon sorts samstämmighet i fråga om namnforskningens terminologi borde vi namnforskare småningom försöka få till stånd, i synnerhet som domänerna hela tiden vidgas, vilket ju också denna bok är ett tydligt vittesbörd om.

Peter Slotte

Harald Bjorvand & Fredrik Otto Lindeman: Våre arveord. Etymologisk ordbok. Revidert og utvidet utgave. 1430 s. Oslo: Novus forlag 2007. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B. Skrifter 105.) ISBN 978-82-7099-467-0.

Vid det senaste tusenårsskiftet utvidgades den nordiska etymologiska litteraturen med ett i tvåfaldig bemärkelse tungt vägande bidrag, den första upplagan av Harald Bjorvands och Fredrik Otto Lindemans mäktiga verk *Våre arveord*, som naturligt nog uppmärksammades av flera nordiska tidskrifter; se NoB 91 (2003) s. 152 ff. med hänvisningar till recensioner i ANF, MM och SvLm. *Våre arveord* av år 2000 erbjöd mycket nytt rörande ordens härledning. En landvinning lätt att observera var tillämpandet av laryngalteorin vid etymologiska rekonstruktioner; man mötte indoeuropeiska former som **bheH₂*- 'lysa, skina' (s. 128), **H₁ed-* 'äta' (s. 194), **pH₁ē(r)* 'fader' (s. 202) och **H₃ēH₁os* 'os, åmynning' (s. 695).

År 2007 utgavs den andra upplagan av *Våre arveord*. Den är ännu större än föregångaren och omfattar 1 430 sidor. I förordet till den nya upplagan nämner författarna (s. 8) att ett antal artiklar har omarbetats och att nya etymologiska förklaringar ges för en rad ord. De framhåller att beteckningen *arveord* skall förstås i ett germanskt perspektiv, något som kan ses mot bakgrund av kommentarer i recensionerna av den första upplagan (se min rec. i NoB 91, 2003, s. 153 f. med hänvisn.). Materialets uppställning är omarbetad på så sätt att lånord nu presenteras i anslutning till inhemska ord, så t.ex. det från lågtyskan inkomna *befale* under *følge* (s. 327 f.) och de inlånade formerna *luft* och *lukt* under den norska uppslagsformen *loft* (s. 673).

Ordbokens Innledning (s. 9 ff.) har utvidgats med en redogörelse för de indoeuropeiska språkgrenarna och för de indoeuropeiska »laryngalene» (2000 presenterades de sistnämnda i artikeln om ordet *ende*). Förkortningarna för olika språk (s. 19 f.) vittnar lika värtaligt som tidigare om författarnas utblick över hela det indoeuropeiska fältet, med förkortningar som *anatol.* 'anatolisk', *dor.* 'dorisk', *gryg.* »gammelfrygisk», *ghett.* »gammelhettittisk», *gpers.* »gammelpersisk», *hgluv.* 'hieroglyfluvisk', *lyk.* 'lykisk', *myk.* 'mykensk', *osk.* 'oskisk', *prearm.* 'prearmensk', *RV* 'Rigveda' och *tok. A* 'östtokarisk'. Den etymologiska spänningen stiger redan när man ser denna impressiva förteckning. 2007 års upplaga inrymmer (s. 1390 ff.) liksom den första en lista över i ordboken behandlade ord som inte är uppslagsformer för artiklar i den alfabetiska följden. Bland nyheter i listan möter man t.ex. det nynorska *åbor*, som uppslagsform ersatt av *abbor* (s. 23), och ortnamnen *Gaula*, *Geilo* (med hänvisn. till den nysatta artikeln *gjel*), *Huglo* (med hänvisn. till den nya artikeln *hug*), *Lofoten* (med hänvisn. till den nya artikeln *gaupe*) och *Torghatten* (med hänvisn. till den nya artikeln *torg*). I första upplagan hänvisas i motsvarande lista från *geistlig* till artikeln *geist*, medan man i den nya utgåvan inte påträffar vare sig *geist* eller *geistlig* som uppslagsord eller som ord i listan med hänvisning. Litteraturförteckningarna (s. 1407 ff.) innehåller nya verk, från tiden före 2000 t.ex.

Axel Kocks *Svensk ljudhistoria* (1906–29) och hyllningsskriften *Runor och namn* till Lena Peterson (1999).

Att den utökade andra upplagan innehåller mycket nytt är ju inte förvånande. Man finner t.ex. bland ord med begynnande *h-* artiklar med de nytillkomna uppslagsorden *hamp, handle, hank, batt, hauld, hegre, bein, helg, helle* i betydelsen 'stenhäll', *beller, helse, hende, hente, her, herje, herme, hesje, hindre, hit, bitte, hjel, hjell, hol, hote, hug, hulder, hull* i betydelsen 'huld', *hun, huske, hvass, hvelve, hygge, hylle* i betydelsen '(bok)hylla' och *håd*.

De tidigare med egen artikel upptagna orden *belt* 'hjalte', *herre, hingst, hofte* 'höft' och *hån* behandlas i den nya upplagan under *hauld, grå, best, hov* 'hedniskt gudahus' respektive *håd*. Artiklarna om *hermelin* och *holme* »hvar av de to stengene i en skranke» har bortfallit. Som exempel på ord med ny etymologisk tolkning omtalas i förordet *aur, dvele, friste, gørr, hug, kve, ragnarok, solje* och *øl*; i samtliga dessa fall utom *øl* rör det sig om artiklar med nytillkomna uppslagsord.

I pakt med nutidens tendenser – och även med Svenska Akademiens ordlista – har man i den nya upplagan infört några välkända »grova» ord tillhörande den sexuella sfären. Vid behandlingen av lågprosans väl åtminstone i Sverige allmännast förekommande ord för kvinnans könsorgan avfärdar man en passant (s. 270) vissa etymologiskt förfelade tankar om härledningen, tankar som kanske ter sig närliggande för språkligt bildade lekmän och som man i vårt land kunnat möta i den mediala offentligheten. Författarnas tillrättaläggande erinrar om det folkbildande värde som i hög grad tillkommer också etymologiska ordböcker.

Artiklar om ord av direkt intresse för namnforskningen är *borg, eid, elv, fjell, fjord, foss, gate, hage, haug, hav, hei, holt, land, lund, mark, nes, os, rike, sal, skog, sund, tomt, torp* och *tun*; dessa är i mindre (eller ringa) grad eller mycket obetydligt förändrade. Något mer påtaglig är förändringen av artiklarna om *hov* 'gudahus', *li* 'sluttning' och *stad*. Nytillkomna är artiklarna om *fit, hol* och *kjerr*.

Ett verk som Våre arveord intar en självklar och central plats inom sitt forskningsfält. Att beteckna det som värdefullt innebär snarast understatement. Även för namnforskningen är det ett viktigt arbete. Med glädje och erkänsla måste man hälsa utgivningen av denna utvidgade och bearbetade andra upplaga.

Svante Strandberg

Botolv, onomastikkens harding. Veneskrift til Botolv Helleland på 70-årsdagen 9. juni 2010. Redigert av Terje Larsen & Tom Schmidt. 166 s. Oslo: Novus forlag 2010. ISBN 978-82-7099-569-1.

Med anledning av Botolv Hellelands 70-årsdag har vänner och kollegor hedrat honom med en vacker och innehållsrik vänskrift. Volymen består av 17 bidrag och avslutas med en bibliografi över Botolv Hellelands tryckta arbeten.

Botolvs internationella engagemang blir belyst genom två bidrag. Peder Gammeltoft behandlar i sitt bidrag det arbete med standardisering av geografiska namn som bedrivs inom UNGEGN (United Nations Group of Experts on Geographical Names) där syftet är att främja internationell kommunikation och förståelse. Arbetet sker både på nationell och på internationell nivå. På nationell nivå är en viktig aspekt av arbetet att minoritetsspråkens namn skall behandlas på samma nivå som majoritetsspråkets och på internationell nivå handlar arbetet om att etablera en internationell standard för geografiska namn. Gammeltoft redogör på ett lättfattligt sätt för såväl UNGEGNs arbete som dess organisatoriska

struktur. Han visar på nyttoaspekten av detta standardiseringsarbete, t.ex. i samband med hjälpinsatser i nödsituationer. Förf. lyfter fram de svårigheter som naturligtvis ligger i detta arbete, inte minst när det gäller minoritetsspråken, och här ställs den i många sammanhang omdiskuterade frågan om minoriteters rätt att använda sina namn mot önskan om tydlighet. Även det av UNGEGN eftersträfvade bruket av endonymer kan vålla problem i en kommunikationssituation. Förf. diskuterar dessa intressanta, svåra och aktuella spörsmål på ett pedagogiskt sätt. Finns det då något sätt att lösa dessa mellanspråkliga kommunikationsproblem? Jo, menar Gammeltoft och lyfter fram Internets förtjänster och pekar på hur användandet av olika hemsidor kan underlätta arbetet. Han avslutar sin framställning med att blicka framåt och efterfråga en internetjänst som innehåller i princip alla endonyma och exonyma namn på större lokaliteter som kan tänkas behövas i internationella sammanhang.

Även Katharina Leibring gör i sitt bidrag en internationell utblick och ägnar sin framställning åt en redogörelse för ICOS historik och utveckling. Hon visar i sin uppsats på Nordens, och inte minst Botolv Hellelands, framträdande roll på den internationella namnforsknings arena.

Botolvs intresse för namnvård blir belyst genom Anne Svaneviks bidrag. Hon behandlar den lagtext som reglerar i hur hög grad ägaren kan påverka skrivningen av ortnamn i den gamla respektive nya norska lagen om ortnamn. Syftet med artikeln är att visa på att lagtexten är något bedrägligt formulerad, eftersom den information som i praktiken begränsar ägarens möjligheter till påverkan kommer relativt långt ner i lagtexten och den som läser lagens första stycke närmast förleds att tro att man som ägare kan påverka ett namn, fast denna möjlighet i praktiken är ganska starkt beskuren. Förf. diskuterar olika skrivningar och ändringar i lagtexten samt bakgrunden till dessa. Hon beskriver även diskussioner som förts mellan olika instanser i samband med de revideringar som gjorts i den nya lagen. För den som inte rör sig lika vant mellan paragraferna som Anne Svanevik gör blir framställningen nästan lite svårsläst, och som läsare önskar man sig ibland några exempel som tydliggör resonemanget.

Ett inlägg i den metodiska diskussion som rör semantiskt sekundära namn och uppkallelse-namn utgör Vibeke Dalbergs mycket intressanta bidrag. Hon diskuterar och problematiserar kring den process som leder till semantiskt sekundära namn och uppehåller sig vid begreppen metonymi och association och påpekar att vidare undersökningar av den bebyggelsehistoriska kontexten skulle föra resonemangen kring denna typ av namngivningsprocess vidare. Vidare diskuterar Dalberg termen *uppkallelse* och de avgränsningsproblem som här finns. Hon gör en kort sammanfattning av denna ännu inte avslutade diskussion och av de termer som introducerats i samband med den.

Marit Hovdenak behandlar i sitt bidrag propriernas plats i Nynorskordboka. Hon ger i sin artikel en översikt över alla de kategorier där namnmateriel ingår och finner i sin genomgång att namn utgör en stor och viktig del av språket.

Ett isländskt perspektiv ges i Svavar Sigmundssons bidrag; han visar på alternativa tolkningar av två isländska fjällnamn. Förf. vill i namnet *Hafrafell*, som tidigare ansetts innehålla *hafur* 'bock', hellre se en anknytning till ett ord samhörigt med latinets *capero* 'rynka, snörpa samman' och syftande på rynkade klippformationer. På liknande sätt vill han för namnet *Góltur* ifrågasätta jämförelsen med en galt och istället sammanhålla namnet med färöiskans *gøltur* 'bakdel'. Det hade varit värdefullt att få tillgång till äldre belägg av namnen för att kunna ta ställning till dessa tolkningsförslag. Förf. avslutar sin framställning med att betona vikten av att studera varje namn för sig. Detta är ett viktigt påpekande, inte minst när man arbetar med stora datamängder och därigenom tenderar att falla in i modelltänkande vid tolkning av ortnamn.

Om den muntliga traditionens betydelse vid tolkning av mikrotoponymer handlar Gudlaug Nedrelids bidrag. I områden som genomgått stora strukturella och ekonomiska föränd-

ringar blir ju just denna namnkategori svårtolkad. Nedrelid presenterar ett antal mikrotoponymer från sin hembygd och grupperar namnen efter denotation. Genom att presentera, kommentera och resonera kring namnen visar hon på den muntliga traditionens betydelse vid tolkning av denna typ av namn på mindre lokaliteter.

Även Peter Hallaråkers bidrag behandlar namn inom ett begränsat område. Hans material utgörs av handlingar tillkomna i samband med skiftesförrättningar vid en speciell gård. Hans materialgenomgång är mycket grundlig och resulterar i ett stort antal namn grupperade efter semantiska kategorier. Hallaråker kommenterar och tolkar dessa namn. Detta är en intressant översikt. Det ges sammantaget en stor materialkorpus som förf. använder för att göra intressanta iakttagelser, både språkvetenskapliga och kulturhistoriska. Han kommenterar och diskuterar även de terrängbetecknande appellativ som ingår i namnen. Det hade dock varit intressant om förf. vidareutvecklat detta resonemang och funderat kring hur de appellativiska och onomastiska användningarna förhåller sig till varandra, något som borde låta sig göras med ett så rikligt och spännande material.

Kristoffer Kruken diskuterar i sitt bidrag de sammansatta ortnamn vilkas förled utgörs av ett ortnamn i bestämd form, en typ av namnbildning som strider mot det sätt på vilket man traditionellt bildar ortnamn i den lokala språkmiljön. Han tar avstamp i en tidigare artikel av Kristin Bakken där fenomenet dryftats och där Bakken fört fram en modell baserad på analogi som möjlig förklaringsmodell. Kruken tar avstånd från detta resonemang (som handlar om relationen mellan namnelement och eventuella appellativiska paralleller) och menar att bestämd form i denna typ av sammansättningar snarare har sin grund i skriftspråket och bör kopplas till den skriftliga traditionen.

Om hur samhällsförändringar gjort avtryck i namnförrådet vittnar Sirkka Paikkalas bidrag. Hon diskuterar i sin artikel olika faktorer som kan föranleda namnbyte. Här kan t.ex. administrativa förändringar, förändringar i maktstrukturen och ideologiska förändringar nämnas. Listan kan naturligtvis göras lång. Hon avslutar med att, helt riktigt, påpeka att namnförändring är en naturlig, ständigt pågående process relaterad till förändringar som sker i samhället.

Benämningar på och namn innehållande ord för vargen behandlas i Ola Stemshaugs artikel. Det visar sig bl.a. att *varg*, med flera uttalsmässiga varianter, i äldre tid var den vanligaste benämningen i norra delen av landet, något även ortnamnen vittnar om. Benämningen *gråben* var vanligast i sydost. Att denna benämning varit vanlig även i Bohuslän ser vi i de bohuslänska ortnamnen. Stemshaug visar upp utbredningskartor över de olika benämningarna, och man blir som läsare fascinerad av hur tydliga dessa gränser tycks vara. Det skulle ha varit intressant om förf. kommenterat dessa gränser, eftersom man blir nyfiken och undrar om dessa språkliga gränser sammanfaller med andra kulturgränser. Numera är dock *ulv* den vanligaste benämningen.

Svante Strandberg behandlar i sitt bidrag ortnamn på *Käv(r)*- bl.a. det uppländska bynamnet *Kävra*. Han tar sin utgångspunkt i Carl Ivar Stähles behandling av *Kävlinge* och *Kävra* och för även in ytterligare några namn i diskussionen. Genom sitt som vanligt mycket väl underbyggda resonemang visar Strandberg hur såväl språkliga som sakliga förhållanden talar för att *Kävra* och vissa därmed samhöriga namn innehåller en vatten- eller våtmarksbetecknande ordstam.

Inge Særheim har i sin artikel behandlat några ortnamn med förleden *Hardang*-. Vid första anblicken ser det ju ut som om dessa namn bör sättas i samband med landskapsnamnet *Hardanger* eller med folk från Hardanger. Förf. prövar emellertid andra möjligheter såsom appellativet *hardang* m. 'frusen jord, hårt snöföre', som dock avfärdas av sakliga skäl. Även det förslag som går ut på att namnen är bildade med *-angr* 'fjord, våg' avfärdas. Här kanske man som läsare önskar sig en lite mer utförlig diskussion om varför. Förf. slår istället fast att

namnen innehåller inbyggarbeteckningen *hardang*. Særheim avslutar sin framställning med att sätta in namnen i ett större sammanhang och visar på att man genom dem får insikt i såväl kultur- som språkhistoria.

Tre av volymens bidrag har ett personnamnsperspektiv. Gulbrand Alhaug inleder sitt bidrag med att, via namnet *Botolv*, ta med läsaren på en kulturhistorisk resa genom norsk medeltid. Han övergår sedan till att diskutera den ovanliga övergången av lång vokal i namnet *Bótolfr* till kort i *Bottolfr*, en övergång förf. visar har skett under 1300-talet. Förf. ställer sig den mycket intressanta frågan varför vokalförändring skett i personnamnet men inte i fonetiskt jämförbara ord i övriga språket. Han kommer till den, säkert helt riktiga, slutsatsen att detta har en semantisk förklaring; i namnet har betydelsen av de ingående orden gått förlorad vilket öppnar för fonetiska förändringar. Alhaug visar även hur den nordiska namnrenässansen, i ett senare skede, påverkat vilken form av namnet som varit populär. Förf. använder alltså namnet *Botolv* för att på ett mycket elegant sätt illustrera mer övergripande språkvetenskapliga resonemang.

Olav Vekas bidrag behandlar förhållandet mellan förnamn och släktnamn. Han visar i sin undersökning hur man genom att studera släktnamn kan dra slutsatser om olika mansnamns popularitet under olika tidsperioder. Förf. undersöker alltså relationen mellan förnamn och patronymikon och upptäcker att åtskilliga mansförnamn aldrig förekommer i patronymer. Han frågar sig varför, och konstaterar, säkert helt riktigt, att det till stor del handlar om under vilken tidsperiod förnamnet var populärt, dvs. om det var vanligt eller ej under den tid då patronymerna bildades. Han visar även på hur man genom att studera personnamnsskicket kan dra slutsatser gällande bosättningshistoria.

Ett annat bidrag som även det behandlar personnamnsskicket är Eivind Weyhes bidrag. Han fokuserar på de färöiska tillnamn som är avledda av ett bebyggelsenamn. Avledningsbasen är oftast namnet på ett hus eller en gård. Han redogör för och resonerar kring hur dessa tillnamn formellt är bildade. Det visar sig att detta sätt att bilda tillnamn inte längre är produktivt, men att redan existerande tillnamn av denna typ fortfarande används. Däremot är, intressant nog, bruket att omtala en person med förnamn och prepositionsled högst levande på dagens Färöarna.

Ett av bidragen har dialektologisk karaktär. Erik Papazian behandlar utvecklingen av äldre *sl*, *tl* och *tsl* i norska dialekter. Papazians undersökning är synnerligen grundlig, och han tar även in jämförelser med andra nordiska språk i sin framställning. Artikeln är så gedigen och informationstät att man som läsare ibland önskar sig sammanfattande kommentarer i samband med en del av resonemangen.

Sammantagna speglar bokens bidrag olika aspekter av Botolv Hellelands breda yrkesmässiga gärning, och de kan i kraft av sin innehållsmässiga bredd varmt rekommenderas till olika kategorier av läsare.

Maria Löfdahl

Eva Brylla: Andersson, Pettersson, Lundström och ... Beachman. Om nordiska efternamn i sin europeiska omgivning. 128 s. Uppsala: Bombus 2009. ISBN 978-91-976381-6-6.

Denna bok handlar såsom titeln anger om efternamnsskicket i Norden. Läsaren får veta hur bruket att använda efternamn har uppkommit och förändrats i de olika nordiska länderna, vilka de vanligaste efternamnstyperna är i respektive land och hur länderna valt att reglera ef-

ternamnsskicket med olika typer av lagar. Boken förmedlar en god insikt i de nordiska ländernas gemensamma förhållanden samtidigt som den också framhäver vilka aspekter som är unika för respektive land. Dessutom behandlar boken översiktligt efternamnsskicket i Tyskland och England, vilket placerar in det nordiska bruket i en större europeisk kontext. Boken är på flera sätt den första i sitt slag och tillgodoser ett viktigt behov. Det finns ingen tidigare bok som lika ingående beskriver de svenska efternamnen ur så många olika perspektiv, och det finns heller ingen tidigare bok som ger en samlad bild av efternamnen i Norden. Målgruppen är både universitetsstudenter, elever på högstadium eller gymnasium och en intresserad allmänhet.

Boken består av en inledning, tre större kapitel samt en kort resumé. Inledningen tar sin utgångspunkt i frågan om vad som utgör ett efternamn och avgränsar denna namngrupp från såväl förnamn som binamn. Här ges också en allmän historisk bakgrund till utvecklingen av efternamn i Europa och en disposition över bokens upplägg. De tre huvudkapitlen behandlar i tur och ordning efternamn i Tyskland och England, efternamn i Sverige och efternamn i övriga nordiska länder. Boken innehåller alltså beskrivningar av efternamnsskicket i samtliga nordiska länder, men tyngdpunkten ligger ändå på de svenska efternamnen vilka ägnas lika många sidor som de övriga nordiska ländernas namn tillsammans. För varje land behandlas efternamnssystemets framväxt och spridning med hänsyn till olika faktorer, såsom sociala, geografiska och genusrelaterade. Dagens vanligaste efternamnstyper i de olika länderna redovisas och förklaras också, vilket ger en tydlig översikt över likheter och skillnader mellan olika länder. Framställningen görs emellertid främst ur ett namntypologiskt och namnsystemiskt perspektiv, medan mindre fokus ligger på namnbruket. Vidare beskrivs för varje land de namnlagar som finns och deras olika grader av fokus på traditionsbevarande respektive individuell frihet. För de svenska efternamnens del tillkommer också några avsnitt om stavningstraditioner, efternamnsbyten, samt inlån av namn och namnelement från andra språk som inte behandlas i anslutning till de andra länderna. Texten varvas med en mängd exempel, citat ur äldre källor och enstaka teckningar som lättar upp läsningen. En rolig detalj är också de exempel på kända namnbärare som redovisas med jämna mellanrum och som på ett underhållande vis placerar in namnen i en konkret kontext. Med tanke på den företrädesvis unga tilltänkta läsekretsen hade möjligen lite fler yngre namnbärare födda efter 1970 kunnat lyftas fram. I slutet av avsnittet om varje land redovisas en kort lista över källor och litteratur som också kan tjäna som en utmärkt ingång till vidare läsning. Sist i boken sammanfattas bilden av hur de nordiska efternamnen har växt fram och förändrats i en kort resumé. Avslutningsvis ges en lista över de termer som används och hur dessa ska förstås samt ett kombinerat sak- och personregister.

Det är ett både välbehövligt och intressant perspektiv som den här boken erbjuder. En gemensam framställning av de nordiska ländernas efternamn som dessutom gör jämförelser med en större europeisk kontext ger många nya insikter både om det egna landets namnbruk och om förhållandena inom Norden. Genom sitt lättillgängliga format och omfång kommer den förhoppningsvis att locka många läsare både bland studenter och allmänhet.

Emilia Aldrin

Ernst Eichler: Slawische Ortsnamen zwischen Saale und Neiße. Ein Kompendium. 4. T-Z. Nachträge. Unter Mitarbeit von Erika Weber. 160 s. Bautzen: Domowina-Verlag 2009. ISBN 978-3-7420-1716-1.

Den fjärde volymen i Ernst Eichlers bebyggelsenamnslexikon *Slawische Ortsnamen zwischen Saale und Neiße* är nu utkommen, femton år efter verkets tredje band. Lexikonet behandlar slaviska, i de flesta fall sorbiska, bebyggelsenamn i regionen mellan floderna Saale och Neiße. Arealen i fråga omfattar grovt sett delstaten Sachsen, sydöstliga delar av Sachsen-Anhalt, södra Brandenburg-Berlin och östra Thüringen. Serien vänder sig till en bred läsekrets: från namnforskare och specialister inom relaterade forskningsfält till den intresserade allmänheten.

Det recenserade lexikonbandet består av flera komponenter. Förutom själva uppslagsdelen innehåller volymen ett kort förord där förf. bl.a. presenterar sitt arbete med slaviskt ortnamnsstoff, tillägg till banden 1–3 (Nachträge) där nyare forskningsresultat redovisas, och en allmän förkortningslista som innehåller förkortningar från alla de utgivna volymerna. Bokens huvuddel rymmer bebyggelsenamn från *Tackau* till *Zwuschwitz* listade i bokstavsordning. Både existerande bebyggelsenamn och bebyggelsenamn med bruten kontinuitet ingår. Det förekommer dock fall då det är omöjligt att med säkerhet fastslå om det rör sig om bebyggelsenamn med bruten kontinuitet som endast belagts som naturnamn eller om »äkta» naturnamn. Detta beror framför allt på källäget som ser olika ut för de olika tyska områdena i fråga. I motsats till Sachsen saknar exempelvis både Sachsen-Anhalt och Thüringen historiska ortnamnslexikon med omfattande beläggregodisning. Källäget påverkar dessutom tolkningens säkerhet. Eichler menar att hans etymologiska förslag bör betraktas snarare som tolkningsförsök än som slutgiltiga etymologiska lösningar.

Artiklarna är uppbyggda enligt följande mönster. Varje uppslagsform i fetstil följs av uppläsning om i vilket område (vanligtvis Landkreis) namnlokalen i fråga finns/fanns. Därefter redovisas relevanta skriftliga belägg, vilkas ålder på grund av den beskrivna källsituationen varierar betydligt: de äldsta beläggen kan exempelvis härstamma från 900- eller 1500-talet. Tolkningsförslag presenteras sist och innehåller i de flesta fall paralleller till andra slaviska bebyggelsenamn. Eichler är för övrigt nog med att ta med namntypologisk situation i beräkningen och hänvisa till relevant litteratur. Namnet på staden Torgau, som ligger nordväst om Belgern i Nordsachsen, är belagt från 900-talet som *Torgua* (966) och *Turguo* (973). Etymologiskt sett har bebyggelsenamnet sannolikt med fornsorbiskans **torg* sg. 'marknad' att göra.

Band 4 skiljer sig från sina tre föregångare från 1980- och 1990-talet genom att ta utgångspunkt i nyare forskning kring slavisk onomastik. Förf. använder sig av reviderade historiska data och preciserade etymologiska tolkningar, vilket är en direkt följd av uppsvinget i antalet publicerade verk och påbörjade projekt inom fältet och av det forskningsarbete som Eichler själv har genomfört under de senaste femton åren. Han har bl.a. medverkat i två stora projekt: *Historisches Ortsnamenbuch von Sachsen* och *Atlas altsorbischer Ortsnamentypen. Studien zu toponymischen Arealen des altsorbischen Gebiets im westslawischen Sprachraum*. Som tillägg till vissa uppslagsnamn ur band 1–4 kommer nya forskningsresultat dessutom att publiceras i band 5.

Det problematiska med att använda lexikonet i dess nuvarande form, dvs. band 1–4, är att det saknas ett heltäckande register över ortnamnsstoffet, litteraturförteckning med upplösta källförkortningar (förkortningslistan innehåller endast övriga förkortningar) och någon sorts översiktskarta. Allt detta kommer dock i band 5, verkets sista volym, vilket kommer att betydligt underlätta användningen av lexikonet.

Alexandra Petrulevich

Kåre Hoel: Bustadnavn i Østfold 9. Varteig. Utgitt av Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo, ved Tom Schmidt. 202 s., 1 faksimil och 1 karta på eftersättsblad, 1 lös karta. Oslo: Novus forlag 2010. ISBN 978-82-7099-572-1.

Projektet Bustadnavn i Østfold (BØ), dvs. utgivningen av professor Kåre Hoels (1922–1989) manuskript till en reviderad och kompletterad Østfold-utgåva, baserad på Oluf Ryghs Norske Gaardnavne (NG, 18 band 1897–1924), omfattar nu nio delar, ömsevis redigerade av Tom Schmidt (udda nummer) och Margit Harson (jämna nummer). Del 1 Hobøl (1994) anmäldes av Gordon Albøge i NoB 83 (1995), delarna 2 Skiptvet (1997) och 3 Våler (1999) av undertecknad i NoB 87 (1999), del 4 Spydeberg (2001) av Claes Börje Hagervall i NoB 90 (2002), delarna 5 Rygge og Moss (2004), 6 Askim (2005), 7 Tune (2007) och 8 Idd (2008) av undertecknad i NoB 93, 94, 96 och 97 (2005, 2006, 2008 och 2009).

Ryghs, Hoels och redaktörernas bidrag sårhålls genom typografiska arrangemang. Urvalskriteriet är fortsatt namnen på permanent bosättning fram till ca 1900. I princip redovisas samtliga belägg äldre än ca 1700, därefter görs ett urval. Av hänsyn till en bredare läsekrets och seriens funktion som onomastiskt uppslagsverk ges konsekvent tolkningar av förekommande namnelement, både i simplexnamn och i sammansättningarnas bestämnings- och huvudleder.

Bokens första del redovisar först bygde-, härads- och sockennamnet *Varteig* och därpå områdets övriga bebyggelsenamn: namn på »matrikkelgårder» med underliggande »bruk» och »husmannsplasser». I egna avsnitt upptas försvunna (ej längre levande eller identifierbara) namn samt gamla »bygde- og grendenavn».

I den andra delen kommenteras i alfabetisk ordning det topografiska ordförrådet i bebyggelsenamnen. Därpå följer litteratur- och källförteckningar, förkortningslistor, en redogörelse för ljudskriftssystemet och slutligen fyra register: de tolkade ortnamnen i respektive utanför Varteig, i texten anförda ord, person- och tillnamn. Utgåvan illustreras med ett faksimil av Ryghs uppteckningar från häradet och en karta över häradsindelningen i Østfold. Som lös bilaga finns ett topografiskt kartblad i skala 1:50 000 över Varteig.

Härmed har nio av de 22 häradsdelarna utkommit, detta i berömvärd takt och med fördömlig disciplin vad avser den planliga redovisningen av namnstoffet, med Ryghs, Hoels och redaktörernas bidrag till tolkningarna, som ofta är okomplicerade, men vid behov tillåts växa ut till allsidigt resonerande redovisningar.

Göran Hallberg

Frode Iversen: Var middelalderens lendmannsgårder kjerner i eldre godssamlinger? En analyse av romlig organisering av graver og eiendomsstruktur i Hordaland og Sogn og Fjordane. 78 s. Bergen: Arkeologisk institutt, Universitetet i Bergen 1999. (Arkeologiske avhandlinger og rapporter fra Universitetet i Bergen 4.) ISBN 82-90273-68-1.

Frode Iversen: Eiendom, makt og statsdannelse. Kongsgårder og gods i Hordaland i yngre jernalder og middelalder. 416 s. Bergen: Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap, Universitetet i Bergen 2008. (Universitetet i Bergen. Arkeologiske skrifter. Nordisk 6.) ISBN 978-82-90273-86-1.

Den norske arkeologen Frode Iversen har i ett par arbeten, en hovedfagsoppgave år 1999 och doktorsavhandling år 2008, lagt fram ett för svensk bebyggelse- och ortnamnsforskning intressant material. 1999 års arbete omfattar en studie av ett antal huvudgårdar på Vestlandet, medan arbetet år 2008 är en utvidgning speciellt kring tre kungsgårdsgods och ett stormansgods i Hordaland runt Bergen.

Iversen utgår från de medeltida och senare matriklarna över godsackumulationer i området och kan utifrån dessa konstatera att det måste finnas stora samlade gods med åtminstone under medeltiden betydande antal brukningsenheter, i regel med egna namn. De har framför allt under tidig medeltid avsködrats till kyrkan i en eller annan form: biskopen i Bergen, Domkyrkan, domkapitlet, en lång rad kloster och slutligen egenkyrkor respektive sockenprästgårdar. Kvarvarande jord framför allt i de trånga inre dalgångarna innehas i regel av bönder och i viss mån av adeln.

Den senmedeltida ödeläggelsen har varit omfattande: återbesättningen av öde brukningsenheter har ofta skett först under 1500-talet.

Bergenshus får en större roll som administrativt centrum under 1100-talet, vilket leder till att de bygdeanknutna huvudgårdarna kan avvecklas utan större problem för kungens administrativa förmåga.

Fornlämningsbeståndet är begränsat och finns i regel mest på de inre, bondeägda bruken, men även där är antalet enheter utan fornlämningar eller fynd stort trots att gårdarna har namn som enligt ortnamnsforskningen skulle vara förhistoriska. Detta leder till fler frågor, bland annat: Är gårdarna utan fornlämningar förhistoriska eller har de tillkommit i början av medeltiden?

Låt mig börja med fornlämningsbilden. Den skiljer sig kraftigt från förhållandena i Östmedelansverige. Där är så gott som varje individ i vuxen ålder begravd med synligt märke ovan jord. Gravfälten blir därför omfattande och kan användas som kronologiskt hjälpmedel för en bebyggelsehistorisk tolkning. Det finns en tydlig skillnad mellan fornlämningsbilden på normalgården respektive huvud/kungsgården. Bebyggelsemönstret antyder en kraftig dynamisk utveckling, där befolkningstillväxten tas upp genom inre kolonisation.

Ortnamnen är ett särskilt problem: ett stort antal enheter med namn på *-by*, *-sta* etc. saknar fornlämningar och kan inte beläggas ha alla sådana bortodlade. Man måste förutsätta att de olika namntyperna har haft långa, parallella tillkomsttider, och att de yngsta med »förhistoriska» namn rimligen har tillkommit först sedan bebyggelser utan egna förhistoriska gravfält har börjat tillkomma. Det innebär att namnen varit produktiva till fram emot år 1200.

Den västnorska fornlämningsbilden verkar vara konstruerad på ett helt annat sätt. Enbart enstaka individer har fått ett synligt gravmonument. Dessa har sällan placerats grupperade som gravfält. De utmärker gärna kommunikationstekniska punkter i terrängen. Man måste därför vara försiktig med bebyggelsehistoriska tolkningar. Trots detta finns vissa drag som kan vara av intresse: koncentrationen av monument i de inre delarna av fjordlandskapet, även om huvudgårdar i de yttre delarna faktiskt också har monument.

Särskilt Etne i Södra Hordaland är intressant. Gjerdegodset ligger på en lägre nivå vid fjordens inre del. Ett par större gravfält, vid Støle/Sørheim respektive Rygg/Grindheim, finns på en moränterrass längre in i dalgången. Båda har lång kontinuitet med gravar från både äldre och yngre järnålder. Båda gravfälten är dock delade mellan flera bebyggelseenheter och tolkas av Iversen som en förhistorisk delning, där gravfälten har använts av båda parterna.

Iversen menar att huvudgårdarna har många underbruk med brukare, som inte har rätt till synlig begravning, och att dessa har grundats redan under förhistorisk tid, då de har »gamla» namn. Detta skulle antyda en statisk bebyggelsebild, där antalet gårdar »alltid» har varit lika stort. Han påpekar själv att det finns en klar tendens till ett mer dynamiskt ske-

ende, men han verkar inte tänka denna tanke fullt ut. Vad jag förstår finns det inget som hindrar att så kallade förhistoriska namn faktiskt kan ha tillkommit efter år 1000, där brytpunkten för tillkomsten av gravhögar verkar ligga på Vestlandet.

Iversens tolkning av att den bondeägda jorden har mer gravhögar och vikingatida fynd är väl värd att tänka vidare kring. Detta motsvarar i själva verket en naturlig utveckling. Alla enheter har från början varit bondedrivna och bör då ha sina gravar eller gravfält. Vissa gårdar utvecklas senare till huvudgårdar, kanske med ett annat mönster av lokal kolonisation omkring sig. I Östsvetige är Adelsö Hovgården och södra Adelsö ett typiskt sådant område av samma art som Fitjar eller Gjerde på Vestlandet. Flera av gårdarna i godscomplexet Adelsö har de facto större eller mindre gravfält omkring sig, även om de under hela medeltiden tycks ha varit kronans jord. Processen har alltså börjat redan i förhistorisk tid.

Det kan också påpekas att många frälse och kyrkliga gårdar anläggs på donerad jord tagen ur kungstredingen av landskapsallmänningarna t.ex. i Västergötland. Dessa saknar tydlig förhistorisk yngre järnåldersbebyggelse. Många av de viktigaste medeltida huvudgårdarna i Mälardalen läggs på landhöjnings- eller skogsutmarker utanför den centrala förhistoriska bebyggelsen. Också dessa saknar gravfält i den mån de inte är utvecklade ur någon bebyggelseenhet på rätt, högre nivå. Spår av landbo- eller trälldrivna förhistoriska enheter utan gravfält ser inte ut att finnas. Snarare kan man räkna med att vissa gårdar, som drivs på ett sådant sätt, kan ha gravfält med små, ofta oregelbundna fyndfattiga anläggningar, litet slarviga till sin karaktär.

Utöver den generella frågan om ortnamns ålder finns ett annat namnproblem, som jag tidigare aldrig sett diskuteras. Iversen framhåller att en hög andel av underbruken på kungsgårdsgodsen, men inte på adelsgodsen, har namn med en djurart som förled. Detta skulle innebära att gårdens uppgift var att leverera en viss form av animalisk produkt till huvud- eller kungsgården. Detta skulle vara en del i den rätt till veitsler, gästning, eller avrad, som kungen hade från tillhörande och omgivande bebyggelse. Inte minst anmärkningsvärt är antalet gårdar med förlederna *Hauk-* och *Falk-*, vilka skulle ha levererat den ekonomiskt viktiga handelsvaran jaktfåglar.

Denna namngivning i det västnorska materialet är intressant. Den verkar vara en medveten namngivning av annat slag än vad vi möter i Östsvetige, där kanske förlederna mer antyder riktning, religion eller tjänst.

Slutligen skulle jag vilja föreslå en annan möjlig tolkning av stormansgodset Gjerde. Detta ligger nere vid fjorden och har samma allmänna godsstruktur som de i övrigt diskuterade kungsgårdsgodsen. Iversen har tolkat godsstrukturen på samma sätt med en huvudgård och ett antal förhistoriska gårdar med gamla namn men utan fornlämningar. Det är dock möjligt att se en mer dynamisk utveckling. Det finns ett bosättningsläge nära fjordstranden med flera gravar från äldre järnålder och folkvandringstid. Denna bebyggelse har av allt att döma under yngre järnålder utnyttjat hela strandområdet i det som Iversen uppfattar som Gjerdens godscomplex. Här finns en begränsad åkeryta och stora betesmarker, vilka ger de C¹⁴-värden som åberopas. En viss nykolonisation i övergången till medeltiden ger några nya bebyggelselägen med nya åkerlägen och enstaka gravar och fynd. Slutligen sker en snabb nykolonisation under de första båda århundradena av medeltiden innan avsöndringarna till kyrkan börjar på allvar.

På samma sätt skulle uppdelandet av de stora gravfälten högre upp i dalen kunna vara led i en senvikingatida eller tidigmedeltida bebyggelseutveckling. Inte heller här behöver fornlämningarna höra till den bebyggelseenhet de nu ligger på. De kan tillhöra ett äldre skede och har genom bebyggelseutvecklingen kommit att ligga inom gränserna för en nykolonisation.

I magisteroppgaven är det svårt att se bebyggelsens anpassning till det specifika fjordlandskapet med begränsande bebyggelsenischer. Dessa kommer fram bättre genom de bilder, som

finns i avhandlingen. Men terränganpassningen kunde nog beskrivas tydligare. Kartmaterialet i avhandlingen är svårläst, även med förstoringsglas. Gjerdekomplexet saknar bl.a. en egen karta över bebyggelseenheter med nummer och namn. Hänvisningar till t.ex. östsvensk bebyggelsehistoria utöver några kulturgeografiska arbeten saknas eller avser i regel preliminära uppsatser eller nu ganska föråldrade uppgifter i KL. I stort rör det sig dock om en bra och systematiskt upplagd avhandling av stort bebyggelsehistoriskt intresse. Inte minst är de betydande skillnaderna mellan östra och västra Skandinavien i bygdestruktur och fornlämningsmönster viktiga att studera närmare.

Björn Ambrosiani

Kartan i forskningens tjänst. Föredragen vid ett symposium i Uppsala 23–25 november 2006. Utgivna av Lars-Erik Edlund, Anne-Sofie Gräslund & Birgitta Svensson. 206 s. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur 2008. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 104.) ISBN 978-91-85352-77-7.

Hösten 2006 anordnade Kungl. Gustav Adolfs Akademien ett tvärvetenskapligt symposium där kartor av olika slag stod i centrum. Tretton av föredragen finns publicerade i symposiumsrapporten *Kartan i forskningens tjänst*. Bidragen uppvisar en stor spännvidd och erbjuder många olika perspektiv på hur kartor kan användas, både som källmaterial och som arbetsverktyg.

Först ut i volymen är Lars-Erik Edlund, som tar sin utgångspunkt i en karta som hans morfar en gång ritade över sin hemby i norra Ångermanland. Edlund diskuterar olika aspekter av inre, mentala kartor, som till exempel hur våra mentala kartor återspeglar vad som är viktigt – och oviktigt – för oss. Edlund pekar också på den mentala kartans »tystnader», dvs. de tomrum på kartan som avspeglar platser och händelser man vill undvika att tala om. Ett på sätt och vis besläktat ämne behandlas i Gösta Bäärnhielms bidrag, nämligen fantasikartor. Bäärnhielm skriver framför allt om allegoriska och satiriska kartor, och tar upp åtskilliga exempel på hur påhittade ortnamn använts för att förstärka kartans budskap.

De äldre geometriska kartorna som historisk källa är ämnet för ett bidrag skrivet av Clas Tollin, Olof Karsvall och Mats Höglund. Författarna ger först en översikt över hur dessa kartor hittills har använts inom olika forskningsdiscipliner, och därefter presenteras den nya digitaliserade nationalutgåvan av kartorna. Författarna visar på olika typer av sökmöjligheter som databasen erbjuder och diskuterar hur nationalutgåvan kan användas i framtida forskning. Det efterföljande bidraget, skrivet av Else-Marie Karlsson Strese, är ett konkret exempel på hur de äldre geometriska kartorna kan användas som historisk källa, nämligen vid inventeringen av humle.

Lennart Elmevik riktar i sin uppsats uppmärksamheten mot det stora projektet *Atlas Linguarum Europae* (ALE). Elmevik presenterar bakgrunden till och grundprinciperna för denna atlas, och lyfter särskilt fram värdet av de motivkartor som den innehåller, dvs. kartor som svarar på frågan vad som har föranlett en viss benämning.

TVå bidrag behandlar kartor ur arkeologens perspektiv. Anne-Sofie Gräslund diskuterar kartan som arbetsredskap och som ett sätt att redovisa resultat inom den arkeologiska forskningen. Gräslunds framställning erbjuder en insiktsfull sammanställning över olika typer av kartor som används och produceras inom arkeologin. Daniel Löwenborgs uppsats är mer specifikt inriktad på den senaste tidens utveckling och användning av så kallade geografiska

informationssystem (GIS). Löwenborg presenterar grundprinciperna bakom dessa nya, dynamiska kartor och visar hur han i sin egen forskning använt sig av GIS för att undersöka vilken roll vattensystemens avrinningsområden kan ha spelat för järnålderns administrativa indelning i Västmanland.

TVå bidrag med etnologisk inriktning är skrivna av Nils-Arvid Bringéus och Birgitta Svensson. Bringéus behandlar framför allt förarbetena till Atlas över svensk folkkultur och argumenterar avslutningsvis för att kartor åter i större utsträckning borde börja användas inom den svenska etnologiska forskningen. En liknande slutsats kan Birgitta Svensson sägas komma fram till i sitt bidrag, där hon konstaterar att den kartografiska analysmetoden i Börje Hanssens studie Österlen från 1952 är av intresse än idag.

Utöver de nu nämnda uppsatserna finns ytterligare fyra bidrag i denna konferensvolym. Staffan Helmfrid diskuterar det växande gapet mellan den allt mer teoretiserade geografin och den allt mer teknifierade kartografin, medan Elisabeth Gräslund Berg tillämpar ett genusperspektiv på de historiska kartorna. Tomas Germundsson bidrag har rubriken Kartan som spegling och produktion av rumslighet, och behandlar bland annat kartans roll i moderniseringen av landsbygden. Avslutningsvis möter vi i Carola Wingrens uppsats landskapsarkitektens perspektiv och får en inblick i planritningens för- och nackdelar i gestaltungs- och planeringsprocessen.

Som synes av denna sammanfattning, spelar ortnamnen en mycket liten roll i denna symposierapport. Den är dock ändå på många sätt av intresse för namnforskaren, inte minst som en källa till kunskap och inspiration inför framtida tvärvetenskapliga samarbeten.

Kristina Neumüller

Inger Larsson: Millefolium, rölika och näsegräs. Medeltidens svenska växtvärld i lärd tradition. 256 s. Stockholm: Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien 2009. (Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden 45.) ISBN 978-91-85205-83-7.

Vad växte, i naturen och i odlad jord, i det medeltida Sverige och hur var människors kunskap om dessa växter och andra och om deras »svenska» namn?

Trots insatser av bland andra Elias Fries, Thore Magnus Fries, Sigurd Fries, Bengt Hesselman, August Lyttkens, A. G. Nathorst och K. F. Söderwall har vår kännedom om förälderns svenska växtnamn, särskilt de medeltida, hittills varit ganska fragmentarisk.

Men nu har Inger Larsson, professor i svenska språket vid Stockholms universitet, tagit ett både övergripande och detaljerat grepp om detta såväl botaniskt som språkligt och kulturhistoriskt fascinerande ämne. Så sker i boken Millefolium, rölika och näsegräs. Medeltidens svenska växtvärld i lärd tradition.

Boken är skriven inom ramen för ett forskningsprojekt om det förälderns växtnamns-skicket i Sverige och är utgiven av Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien. I en inspirerad förtext väver Kjell Lundquist samman de kulturella trådarna, tidsbundna och tidlösa, i historiens ljus.

Inger Larssons analyser och slutsatser är baserade på »tryckta utgåvor av texter tillkomna före 1526» (s. 20). Förutom läke- och örtaböcker, till stora delar översättningar av danska arbeten, har Larsson granskat de medeltida, fornsvenska, lagarna inkl. Gutalagen och Skånelagen, Peder Månssons skrifter från början av 1500-talet, jordaböcker, inventarieförteckningar, glossarier och ordlistor. Tyvärr rymmer inte den svenska medeltidslitteraturen någon

illustrerad örtabok. Från denna tid finns i vårt land en enda växtillustration, möjligen en pyrolaart, i en handskrift i Uppsala universitetsbibliotek, avtryckt i Larssons bok.

Larsson omnämner (s. 61) som Sveriges första illustrerade örtabok Johannes Palmbergs *Serta florea svecana* eller *Swenske Örtekrantz* från 1683–1684, men illustrationer finns också i Elias Tillandz *Icones novæ in usum selectæ* från samma tid. Som redan Linné påpekar i *Flora svecica* (1745–55) är dock både Palmbergs och Tillandz illustrationer »dåliga avbildningar».

De medeltida lagarna, som innehåller ett drygt trettiootal växter, t.ex. ag, humle, pors och vass, sägs (s. 30) utgöra »de äldsta källorna för svenska växtnamn», men då bortses från t.ex. ortnamnens vittnesbörd.

Larssons inventering innefattar också latinska samt samtida tyska, danska och fornväst-nordiska källor, men inga engelska. Engelskan har haft långt mindre betydelse för medeltidens svenska växtnamnsskick än tyskan och danskan, men de engelska namnen är av intresse för tolkningen av de svenska växtnamnen, eftersom motiven bakom folkliga växtnamn ofta är internationella, dvs. oberoende av geografiska gränser. Ett relevant arbete är här Tony Hunts *Plant names of medieval England* (1989), ett annat min utgåva från 1984 av *The grete herball* (1526), en örtabok med omkring 400 träsnitt av växter från främst *Gart der Gesundheit* (1485). Det kan också påpekas att den latinska handskriften *De viribus herbarum*, som omnämns av Larsson, finns i en engelsk översättning från omkring 1400, utgiven 1949 av Gösta Frisk.

Merparten av upplysningarna i den svenska medeltida skriftliga traditionen rör växter, inhemska och utländska, som stod den tidens människor nära och som de hade särskild anledning att namnge, växter med förankring i framför allt hushåll och läkekonst.

Kryddorna var många, några med långväga ursprung, prydnadsväxterna däremot få. »Vad som faktiskt odlades i de svenska klosterträdgårdarna vet vi [...] inte särskilt mycket om», skriver Larsson (s. 57), ett konstaterande som är överraskande för många av oss. Framställningen är här något förvillande. Säkertligen har växter alltid uppskattats för sin skönhets skull, även om detta har satt få spår i gamla skrifter och i de gamla växtnamnen.

Bokens »växtförteckning», med illustrationer från i huvudsak en upplaga av *Ortus sanitatis* från 1517, upptar uppemot 50 % av boken. Växtlistan förtecknar, i alfabetisk ordning efter växternas nutida vetenskapliga namn, omkring 300 arter inkl. kollektiva taxa som *Betula*, *Carex*, *Orchis*, *Rosa* och *Salix*, med tillsammans ca 500 »svenska» medeltidsnamn.

Termen *svensk*, oberoende av namnets ålder och ursprung, används av Larsson när namnet förekommer »i en text som i övrigt är skriven på svenska» (s. 20). Många namn i de medeltida texterna hade ju just börjat sin färd mot nutida svenskhet.

Larsson använder sig av den traditionella termen *växtnamn* trots att man, enligt Larsson, numera inom språkvetenskapen föredrar termen *växtbeteckning* framför *växtnamn* (s. 20). Men i internationella perspektiv är alltså *namn* den gängse termen.

Såvitt jag kunnat finna kan drygt 40 % av de anförda växtarterna karakteriseras som vildväxande i Sverige enligt nutida uppfattning. Inom denna grupp borde de flesta inhemska växtnamnen återfinnas (jfr Larsson s. 46). Endast två av dessa vilda arter är gräs: därrepe och vass; två, ag och säv, jämte den kollektiva gruppen starr, hör till »halvgräsen».

Några av medeltidens vilda växter är i dag i vårt land sällsynta eller starkt minskande, t.ex. bolmört, därrepe och klätt.

Det medeltida textunderlaget är ofta föga utslagsgivande för nutida uttolkare vad gäller de nämnda växternas arttillhörighet, även om de internationella perspektiven stundom kan vara behjälpliga. Inger Larsson är föredömligt noggrann och försiktig i sina analyser av förhållandet mellan de medeltida namnen och deras botaniska referens, där hon ofta ifrågasätter tidigare identifieringar. Men i flera fall resulterar denna försiktighet i att den i rubriken

angivna identiteten utplånas i den kommenterande texten, såsom vid »Centaurea benedicta – kardbenedikt». Problemet här är den medeltida benämningen *korsyrth*, som dock, utan frågetecken, i det relevanta registret identifieras som »Centaurea benedicta».

Som bekant har folkliga växtnamn ofta inte botanisk referens i termer av ett vetenskapligt artbegrepp. De är ej sällan multireferentiella, t.ex. *hönsagräs* och *jordhumle* såsom dokumenterade i Larssons texter.

Under rubriken »Asarum europæum – hasselört», anføres som fornsvenskt namn *blasippa*. Men som det anförda citatet visar är den belagda fornsvenska formen *blosipper* (sg!). Formen *bläsippa* (för *Anemone hepatica*/*Hepatica nobilis*) är mig veterligt först belagd i Linnés *Sverigeflora*, som *Suecis*-namn.

Information ges om relevanta latinska, tyska, danska och fornisländska/fornvästnordiska växtnamn, om växternas användning i särskilt medicin och hushåll och, för ett mindre antal arter, om deras »invandring» eller »introduktion» i vårt land. Textexemplen är i regel översatta till nusvenska.

Beträffande den undergörande mästerroten vill jag hänvisa till en perspektivrik uppsats av Olle Svedjemyr i *Svensk botanisk tidskrift* 1989. Enligt fossila fynd fanns växten på de brittiska öarna redan på 900-talet.

Den tredje och avslutande delen av Inger Larssons bok är en närläsning av några medeltida folkliga svenska växtnamn. I centrum står namnbildningsmotiven. Texten ledsagas av vackra och instruktiva bilder från Palmstruchs och Lindmans florer.

Namnen *groblad* och *läkeblad* för *Plantago major* visar ju hän på växtens sårlikande egenskaper, omvittnade även i engelskans *healblade* och *healleaf*. För *Plantago lanceolata* är *leechwort* belagt, så redan i fornengelskan.

De svenska namnen på *Achillea millefolium* motsvaras i engelskan av bl.a. *milfoil* och *nosebleed*. John Gerard skriver i sin örtbok (1597) att »The leaues being put into the nose, do cause it to bleede», medan John Parkinson i *Theatrum botanicum* (1640) anför att »assuredly it will stay [stoppa] the bleeding of it [the nose]».

Vad beträffar namnet *oxalägg* 'oxben' för gullvivan är det underliggande motivet blomskäftet plus blomställningen associerat till ett oxbens smala skenben och kraftiga lår. Linné lanserade, utan framgång, namnet som *Suecis*-namn, dvs. riksgiltigt namn, för gullvivan. Ett annat medeltida namn, *sjöblad* för näckrosarter, föreslogs av Linné som riksspråkligt namn för den vita näckrosen, för den gula rekommenderade han *näckblad*. Det i dag gängse *näckros* är dock belagt redan 1694.

Om skvattram skriver Larsson att växten inte finns i Norge och Danmark. Men skvattram, i norska florer kallad *finnmarkspors*, har några lokaler i Norge och en lokal på norra Jylland (se *Flora og Fauna* 1985).

Boken innehåller också tre bilagor, med tolkningar och översättningar av medeltida texter, samt två växtnamnsregister. Men ett register med de nutida vetenskapliga namnen och deras medeltida svenska motsvarigheter – jag har noterat upp till ett tiotal namn eller namnformer för enskilda arter – hade varit önskvärt, även om identifieringarna i flera fall är svårfunna.

»Vi vet fortfarande rätt lite om de verkliga växterna som döljer sig bakom namnen eller vad som egentligen odlades», skriver Inger Larsson (s. 16). Men tveklöst har Inger Larsson i sin mycket innehållsrika, stimulerande och vackra bok väsentligt berikat vår kunskap om den medeltida svenska växtvärlden och dess namnsättning.

Genom Inger Larssons bok har vi kommit närmare ett kunskapssamhälle så olikt men ändå så likt vårt eget. Människor och växter har ju alltid hört samman.

Mats Rydén

Namen des Frühmittelalters als sprachliche Zeugnisse und als Geschichtsquellen. Herausgegeben von Albrecht Greule & Matthias Springer. VII, 277 s. Berlin–New York: Walter de Gruyter 2009. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 66.) ISBN 978-3-11-020815-3.

Konferensen *Namen des Frühmittelalters als sprachliche Zeugnisse und als Geschichtsquellen* ägde rum i oktober 2007 (i Tyskland »das Jahr der Geisteswissenschaften») vid Otto-von-Guericke-Universität i Magdeburg. Forskare från sju europeiska länder deltog i sammankomsten, som ägnades åt studiet av ortnamn och personnamn. I »zum Teil erweiterter Fassung» är de hållna föredragen publicerade i rapporten från 2009. Föredrag av tre forskare saknas dock, och ett par uppsatser utanför konferensprogrammet (Eller, Hackl-Rössler & Strothmann och Warnke) har tillkommit.

Efter Matthias Springers öppningsföredrag (s. 1 ff.) följer närmast Thorsten Anderssons bidrag *Germanische Personennamen vor indogermanischem Hintergrund* (s. 9 ff.). Förf. behandlar centrala företeelser som proprialisering av nomina, förhållandet mellan enledade och tvåledade antroponymer, uppkomsten av variationssystemet och personnamnens semantik. Han erinrar bl.a. (s. 10 f.) om Gottfried Schramms bekanta arbete *Namenschatz und Dichtersprache* (1957) med dess beskrivning av de ditematiska namnens framväxt ur beteckningar för män eller hjälteepitet i den indoeuropeiska och germanska hjältediktningen. Viktigt är bl.a. påpekandet (s. 11), med exempel som *Fredericus* och *Alaricus*, att också variationsnamn kan vara »sinnvoll». Mycket intressant är frågan om kvinnonamnens (ofta krigiska) semantiska innehåll (s. 17 ff.); förf. behandlar faktorer som variation, movering och »Walkürevorstellungen» eller synen på kvinnor som »Schlachthelferinnen». I sin avslutning efterlyser han (s. 21) bl.a. fortsatt forskning kring germanska kvinnonamn.

Antroponymer är temat också för bidrag av John Insley (*Kontinentalgermanische Personennamen in England in altenglischer Zeit*; s. 27 ff.), Maria Giovanna Arcamone (*Die langobardische Anthroponymie zwischen Germania und Romania*; s. 137 ff.) och Inge Bily (*Lexikographische Bearbeitung der aus Ortsnamen erschlossenen slawischen Personennamen (am Material des ehem. altsorbischen Sprachgebietes)*; s. 173 ff.).

Insley (s. 27) beskriver studiet av kontinentalgermanska personnamn i fornengelskan som »unterentwickelt»; det grundläggande arbetet på detta fält är, betonar han, fortfarande Thorvald Forssners Uppsaladissertation från 1916, *Continental-Germanic personal names in England in Old and Middle English times*. Namn på myntmästare betecknas som en viktig källa i sammanhanget (s. 30 ff.). Arcamone (s. 138) framhåller att langobardiska namn länge har bevarats i Italien och att »sehr viele» ännu kvarlever som släktnamn. Hon behandlar en mängd för de langobardiska namnen kännetecknande drag. Bilys framställning faller under samma huvudtema som den i Uppsala nyligen utgivna symposierapporten *Probleme der Rekonstruktion untergegangener Wörter aus alten Eigennamen* (2010).

En viktig och intressant fråga i Hermann Reicherts omfattande bidrag *Sprache und Namen der Wandalen in Afrika* (s. 43 ff.) är bl.a. hur nära gotiskan vandalernas språk stod. Ferdinand Wrede publicerade 1886 en undersökning av allt då känt vandaliskt språkmateriel; hans drog slutsatsen att »der vandalische Lautstand 'in den Hauptpunkten ganz gotisch' erscheint». Reichert (s. 44 ff.) redogör för hur basmaterialet har förändrats sedan 1886 och ger principiella synpunkter på vad som skall betraktas som vandaliskt. Han finner (s. 47) att Wredes resultat i viss mån måste korrigeras men samtidigt att dessa korrigeringar leder till att man med ännu större säkerhet än tidigare kan säga att några skillnader mellan vandaliska och gotiska inte kan påvisas. Han konstaterar (a.st.) att »insbesondere die ostgermanischen Völker, so weit wir es beurteilen können, trotz unterschiedlicher Wanderwege und Wander-

gemeinschaften im 6. Jahrhundert eine einheitliche Sprache sprachen, die wir 'Gotisch' nennen können» och (s. 115) att vandalernas germanskspråkiga namnskatt speglar »ein zu einem guten Teil mit den Goten gemeinsames Inventar».

Albrecht Greule inleder sitt bidrag (Spuren der Vorzeit: Die Flussnamen Sachsen-Anhalts und andere Namengeschichten; s. 145 ff.) med att citera teologen Matthias Blum: »Das Wasser hat für die Entwicklung von Kulturen eine ganz besondere Bedeutung. [– – –] Gibt es überhaupt irgendetwas, das nicht materiell oder symbolisch, direkt oder indirekt mit Wasser zu tun hat?», heter det. Greule framhåller rikedomerna på flodnamn och dessas höga ålder som vittnesbörd om vattnets och vattendragens kulturella ställning. Avsnitt 2, Die Gewässernamen – ungeschliffene Juwelen (s. 146 f.), avslutas med ett annat citat, från Andrea och Silvio Brendler: »Keine Erforschung der vor- und frühgeschichtlichen Periode eines Territoriums kann an den Gewässernamen vorbeigehen.» Som ett intressant forskningsobjekt lyfter Greule (s. 147 ff.) fram *Unstrut*, namnet på ett vattendrag som nära Naumburg faller ut i Saale. Vid denna flod, berättar Gregorius av Tours, led thüringarna på 500-talet ett svårt nederlag mot frankerna. Namnet *Unstrut* har tidigare ställts till fhty. *struot* 'sumpigt snår'. Greule tänker sig dock möjligheten av ett germanskt adjektiv **unst-ra-* 'gynnsam' som i *Unstrut* förenats med suffixet *-ōd(i)*; hydronymen kunde betyda 'mängd av gynnsam terräng'. Huruvida *Unstrut* med sådan bakgrund åsyftar slagplatsen vid floden lämnar förf. därefter. »Unmöglich ist es aber aus der Sicht der Gewässernamenforschung nicht, dass die Memoria an einen bedeutsamen Ort in einem Gewässernamen weiterlebt». I övrigt behandlar han (s. 150 ff.) bl.a. den viktiga frågan om flodnamn som vittnesbörd om Europas »Indogermanisierung».

Projektbeskrivande bidrag i nu den anmälda boken är Personen- och Ortsnamnen på merovingiska Münzen des 7. Jahrhunderts. Det interdisciplinära DFG-projekt »Die merovingischen Monetarmünzen als interdisziplinär-mediävistische Herausforderung – eine Projektskizze» av Nicole Eller, Sabine Hackl-Rössler och Jürgen Strothmann (s. 121 ff.), Das Forschungsprojekt »Altgermanische Toponyme», Die Probeartikel AITUL, LUGIDUN und OSAND av Friedrich E. Grünzweig (s. 159 ff.) och Namenüberlieferung und Personen-nennung im Kontext. Bedingungen und Möglichkeiten von Erfassung und Auswertung in der Datenbank »Nomen et gens» av Walter Kettmann och Christa Jochum-Godglück (s. 267 ff.). Resultat av språkkontakt berörs i Ernst Eichler, Nochmals zu Thietmars Umgang mit slavischen Namen in seiner Chronik (s. 189 ff.). Ytterligare bidrag att nämna är Christian Warnke, *Belsem/Belkesheim/Balsemerlande* – Betrachtungen zu einem angeblichen Gaunamen im elbslawisch-deutschen Berührungsgebiet (s. 193 ff.), Reinhard Härtel, Probleme der Erschließung von Orts- und Personennamen in mediävistischen Quellenwerken zum Alpen-Adria-Raum (s. 235 ff.) och Monique Bourin & Pascal Chareille, Anthroponymie et migrations: les difficultés d'une enquête (s. 251 ff.).

Bokens tematiska och geografiska ram är vid, innehållet är rikt och många viktiga frågor behandlas. Namnen des Frühmittelalters als sprachliche Zeugnisse und als Geschichtsquellen är ett mycket spännande och värdefullt bidrag till namnforskningen.

Svante Strandberg

Namen und ihr Konfliktpotential im europäischen Kontext. Regensburger Symposium, 11. bis 13. April 2007. Hrsg.: Nicole Eller, Stefan Hackl & Marek Lupták. 338 s. Regensburg: edition vulpes 2008. (Regensburger Studien zur Namenforschung 4.) ISBN 978-3-939112-03-7.

Det er velkendt, at navne – herunder ikke mindst stednavne – undertiden havner i kulturelt eller politisk stormvejr, men det er ikke så ofte, vi får en mere udførlig beskrivelse af omstændighederne, hvorunder det sker. Denne bog er derfor meget velkommen. Den indeholder foredrag holdt på et symposium med temaet navne og deres konfliktpotentiale i europæisk kontekst, organiseret i anledning af den tyske navneforsker Albrecht Greules 65-års fødselsdag. Valget af symposietema er ifølge udgiverne aktualiseret af, at tilnærmelsen mellem de europæiske enkeltstater har ført til flere sprogkonflikter, hvori navne bliver anvendt som politisk våben.

Bogen udgøres af 21 bidrag skrevet af forfattere fra 14 forskellige lande. Ser man på disse landes geografiske fordeling, er titlens udsagn om den »europäische Kontext« nok lidt vel omfattende, da hovedvægten ligger på Centraleuropa. De vestlige og nordlige dele af kontinentet er yderst sparsomt repræsenteret. Desuden savnes adskillige europæiske lande, der har været hærget af alvorlige og langvarige navnekonflikter, eksempelvis Spanien, Belgien, Nederland og Storbritannien.

De fleste artikler beskriver konkrete konfliktsituationer, mest i relation til stednavne. I enkelte tilfælde drøftes de mere navneteoretiske sider af fænomenet navnekonflikt, bl.a. af Rudolf Šrámek i bidraget *Typologisierung der Namenkonflikte*. I forbindelse med en navnekonflikt tilføjes der ifølge Šrámek en ideologisk funktion til et stednavns propriale funktion, et forhold han i øvrigt betragter som uønsket. I sit bidrag *Mehrsprachige Ortsnamen. Theorie – Gebrauch – Konflikt* beskæftiger Peter Wiesinger sig især med teoretiske og typologiske problemer forbundet med exonymer. Hans term »mehrsprachige Ortsnamen« må dog betegnes som mindre velvalgt. Der er snarest tale om denotata med flere navne af forskellig sproglig oprindelse. I den mere konkrete del af artiklen drøfter han de konflikter, der er foranlediget af brugen af exonymer og mindretalsnavne i Finland, Sydfrankrig, Nordspanien og dele af Østrig. Forf. mener, at man i Østrig har de største problemer med tosproget stednavneskiltning i forbindelse med det slovenske mindretal i Kärnten, fordi den slovenske regering ligesom det tidligere jugoslaviske regime bliver ved med at puste til ilden, når det drejer sig om sloveneres kulturelle krav. Heinz-Dieter Pohl, som giver en mere nuanceret fremstilling af kontroverserne omkring de tosprogede stednavneskilte i Kärnten, konkluderer, at der i begge lejre findes »volkstümlich-politische« fanatikere, som prøver at dæmonisere det andet parti. Fra Slovakiet rapporterer Mária Papsonová, at den ufrivillige slovakisering af de ungarske mindretals stednavne er stoppet, og at der nu gælder regler med hensyn til opstilling af tosprogede navneskilte.

Sydtyrol er et af de kendteste områder i Europa, hvor stednavne spiller en rolle i striden mellem indbyggere med forskellig sproglig baggrund. Under den pessimistiske titel 2008 – *Keine Lösung für Südtirol* skildrer Cäcilia Wegscheider italiensktalende og tysktalende politikeres mangeårige brug og misbrug af stednavne i kampen for at bevise deres ret.

Wolfgang Haubrichs og Martina Pitz bidrag ligger i forlængelse af hinanden. De redegør for, hvordan befolkningen i Elsass og Lothringen henholdsvis siden 1870 og under anden verdenskrig blev tvunget til at acceptere en forfranskning eller fortyskning af deres stednavne, alt afhængig af tidens magtforhold. Heller ikke fra sprogvidenskabelig side holdt man sig tilbage, og der udviklede sig en veritabel »Kampf der Professoren«, hvori mange deltagere opførte sig fagligt set mindre acceptabelt. Efter læsningen af Barbara Czopek-Kopciuch's bidrag *Ortsnamenkonflikte in multiethnischen Gebieten Polens*, kan man også sætte spørgsmålstegn ved polske navneforskeres aktive medvirken ved den polonisering af ikke-polske stednavne, som efter 1945 skulle bevise, at Polen altid havde været en nation uden nationale og etniske mindretal.

Tre artikler beskæftiger sig specielt med tysk-slaviske modsætninger og de deraf følgende konflikter. Ernst Eichler skelner i sit bidrag mellem to konfliktområder, et internt lingvis-

tisk, hvor især mange slaviske suffikser fik en tysksproget repræsentation, og et eksternt sociologisk og politisk, hvor poloniseringen af stednavne står centralt. Walter Wenzel gør opmærksom på, at man først efter 1933 begyndte at skifte såkaldt vendiske stednavne ud med rent tyske, og at kun få af disse navneskifter er blevet annulleret efter anden verdenskrig. Rüdiger Harnisch viser, at det ikke altid er så let at være politisk korrekt. Han forklarer således, hvor vanskelig balancegangen mellem brug af exonym og endonym var for tyskere, som efter 1945 ville omtale byer i Polen og Tjekkiet, der før krigen bar et tysk navn.

To bidrag fra Balkanområdet beretter om forsøg på at udviske de dele af den toponymiske fortid, som man ikke brød sig om. Velimir Piškorec beskriver, hvordan man efter 1990 fjernede kommunistiske spor fra gadenavnene i den kroatisk by Đurđevac, og Nedžad Memić påpeger, at de etniske udrensninger af især bosniske stednavne, som serberne foretog i Bosnien-Hercegovina i perioden 1992–1995, bl.a. skete ved at »afmuslimisere« navne og ved at fjerne elementet *bosnisk* i toponymiske sammensætninger.

Skønt Svejts regnes for lidt af en idyl med hensyn til forholdet mellem forskellige sproggrupper, slipper landet ikke helt for navnekonflikter, som det fremgår af Inga Siegfrieds og Franz Thomas Schneiders bidrag om de problemer, man i det fransktalende område Berner Jura har med stednavne dannet af tysksprogede baptister.

Norden er repræsenteret med to bidrag. I Norge ytrer navnekonflikter sig mest som bogstavkonflikter, skriver Botolv Helleland, men det har ikke forhindret nordmændene i indimellem at have dyberegående konflikter. Kampen om bl.a. stednavnene *Oslo*, *Kristiania*, *Trondheim* og *Nidaros* har haft både sprogpolitisk og social baggrund. Den politiske og kulturelle udvikling, som Finland har gennemgået i de sidste 150 år, er baggrund for Sirkka Paikkalas bidrag *Sprachliche und kulturelle Werte der Namenplanung für Helsinki*. Efter en periode, hvori det russiske og det svenske element afvekslende spillede en hovedrolle i gadenavngivningen, dannedes der i det 20. århundrede flere og flere finske navne, som omkring millenniumskiftet fik stærk konkurrence af kulturelt og politisk set mere europæisk orienterede navne.

Artiklerne i denne bog dokumenterer, at navne har et aktivistisk potentiale, som kan gøre dem til identitetssymboler, til chikanemiddel og sågar til våben i den nationale og internationale politiske kamp. Læsningen af bogen er lærerig, men måske ikke altid opmuntrende.

Rob Rentenaar

Namn och kulturella kontakter. Handlingar från NORNA:s 37 symposium i Hapsal den 22–25 maj 2008 redigerade av Leila Mattfolk & Terhi Ainiala. 168 s. Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken 2009. (Forskningscentralen för de inhemska språken. Skrifter 5; NORNA-rapporter 85.) ISBN 978-952-5446-42-5.

Namn och kulturella kontakter innehåller tolv artiklar som lades fram vid NORNA:s 37:e symposium i Hapsal 22–25 maj 2008. Det gemensamma temat bakom artiklarna är kulturella kontakter i Östersjöområdet och ämnena varierar mellan namn på skepp, benämning på änkor i Helsingfors 1780–1928 och finska ortnamn i det skandinaviska området i Finnskog. Totalt fem artiklar behandlar ortnamn.

Först ut är Peeter Päll som beskriver hur ortnamnen har förändrats på kartor och i officiella texter i Estland. En historisk beskrivning visar hur ortnamn har behandlats av makterna under olika perioder av självständighet och ockupation. I fokus är de svenska namnen i Estland. Idag vill regeringen att alla namn på de officiella kartorna och i de officiella texterna ska

finnas på både det officiella språket (estniska) och minoritetsspråket (t.ex. svenska). Smånamnen kan dock ställa till problem när de kommer från områden som enbart har haft en svenskspråkig befolkning. Ofta har den svenska som talats inom området haft starka dialektala drag, och det är sällan det finns någon standardiserad svensk form som kan översättas till estniska. Den enda lösningen som Päll kan se är att anställa personer som är utbildade inom nordiska språk, talar flytande estniska och är namnforskare.

Två av artiklarna behandlar urbana namn, dock från olika perspektiv. Johanna Lehtonen redogör för namnplaneringen och redovisar vilka olika utländska inspirationer till namn som finns i Helsingfors. Maria Vidberg undersöker några svensktalande Helsingforsbors inställning och bruk av finländska och svenska namn. Hon kommer fram till många intressväckande resultat, däribland att namnbrukarna oftare direktöversätter ett svenskt namn till finska än använder den officiella finska varianten av namnen och vice versa. Hon konstaterar att finska namn används när man inte kommer på eller känner till det svenska namnet, men att finskan också kan användas för förtydligande eller som stilmedel.

Tuula Eskeland beskriver finska ortnamn som finns i området som brukar kallas *Finnskog* i Norge. När området koloniserades av finnar, tog de ofta över de nordiska namnen på de större lokaliteterna, och skapade nya namn till de områden som de tog i bruk. När man idag försöker återge dessa namn på kartor och andra dokument, är det viktigt att återge namnen så nära uttalet som möjligt, eftersom dessa namn traderats muntligt och ljudbilden kan ha förändrats under århundradena. Eskeland efterlyser också ett samarbete över de nationella gränserna, för att undersöka vilka likheter och skillnader det kan finnas inom olika områden där olika kulturer och språk har kommit i kontakt med varandra. Namnmiljön på öarna vid den estländska kusten, där svenska invandrare har påverkat namnskicket, har till viss del samma förutsättningar för kulturella kontakter och skulle därför kunna ingå i ett projekt tillsammans med de finska namnen i Finnskog.

Den sista artikeln som kan räknas till ortnamnsforskningen är Kaisa Tikkas artikel om barn som namnbrukare och namngivare. Hon använder sig av termen *lekplatsnamn*, för namn på orter som barn använder och som knyter an till lek och spel. Resultatet blir att barn i skolåldern på de flesta punkter har tagit till sig vuxenvärldens sätt att namnge orter; den största skillnaden, menar Tikka, är att barn har fler fantasinamn än vuxna. Fantasinamnen utgörs antingen av namn på andra orter, namn från andra fiktiva världar och namn som bildats för barnets egna fantasilekar. Frågan är dock om dessa två första kategorier kan klassificeras som fantasinamn, snarare är de väl uppkallelse- eller leknamn. Frågan är hur man ska kategorisera namn som barn använder; kanske bör man sammanlikna barns namnbruk med författares namngivning, även författare skapar ju fantasivärldar.

Volymen visar inom vilka områden namnforskningen kan och kanske även bör samarbeta över de nationella och kulturella gränserna, för att få en så bred bild som möjligt av namnbruket genom tiderna.

Elin Pihl

Nes om namn. Heidersskrift til Oddvar Nes på 70-årsdagen 27. desember 2008. Redigert av Jarle Bondevik & Ole-Jørgen Johannessen. 222 s. Bergen: Norsk bokreidingslag 2008. ISBN 978-82-7834-038-7.

Den framstående norske namnforskaren och etymologen Oddvar Nes erhöi på sin 70-årsdag 2008 en hyllningsskrift betitlad *Nes om namn*. I denna återges ett antal bidrag av jubila-

ren från perioden 1970–1999. Dessa är, framhåller Ole-Jørgen Johannessen i sitt förord (s. 7), avsedda att illustrera tre huvudlinjer i Nes forskning: fonetik (med frågor rörande ljudskrift), lexikografi och sakligt inriktad etymologisk namnforskning. Utgivarna har gjort ett lyckligt urval och fångat väsentliga inslag i jubileans vetenskapliga verksamhet.

Nes har vid utblick över det germanska och indoeuropeiska språkområdet. Detta framgår tydligt av de utvalda bidragen. Raden inleds med Stadnamn som er laga til ei germansk stamme **streun-*. Forskningshistorie och tolkning (s. 13 ff.). Nes utgångspunkt är härads- och bygdenamnet *Stryn* i Nordfjord. I detta ser förf. ett ursprungligen älvbetecknande **Strjón* f. (ur-germ. **Streunō*) 'den strömmande', bildat till roten ie. **sreu-* som vi finner i bl.a. sv. *ström* och ry. *ostrov* 'ö' ('det omkringsströmmade'). Nes räknar med ett till vatten knutet **streun-* även på andra håll i Norge. Samma baselement antar han också i önamnen *Stronsay* bland Orkneyöarna och *Strynø* söder om Fyn, i stadsnamnet *Strijen* i Zuid-Holland och i bynamnet *Strensall* i Yorkshire.

Uppsatsen Den germ. rota **geul-* i ein del stadnamn (s. 39 ff.) inleds med en hänvisning till Hans Jonssons avhandling Nordiska ord för vattensamling (1966), där etymologin för det tjärnbetecknande *göl* ägnas stor uppmärksamhet. Jonsson håller för möjligt att *göl* utgått från roten ie. **ghēu-* 'gapa, stå öppen' men finner denna möjlighet hypotetisk och saknar säkra vittnesbörd om avljudsformer på germ. **geul-* eller **gaul-*. Nes undersökning utmynnar i slutsatsen (s. 45 ff.) att avljudsstaderna **geul-*, **gaul-* och **gul-* sannolikt alla är företrädare i norskans namnbestånd.

Utgångspunkten för Nes uppsats Nokre øynamn laga til germansk **hī-* (s. 49 ff.) är Assar Janzéns bidrag His och Hisingen i NoB 26 (1938), där bl.a. det bekanta *Hisingen* i Göteborg behandlas. Janzén tänker sig möjligheten att ett ortnamnsbildande **his-* haft betydelsen 'klump'. Utgående från roten ie. **(s)kēi-/*(s)kei-* 'skära; skilja' räknar Nes i *Hisingen* och fno. *Hís* vid Arendal med innebörden 'den avskurna, från fasta landet (bort)kluvna' e.d.

Bakom dagens *Hinnøya*, namnet på Norges största ö, ansätter förf. ett fno. *Hinn* f. Han visar på möjligheten att föra även detta namn till **(s)kei-* och överväger då i ett äldre stadium ljudövergången *-sn- > -nn-*. Med denna ljudutveckling (*-sn- > -zn- > -rn- > -nn-*) räknar han, då han i den från svensk synpunkt mycket intressanta uppsatsen Gamle vassførenamn **Inn* og **Lemund-* (s. 75 ff.) framlägger tanken att det medelpadiska sockennamnet *Indal* (och därmed, indirekt, också *Indalsälven*) innehåller ett gammalt älvenamn **Inn* f. som bildats till den välkända roten ie. **eis-*, **ois-*, **is-* 'röra sig snabbt' e.d. De i samma uppsats förekommande inslagen om *Borgund* och **Lemund-* återspeglas i Eva Nymans Nordiska ortnamn på *-und* (2000).

Alla bidragen i hyllningsskriften är värdefulla och intressanta. Bland dem som inte tagits upp här kan nämnas den imponerande och mycket givande genomgången Etymologiske ord-bøker over germanske språk (s. 129 ff.).

För ytterligare information om Nes hyllningsskrift hänvisar jag till min anmälan av boken i NN 27 (2010). I dess avslutning framhåller jag att artikelsamlingen framvisar Oddvar Nes som en lärd, skarpsinnig, omsorgsfull och vederhäftig forskare; dessa ord vill jag gärna upprepa här. Boken Nes om namn är ett tilltalande uttryck för den stora uppskattning som vår norske kollega i hög grad förtjänar.

Svante Strandberg

Norren nöfn – Nöfn á Norðurlöndum. Hefðir og endurnýjun. Nordiska namn – Namn i Norden. Tradition och förnyelse. Handlingar från Den fjortonde nordiska namnforskarkongressen i Borgarnes 11–14 augusti 2007. Re-

digerade av Guðrún Kvaran, Hallgrímur J. Ámundason, Jónína Hafsteinsdóttir & Svavar Sigmundsson. XII, 357 s. Uppsala: NORNA-förlaget 2008. (NORNA-rapporter 84.) ISBN 978-91-7276-083-7.

Den omfångsrika volymen från nordiska namnforskarkongressen på Island 2007 erbjuder omväxlande läsning på skilda områden. Här berörs endast ortnamnsinriktade bidrag.

Ett relativt stort antal föredrag behandlar urbana namn. Terhi Ainiola diskuterar Förändringar i namnlandskapet i Helsingfors. Riikka Eskelinen beskriver Namnbruket i en stadsdel i Helsingfors (i en artikel som borde ha språkgranskats), Carina Johansson tar upp vardagliga varianter till officiella ortnamn i Stockholm, Annette Torenjö redogör för aktuella namngivningsproblem i Gävle och Maria Vidberg skriver om urbana ortnamn i Nykarleby. Återkommande teman är inofficiella ortnamn eller ortnamnsformer samt attityder till ortnamn. En detalj i de finländska artiklarna som man ställer sig undrande för är termen *planenamn*, som inte förklaras (och som i sig strider mot svenska ordbildningsregler).

Ett annat tema som kan identifieras är namnteori. Hit räknar jag Haraldur Bernharðssons uppsats Lokal markerethed i islandske stednavne. Utgående från begreppet local markedness som myntades av Peter Tiersma i en artikel i tidskriften *Language* (58, 1982), formulerar Bernharðsson hypotesen: »I stednavne kan de kasusformer som betegner ophold eller bevægelse til eller fra et sted være umarkeret.» (S. 207.) Denna används sedan på ett intressant sätt för att förklara vissa morfologiska förändringar i isländska ortnamn. Botolv Helleland ger en imponerande överblick över problemområdet genus på hydronymer (eller som han säger: *vassførenamn*). Tveksam blir man egentligen bara i slutet av artikeln när han menar att namnpar som fjordnamnet *Drafn* m. och älvsnamnet *Dröfn* f. ska uppfattas som »ei formveksling og ikkje som to primære namnelagingar» och att det alltså är fråga om ett och samma namn »nytta om to ulike topografiske storleikar, nemleg fjorden og elva» (s. 229 f.). Detta är svårsmält både med tanke på namns monoreferentialitet och ur ett namnbildningsperspektiv. Hydronympar behandlas även av Kristina Neumüller i en kort uppsats som sammanfattar hennes doktorsavhandling i ämnet. Per Vikstrand pläderar för att folketymologi är en viktig faktor i ortnamnens förändring, »en central del av människans namnbruk» (s. 467). Det är knappast några nya eller originella synpunkter, men det är onekligen viktigt och det skadar inte att påminnas.

Några bidrag handlar om ortnamn i de vikingatida skandinaviska kolonisationsbygderna. Richard Coates gör Some observations on the Scandinavian toponymy of Lincolnshire. Han försöker identifiera nordiskt språkstoff i engelska ortnamn, i synnerhet ägonamn. Exemplet är inte alltid så övertygande, så t.ex. när adjektivet *dålig* antas som förled. Förf. har för övrigt missat att de nordiska *Nybble*-namnen, som Lars Hellberg (i NoB 73, 1985) visat, utgår från **Nybyli* och inte från **Nybole*. Marteinn Sigurðssons bidrag handlar om »Breasts, Nipples and Teats in West Norse Toponymy». Det är alltid välkommet med studier som fördjupar vår förståelse för metaforiska ortnamn, ett viktigt ämne som det finns mycket kvar att säga om. Rúna Tetzschner tar upp till diskussion Nogle stednavne i nærheden af Hólar i Hjaltadalur. Det gäller i synnerhet namn som har med boskapsskötsel och åkerbruk att göra. Artikeln är intressant i och med att sakliga och namngeografiska aspekter dras in.

Två författare tar ett större grepp om ortnamnselement. Peder Dam har den ambitiösa rubriken De nordiske -torper. Bebyggelsehistoriske studier af navnetypens kronologi. Men mot bakgrund av den omfattande och givande diskussion om namntypen som har varit de senaste åren, tycker jag att förf:s synpunkter är ett steg tillbaka till Steenstrups position. Han argumenterar, huvudsakligen utifrån kamerala data och bystorlek, för att *torp*-namnen är medeltida och eventuellt senvikingatida och bortser helt från t.ex. goda arkeologiska och be-

byggelsehistoriska argument för en tidigare datering av delar av namntypen. Förf:s beskrivning av existensen av enstaka stora och mycket gamla *torp*-bebyggelser som »et resultat af områder, hvor der har været særligt gode muligheder for ekspansion i form af nyopdyrkning» (s. 97) är en långsökt och ohållbar bortförklaring.

Tom Schmidts uppsats Navleddet *holt* i Norge är ett exempel på rejäl onomastisk grundforskning, med intressanta kartor över namntypens utbredning i Norge och en systematisk genomgång av förledstyper. I fråga om dateringen säger förf. att många av namnen går tillbaka till »förkristen middelalder og i mange tilfeller sikkert til vikingetid» (s. 409).

Eva Nyman gör en viktig sammanställning av Skillnader i suffixförrådet i ortnamn mellan olika delar av Norden. Kartor ges över *und*-namnen samt över *m*-, *s*-, *str*- och *n*-avledda ortnamn. Bent Jørgensen tar upp frågan om Ældre skrivemåder som uttryck för fornyelse utifrån exemplet *Avnslev/Aunslev*. Artikeln är en djupdykning i hur namnet har skrivits genom tiderna fram till idag och ger en spännande inblick i vilka värderingar och ställningstaganden som faktiskt kan ligga bakom varierande stavning av ett namn.

Slutligen vill jag nämna Þórhallur Vilmundarsons försök till nytolkning av namnen *Skåne* och *Skandinavien*. Han vill förklara namnen utifrån ett verb **ská* 'skåda', vilket inte övertygar. Det finns ju en etablerad tolkning av namnen som är väl underbyggd både språkligt och sakligt (se senast Eva Nyman i NoB 95, 2007).

Staffan Fridell

Onomástica galega 2. Onimia e onomástica prerromana e a situación lingüística do noroeste peninsular. Actas do segundo Coloquio. Leipzig, 17 e 18 de outubro de 2008. Edición a cargo de Dieter Kremer. 317 s. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela 2009. (Verba. Anuario galego de filoloxía. Anexo 64.) ISBN 978-84-9887-141-8.

Dieter Kremer publicerar här den andra delen av studier över förromansk onomatologi och den språkliga situationen i Galicien. Den första volymen publicerades också den i den prestigefyllda serien Verba. Anexo (57, 2007). Artiklarna är skrivna på galiciska och spanska, och behandlar ämnen som »indoeuropeiseringen» av den nordvästra delen av Iberiska halvön, förromansk hydronymi och toponymi liksom andra förromanska drag och språkliga kontakter innan romarnas ankomst.

Av störst allmänt intresse är artikeln om »indoeuropeiseringen» eller »keltiseringen» av nordvästra delen av halvön (Javier de Hoz). Den visar genom toponymiska studier att begreppet är mer komplext än man tidigare velat tro, och det mesta pekar på att det förekommit flera olika vågor av keltiska invandringar, av vilka den sista förefaller ha ägt rum inte långt före romarnas ankomst och den närmast totala latiniseringen av halvön (baskiskans existens är ju ett bevis på att den inte var total). Denna ansluter väl till artikeln om namnen *Enneco*, *Belasco* och *Didaco*, där förf. (Lidia Becker) problematiserar kring frågan om det icke-latinska automatiskt är förromanskt (Non Latini ergo prae-Romani sunt?). Likaså är artikeln om *castella* (som då är ursprunget till namnet *Kastilien*), där förf. (Juan Santos y Yanguas) argumenterar för en tidsgräns mellan användningen av *castella* och senare *ciuitas* i samband med personnamn, vilket sannolikt kommer av en administrativ reform under Vespasianus, då själva begreppet *castella* skall ha övergivits. Om detta resonemang håller är något mer tveksamt med tanke på att just denna beteckning kommit att användas för det nordliga och centrala riket i det medeltida Spanien.

Kremer själv diskuterar vad som verkligen är förromanskt och den ibland skakiga bevisningen för dessa etymologier. Han framhåller att det är minst sagt tvivelaktigt att ortnamn som endast förekommer på Iberiska halvön därmed med automatik skulle vara av icke-latinskt ursprung och ansluter därmed väl till Beckers artikel.

Rent allmänt kan man konstatera att boken, som är resultatet av en konferens i Leipzig 2008, är väl sammanhållen och på ett genomtänkt sätt problematiserar och belyser den onomastiska verkligheten i Galicien och omgivande delar av den Iberiska halvön.

Ingmar Söhrman

Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län 14. Ortnamnen i Sotenäs härad 2. Naturnamn. Av *Birgit Falck-Kjällquist*. 191 s., 1 lös karta. Göteborg: Institutet för språk och folkminnen. Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg 2009. ISBN 978-91-7229-059-4.

Det är glädjande att ännu en naturnamnsdel av OGB har kommit ut. Fokus läggs ofta på bebyggelsenamn, men naturnamnen är väl så intressanta. OGB kännetecknas ju av sin utförlighet och detaljrikedom och detta är inget undantag. Antalet namn är nästan överväldigande och ett stort antal register finns. Mängden information ger i sig ett pedagogiskt problem. Hur ska man kunna göra denna textmassa läsbar? Det är förstås inte avsikten att man ska läsa från pärm till pärm, men också att hitta rätt och att ta sig igenom kortare textpartier om enskilda namn bereder vissa svårigheter i huvudpartiet under resp. avdelning. Jag tror att man kunde ytterligare underlätta läsningen med ganska enkla typografiska medel: 1) Sätt uppslagsordet i fetstil (nu är det bara kursiv och står inte ut tillräckligt i texten). 2) Avdela varje »namnartikel» med punkt-mellanslag-tankstreck-mellanslag (. –). Detta skulle avsevärt öka läsbarheten utan att sidantalet och därmed kostnaden påverkas mer än marginellt.

Varje avdelning inleds med en genomgång av de ortnamns-element som förekommer i häradet. Här finns mycket intressant samlat. Vi får bl.a. veta att »*vatten* i betydelsen 'insjö' används ofta i dagens samtalsspråk i häradet» (s. 1). Samtidigt uppges att ordet saknas i DAG:s samlingar, vilket förefaller egendomligt. Antagligen har ordet klassats som riksspråkligt och ointressant för dialektologin, vilket gjort att man missat den från riksspråket avvikande betydelsen. Det är ett tänkvärt exempel.

Det till grund för häradsnamnet liggande fjordnamnet *Soten* (senare *Soteffjorden*) tolkas i anslutning till tidigare forskning tilltalande som ett fvn. **Sóti*, en bildning till roten i verbet *suga* med syftning på sugande bränningar och en farlig sugande baksjö (s. 27 f.).

När det gäller vattendrag finns det en tendens (s. 31, 33 f.) att ofta räkna vad som förefaller vara tydliga svaga feminina bildningar som urspårade primära sammansättningar på fvn. -*á*. Detta är onödiga reservationer, tycker jag. De svaga feminina bildningarna är en så central och frekvent del av vattendragsnamnen att man endast i undantagsfall och när det finns särskilda skäl borde räkna med ett annat primärt ursprung. Samma onödiga försiktighet gäller även tolkningen av ånamnet **Bera*, där det sägs att namnet »är knappast slutgiltigt tolkat» (s. 32). John Kousgård Sørensen (i NORNA-rapporten *Sakrale navne*, 1992) har emellertid gett en godtagbar generell förklaring på vattendragsnamn av denna typ som formellt verkar vara identiska med svaga feminina djurbeteckningar, nämligen som -*ön*-stamsavledning till djurbeteckningarna: »er der sikkert [...] for navne som *Trane*, *Kråka* og *Ug(g)la* tale om – ikke dyrebetegnelser i funktion som navne men – navne, som er dannet till dyrebetegnelserne» (a.a. s. 227).

För övrigt kan bara sägas att OGB 14:2 är ett imponerande arbete, som har krävt en stor arbetsinsats, och en viktig källa till vidare forskning.

Staffan Fridell

Wolf-Armin Frhr.v. Reitzenstein: Lexikon fränkischer Ortsnamen. Herkunft und Bedeutung. Oberfranken, Mittelfranken, Unterfranken. 288 s., 1 karta (9 delar). München: Verlag C.H. Beck 2009. ISBN 978-3-406-59131-0.

Den andra upplagan (1991) av von Reitzensteins Lexikon bayerischer Ortsnamen följdes 2006 av ett lexikon med oförändrad huvudtitel men med inriktning på endast en del av det vidsträckta Bayern: förvaltningsområdena (»Regierungsbezirke») Niederbayern, Oberbayern och Oberpfalz. Sistnämnda arbete upptar namn som ej redovisades 1991, samtidigt som självfallet en stor del av de tidigare behandlade namnen saknas. Se recensioner i NoB 81 (1993) s. 187 f. och NoB 95 (2007) s. 145 f. Det 2009 publicerade lexikonet har ägnats åt ortnamn i en annan del av Bayern: Oberfranken, Mittelfranken och Unterfranken. I boken möter man därmed välbekanta toponymer som *Bamberg*, *Bayreuth*, *Coburg*, *Main*, *Nürnberg*, *Rothenburg ob der Tauber*, (*Fränkische*, *Thüringische*) *Saale* och *Würzburg*.

I den nytgivna delen imponeras man liksom tidigare av den omfattande redovisningen av äldre namnformer och av mängden källhänvisningar, och med viss avund slås man som nordbo ännu en gång av hur tidigt belagda många av ortnamnen är. För flodnamnet *Main* redovisar förf. fyra belägg från det första århundradet e. Kr. och för hydronymen (*Fränkische*) *Saale* en skrivning från 716, medan det äldsta anförda belägget, *Dubra*, för flodnamnet *Tauber* dateras till omkring år 700.

Det rika innehållet i von Reitzensteins lexikon erinrar om hur mycket gemensamt Norden har med ortnamnsskicket i Franken men givetvis också om påtagliga skillnader. Man möter återigen toponymer på *-heim* och *-ingen* förklarade utifrån personnamn, så t.ex. *Buttenheim*, *Pappenheim* och *Höttingen*. Tolkningen av efterleden i bynamnet *Reitzenstein* i Oberfranken som mhty. *stein* 'sten, klippa, borg' för tanken till svenska fornborgar med namn innehållande *sten*; intressant är att förleden i *Reitzenstein* antas vara kvinnonamnet *Richiza*. Ett kvinnonamn är förf. böjd att anta också i stadsnamnet *Dettelbach*: »Eine Frau dieses Namens [*Theatila*] wird demnach die Siedlung am Bach gegründet haben.» Hans ordalag implicerar en fråga som är aktuell även i Norden: i vilken utsträckning är bebyggelsenamn med en antroponym i förleden och ett naturbeskrivande ord i efterleden att betrakta som semantiskt sekundära?

Olika tänkbara utgångspunkter för tolkningen av bergnamnet *Rhön* omtalas av von Reitzenstein (s. 174); en av dessa är fvn. *braun* n. 'stengrund; stenröse' e.d., vars östnordiska motsvarighet ligger till grund för bl.a. häradsnamnet *Rönö* i Sörmland (SOL) och i danskan uppträder som *røn* »lille ø eller holm eller blot et stenfyldt område, der er tørt i det mindste ved lavvande» (DSt). I symposierapporten *Probleme der Rekonstruktion untergegangener Wörter aus alten Eigennamen* (2010) sammanställs *Rhön* med fvn. *braun* i bidrag av Thorsten Andersson (s. 19 f.) och Jürgen Udolph (s. 151).

Flodnamnet *Streu* (s. 171 i det tyska lexikonet) har en plats också i nordisk hydronymisk forskning (se t.ex. Thorsten Andersson i NoB 60, 1972, s. 15 f.). Av intresse i samband med *Länstersjön* och *Länsterån* i Medelpad (se Kristina Neumüller, *Vattensjön och Vattenån*, 2007, s. 113 f.) är von Reitzensteins tolkning av *Hösbach* i Unterfranken som sammansatt med *höst* 'högst'.

Från hydronymernas område kan som ett intressant fall också anföras *Regnitz* och *Rednitz*, det senare namnet på ett tillflöde till floden Regnitz (s. 184 f.). Formen *Rednitz* är ursprungligare än *Regnitz*. I det nedre loppet förändrades flodens namn under inverkan från hydronymen *Pegnitz*. Påpekas kan vidare att förf. (s. 196) ställer (*Fränkische*) *Saale* till ie. *sal- 'salt', medan (*Thüringische*) *Saale* har återförts på ie. *salā 'flytande vatten'.

Mycket mer som förtjänar uppmärksamhet och intresse kunde givetvis anföras ur det rika och värdefulla materialet i den frankiska delen av lexikonverket. Här nöjer jag mig dock med att ännu en gång uttrycka tacksamhet över von Reitzensteins viktiga bidrag till ordbokslitteraturen.

Svante Strandberg

Tom Schmidt: Nøvn vesta åsen. Bustadnamn i Vestre Slidre. 556 s., 1 lös karta. Oslo: Novus forlag 2009. ISBN: 978-82-7099-533-2.

År 2005 utkom Tom Schmidts bok *Nøvn austa åsen. Bustadnamn i Øystre Slidre* (se rec. av Eva Nyman i NoB 88, 2008, s. 190 f.). Schmidt har nu glädjande nog kompletterat detta arbete med ännu en innehållsrik volym om namnen i Slidre. Med hans egna ord föll det sig »mest av seg sjølv at eg laut eigna den frie forskingsdelen av arbeidstida mi til namn *vesta* (eller *heima*) *åsen*, dei vestre sokna av det gamle Slidre prestegjeld». Det har vi all anledning att vara tacksamma för. På 1990-talet gjordes en omfattande namninsamling i Vestre Slidre under ledning av Ola Hjelle. Det arbetet inbringade mer än 5 000 upptecknade namn, vilka senare har kartfästs, överförts till ljudband för i första hand uttalets skull och registrerats i en databas. Tillsammans med tidigare tryckt litteratur (se s. 11), främst den aktuella delen av Norske Gaardnavne (NG), har detta insamlade material utgjort grunden för Schmidts arbete.

Vestre Slidre kommun ligger i Valdres (Opland fylke), fågelvägen drygt 15 mil nordväst om Oslo. De allra flesta bebyggelserna i kommunen ligger längs den 15 km långa sjön Slidrefjorden (366 m.ö.h.) och vid den norra änden av Strondafjorden (348 m.ö.h.), somliga i nära anslutning till vattnet, andra längre upp på sluttningarna på 400–700 meters höjd.

I bokens inledningskapitel redogör förf. för det namnurval han gjort. De namn han behandlar ska åsyfta en bosättning (en gård eller ett mindre hemman) som var i bruk år 1900 (alltså nämndes i samband med det årets folkräkning) eller tidigare, eller rubricerades som »gardsbruk» senast i 1886 års matrikel. I ett särskilt avsnitt förklaras hur den norska matrikeln (motsv. det svenska fastighetsregistret) är uppbyggd. Under de gamla huvudgårdarna, vilka bär var sitt gårdsnummer i matrikeln, finns sekundära bebyggelser med egna bruksnummer, t.ex. är nr 39 Kvåle i Slidre socken överordnad nr 39,4 Kvålsbråtane. På en tredje och än mer underordnad nivå finns ett stort antal s.k. »husmansplasser» utan matrikelnummer, vilka i någon mening sorterar under eller hör till bebyggelser med egna gårds- eller bruksnummer. Sammantaget handlar det i Vestre Slidre kommun om drygt 90 matrikelgårdar fördelade på tre socknar: Lome med gårdsnummer 1–38, Slidre med nummer 39–61 och Røn med nummer 62–91. Inkluderat underliggande gårdar, bruk och husmannsplasser samt några övergivna bebyggelser och ett antal sammanfattande områdes- och bygdenamn rör det sig om totalt 825 bebyggelsenamn som fått egna uppslag i boken.

Också en del andra principer och ställningstaganden görs reda för i bokens inledningskapitel. När det gäller norska ortnamns skriftform, alltså deras officiella och normerade form, går åsikterna ofta isär om vilket alternativ som är lämpligast. Hur ortnamnen ska skrivas på kartor och i adresser och register är en knepig och klassisk tvistefråga. Det finns en ort-

namnslag i Norge som tillmäter det lokala, nedärvda uttalet stor betydelse för valet av skriftform, men även med lagen som ledning är det svårt att hitta en balans mellan de lokala önskemålen och det nationella myndighetsperspektivet på ortnamnen. Förf. har en klar och medveten linje när han väljer uppslagsform för sina namnartiklar och hans val står säkert inte alltid oemotsagda. Namnens böjningsformer kan man också ha olika meningar om och Schmidt redogör även här för sina val och principer. I anslutning till namntolkningarna redovisar han vidare uttalet med s.k. grov beteckning, och de namnbärande bosättningarnas läge preciseras via kartbladsnummer och kartruta. Sist i inledningskapitlet (s. 19–21) finns en nyttig lista över brukade facktermer med korta förklaringar: *belegg, dissimilasjon, ekserpera, homonym, oppkallingsbase* etc.

Huvuddelen av boken upptas av mer eller mindre utförliga namntolkningar (s. 23–405). För varje namn anförs alltså uppslagsform, nummer i matrikeln, namnets uttal och bebyggelsens läge. Därefter redovisas så många äldre namnbelägg som möjligt. Utgångspunkten är det material som finns i NG kompletterat med ytterligare källor när så varit möjligt (vilket är ofta). Gårdarna behandlas i samma ordningsföljd som i matrikeln och börjar med nr 1 Åstad i Lome socken, ett av dussintalet matrikelgårdar i kommunen med *-sta*-namn. Förleden är det fvn. *á* 'å, älv'. Av namn av andra kända typer kan nämnas 3 eller möjligen 4 *-hem*-namn, ett par gamla, osammansatta *Ruð*, 3 sammansatta *-rud*-namn, ca 12 sammansatta naturnamn (*Hamarsnes, Solstein* m.fl.), ett trettiotal osammansatta naturnamn som t.ex. *Einang* (av fvn. *einangr* 'trong gjennomgang'), *Fauske, Før* samt »minst 13 *vin*-namn» (s. 10). Ett av dessa *-vin*-namn är sockennamnet *Lome*, som återgår på ett gårdnamn och i anslutning till en äldre tolkning antas vara sammansatt med fågelbeteckningen fvn. *lómr* (sv. *lom*) med syftning på ett mindre vattendrag som låtit som en klagande lom (s. 117 f.). Ett annat åldrigt *-vin*-namn är *Røn*, sammansatt av ett äldre fvn. *ró* (*rå*) f. 'krå, krok' och *vin* f. Även detta sockennamn återgår på ett gårdnamn, *Røn*, i matrikeln redovisat som två enheter nr 85 *Søre Røn* och nr 86 *Nordre Røn*.

Mellan socknarna Lome och Røn presenteras bebyggelsenamnen i Slidre socken med matrikelnumren 39–61. Även *Slidre* (*Slidrum* 1264) är ett äldre gårdnamn, möjligen med ursprung i ett fvn. *slidr* n. '(svärds)slida' i plural och med topografisk syftning, i så fall en »namneplural» med Schmidts ord. NG ansätter en grundform **Slidrar* eller **Slidriv*. Sakligt skulle namnet kunna avse en dalgång eller ett i botten av denna dalgång rinnande vattendrag. Ett alternativt vore då ett ånamn **Slidr* 'den som renn nede i eit slire-liknande elvefar'. Numera kallas gården Slidre bara *Prestegarden* (Slidre Prestegaard 1723).

I två separata kapitel behandlar Schmidt namnen på sju försvunna bebyggelser (kap. 5) samt drygt 30 »bygde- och grendenamn», dvs. namn på mer eller mindre tydligt avgränsbara enheter större än den enskilda gården (kap. 6). Vanliga huvudleder i dessa inofficiella områdesnamn är *-bygde, -herad, -grend, -gardane* och *-plassane*.

Kap. 7 är rubricerat *Topografiske ord* och innehåller en nyttig översikt över alla de terrängbetecknande ord som kommit till användning som huvudleder eller som simplex i ortnamnen i Vestre Slidre (s. 407–472). Här hittar vi både allmänt kända ord som *bakke, berg, gard, land* och – åtminstone för recensenten – mer obekanta ord som *dokk* '(rundvore) søkk, lita hole', *dott* 'lund, liten skogkrull', *kag* 'utsiktspunkt i terrenget, leite, framspring' och *tølt* 'grund, tuft'. Ordens genus, böjning och uttal anges och en sammanfattande kommentar kring deras användning i namn tar upp förleder, formval, saklig syftning m.m. Detta exemplifieras med såväl bebyggelsenamn som natur- och ägonamn. Ordens betydelser är i regel hämtade från tryckta standardverk som Nynorskordboka och Norsk stadnamnleksikon. Kapitlet bidrar till bokens fylldhet och allsidighet och gör att den i hög grad står på egna ben, vilket i sin tur leder till en bättre användbarhet också utanför de professionella namnforskarnas krets och i den lokala miljön.

Efter kap. 8 Litteratur och källor följer tre korta kapitel (9–11) om förkortningar, ljudskrift och »Heimelsfolk». I det sistnämnda förtecknas alla upptecknare och informanter, såväl förf:s egna meddelare som de många som deltog i den stora insamlingen på 1900-talet. Allra sist i boken finns inte mindre än fyra omfattande och mycket användbara register om sammanlagt 60 sidor: ett över ortnamn i Vestre Slidre, ett annat över ortnamn utanför Vestre Slidre, ett ordregister och ett register över person- och tillnamn (inkl. släktnamn).

Tom Schmidts Nøvn vesta åsen är en innehållsrik och välstrukturerad bok som tar tydligt sikte på både den språkliga och den sakliga sidan av namnen. Namntolkningarna är utförliga och – så vitt jag kan bedöma – pålitliga. Förf. refererar tidigare forskning, tar ställning, argumenterar för och emot och presenterar sina egna slutsatser så långt det är möjligt. Genom sina personliga rötter och kontakter i den bygd han skildrar har Schmidt särskilt goda förutsättningar att anlägga både ett inifrånperspektiv och ett mer vetenskapligt utifrånperspektiv. Sammantaget kan man konstatera att Nøvn vesta åsen är en bok till glädje och nytta för både den skolade namnforskaren och den lokale hembygdsvännen.

Staffan Nyström

Anita Schybergson: Kognitiva system i namngivningen av finländska handelsfartyg 1838–1938. 356 s. Helsingfors: Nordica. Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet 2009. (Nordica Helsingiensia 17.) ISBN 978-952-10-5691-8.

Fartyg och varifrån de kommer har fascinerat många ända sedan homerisk tid. Uppgifter om fartygsnamn dyker upp i klassisk och nordisk mytologi men är också bevarade i historiska sammanhang åtminstone så långt tillbaka som 2680 f. Kr. Med undantag för en otryckt avhandling i filologi 1997 om fartygsnamn på Åland 1780–1880 (1997) och Hugo Karlssons studie om vissa båtnamn från 1700-talets Bohuslän (1970) har knappast några större akademiska undersökningar på svenska språket tidigare förekommit. Däremot finns ett antal uppsatser och seminarierapporter.

Hösten 2009 disputerade så Anita Schybergson vid Helsingfors universitet på en omfattande avhandling rörande namn på handelsfartyg i Finland under hundraårsperioden 1838–1938. Hon börjar med att föra in ett nytt begrepp i debatten, *nautonomasticon*, dvs. »lexikon» över fartygsnamn. Begreppet kognitiv i titeln avser att språket kopplas till andra intellektuella funktioner, vilket förf. också gör i avhandlingen. Hon utgår från ett tvärvetenskapligt perspektiv och sätter in namnen i olika språkliga, samhälls- och kulturella och historiska sammanhang.

Att hon valt tidsperioden 1838–1938 beror till stor del på källäget. År 1838 började Finlands skeppskalender utkomma. Den kompletterades 1865 med Kalender öfver landtmanna-fartygen i Finland. Undersökningen går fram till 1938, året före Finlands krig i anslutning till andra världskriget, vilka åstadkom kännbara omvälvningar inom den finska handelsjöfarten.

De huvudkategorier, vilka Schybergson använder som indelningsgrund, utgår från personnamn, mytologiska namn, ortnamn samt »namn ur lexikon» (exempelvis djur- och växtnamn, saknamn och abstrakta namn). Hon gör även en jämförelse med större fartyg i finländska städer under 1700-talet. En sammanställning över 1700-talsnamnen skiljer sig i princip föga från listan 1838–1938: personnamn utgör 38 respektive 34 %, namn ur lexikon 36 respektive 27 %, mytologiska namn 14 respektive 21 % och ortnamn 12 respektive 14 %.

Den största skillnaden finner man bland de mytologiska namnen. Eventuellt beror detta på att här har ett nytt element förts in i det finska namnskicket, nämligen namn ur Kalevala eller finsk mytologi, som särskilt i mitten av 1800-talet spelar en viktig roll. Som jämförelseår för huvudundersökningen har valts 1838, 1863, 1887, 1912 och 1938 – under perioderna mellan dessa år kan man beräkna att huvuddelen av fartygsbeståndet förnyats. Man kan på så vis se variationerna i namnskicket mellan åren. Bland namnen ur lexikon minskar de s.k. »önskenamnen» (*Hoppet, Lyckan, Freden*) vilket kan hänga samman med utvecklingen – under senare tid såg man på sin omgivning på annat sätt och var inte längre lika beroende av vädrets makter. Å andra sidan ökar ortnamnen – med nya framdrivningsmedel kunde man ha fastare turer och fartygs namn knyter ofta an till dess hemort eller rutter. Allteftersom nya idéer växer fram och det politiska klimatet ändras sker även ändringar i namnbestånden. I Sverige slår exempelvis under tidigt 1800-tal tysk nyromantik och nationalism igenom, vilket även påverkar namngivningen. Här ser man en skillnad gentemot storfurstendömet Finland, där överheten inte gärna såg att dessa kulturströmningar slog igenom. Schybergson visar att namn som kan ha anknytning till kejsarfamiljen, exempelvis *Alexander* och *Nikolai*, är tämligen ofta förekommande under de tidigare skedena. Det kan även nämnas att efter förryskningssträvandena på 1890-talet försvinner dessa hänsyftningar nästan helt. Även fartygen kan ha deltagit i protestaktionerna.

Geografiskt sett har naturligtvis namngivningen i de svenskspråkiga områdena närmare anknytning till det västliga grannlandet än de har i finskbygderna. Likaså är svenskspråkiga namn mer frekventa där. Andelen finska namn är allmänt som störst vid mitten av 1800-talet för att sedan minska till förmån för internationellt mer lättförståeliga namn, i och med att Finlands handelssjöfart får allt avlägsnare destinationsorter. Vidare märker man hur ett mer varierat namnskick i städerna med tiden tenderar att sprida sig till landsbygden. Avslutningsvis behandlas de symboliska värden som för ägare och brukare kan ligga i ett fartygsnamn. Man söker namn som på olika sätt kan knyta an till fartygen och deras egenskaper eller verksamhet.

Ett syfte med avhandlingen har varit att lägga ett tvärvetenskapligt perspektiv på mekanismerna bakom namngivningen av fartyg. Ju flera kategorier som behandlas dess bättre underlag får man för de slutsatser som kan dras. För att pröva tillämpligheten av förf:s metod kan det vara av intresse att söka placera in den finska marinens fartygsnamn i de kategorier som Schybergson lagt fram. Detta ligger visserligen helt utanför de gränser som hon satt för sin avhandling, men kan ge vissa perspektiv. Då den nuvarande finska marinen är jämförelsevis ung, den tillkom först 1917, får man här nöja sig med ett av de valda jämförelseåren, nämligen 1938, då det fanns ett drygt fyrtiotal namngivna marinfartyg.

Först kan konstateras att alla namn då var finska, även om det i början av 1920-talet enligt en marinkalender fanns ett örlogsfartyg med rent svenskt namn: *Sveaborg*.

Vad som även är påtagligt är att inga personnamn existerade i flottan, tidigare fanns dock *Klas Horn* och *Matti Kurki*. De mytologiska namnen uppgår till 6 (15 %), 4 är geografiska, i detta fall landskapsnamn (10 %) medan resten av namnen kan sägas vara hämtade »ur lexikon». Här har man i hög grad följt metaforiska tankegångar. De ubåtar, som ej har namn hämtade ur Kalevala, är från vattenlevande däggdjur: *Saukko* och *Vesikko* (utter och iller), och minfartygsnamnen *Loimu*, *Louhi*, *Paukku*, *Pommi* med flera talar om näraliggande begrepp (låga, spränga, smäll, bomb); små minsvepare är som regel uppkallade efter fiskar: *Ahven*, *Kiiski*, *Kuba*, *Muikka*, *Rautu* (abborre, gärs, gös, nejonöga, forell), medan motortorpedbåtarnas namn betecknar fart och aggressivitet som *Hurja*, *Nuoli*, *Raju*, *Syöksy* (vild, pil, våldsam, framrusande). Att den tidigare presidentjakten hette *Aura*, som också är en poetisk personifikation för Finland, faller helt in i schemat. Isbrytarna kännetecknas av kraft och stöd: *Apu*, *Murtaja*, *Otso*, *Sisu*, *Tarmo* (hjälp, brytare, björn, »sisu», energi). Slutligen återfinns

ett traditionsnamn; ett seglande övningsfartyg var döpt till *Suomen Joutsen*, 'Finska Svan', ett namn som i det svenska rikets flotta går tillbaka till 1500-talet. Allt detta passar mycket väl in det schema som Schybergson lagt upp och ger en fingervisning om likheter och skillnader mellan den civila och militära namngivningen samt kan leda fram till olika tolkningar.

Anita Schybergson tar i sin avhandling upp många aspekter på namngivningen och visar även på en metodik som ger underlag för tolkningar av namnen ur ett nautonomastikon samt möjlighet att sätta in namnen i ett tvärvetenskapligt sammanhang.

Lars Otto Berg

Skuggor i ett landskap. Västra Östergötlands slättbygd under järnålder och medeltid. Resultat av ett tvärvetenskapligt projekt. Redaktör: Anders Kaliff. 288 s. Stockholm: Riksantikvarieämbetet 2009. (Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter 75.) ISBN 978-91-7209-543-4.

Antologin *Skuggor i ett landskap* innehåller ett antal »omlands- och bakgrundsstudier» till ett forskningsprojekt med namnet Slättbygdsprojektet – västra Östergötland i ett långtidsperspektiv. Detta är huvudsakligen ett arkeologiskt undersökningsprojekt, initierat av Länsstyrelsen i Östergötland och föranlett av Banverkets utbyggnad av dubbelspår mellan Mjölby och Motala. Antologin innehåller uppsatser av Anders Kaliff, Johan Berg, Cecilia Ljung, Mats Anglert, Rikard Hedvall samt sist men inte minst Jan Paul Strid. Det är framför allt vid Strids uppsats som denna recension kommer att uppehålla sig, men först kan det vara på sin plats med några ord om Anders Kaliffs bidrag, betitlat *Skepnader i historiens gränsland – identitet, centralitet och externa influenser i västra Östergötland under järnåldern*.

Det pågår en förnyad debatt om riksbildningen i Sverige. Under ett par decennier har den av historikerna dikterade uppfattningen om en sen uppkomst av riket helt dominerat. Riksbildningen har setts som en funktion av att Norden inlemmades i den kristna världen och genom att ställa upp hårda krav på vad som ska räknas som en stat har man förskjutit Sveriges födelse allt längre fram i tiden – från missionstid till 1200-talet, ja, ibland ända fram till Gustav Vasas 1500-tal. Denna bild utmanas nu från särskilt arkeologiskt håll av forskare som ser framväxten av de nordiska rikena som en mycket lång process med rötterna i det senromerska Europa. Anders Kaliff är en av dem som driver denna diskussion och här skruvar han upp tonläget betydligt genom att påpeka att det på sina håll finns ideologiska bevekelsegrunder för att vilja senarelägga riksbildningen. Hans egen uppfattning, som han också har en hel del argument för, är att »det var under övergången mellan äldre och yngre järnålder, som avgörande steg togs mot större politiska strukturer och maktkonstellationer» (s. 36). Ortnamnssforskningen, som liksom arkeologin arbetar med ett betydligt äldre källmaterial än historikerna, har ju sedan länge uppmärksammat tecken på tidig samhällsorganisation och det är viktigt att vi nu gör vår stämma hörd i den förnyade debatten om riksbildningen och dess förspel.

Så över till Jan Paul Strids stora och inspirerande uppsats *Försvunna sjöars land* – om ortnamnen i västra slättbygden. Uppsatsens första del utgår från att man inom projektet särskilt uppmärksammat att de västra slättbygderna i Östergötland i forntiden rymt stora sjöar, vattenytor som satt sin prägel på landskapet och även ortnamnsskicket. En rad namn som t.ex. *Sund*, *Amnada*, *Marstad* och *Fornåsa* (**Fornos*) ska enligt Strids evidenta resonemang relateras till detta forntida system av sjöar och vattenvägar. I vissa fall kan även de gamla sjöarnas namn återfinnas eller rekonstrueras. Ibland är detta ganska lätt, som i fallet *Kalv* eller *Kälven*, men i andra fall kan vattennamnen ligga väl dolda i bebyggelsenamn,

som möjligen i *Styra* och *Bjälbo*. Här möter många knepiga namnproblem som Strid ofta bara snuddar vid, men onekligen har han uppmärksammat en viktig faktor för förståelsen av områdets namnskick. Som läsare saknar man dock ett bra kartmaterial för att kunna följa Strids resonemang. En karta finns visserligen på s. 61, men där fattas många av de behandlade ortnamnen och dessutom finns inga hänvisningar till den i texten.

Senare delen av uppsatsen ägnas en diskussion av olika ortnamnstypers ålder, uppkomst, betydelse och relation till landskapsutvecklingen. Strids utgångspunkt är att ortnamnen bör kunna vara mycket gamla. När det gäller namnet *Vättern* övervägar han t.o.m. ett ursprung i mesolitisk tid (s. 65). Han framhåller att ortnamn i alla tider inte bara tillkommit utan också försvunnit, men formulerar som ett slags grundtes att »kanske vågar vi ändå gå så långt som att hävda att huvudtyperna av de ortnamn som förekommit sedan slätten bebyggdes finns representerade i dagens namnflora» (s. 68).

Uppsatsen innehåller många tankeväckande och lite oväntade synpunkter på våra stora ortnamnstyper. När det gäller *hem*-namnen vill Strid (s. 71 f.) gärna utgå från en mycket gammal betydelse 'lägerplats' o.d. och förknippa namntypen med ett uråldrigt röjningsbruk där man flyttat mellan tillfälliga boplatser för att hålla sig nära de odlade ytorna. För *lösa*-namnens del pekar Strid (s. 72 ff.) på forskning som räknat med att uroxar och andra vilda, växtätande djur redan tidigt skapat gläntor och öppningar i Europas lövskogar, gläntor som han menar språket måste ha haft uttryck för, inte minst i form av namn. Man kommer då mycket långt tillbaka i tiden. Redan kring 700–600 f. Kr. räknar man med att östgötaslätten var avskogad, och håller man fast vid betydelsen 'glänta' måste, menar Strid, namntypen dateras till bronsålder eller ännu tidigare perioder. När det gäller *inge*-namnen framhåller han (s. 74 ff.) att de namnbärande bebyggelserna ofta ligger perifert i den gamla bygden. Kombinerande detta med Carl Ivar Ståhles iakttagelse att grundorden ofta har en förklenande innebörd menar han att det ligger nära till hands att dessa namn »reflekterar äldre bygders syn på bosättare i utmarkszoner som tagits i anspråk av 'utbölingar'» (s. 77). När det gäller namnen på *-stad* noterar han att redan Lars Hellberg diskuterade en betydelse i riktning mot 'fälla, stängsel', något som är intressant med tanke på de stenhägnader som vi idag vet präglade många landskap under delar av äldre järnåldern. »Hade Lars Hellberg vetat vad vi idag vet om den äldre järnålderns stensträngslandskap hade han förmodligen ägnat dem den största uppmärksamhet» avslutar Strid (s. 79) och däri har han säkert rätt. Vad beträffar namnen på *-by* skriver Strid (s. 79) att det är »en lockande tanke» att de har sitt ursprung i ett urn. possibilitetsadjektiv **buwiaR* 'som kan (får) odlas', som namnelement med betydelsen 'plats, där man kan (får) odla'. Han menar att namnelementet i så fall kan ses i ljuset av Tacitus (kap. 26) skildring av hur germanernas hövdingar fördelade odlingslotter inom stammen och bestämde vem som skulle odla var. Ortnamnen på *-by* skulle då, enligt Strids synsätt, ursprungligen syfta på sådana »möjliga» odlingslokaler. Detta är en intressant idé som absolut bör finnas med i den fortsatta diskussionen av ortnamnselementet *by*.

Uppsatsen innehåller också en lång rad enskilda namntolkningar av vilka här endast några få ska kommenteras. Förleden i *Rogslösa* vill Strid (s. 73) förklara utifrån samma fsv. **röker* 'skyl, trave' o.d. som ingår i sockennamnet *Rök* (där med syftning på Rökstenen), i *Rogslösa* dock med övergång *au > o*. De äldre skrivningarna av *Rogslösa* (*Roslösa* 1276, *Roslösom* 1286, *roslosø* 1293 m.fl.) visar dock att man vid tolkningen måste utgå från ett *Ros*-. Sockennamnet *Orlunda* vill Strid (s. 86 f.) tolka som ett *Orða(r)lunda* där förleden skulle innehålla det från nordisk mytologi kända *Urðr*, namnet på en av de tre nornorna. Detta mytologiska namn är dock inte i övrigt belagt i ortnamn och betydligt enklare är väl att i förleden se en motsvarighet till fvn. *urð* f. 'stenhop som rasat ner från fjäll', sv. dial. *or* 'stenlagd grund, stensättning', i ortnamnet med syftning på någon typ av stenig mark eller stenanläggning. Detta tolkningsalternativ nämns också av Strid, men han tycks föredra den sakrala tolkningen. Det är förvisso inte så att en terrängsyftande tolkning a priori är mer trolig än en sakral tolkning. Men an-

talet mytologiska väsen som uppträder i ortnamn från förkristen tid är starkt begränsat, och vill man addera nya till denna skara är ett minimikrav att man kan belägga det i flera tydligt sakrala namnbildningar eller att alternativa tolkningsmöjligheter saknas. Strids tolkning uppfyller inte dessa krav och blir därmed blott en spekulat.

Förlederna i *Kvinneby* och *Kvinnslanda* vill Strid (s. 92) tolka utifrån en personbetecknande avledning till ett mot fvn. *kviðr* 'utsaga; dom' svarande ord, i fvn. form **kviðnir*. Ordet skulle vara en semantisk parallell till fvn. *pulr* 'talare' o.d. och syfta på en person vars uppgift var att memorera och recitera texter av sakral och historisk art. Uppslaget är mycket intressant men man skulle önska sig att själva namntolkningarna vore ordentligt utförda, bl.a. vad gäller skillnaden mellan kompositionsformerna *Kvinno-* och *Kvinns-*. Strid refererar något missvisande min utredning av två öländska *Kvinneby* (i SOKa 7 s. 157 ff.), där ett antaget **kvinne* 'å- eller bäckmöte' endast är ett av två huvudalternativ jag diskuterar. Inte heller har jag uttryckt någon åsikt om betydelsen av de östgötska namnen, vilket Strid (s. 90 f.) gör gällande. Däremot kom jag kortfattat att beröra relationen mellan *Kvinneby* och *Kvinnslanda* i Skeppsås sn i Östergötland och menade då att *Kvinnslanda* kunde vara en förhållandevis sen utbrytning från *Kvinneby* och att namnet inspirerats av det närbelägna *Kvinnslanda* i Björkebergs sn. Strid framhåller gentemot detta att *Kvinnslanda* är belagt som utjord redan vid storskiftet 1766 och bör vara en övergiven gård vars namn är gammalt. Utjorden är i själva verket belagd redan i den geometriska jordeboken från 1642 (D 8:19–20) som en frälseutjord till Kölbäck. Utjorden har del i bytomten och av denna karta liksom av senare lantmäterihandlingar framgår att det rör sig om en tidvis obebyggd gård i *Kvinneby*, alltså ett hemman i byn och inte en särskild, senare försvunnen by för vilken man kunde förvänta sig ett gammalt namn. För en sådan by finns heller knappast utrymme mellan *Kvinneby* och *Vänneberga*. Av en ägomättningskarta från 1750 (LMS D 96–8:1) framgår att utjorden då är bebyggd, men att bebyggelsen har fått flytta ut från bytomten till ett läge vid gränsen mot *Vänneberga*, dvs. i princip till sin nuvarande plats. Den tredje tomten på bytomten har i stället tagits i anspråk för kronorusthållets trädgård. Gården ligger nu för sig själv och kräver ett eget namn, och som på beställning uppträder *Kvinnslanda* i samband med storskiftet på 1760-talet (*Qvinslanda* 1767 LMS D 96–8:2). Jag menar att det ligger närmast till hands att uppfatta detta namn som en ideell eller reell redukt av ett **Kvinnebyslunda*, och för uppkomsten torde associationer med det närbelägna *Kvinnslanda* i Björkebergs sn ha varit avgörande.

Per Vikstrand

Skånes ortnamn. Serie A. Bebyggelsenamn 15. Oxie härad och Malmö stad. Av Göran Hallberg. 349 s. Lund: Institutet för språk och folkminnen, Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 2009. ISBN 978-91-7229-065-5.

Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund (DAL) har i de senaste år øget udgivelsestempoet gevaldigt, og med den nuværende fart (fire bind på tre år) vil de resterende ni bind af Skånes ortnamn (SkO), A-serien (bebyggelsesnavne) være udkommet i løbet af år 2013. Sådan går det måske ikke helt, men forventningerne er skruet i vejret.

Det foreliggende bind, del 15, Oxie härad och Malmö stad, følger sine nærmeste forgængere, dvs. fremtræder i stift bind og indvendig med en brugervenlig typografi og opsætning og velvalgte farvebilleder. Artikelvejledningen på inderperm og forsats er en klar forbedring i forhold til gamle dage, selvom »3/8 sk.« og »5/16 kr.« og en del andre kame-

rale eller matrikulære oplysninger ikke siger en stakkels udlænding noget, og antagelig også går hen over hovedet på en del svenske læsere.

Bind 15 er smukt og betænksomt dediceret mindet om Ingemar Ingers, der gennem et langt forskerliv ved DAL oparbejdede et formidabelt kendskab ikke mindst til det sydvestlige Skånes dialekter, stednavne og topografi. Oxie härad er en del af Ingers kerneområde.

Inden man på s. 22 når frem til den egentlige navnebehandling, har læseren passeret oversigten over kilde- og litteraturforkortelser. Denne 14 sider lange oversigt fremtræder i dag i et underligt gammeldags skær, hvad der skyldes, at vore dages oversigter i almindelighed, og så langt det er praktisk, benytter en indgang bestående af forfatternavn + årstal for trykkeår, men det er noget SkO kun bruger undtagelsesvis. For standardværker, kildeudgivelser m.v. kan man naturligvis ikke undvære en kort, helst talende og gerne velindarbejdet forkortelse med tilnærmet sigel-funktion (*SkO*, *SAOB*, *SvU* osv.), men for en stor mellemgruppe af værker kunne en opdatering af henvisningspraksis være på sin plads. Kilde- og litteraturoversigten lider desuden af det problem, at den i henhold til sin overskrift er en forkortelsesliste, hvilket vil sige, at den ikke fortegner alt, hvad der er omtalt af litteratur i de enkelte artikler, for hvis det passer forf., kan den enkelte henvisning være bibliograferet på stedet. Se f.eks. henvisningen til Kolderup-Rosenvinges Samlinger af gamle danske Love, bibliograferet på hver sin ufuldstændige måde på s. 93 og s. 95.

Gør det så så meget, kunne man spørge, og nej, ikke hvis nøjagtigheden ellers er i orden, men jeg savner alligevel muligheden for i én fortegnelse at se, hvad der har været anvendt i de enkelte bind. Mindre tilfredsstillende er det i øvrigt, at kilde- og litteraturforkortelserne ikke opløses i deres fulde omfang, så der i en række tilfælde bibliograferes med overspringelses-prikker.

Af forordet fremgår, at de enkelte navneartikler ikke længere medtager samtlige middelalderbelæg, men kun et udvalg beregnet på at belyse navnenes tolkning og udvikling. Resten kan ses på den internettilgængelige database. Det er fint nok, og i praksis ser dette bogmæssige tilbagemag ud til at være meget elastisk. Der er stadig mange kildeformer også ved de større navne, og hvis der virkelig lå alvor bag ordene, kunne der f.eks. have været sparet en hel tryk-side med former af det aldeles uforandrede og helt gennemskuelige *Lindholmen* (s. 128 f.), og herredsnavnet *Oxie* kunne have fået en langt mere overskuelig dokumentation, hvis alle de sent afskrevne former var blevet overladt til databasen. Jeg vil ikke advokere for denne fremgangsmåde. Langt bedre er det ved de enkelte store navne at meddele en fast tidsgrænse for totaldækning, som det er tilfældet med *Malmö* (s. 209).

Overskuelighed ville også kunne vindes på en anden måde, nemlig ved konsekvent at nøjes med at dokumentere fra det sted, hvor den enkelte kilde senest er udgivet. Der er ingen ide i at bringe en masse henvisninger og nu forladte læsemåder fra SD (Svenskt diplomatarium), Rep (Repertorium 1. række) eller Test (Kr. Erslevs udgave af udvalgte middelalder-testamenter), når DD (Diplomatarium Danicum) har en nyere, kontrolleret læsning. I de få tilfælde, hvor en ældre læsning har spillet en rolle i den faglige diskussion, kan dette tages op i tolkningsdelen.

Der ville intet fagligt gå tabt på denne måde, og det er jo ikke stednavneudgavens opgave at dokumentere kildestedernes publiceringshistorie, og i øvrigt kan man jo finde denne i Diplomatarium Danicum, der som regel repræsenterer den seneste udgivelse. Havde den ualmindeligt komplicerede formkatalog ved *Oxie härad* (s. 22 f.) gennemgået en sådan rensning, ville de fejl og mangler, den nu har, have trådt langt klarere frem og kunne vel have været undgået. »1231 Vjb« mangler angivelse af afskriftår, »? 1334« mangler år for regest (det gælder også flere følgende regestbelæg), »1339 SD 4:684« mangler kobling til DD 12:182, fire former, der er opregnet i rækkefølgen »1346 DD 3 R 2:265«, »1346 ibm 271«, »1346 ibm 266«, »1346 ibm 280«, henfører to af formerne til side i DD og to til DD:s løbenummer,

og det tilslores helt, at der kun er tale om to dokumenter med ét henholdsvis tre belæg, »1350 SD 6:177 avskrift 1464« mangler kobling til DD 1350 3 R 3:263, men det er fordi, der er byttet om på de to SD-henvisninger ved de to 1350-dokumenter, der i øvrigt begge er bevaret i original. Jeg kunne fortsætte men skal spare læserne. En række former som *Oxye hr.*, *Oxiehzg* og *Oxiehrz* (s. 23) burde fremtræde i opløst form, og i en række af de udskrevne former burde de opløste forkortelser optræde i kursiveret form.

En hel del af ovennævnte er udtryk for den artikelstruktur, man har arbejdet sig frem til at ligge fast på. Det kan naturligvis ikke bebrejdes den enkelte forfatter, men udgiverkollektivet burde nok tage strukturen op til overvejelse.

Stednavneudgaver går på to ben, en omhyggelig materialefremlæggelse og en kompetent filologisk-onomastisk tolkning. Materialefremlæggelsen har jeg allerede berørt i mere principiel henseende. På det konkrete plan i øvrigt har jeg meget lidt at bemærke. Man er i trygge hænder hos Göran Hallberg. Dog forstår jeg ikke, hvad der er gået galt med den bortdømte første form under *Tygelsjö* (s. 163). Der findes ikke noget *Tyelse* i Ods herred på Sjælland; derimod ligger den bortdømte form i *Aatzherrit*, og det må, som det også fremgår s. 22, være en form af *Oxie härad*. At dette er den korrekte identifikation, fremgår af konteksten til den følgende kildeform under *Tygelsjö*.

Også hvad det andet ben, tolkningen, angår, er man i trygge hænder hos Göran Hallberg. Kun på enkelte punkter er jeg uenig eller trænger til bedre oplysning. Lodret uenig er jeg i tolkningen af forleddet i *Vintrie* (s. 44 f.). Et for- eller tilnavn på udlydende konsonant ville som forled forventeligt have krævet *s*-sammensætning, og subst. *vinter* er lige for hånden som en fortræffelig tolkningsmulighed med navnesemantiske paralleller i *Isie*, s., Vemmenhøjs h. og *Isbøj*, s., Smørum h., jfr. nærmere DS 19 s.164 ff. med yderligere parallelmateriale.

En underlig behandling har navnet *Hötofta* (s. 157) fået. Der indledes med, at forleddet kan være »ordet *hög* 'hög, gravhög'«. Derefter får vi en længere topografisk historie og lidt om den ambulerende landsby, hvorefter der konkluderes, at da efterleddet er »ordet *toft* 'enskild mark med hus, hustomt'«, så er det ikke urimeligt, at navnet er ødeindicerende og »avser 'hustomten där det växer hö'«. Konklusionen er et citatnært referat efter Berta Stjernquist, hvortil der henvises. Det kan være, hun har ret, men det havde været rart med en filologisk bedømmelse af, hvad der taler for *høj* (*hög*), hvad der taler for *hø* (*hö*), og hvad der taler for den ødeindicerende tolkning.

Sluttelig må jeg også bekende min skepsis med hensyn til pluralisformen *bønder* (*bönder*) som forled i det sent overleverede *Bönnarp* (s. 172 f.). Ganske vist vinder den plurale form *bønder* efter reformationen et vist fodfæste som første sammensætningsled, men hvordan skal man forstå denne plurale form som forled i navnet på et torp eller (gade)hus, jfr. omtalen i kildestederne »1624 PR 15« og »1657 SognDes«. Min fremhævnings heraf hænger sammen med, at den beskrivelse bebyggelsen får her og i øvrigt gennem kildestederne op gennem 1700-tallet med understregning af hus-status, stemmer meget dårligt med konteksten til den ældste form, hvor der tales om »Skabersjögård med sin bygning med Bønnerup mark og vejrmølle«. Mon der skulle være tale om, at formen *Bønnerup* er en fejl for *Sønnerup*, nu *Sönnarp*, navn på en landsby lige øst for Skabersjö by? Dateringen skal i øvrigt være 1602 (afskrift 1606).

Bind 15 af SkO behandler ikke blot Oxie härad men også Malmö stad. Sidstnævntes navnestof optager ca. en tredjedel af værket. Det er ikke nogen let opgave at manøvrere rundt i en gammel, men nu stærkt ekspanderet by. Hvad skal med, hvad skal ikke med, hvordan skal materialet struktureres, og hvordan skal det præsenteres?

Gade- og kvartersnavne er helt valgt fra, og man henvises en gang for alle til Berit Benders behandling for gadenavnenes vedkommende og til et eller andet kommunalt kontor, hvis man vil studere kvartersnavne (s. 210). Butikker er også ladet ude af betragtning. Afdelingen

om Malmö indledes med en glimrende oversigt over byens udvikling, topografisk og administrativt. Herpå følger en præcis men dog også passende bred fremstilling af navnene *Malmö*, *Malmöhus*, *Malmö slott* og andre navne med direkte tilknytning til staden (*Ancona*, *Elbogen*, *Svalperup*). Efter dette følger et afsnit benævnt *Hus, lägenheter* och 1981 fastställda *stadsdelar* och *delområden*. Det er bogens sidste indholdsafsnit, og det går fra side 216 til side 291. Det er smækfyldt med navnestof, og man skulle være et skarn, hvis man som navneelsker ikke boltrede sig i dette hav. Når man som jeg heller ikke helt har fattet den dybere mening med andre steder i bogen (og i SkO generelt) at opdele i *hemmansdelar* og *lägenheter*, burde det være fint med alt i en kasse. Men det er alt, alt for meget på en gang. Til rådighed står, som overskriften siger, en række bydele og delområder, som navnestoffet kunne være opdelt efter. Sogneinddelingen er vel trods sekularisering også stadig intakt, og det ville også give mening, hvis man sorterede efter denotationskategorier (hoteller, kroer, skoler, stiftelser, bastioner etc. etc.).

Det er naturligvis ikke meningen, at man skal læse dette afsnit eller for så vidt hele bindet fra ende til anden, og mit nødråd kan derfor med en vis ret hævdes at være ubilligt. Men jeg giver mig ikke. Afsnittet er alt for uoverskueligt.

En medvirkende årsag til uoverskueligheden er også det gennemførte princip i hele bindet, at forskellige navne for den samme lokalitet behandles under den alfabetisk første mulighed og med de forskellige belæg flettet kronologisk sammen. Det betyder, at f.eks. navnet *Kirseberg* og nogle af de formelt sekundære navne, det indgår i, behandles under *Backarna*, fordi denne form kan anvendes om *Kirseberg backar* (s. 220). *Franciskanerklostret* (s. 237) med et enkelt rapporteret belæg fra 2002 får også flyttet alle klostrets reelle brugsbelæg fra 1400- og 1500-tallet, selvom de gengiver navnet *Gråbrødre kloster* eller (et enkelt) *Malmös kloster*. Det bør høre til de ting, redaktionskollektivet må arbejde lidt med i forhold til de resterende bind.

At være forfatter til bind i en stednavneserie kan både være en lettelse og en byrde. Man får rammen forærende, men kan hurtigt komme til at støde mod dens kanter. Jeg har ikke fulgt Göran Hallberg under skrivningen af SkO 15, men selv hævder han i forordet, at arbejdet under kollegers opmuntring og støtte har taget form af en hobbybetonet fritidsbeskæftigelse (s. 5). Det kunne lyde som en glad amatørers arbejde, men det er lige omvendt. SkO 15 er endnu et af den velmeriterede navneforskers solide bidrag til en af de præstigiøse nordiske navneserier.

Bent Jørgensen

Rúna K. Tetzschner: Nytjar í nöfnum. Örnefni í nágrenni Hóla í Hjaltadal. 146 s. Hólar í Hjaltadal: Hólarannsókninn & Örnefnastofnun Íslands 2006. (Rit Hólarannsóknarinnar 1.) ISBN 978-9979-9765-0-9.

Som en del af det stora internationella forskningsprojektet Hólarannsókninn, som syftar till arkeologisk undersökning av det före detta biskopssätet Hólar i Hjaltadalur på norra Island, behandlar Rúna K. Tetzschner i sin bok *Nytjar í nöfnum* bebyggelse- och ägonamn i området kring biskopssätet. Syftet med denna studie är att belysa ortnamnens vittnesbörd om hur jorden har utnyttjats till djurhållning och åkerbruk i äldre tid. Materialet, som är hämtat ur ett stort antal såväl medeltida källor (Landnámabók, islänningasagor och diplom) som sentida (jordeböcker, folkräkningsregister, kartor och ortnamnsuppteckningar), är avgränsat till namn bestående av sammansättningar med efterlederna *-staðir*,

-bú, *-gerði*, *-tröð* (*-tröð*) och *-hóll*. Framställningen består av utredningar av de enskilda namnens och namnledningarnas sakliga bakgrund, varvid resultat från forskningsgrenar som onomastik, ordforskning, arkeologi, historia och husdjursvetenskap dras in i argumentationen. Diskussionen utvidgas ofta till att omfatta även namn i andra delar av Island, och i viss utsträckning också i Norden i övrigt, särskilt Norge.

Bland *staðir*-namnen fokuseras diskussionen särskilt på gårdnamnet *Kálfsstaðir*, vilket förf. anser innehålla mansnamnet *Kálfr* (snarare än appellativet *kálfr*, en möjlighet som också diskuteras). De isländska namnen på *-staðir* anser hon i anslutning till äldre isländsk forskning av bl.a. Svavar Sigmundsson snarast ha tillkommit bruksenheter som skall ha styckats av från landnamsgårdar under 900-talet; hon konstaterar också att dessa namn på Island som regel har personnamn i förleden. Gårdnamnet *Nautabú* betraktas, under jämförelse med *Geitabú* annorstädes på norra Island, som sammansatt med *naut* 'nötkreatur' och ursprungligen syftande på en kreatursbesättning som har varit fristående från en större gård men tillhörande denna.

Om gamla inhägnader konstruerade av sten och torv för hållning av djur (bl.a. galtar, getter, killingar, lamm och, något uppseendeväckande, svanar) liksom för åkerbruk vittnar enligt förf. de många namnen på *-gerði* runt om på Island, varav en del sedermera har kommit att bli gårdnamn. Förlederna uppges syfta på endera ägans användningsområde, utseende, ålder, topografiska läge eller tillhörighet till en gård eller person. En geografisk fördelning med övervikt för djurbetecknande förleder, särskilt *Geita-*, på norra Island och för *Akur-* i söder (där namntypen uppges vara ovanligare och bland djurbeteckningar uppges förekomma endast *Sauða-* och *Kúa-*) bland *gerði*-namnen ser förf. som ett utslag av olika inriktning i lantbruket i söder och norr i äldre tid. Ägonamnen på *-tröð* betecknar enligt förf. primärt jordstycken i träda (isl. *í tröð*) och ger således upplysning om skiftesbruk. I likhet med dem i ägo- och bebyggelsenamn slutande på det primärt höjdbetecknande *-hóll* ger ofta förlederna i *tröð*-namnen även de information om äldre tiders åkerbruk och djurhållning.

Namntolkningarna och de allmänna resonemangen synes på det stora hela välgrundade och källorna noggrant redovisade. Framställningen är ledig, läsarvänlig och väldisponerad. Boken är rikhaltigt försedd med kartor och teckningar samt illustrativa färgfotografier över delar av undersökningsområdet.

En extensiv förteckning över isländska *gerði*-namn, uppdelad i separata avdelningar efter förledens syftning, återfinns i slutet av boken. De namntolkningar som ligger bakom denna uppdelning motiveras eller diskuteras i ett rätt stort antal fall inte närmare, och ibland kunde man nog tänka sig alternativa tolkningar. *Smíðs-* och *Íragerði* förs således till kategorin 'yrke, ställning eller nationalitet', men jfr även de fornvästnordiska mansnamnen *Smíðr* och *Íri* i Linds namnböcker. Till den rätt långa listan över *gerði*-namn med personnamn i förleden kan förmodligen även föras flera av dem som återfinns i kategorin 'ovanliga eller oklara förleder', t.ex. *Borgu-* (hypokoristiskt isländskt kvinnonamn), *Harðmaga-* och *Kjarnagerði* (isländska mansbinamn hos Lind). Den speciella formen *Gerðar* (uppförd under kategorin *Gerði* som simplex) hade också varit intressant att få kommenterad.

Som bekant utgör ortnamnen inte sällan en viktig källa till förståelsen av bl.a. sociala och ekonomiska förhållanden i äldre tid. I den föreliggande studien vittnar namnen om bl.a. spannmålsodling med skiftesbruk och hållning av olika husdjur, särskilt getter, på Island under medeltiden. I efterreformatorisk tid upphör det mesta av dessa verksamheter och det isländska lantbruket blir mer ensidigt. Som Rúna K. Tetzschner konstaterar i avslutningen på sin bok står de gamla namnen i stor utsträckning kvar som språkliga minnesmärken i landskapet, om än med ny denotation. Jämte dessa allmänna slutsatser gör också den grundliga belysningen och etymologiska behandlingen av en stor mängd enskilda ortnamn och ort-

namnslelement. Nyttjar í nöfnum till ett mycket välkommet tillskott i den jämförelsevis inte alltför omfattande litteraturen om isländska ortnamn.

Stefan Jacobsson

Bo J. Theutenberg: Mellan liljan och sjöbladet. 1:1. Gamla släkter i Västergötland. 790 s. 1:2. Källor, bilagor, register. 514 s. Skara: Skara stiftshistoriska sällskap 2008, 2009. (Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie 40, 49.) ISBN 778-91-977365-2-7 (vol. 1:1), 978-91-977366-1-9 (vol. 1:2).

Ambassadören Bo J. Theutenbergs curriculum vitae är mycket fängslande. Han är juris doktor och har varit professor i folkrätt vid Stockholms universitet. Som tjänsteman i utrikesdepartementet har han varit verksam i Bagdad, New York och Moskva. Sedan 2001 är han engagerad som professor i internationell rätt i Jordanien. 2003 blev han den »Suveräna Malteserordens förste ambassadör till det Hashemitiska kungadömet Jordanien» (1:1 s. 5). Med sin diplomatiska och juridisk-vetenskapliga verksamhet har han förenat ett starkt intresse för sin västgötska hembygd och för släktforskning. I Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie har han publicerat flera arbeten, förutom det nu anmälda bl.a. Folkungar och korsriddare (2006).

Mellan liljan och sjöbladet uppmärksammas här som ett exempel på litteratur som inte är namnvetenskaplig men ändå kan vara betydelsefull för onomastiken. Då jag 1995 i NORNA-rapporten Slektsnamn i Norden (s. 103) behandlade det västgötska hemmansnamnet *Tyskagården*, kunde jag åberopa ett bidrag i Heraldisk tidsskrift av Theutenberg rörande slakten Tysk, vilken intar en framträdande plats i Mellan liljan och sjöbladet (jfr 1:1 s. 715 beträffande Tyskagården). Sistnämnda arbete omfattar två stora band och innehåller en nästan bedövande rik genealogisk och historisk information knuten till flydda tiders Västergötland och Sverige. Man blir imponerad av det intensiva intresse och det väldiga arbete som måste ligga bakom detta resultat i bokform. Verkets värde för personnamnsforskare ligger i öppen dag, men även ortnamnsforskare har anledning att studera Mellan liljan och sjöbladet.

Det är egna släktanknytningar som förf. »försökt sammanfatta i forskningsprojektet *Mellan liljan och sjöbladet*, där *liljan* och *sjöbladet* är de heraldiska figurer som de gamla släkterna i dessa trakter uppvisade. Min släkt, kan man säga, befann sig just mellan *lilje-* och *sjöblads-*släkterna, varav denna rubrik.» (S. 11.) Förf:s forna hembygd är området vid Halleberg och Hunneberg. Gärdhems sn i Väne hd har varit betydelsefull för Theutenberg. Bland de 32 kapitlen (jämta exkurser) i del 1:1 möter man 2. 1100-talskyrkan i Gärdhem – liljor och liljestenar, 3. Tysksläkten i Gärdhem, 17. Ryttnästaren Jakob Tysk i Gärdhem, 18. Löjtnanten Olof Tysk i Gärdhem och 31. Skattegården i Gärdhem – Storegården i Åsaka.

Del 1:2 är liksom 1:1 ytterst innehållsrik med bl.a. översikter över Västergötlands lagmän (bil. 1) och häradshövdingar i fyra västgötska och ett östgötskt härad (bil. 2), kartor, en mycket omfattande följd av noter till del 1:1, en mängd genealogiska tabeller samt ort- och personregister. I del 1:1 presenteras ett förnämligt bildmaterial.

För undertecknad framstod Västergötlands historia och namnskick redan tidigare som högst intressanta ämnen. Bo J. Theutenbergs impressiva och uppenbart värdefulla verk har gjort det ännu mer lockande att studera orter och namn i detta landskap.

Svante Strandberg

Per-Axel Wiktorsson: Bergsbruk och namn. En ortnamnsstudie om Bergslagen. 112 s. Örebro: Allan Wetterholms stiftelse 2010. ISBN 978-91-86049-09-6.

Förordet till boken *Bergsbruk och namn* är undertecknat av David Damell, Sören Klingnéus och Kåre Schortz såsom företrädare för Allan Wetterholms stiftelse vid Örebro universitet. Denna stiftelse tillkom 1998, omtalar de, för att bl.a. »främja forskningssamarbetet mellan naturvetare, tekniker och humanister, med särskild inriktning på bergshanteringens framväxt i Örebro län». Industrimannen Allan Wetterholm (d. 2004) uttryckte vid flera tillfällen intresse för studiet av ortnamn förbundna med länets bergslagsområden. Det nu publicerade arbetet av Per-Axel Wiktorsson är inriktat på bergshanteringens namnskick i de när-kiska socknarna Lerbäck och Hidinge och i det västmanländska Järnboås.

Efter ett inledande kapitel med rubriken Bakgrund (s. 9 ff.) behandlas i tre följande huvuddelar ortnamn och bergshantering i Lerbäck (s. 17 ff.), Hidinge (s. 57 ff.) respektive Järnboås (s. 71 ff.). Därpå följer Avslutning (s. 91), Källor och litteratur (s. 92), en efterskrift av förf. (s. 93 f.) och ett ortregister (s. 95 ff.).

I inledningskapitlet diskuterar förf. namnet *Bergslagen*. Efter att ha redovisat tidigare tolkningar av ordet *bergslag* och olika innebörder av fsv. *lagh* framhåller han (s. 13) att fsv. *biernslag* utan tvekan har grundbetydelsen 'område som är föremål för bergsbruk'. Längre fram i boken (s. 57) nämner han att en främst på jordbruk inriktad del av Hidinge kallats *Landslagen*, medan den del av socknen där man framför allt ägnade sig åt bergshantering gått under namnet *Bergslagen*.

I Wiktorssons studie möter man ett stort antal intressanta ortnamn. Referenserna till onomastisk litteratur vid tolkningarna är fåtaliga. Detta sammanhänger väl med en önskan att nå ut till en vidare läsekrets än den rent namnvetenskapliga. I Källor och litteratur upptas som onomastiska arbeten endast Erik Brevner, *Sydöstra Närkes sjönamn* (1942) och Karin Calissendorff & Anna Larsson, *Ortnamn i Närke* (1998), vilka dock upptar en stor mängd närkiska toponymer.

I samband med gruvorna vid byn Isåsen i Lerbäck framhåller förf. (s. 21) gruvnamn som innehåller antroponymer och då inte minst kvinnonamn. Man vet att kvinnor arbetade i gruvor, men Wiktorsson ställer sig ändå avvaktande inför möjligheten att gruvnamnens kvinnor varit arbetskor: »I de flesta fall bör det här vara fråga om ägarens eller arrendatorns namn.»

Förleden i bynamnet *Dunsjö*, Lerbäcks sn, översätter förf. (s. 31) i Jöran Sahlgrens efterföljd med 'kaveldun'. Brevner (s. 57) framhåller att *Dun-* också kan avse *Eriophorum* och nämner bl.a. *Eriophorum vaginatum* (tuvull).

Vid förklaringen av by- och sockennamnet *Hidinge* använder förf. (s. 58) uttrycket »suffixet *-inge* 'invånare'» med en förenkling som väl är pedagogiskt motiverad.

Gårdnamnet *Klysna* i Lerbäck tolkar förf. (s. 43) som 'de som bor vid klyftan'. Jfr Harry Ståhl, Kvill och tyll (1950) s. 139 om denna toponym (s. 139) och appellativen *klysn(a)* f. 'något tveklivet, klyka' m.m. och *åklysna* 'förening av två åar' (s. 132 ff.); vid gården i Lerbäck sammanrinner två bäckar.

Bruksnamnet *Skyllberg* tolkar förf. (s. 42) utan reservationer som 'den borg som anlades av [mannen] Sköld'. Calissendorff och Larsson (s. 46, 73, 113) vill inte utesluta detta alternativ, men de är inte lika övertygade; ordet *sköld* har ju haft en terrängbeskrivande funktion, och slutledens *-borgh* i det äldsta kända belägget för *Skyllberg* »kan naturligtvis vara en fel-skrivning för *-berg*».

För *Ödeskärr* i Lerbäck anføres (s. 44) *Odheskerra* 1470 som äldsta belägg. Förleden förkla-

ras som en form av mansnamnet *Ödvast*. I samma del av Lerbäck har det tidigare funnits ett *Kärre* (s. 42). Man frågar sig kanske om förf. inte övervägt möjligheten att *Ödeskärr* innehåller fsv. *ødhe* n. 'öde tillstånd'. Jfr t.ex. fsv. *ødhesbol* n. 'ödeshemman' och Carl Ivar Ståhle, *Ortnamn och bebyggelse i Västra Vingåker* (1954) s. 44 f. om de inbördes samhöriga namnen *Bromma* och *Ödesbromma*.

Som det mest påfallande i Wiktorssons behandling av ortnamn i det anmälda arbetet uppfattar jag tendensen att tolka ortnamn slutande på *-a* som inbyggarbetecknande ord. Förf. driver detta förklaringsätt mycket långt. *Solberga* (s. 27) tolkas sålunda som 'de som bor vid berget som är solbelyst', *Getabo(da)* (s. 28 f.) som 'de som bor vid gården där man håller getter', *Falla* (s. 42) 'de som bor vid svedjefallet', *Stenkumla* (s. 44) 'de som bor vid stenröset', *Rude* (s. 50 f.) 'de som bor vid röjningen' osv. Förf. talar om »suffixet *-a* 'invånare'» (t.ex. s. 27). I fråga om inbyggarbeteckningar som grund för toponymer kan han ju åberopa så berömda arbeten i tidigare svensk onomastik som Ivar Lundahls uppsats Om förhållandet mellan ortnamn och inbyggarnamn i de forngermanska språken, företrädesvis de fornnordiska (i NoB 25, 1937) och Carl Ivar Ståhles avhandling Studier över de svenska ortnamnen på -inge (1946). Frågan är dock om det finns någon annan nu verksam svensk namnforskare som i så hög grad som förf. i den anmälda boken skulle vilja tolka ortnamn på *-a* som inbyggarbeteckningar direkt övergångna till toponymer.

Det är trots det begränsade formatet ett innehållsrikt, språkligt och historiskt mycket intressant verk som Wiktorsson svarat för, ett välkommet tillskott till litteraturen om bergslagsnamn. Förf:s ställningstagande till frågan om vad ordet *bergslag* betyder förtjänar givetvis uppmärksamhet. Som exempel på givande avsnitt kan bl.a. de korta sammanfattningarna i huvudkapitlen nämnas. Till arbetets kulturhistoriska värde bidrar ett utmärkt bildmaterial. Inte bara personer med särskilt intresse för bergshantering och Bergslagen har anledning att tacksamt studera Wiktorssons framställning.

Svante Strandberg

Författarna i denna årgång

Emilia Aldrin, fil. dr, Sektionen för humaniora, Högskolan i Halmstad.
emilia.aldrin@hh.se

Björn Ambrosiani, professor em., Riksantikvarieämbetet. birkproj@raa.se

Thorsten Andersson, professor em., Seminariet för nordisk namnforskning,
Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
thorsten.andersson@telia.com

Lars Otto Berg, fil. lic., f.d. landsantikvarie, Landsarkivet i Uppsala.
l.o.berg@tele2.se

Lars-Erik Edlund, professor, Institutionen för språkstudier, Umeå universitet. lars-erik.edlund@nord.umu.se

Birgit Eggert, ph.d., Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Navneforskning, Københavns Universitet. beggert@hum.ku.dk

Alf Ericsson, doktorand, Avdelningen för agrarhistoria, Institutionen för ekonomi, Sveriges lantbruksuniversitet, Ultuna. alf.ericsson@slu.se

Gert Franzén, fil. kand., Linköping. gert@franzark.com

Staffan Fridell, professor, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. staffan.fridell@nordiska.uu.se

Peder Gammeltoft, ph.d., Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Navneforskning, Københavns Universitet. gammelt@hum.ku.dk

Bo Gräslund, professor em., Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet. bo.graslund@arkeologi.uu.se

Göran Hallberg, docent, Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, Institutet för språk och folkminnen. goran.hallberg@bwm.se

Botolv Helleland, førsteamanuensis, Navnegransking, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo. botolv.helleland@iln.uio.no

Stefan Jacobsson, doktorand, Seminariet för nordisk namnforskning, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
stefan.jacobsson@nordiska.uu.se

Ole-Jørgen Johannessen, førsteamanuensis, Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier, Universitetet i Bergen.
ole-jorgen.johannessen@lle.uib.no

Anfinnur Johansen, lektor, Føroyamálsdeildin, Fróðskaparsetur Føroya, Tórshavn. anfinnur@setur.fo

Bent Jørgensen, professor, Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Navneforskning, Københavns Universitet. berge@hum.ku.dk

Guðrún Kvaran, professor, Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík. gkvaran@lexis.hi.is

Mats G. Larsson, docent, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet. m.g.larsson@telia.com

Michael Lerche Nielsen, ph.d., Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Navneforskning, Københavns Universitet. lerche@hum.ku.dk

Maria Löfdahl, fil.dr, Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg, Institutet för språk och folkminnen. maria.lofdahl@sofi.se

Leila Mattfolk, forskare, Forskningscentralen för de inhemska språken, Helsingfors. leila.mattfolk@focis.fi

Kristina Neumüller, fil. dr, Seminariet för nordisk namnforskning, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
kristina.neumuller@nordiska.uu.se

Staffan Nyström, professor, Seminariet för nordisk namnforskning, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
staffan.nystrom@nordiska.uu.se

Alexandra Petrulovich, doktorand, Seminariet för nordisk namnforskning, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
alexandra.petrulovich@nordiska.uu.se

Elin Pihl, doktorand, Seminariet för nordisk namnforskning, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. elin.pihl@nordiska.uu.se

Rob Rentenaar, professor em., Instituut voor Cultuur en Geschiedenis, Universiteit van Amsterdam. dalrent@mail.dk

Mats Rydén, professor em., Engelska institutionen, Uppsala universitet.

Tom Schmidt, professor, Navnegransking, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo. tom.schmidt@iln.uio.no

Paula Sjöblom, adj. professor, Unit for languages and business communication, Turku School of economics. paula.sjoblom@tse.fi

Peter Slotte, docent, f.d. ordbokschef, Forskningscentralen för de inhemska språken, Helsingfors. peter.slotte@kotus.fi

Ola Stemshaug, førsteamanuensis, Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskaplige universitet, Trondheim.
ola.stemshaug@ntnu.no

Svante Strandberg, professor em., Seminariet för nordisk namnforskning, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
svante.strandberg@nordiska.uu.se

Jan Paul Strid, professor, Institutionen för kultur och kommunikation, Linköpings universitet. janst@isk.liu.se

Ingmar Söhrman, professor, Institutionen för språk och litteraturer, Göteborgs universitet. ingmar.sohrman@sprak.gu.se

Per Vikstrand, docent, Namnarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen. per.vikstrand@sofi.se

Auktoriserade translatoren Martin Naylor, Uppsala (martin.naylor@telia.com), har svarat för språkgranskning och översättning till engelska.

Insänd litteratur

Acta onomastica 50 (2009). – *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 66 (2010). – *Annales de Normandie* 59 (2009):1–2. *Béaloideas* 77 (2009), 78 (2010). – *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 58 (2009). – *Beiträge zur Namenforschung. Neue Folge* 44 (2009):4, 45 (2010). *Bettnakrönikan* 20 (2009). – *Björkviks hembygdsförening. Årsskrift* 23 (2010). – *Budkavlen* 88 (2009). – *DAUM-katta. Vinterblad* 2010. – *Ethnologia Scandinavica* 40 (2010). – *Fataburen* 2010. – *Folkmålsstudier* 48 (2010). – *Heimen* 2009:4, 2010. – *Julita hembygdsförening. Årsskrift* 2010. – *Karlskoga bergslag* 50 (2009), 51 (2010). – *Katrineholm-Stora Malms hembygdsförening. Årsskrift* 2010. – *Kilabygden. Kila hembygdsförenings årsskrift* 21 (2010). – *Källan* 2009:2, 2010. – *Maal og minne* 2009:2, 2010. – *Mitteilungen der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte* 78 (2010), 79 (2010). – *Naamkunde* 37 (2007–2010). – *Namn og nemne* 26 (2009), 27 (2010). – *Neuphilologische Mitteilungen* 111 (2010). – *Névtani értesítő* 32 (2010). – *Nomina* 32 (2009). – *Nytt om namn* 50 (2009), 51 (2010). – *Rivista italiana di onomastica* 16 (2010). – *Saga och sed* 2009. – *Språk och stil* 20 (2010). – *Studia anthroponymica Scandinavica* 28 (2010). – *Studier i nordisk filologi* 83 (2009), 84 (2010). – *V. Vingåkers hembygdsförening. Årsskrift* 2010. – *Vårt Östra Vingåker. Östra Vingåkers hembygdsförening. Årsskrift* 21 (2010). – *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte* 135 (2010). – *Zunamen* 4 (2009):2, 5 (2010):1–2. – *Ärla-Stenkivista hembygdsförening. Årsskrift* 23 (2009). – *Österåkers hembygdsförening. Årsskrift* 2009.

Anderson, H., se *Korhonen, O. & Anderson, H.* – *Andersson, T.*: Altgermanische Ethnika (ur: *NoB* 97, 2009). – *Dens.*: Folk i Norden (ur: *Thule* 2010). – *Dens.*: Nytt om namn – 50 nummer (ur: *Nytt om namn* 50, 2009). – *Dens.*: Rekonstruktion nichtproprialer Wörter aus Orts- und Personennamen. Möglichkeiten und Grenzen (ur: *Probleme der Rekonstruktion untergegangener Wörter aus alten Eigennamen*, se detta). – *Dens.*: Sebende (ur: *Från sjö till hav*, se detta). – *Dens.*: Tiwdungen (ur: *NoB* 97, 2009). – *Dens.*: Zum Aufbau des Onomastikons. The setting up of the onomasticon (ur: *Teoretické a komunikační aspekty proprií. Prof. Rudolfa Šrámkovi k životnímu jubileu*, Brno 2009). – *Dens.*: Rec. av Deutsch als Fremdsprache. Standardwörterbuch. Hrsg. von der Dudenredaktion. 2., neu bearbeitete und erweiterte Aufl. (2010) (http://www.alliteratus.com/pdf/ns_duden_daf.pdf); *Nomen et fraternitas. Festschrift für Dieter Geuenich zum 65. Geburtstag*. Hrsg. von U. Ludwig & T. Schilp (2008) (ur: *NoB* 97, 2009).

Bebyggelsehistoria i digitala register. Red. av G. Magnusson & U. Jansson, Uppsala 2010 (*Bebyggelsehistorisk tidskrift* 58, 2009). – *Berg, E.*, se *Hagberg-Persson, B.*, *Berg, E. & Lagrell, K.* – *Bergmann, H.*, se *Geographische Namen – Vielfalt und Norm.* – *Bondevik, J.*, se *Nes om namn.* – *Botolv onomastikkens harding*. Veneskrift til Botolv Helleland på 70-årsdagen 9. juni 2010. Red. av T. Larsen & T. Schmidt, Oslo 2010. – *Brylla, E.*, se *Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences.* – *Byarna i Esbo*. De gamla bebyggelsenamnen och bylandskapet i Esbo. Red. av K. Mallat, U. Koistinen, R. T. A. Luoto & S. Suviranta, Esbo 2010.

Ciolek Laerum, B.: Elever skriver och lärare bedömer – en studie av elevtexter i åk 9, Uppsala 2009 (FUMS rapport 226. Svenska i utveckling 25). – *Constructing identity in interpersonal communication*. Ed. by M. Palander-Collin, H. Lenk, M. Nevala, P. Sihvonen & M. Vesalainen, Helsinki 2010 (*Mémoires de la Société néophilologique de Helsinki* 81). – *Čornejová, M.*, se *Mnobotvárnost a specifičnost onomastiky*.

Dahl, Ö., se *Språken i Sverige*. – *Dam, P.*, se *Torp som ortnamn och bebyggelse*. – *Damell, D.*: Kort presentation av ett projekt om västra Mälardalen – Hjälmared under yngre järnålder och medeltid (ur: Särimer. Kungsörs hembygdsförening. Årsskrift 2010). – *David, J.*, se *Mnobotvärnost a specifitnost onomastiky*. – *Düwel, K.*: Runenforschung in Göttingen (ur: Historia archaeologica. Festschrift für Heiko Steuer zum 70. Geburtstag, Berlin–New York 2009).

Edlund, L.-E., se *Språken i Sverige*. – *Eichler, E.*: Slawische Ortsnamen zwischen Saale und Neiße. Ein Kompendium. 4. T–Z. Nachträge. Unter Mitarbeit von E. Weber, Bautzen 2009. – *Elmevik, L.*: Akademiens högtidssammanträde 6 november 2009 (ur: SaoS 2009). – *Dens.*: Bynamnet Möjbro (ur: OUÅ 2009). – *Dens.*: « Il était hospitalier et éloquent ». Sur les épithètes laudatives dans les inscriptions runiques de Suède à l'époque Viking (ur: Proxima Thulé 6, 2009). – *Dens.*: In memoriam. Oskar Bandle, Peter Foote, Björn Hagström (ur: Scripta Islandica 61, 2010). – *Dens.*: Karl Inge Sandred 7/5 1925–25/9 2008 (ur: NoB 97, 2009). – *Dens.*: Letterstedtska föreningen. Björn Hagström in memoriam (ur: Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri 86, 2010:2). – *Dens.*: Lössnan och Lössnaren (ur: OUÅ 2010). – *Dens.*: Minnesord den 6 november 2009 (ur: SaoS 2009). – *Dens.*: Rekonstruktion von Wörtern aus Ortsnamen. Einige Bemerkungen zur Beleuchtung eines Problemkomplexes (ur: Probleme der Rekonstruktion untergegangener Wörter aus alten Eigennamen, se detta). – *Dens.*: Sjönamnet Skagern och en norsk och svensk -vin-namnsgrupp (ur: OUÅ 2009). – *Dens.*: Till diskussionen om en birkasvenska/hedebynordiska (ur: Studier i svenska språkets historia, se detta). – *Dens.*: De uppländska bynamnen Vappa och Vavd (ur: NoB 97, 2009). – *Dens.*, se *Probleme der Rekonstruktion untergegangener Wörter aus alten Eigennamen* och *Studier i svenska språkets historia*.

Falck-Kjällquist, B.: Namn kring terrängbanorna i Bovallstrand, Bohuslän (ur: Svensson och svenskan. Med sinnen känsliga för språk. Festschrift till Jan Svensson den 24 januari 2010, Lund 2010). – *Flöer, M. & Korsmeier, C. M.*: Die Ortsnamen des Kreises Soest, Bielefeld 2009 (Westfälisches Ortsnamenbuch 1). – *Forsskåhl, M.*: Konstruktioner i interaktion. de e som resurs i samtal, Helsingfors 2009 (SNF 83). – *Fridell, S.*: Alan (ur: NoB 97, 2009). – *Dens.*: Askaken och Åskaken. En västsvensk-norsk sjönamnsgrupp (ur: OUÅ 2009). – *Dens.*: Den fonematiska statusen hos [ð] i fornsvenskan (ur: Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 36, 2010). – *Dens.*: Hå, Håtuna and the interpretation of Möjbro anahahai (ur: NOWELE 56/57, 2009). – *Dens.*: Oppositionsinlägg (som andre opponent) på Åse Wetås avhandling Kasusbortfallet i mellomnorsk (ur: Norsk lingvistisk tidskrift 27, 2009). – *Dens.*: Stilvariation hos torp-namn (ur: Torp som ortnamn och bebyggelse, se detta). – *Dens.*: Studier i sydmäländska ortnamn (ur: OUÅ 2009). – *Dens.*: Swedish-Norwegian lake names in -agen (ur: Probleme der Rekonstruktion untergegangener Wörter aus alten Eigennamen, se detta). – *Dens.*: Vad ryms i ett ortnamn? Exemplet Drevdagen (ur: Kungl. Vetenskaps societeten i Uppsala. Årsbok 2009). – *Dens.*, se *Studier i svenska språkets historia*. – *From the Russian rivers to the North Atlantic – migration, contact and linguistic areas*. Ed.: S. Ureland, Berlin 2010 (Studies in eurolinguistics 7). – *Från sjö till hav*. Namn- och ordstudier tillägnade Birgit Falck-Kjällquist. Red. av M. Löfdahl, F. Skott & L. Wenner, Göteborg 2010. – *Frändén, M.*: "Att blotta vem jag är". Släktnamnsskick och släktnamnshyten hos samer i Sverige 1920–2009, Uppsala 2010 (Namn och samhälle 23).

Gammeltoft, P., se *Torp som ortnamn och bebyggelse*. – *Geographische Namen – Vielfalt und Norm*. 40 Jahre institutionalisierte Ortsnamenforschung und -standardisierung in Österreich. 65. Geburtstag von Isolde Hausner. Akten des Internationalen Symposiums Wien,

10. und 11. März 2009. Hrsg. von H. Bergmann & P. Jordan, Wien 2010 (Beihefte zur Österreichischen Namenforschung 6). – *Grandjean Gøsgis Jakobsen, B.*, se *Torp som ortnamn och bebyggelse*. – *Greule, A.*: Archäologie und Namenforschung – ein schwieriges Verhältnis (ur: Festschrift für Heiko Steuer zum 70. Geburtstag, Berlin–New York 2009). – *Dens.*: Donau, Rhein, Moldau und die Indogermanisierung Europas. Danube, Rhine, Moldau and the Indo-Germanisation of Europe (ur: Teoretické a komunikační aspekty proprií. Prof. Rudolfa Šrámkovi k životnímu jubileu, Brno 2009). – *Dens.*: Die keltischen Ortsnamen in Bayern (ur: Regensburg, Bayern und das Reich. Festschrift für Peter Schmid zum 65. Geburtstag, Regensburg 2010). – *Dens.*: Spuren der Vorzeit: Die Flußnamen Sachsen-Anhalts und andere Namensgeschichten (ur: Namen des Frühmittelalters als sprachliche Zeugnisse und als Geschichtsquellen, se detta). – *Dens.*, se *Tiefenbach, H.*

Hagberg-Persson, B., Berg, E. & Lagrell, K.: Ämnesprov i svenska och svenska som andraspråk för årskurs 3 – en utvärderingsomgång, Uppsala 2010 (FUMS rapport 229. Svenska i utveckling 28). – *Hallberg, G.*, se *Skånes ortnamn*. – *Harvalik, M.*, se *Mnobotvärnost a specifčnost onomastiky*. – *Haslum, V.*: Turterrenget i tekst og bilder – fra nord til sør (ur: Turkart. Oggevatt. Målestokk 1:25 000, Birkenes 2007). – *Haubrichs, W.*, se *Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences*. – *Helleland, B.*: Metaphoric naming in Western Norway (ur: Teoretické a komunikační aspekty proprií. Prof. Rudolfa Šrámkovi k životnímu jubileu, Brno 2009). – *Hoel, K.*: Bustadnavn i Østfold 9. Varteig. Utgitt av Institutt for lingvistiske og nordiske studier ... ved T. Schmidt, Oslo 2010.

Isoävi, J.: Les formes d'adresse dans un corpus de films français et leur traduction en finnois, Helsinki 2010 (Mémoires de la Société néophilologique de Helsinki 79). – *Ivars, A.-M.*: Sydösterbottens syntax, Helsingfors 2010 (Studier i nordisk filologi 84).

Jacobsson, B., se *Ullenius, H.* – *Jansson, U.*, se *Bebyggelsehistoria i digitala register*. – *Johannessen, O.-J.*: Skipsnavn i oljevirksomheten (ur: Norræn nöfn – Nöfn á Norðurlöndum. Hefðir og endurnýjun. Handlingar frá Den fjortonde nordiska namnforskarkongressen i Borgarnes 11–14 augusti 2007, Uppsala 2008). – *Dens.*, se *Nes om namn*. – *Jonsson, H.*: Etymologin av ordet torp. Ett ställningstagande (ur: Torp som ortnamn och bebyggelse, se detta). – *Jordan, P.*, se *Geographische Namen – Vielfalt und Norm*.

Kaliff, A., se *Skuggor i ett landskap*. – *Karlsson, H.*: Några egenskapsbetecknande sjö- och vattnedragnamn i västra Sverige (ur: Från sjö till hav, se detta). – *Koistinen, U.*, se *Byarna i Esbo*. – *Korhonen, O. & Anderson, H.*: Samiska ortnamn vid vägar och färdleder i Lule lappmark. En liten bok om lulesamiska natur- och bebyggelsenamn vid gamla och moderna färdvägar i Lule lappmark, som är en del av Sábmme, där Laponia, Lapplands världsarv, ligger, Jokkmokk 2010. – *Korsmeier, C. M.*, se *Flöer, M. & Korsmeier, C. M.* – *Källström, M.*: Runorna norr om Ödmården. Om vikingatida skrifttraditioner och missionsbiskopen som blev norrlänning (ur: Arkeologi i norr 12, Umeå 2010).

Lagrell, K., se *Hagberg-Persson, B., Berg, E. & Lagrell, K.* – *Larsen, T.*, se *Botolv onomastikkens harding*. – *Larson, A.*, se *Våra traditioner*. – *Lenk, H.*, se *Constructing identity in interpersonal communication*. – *Lilljégren, J.*: Isländska ortnamn i svensk text. Specialarbete (duplic.), Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, ht 2009. – *Luoto, R. T. A.*, se *Byarna i Esbo*. – *Löfdahl, M.*, se *Från sjö till hav*.

Magnusson, G., se *Bebyggelsehistoria i digitala register*. – *Mallat, K.*, se *Byarna i Esbo*. – *Matveev, A. K.*: Substratnaja toponimija Russkogo Severa 3, Ekaterinburg 2007. – *Medborgare*

och myndigheter. Red.: C. Nyström Höög, Uppsala 2009 (TeFa 47). – Det *medeltida Sverige* 1. Uppland 9. Fjädrundaland. Trögd. [Av] S. Rahmqvist, Uppsala 2010. – *Melefors, E.*: De gotländska ägonamnen på -arve (ur: Kust och kyrka på Gotland. Historiska uppsatser, Visby 2010). – *Mnohotvárnost a specifčnost onomastiky*. 4. česká onomastická konference 15.–17. září 2009, Ostrava – sborník příspěvků. Ed.: J. David, M. Čornejová & M. Harvalík, Ostrava–Praha 2010. – *Mörner, N.-A. & Strandberg, S.*: Marviken. Geologiskt baserad namntolkning (ur: SaoS 2009).

Namn – en spegel av samhället förr och nu. Red.: S. Nyström, Stockholm 2010 (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 41). – *Naumann, H.-P.*: Zum Stabreim in Runeninschriften (ur: Jahrbuch für internationale Germanistik 42:1, 2010). – *Nes om namn*. Heidersskrift til Oddvar Nes på 70-årsdagen 27. desember 2008. Red. av J. Bondevik & O.-J. Johannessen, Bergen 2008. – *Neumüller, K.*: Rec. av Blandade namnstudier (2007); Györfy, E.: Similarities and dissimilarities between Swedish and Hungarian hydronyms (2008) (ur: NoB 97, 2009). – *Nevala, M.*, se *Constructing identity in interpersonal communication*. – *Niebaum, H.*: Rec. av Mähl, S.: given vnde screven tho deme holme. Variablenlinguistische Untersuchungen zur mittelniederdeutschen Schreibsprache in Stockholm (2008) (ur: Niederdeutsches Jahrbuch. Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung 132, 2009). – *Nissen Knudsen, B.*, se *Torp som ortnamn och bebyggelse*. – *Nováková, M.*: Bibliografie české onomastiky 2005–2006, Praha 2008. – *Nyman, E.*: Personnamnen i samhället. Forskningsläget idag och viktiga framtida uppgifter (ur: SAS 27, 2009). – *Nyström, S.*, se *Namn – en spegel av samhället förr och nu*. – *Nyström Höög, C.*: Mot ökad diskursivitet? Skrivutveckling speglad i provtexter från årskurs 5 och årskurs 9, Uppsala 2010 (FUMS rapport 228. Svenska i utveckling 27). – *Dens.*, se *Medborgare och myndigheter*.

Ohlsson, M., se *Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences*. – *Olsen, L.*: Sørsamisk historie i nytt lys, Tromsø 2010 (Senter for samiske studier. Skriftserie. 17). – *Ordbok över folkmålen i övre Dalarna* h. 38. Illustrationer. S–Stupteln; h. 39. Stypplig–Syt, Uppsala 2010 (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen D:1).

Palander-Collin, M., se *Constructing identity in interpersonal communication*. – *Palmér, A.*: Att bedöma det muntliga. Utvärdering av ett delprov i gymnasieskolans nationella kursprov, Svenska B, Uppsala 2010 (FUMS rapport 227. Svenska i utveckling 26). – *Peterson, L.*: Reconstructing lost words from old personal names – and the meaning of the place-name element -lev (ur: Probleme der Rekonstruktion untergegangener Wörter aus Eigennamen, se detta). – *Pihl, E.*: Ägonamnen i Söderby i Almunge 1710 och 1962–1963 (ur: OUÅ 2009). – *Dens.*: Rec. av Folkkultur i fokus. Tretton jubileumsföreläsningar. Red.: M. Reinhammar (2009); Namn i flerspråkiga och mångkulturella miljöer. Handlingar från NORNA:s 36:e symposium i Umeå 16–18 november 2006 red. av L.-E. Edlund & S. Haugen (2009) (ur: NoB 97, 2009). – *Probleme der Rekonstruktion untergegangener Wörter aus alten Eigennamen*. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 7.–9. April 2010. Hrsg. von L. Elmevik & S. Strandberg, Uppsala 2010 (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 112). – *Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences*. Uppsala 19–24 August 2002. 5. Ed.: E. Brylla, M. Ohlsson & M. Wahlberg in collaboration with W. Haubrichs & T. Schmidt, Uppsala 2010.

Rahmqvist, S., se *Det medeltida Sverige*. – *Reinhammar, M.*, se *Studier i svenska språkets historia*. – *Reitzenstein, W.-A. Frhr. v.*: Lexikon fränkischer Ortsnamen. Herkunft und Bedeutung. Oberfranken, Mittelfranken, Unterfranken, München 2009. – *Riecke, J.*, se *Tiefen-*

bach, H. – Rosén, T.: Fragmenty odnoy vojny. Russkojazyčnye materialy russko-švedskoj vojny 1741–43 godov v archivach Švecii (ur: Slovo 51, 2010). – *Rydén, M.*: Linnæus and the Swedish plant names (ur: Svenska Linnésällskapets årsskrift 2009). – *Dens.*: Nils Conrad Kindberg – ett hundraårsminne (ur: Svensk botanisk tidskrift 104, 2010).

Sandnes, B., se *Skånes ortnamn*. – *Schmidt, T.*, se *Botolv onomastikkens harding*, *Hoel, K.* och *Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences*. – *Schybergson, A.*: Kognitiva system i namngivningen av finländska handelsfartyg 1838–1938, Helsingfors 2009 (Nordica Helsingiensia 17). – *Selinge, K.-G.*: Språket i landskapet. Om runstenar, rågångar och byar, Uppsala 2010 (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 111). – *Sihvonen, P.*, se *Constructing identity in interpersonal communication*. – *Skott, F.*, se *Från sjö till hav*. – *Skuggor i ett landskap*. Västra Östergötlands slättbygd under järnålder och medeltid. Resultat av ett tvärvetenskapligt projekt. Red.: A. Kaliff, Stockholm 2009 (Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter 75). – *Skånes ortnamn*. Ser. A. Bebyggelsenamn 6. Gårds härad. Av B. Sandnes, Lund 2010; Bebyggelsenamn 15. Oxie härad och Malmö stad. Av G. Hallberg, Lund 2009. – *Språken i Sverige*. Temared.: Ö. Dahl & L.-E. Edlund. Tema-värd: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm 2010 (Sveriges nationalatlas). – *Stemshaug, O.*: Skallbøker frå Trøndelagskysten (ur: Årbok for Fosen 2010). – *Strandberg, S.*: Gårdnamnet Fallet i Julita (ur: Julita hembygdsförening. Årsskrift 2010). – *Dens.*: Kväggen, Tolen, Valån och Våtsjön. Några vattendamn i Karlskoga bergslag (ur: Karlskoga bergslag 50, 2009). – *Dens.*: Kävra och Kävsta (ur: Botolv onomastikkens harding, se detta). – *Dens.*: Löppsjön och Löpsjötorp (ur: Katrineholm-Stora Malms hembygdsförening. Årsskrift 2010). – *Dens.*: Probleme bei hydronymischer Rekonstruktion (ur: Probleme der Rekonstruktion untergegangener Wörter aus alten Eigennamen, se detta). – *Dens.*: Sjön Långhalsens namn (ur: Bettnakrönikan 20, 2009). – *Dens.*: Sjönamnen Vitten och Kolsnaren (ur: V. Vingåkers hembygdsförening. Årsskrift 2010). – *Dens.*: Sjönamnet Bjärken och gårdnamnet Bjärsätter (ur: Björkviks hembygdsförening. Årsskrift 23, 2010). – *Dens.*: Sjönamnet Gändeln i Kolmården (ur: Kilabygden. Kila hembygdsförenings årsskrift 21, 2010). – *Dens.*: Sjönamnet Viren (ur: Vårt Östra Vingåker. Östra Vingåkers hembygdsförening. Årsskrift 21, 2010). – *Dens.*: Skallerö i Funbo socken (ur: OUÅ 2009). – *Dens.*: Stöckegården i Viste härad (ur: OUÅ 2009). – *Dens.*: Timsälvens namn. I: Karlskoga bergslag 51 (2010). – *Dens.*: Tjären i Fasterna socken (ur: Från sjö till hav, se detta). – *Dens.*: The Unit for Scandinavian Onomastics, Uppsala University – a presentation (ur: From the Russian rivers to the North Atlantic – migration, contact and linguistic areas, se detta). – *Dens.*: Århammar i Nykyrka (ur: Anknytningen 27, 2010:3). – *Dens.*: Rec. av Nes om namn. Heiderskrift til Oddvar Nes på 70-årsdagen 27. desember 2008. Red. av J. Bondevik & O.-J. Johannessen (2008) (ur: NN 27, 2010); Jørgensen, B.: Danske stednavne. 3. udg. (2008); Neumann, G.: Namenstudien zum Altgermanischen. Hrsg. von H. Hettrich & A. van Nahl (2008); Skånes ortnamn. Ser. A. Bebyggelsenamn 22. Västra Göinge härad med Hässleholms stad. Av C. Ringdahl (2008); Striden i Gestilren 1210. Varför? Vad hände? Och sen då? Red.: I. Troedsson. Bitr. red.: S. Sandblom (2009); Tingsprotokoll från Svärdsjö socken åren 1545–1619. Utg. av A. Rostvik (2008) (ur: NoB 97, 2009). – *Dens.*, se *Mörner, N.-A.* & *Strandberg, S.* och *Probleme der Rekonstruktion untergegangener Wörter aus alten Eigennamen*. – *Strid, J. P.*: Tindra – ett landskap i tidens spegel, Linköping 2009. – *Studier i svenska språkets historia* 11. Förhandlingar vid Elfte sammankomsten för svenska språkets historia i Uppsala 23–24 april 2010. Utg. av M. Reinhammar under medverkan av L. Elmevik, S. Fridell, M. Thelander & H. Williams, Uppsala 2010 (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 113). – *Sturkell, C.-E.*: Oppunda ting under tusen år. Katrineholms tingsrätts historia, Julita 2009. – *Suviranta, S.*, se *Byarna i Esbo*. – *Svensson, O.*, se *Torp som ortnamn och bebyggelse*.

Thelander, M.: Delad vårdnad och dubbelt medborgarskap – svenskans lott under 200 år. Föredrag vid Svenska litteratursällskapet i Finland årshögtid den 5 februari 2009 (ur: Historiska och litteraturhistoriska studier 84, Helsingfors 2009). – *Dens.*, se *Studier i svenska språkets historia*. – *Tiefenbach, H.*: Von Mimigernaford nach Reganespurg. Gesammelte Schriften zu altsächsischen und althochdeutschen Namen hrsg. von A. Greule & J. Riecke, Regensburg 2009 (Regensburger Studien zur Namenforschung 6). – *Timofeeva, O.*: Non-finite constructions in Old English. With special reference to syntactic borrowing from Latin, Helsinki 2010 (Mémoires de la Société néophilologique de Helsinki 80). – *Torp som ortnamn och bebyggelse*. Konferensrapport. Tvärvetenskaplig torp-konferens. Malmö 25–27 april 2007. Red: P. Dam, P. Gammeltoft, J. Grandjean Gøgsig Jakobsen, B. Nissen Knudsen & O. Svensson, Lund 2009 (Skrifter utg. av Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 11).

Ullenius, H.: Hendecapolis VisiGothica eller De elva städerna i Västergötland (1714). Med inledning och kommentarer av B. Jacobsson, Skara 2009. – *Ureland, S.*, se *From the Russian rivers to the North Atlantic – migration, contact and linguistic areas*.

Wahlberg, M., se *Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences*. – *Wenner, L.*, se *Från sjö till hav*. – *Vesalainen, M.*, se *Constructing identity in interpersonal communication*. – *Widmark, G.*: Det nordiska u-omljudet. En dialektgeografisk undersökning 2, Uppsala 2010 (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk 81). – *Wiesinger, P.*: Die Entwicklung der deutschen Namenforschung in den letzten Jahrzehnten (ur: Atti del 22 Congresso internazionale di scienze onomastiche. Pisa, 28 agosto – 4 settembre 2005, 1, Pisa 2008). – *Dens.*: Mehrsprachige Ortsnamen. Theorie – Gebrauch – Konflikt (ur: Namen und ihr Konfliktpotential im europäischen Kontext. Regensburger Symposium, 11. bis 13. April 2007, Regensburg 2008). – *Dens.*: Vordeutsche Flussnamen in Oberösterreich. Zum gleichnamigen Beitrag von Michael Hintermayer-Wellenberg in Beiträge zur Namenforschung Neue Folge 40 (2005) (ur: BNF NF 42, 2007). – *Dens.*: Zur Motivierung von Ortsnamen – etymologisch und volksetymologisch (ur: „Magdeburger Namenlandschaft“. Orts- und Personennamen der Stadt und Region Magdeburg. Wissenschaftliche Tagung am 18./19./20. November 2004 anlässlich 1200 Jahre Magdeburg im Jahr 2005, Halle 2004). – *Dens.*: Rec. av Namenarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik. Anlässlich des 70. Geburtstages von Karlheinz Hengst hg. v. Andrea Brendler und Silvio Brendler (2004) (ur: BNF NF 41, 2006); Reitzenstein, W.-A. Frhr. v.: Lexikon bayerischer Ortsnamen. Herkunft und Bedeutung. Oberbayern, Niederbayern, Oberpfalz (2006) (ur: BNF NF 43, 2008); Grötschnig, A.: Axams. Namen und Siedlungsgeschichte (2008) (ur: BNF NF 44, 2009). – *Wiktorsson, P.-A.*: Bergsbruk och namn. En ortnamnsstudie om Bergslagen, Örebro 2010. – *Williams, H.*, se *Studier i svenska språkets historia*. – *Våra traditioner*. Bibliografisk hjälpreda utarbetad av A. Larson, Stockholm 1996.

Förkortningar

AN	=Afdeling for Navneforskning, Nordisk Forskningsinstitut, København	KB	= Kungliga biblioteket, Stockholm
ANF	=Arkiv för nordisk filologi	KL	=Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid
APhS	=Acta philologica Scandinavica	KrA	=Krigsarkivet, Stockholm
AS	=Anthroponymica Suecana	LB	=M. Lundgren, E. Brate & E. H. Lind, Svenska personnamn från medeltiden (1892–1934)
bek	=beskrivning till ekonomisk karta	Lind	=E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn och fingerade namn från medeltiden (1905–15)
BK	=Bergens kalvskinn. Utg. av F. Hødnebo (1989)	Lind Bin.	=E. H. Lind, Norsk-isländska personbinamn från medeltiden (1920–21)
BNF	=Beiträge zur Namenforschung	Lind Suppl.	=E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn och fingerade namn från medeltiden. Supplementband (1931)
BSH	=C. G. Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver	LM	=Lantmäteriet
BØ	=Bustadnavn i Østfold	LMV	=Forskningsarkivet vid Lantmäteriverket, Gävle
DAG	=Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg, SOFI	LSA	=Lantmäteristyrelsens arkiv (i SRA)
DAL	=Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, SOFI	LSB	=Linköpings stadsbibliotek: Stiftsbiblioteket
DAUM	=Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå, SOFI	LSBp	=pergamentsbrev i LSB
db	=dombok	LUB	=Lunds universitetsbibliotek
DD	=Diplomatarium Danicum	LUP	=L. Peterson, Lexikon över urnordiska personnamn (http://www.sofi.se , 2004)
DDa1	=Diplomatarium Dalecarlicum	ml	=mantalslängd
DGP	=Danmarks gamle Personnavne	MM	=Maal og minne
DI	=Diplomatarium Islandicum	NE	=O. Rygh, Norske Elvenavne
DMS	=Det medeltida Sverige	NEn	=Nationalencyklopedin
DN	=Diplomatarium Norvegicum	NG	=O. Rygh, Norske Gaardnavne
DRA	=Rigsarkivet, København	NK	=Nordisk kultur
DRAp	=pergamentsbrev i DRA	NN	=Namn og nemne
DS	=Danmarks Stednavne	NO	=Norsk ordbok
DSt	=B. Jørgensen, Danske stednavne (3. udg., 2008)	NoB	=Namn och bygd
DSÅ	=J. Kousgård Sørensen, Danske sø- og ånavne (1968–96)	NRA	=Riksarkivet, Oslo
ek	=ekonomisk karta	NRL	=L. Peterson, Nordiskt runnamnslexikon (2007)
FMU	=Finlands medeltidsurkunder	NS	=Nysvenska studier
FRA	=Riksarkivet, Helsingfors	NSL	=Norsk stadnamnleksikon. Red. av J. Sandnes & O. Stemshaug (4. utg., 1997)
G	=Generalstabens karta över Sverige, södra delen	OAU	=Ortnamnsarkivet i Uppsala, SOFI
GFR	=Konung Gustaf den förstes registeratur	ODS	=Ordbog over det danske Sprog
glk	=geologisk karta	OGB	=Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län
Gn	=Generalstabens karta över Sverige, norra delen	or.	=original
hd	=härad	OUN	=Ortnamnssällskapet i Uppsala. Namnspalten i UNT
jb	=jordebok		
JHD	=Jämtlands och Härjedalens diplomatarium		
jr	=jordregister		
KA	=Kammararkivet (i SRA), Stockholm		
kb	=kyrkbok		

OUÅ	=Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift	SOKo	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kopparbergs län
RAÄ	=Riksantikvarieämbetet, Stockholm	SOL	=Svenskt ortnamnslexikon. Red.: M. Wahlberg (2003)
RB	=Biskop Eysteins Jordebog (Den röde Bog). Udg. ved H. J. Huitfeldt (1879)	SOSk	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Skaraborgs län
Rep	=Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis	SOU	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Uppsala län
RGA	=Reallexikon der germanischen Altertumskunde von Johannes Hoops. 2. Aufl.	SOV	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Värmlands län
SAOB	=Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien	SOVm	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västmanlands län
SaoS	=Saga och sed	SOVn	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västernorrlands län
SAS	=Studia anthroponymica Scandinavica	SOÅ	=Sydsvenska ortnamnsällskapets årsskrift
SD	=Svenskt diplomatarium	SOÄ	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Älvsborgs län
SDa	=Diplomatarium Svecanum. Appendix. Acta pontificum Svecica	SOÖg	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Östergötlands län
SDns	=Svenskt diplomatarium [ny serie] från och med år 1401	SRA	=Riksarkivet, Stockholm
skg	=skeppslag	SRAp	=pergamentsbrev i SRA
SkO	=Skånes ortnamn	SRApp	=pappersbrev i SRA
SMP	=Sveriges medeltida personnamn	SRP	=Svenska riks-arkivets pergamentsbref
SMPs	=SMP:s samlingar, Uppsala, SOFI	StO	=B. Jørgensen, Stednavneordbog (2. udg., 1994)
SMR	=Svenska medeltidsregister 1434–1441	SvLm	=Svenska landsmål och svenskt folkliv
sn	=socken	T	=Topografisk karta över Sverige (Terrängkartan)
SNA	=Seksjon for namnegransking, Institutt for nordistikk og litteraturvitskap, Oslo	tg	=tingslag
SNF	=Studier i nordisk filologi	tl	=tiondelängd
SOB	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Blekinge län	u.d.	=utan datum
SOD	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Dalarnas län	u.o.	=utan ort
SOFI	=Institutet för språk och folkminnen	UUB	=Uppsala universitetsbibliotek
SOH	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Hallands län	UUBp	=pergamentsbrev i UUB
SOJä	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Jämtlands län	UUBpp	=pappersbrev i UUB
SOJö	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Jönköpings län	u.å.	=utan år
SOKa	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kalmar län	vid.	=vidimation
		VJb	=Kong Valdemars Jordebog. Udg. ved S. Aakjær (1926–45)
		ÖNON	=Övre Norrlands ortnamn. Ortnamnen i Norrbottens län
		ÖNOV	=Övre Norrlands ortnamn. Ortnamnen i Västerbottens län

Ortnamnsregister 2009–2010

Förkortningar: As = Asien, D = Danmark, E = Storbritannien, Est = Estland, Eu = Europa, F = Finland, Fär = Färöarna, It = Italien, litt. = litterärt namn, N = Norge, Ne = Nederländerna, P = Polen, R = Ryssland, S = Spanien, T = Tyskland, Tj = Tjeckien, U = Ungern, Uk = Ukraina. Utan beteckning = Sverige (eller Norden). * = konstruerad form.

Bokstavsföljd: a, b, c, d, ð, e, f, g, 3, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, þ, u, v (w), x, y (ü), z, å, ä (æ), ö (ø, œ). – Bokstavsföljden påverkas inte av accenttecken, ej heller av diakritiska tecken som saknas i nordiska språk.

Abbarp 97:171, Abbetorp 98:76 f., Ackis 97:184, Acklinga 98:86, Adolf-Hitler-Platz T 97:192, Agder, Agðir N 97:25, -agen 98:138, Agrar Fär 97:140, Aislaby E 97:236, Akrrar Fär 97:140, Akurgerði I 98:189, Al- 97:148, Ala 98:55 ff., Alan 97:159 f., 98:138, Alanäs 97:159, Alanäset 97:159 f., Alasjön, Albacken 97:159, Albrekts rønning N 97:224, Algutsboda 97:186, *alma 97:204, Almás U 97:189, Alsønderup D 97:164, Altuna(by) 98:8 ff., Alun(n), Alunsjön 97:159, Alvik 97:173, Am Rathaus T 97:192, Ambr- Eu 97:22, Amerston Gill E 97:237, Amnada 98:183, Amrum T 97:22, An der Goldgrube T 97:191, Ancona 98:188, Anders Siggesons gränd 98:68, Angel(n) T 97:9 f., Anholt D 97:194, Antuna 98:8 ff., Arabiastanden F 98:124, -arve(t) 98:59, Aska 98:65 f., 86, Askaken 98:136 f., Askeby 98:86, Aspa 98:55 ff., Asserstrup D 97:164, Attarp 97:220, Attundaland 97:148, 98:143, Aunslev D 97:132, 98:176, Aura F litt. 98:182, Ausørød N 97:202, Avla 97:184, Avnslev D 97:132, 98:176.

Backa 98:55 ff., Backarna 98:188, Bakke, bakke N 97:224, Baktjärnbäcken, Baktjärnen 97:211, Balingsslöv 97:220, Balsemerlande T 98:170, Balsten 97:152, Bamberg T 98:178, Barne 97:228, Barva 98:81, Bauta N 97:228 f., Bayreuth T 98:178, Belcsem, Belkesheim T 98:170, Bělno T 97:85, Bengtstorp 98:111, 114 f., 117, -berg 97:108, Berga 97:220, 98:50 ff., 55 ff., 65 f., 79 f., Bergarna 98:50 ff., Bergby 98:86, Bergslagen 98:191 f., Bergsängesbäcken 97:212, Biehlen T 97:85, Bielne P 97:84, Billinge 97:235, Billingham E 97:235, Billingham Beck E 97:237, Biskopstuna 98:5 ff., Bismarckplatz T 97:192, Bistrup D 98:116, Biærboskoghe 98:80, Biørnaskog 97:173, Biørsiötiernarna 97:212, Bjerndrup D 97:164, Bjälbo 98:184, Bjäre härad 97:27 f., Björka 98:55 ff., Bjørno N 97:230, Björnsan 98:135, Bjørnøya N 97:224, Blakeston E 97:236, Bleiche T 97:191, -blik D 97:116, Blöttjan 97:152, Bo 98:17 f., 98:57 f., bo 98:57 f., Bolmán 98:148 f., Bona 98:17 f., Borgsjö 97:211, Borgsjön 97:211 f., Borgsjöån 97:211, Borgurgerði I 98:189, Borgund 97:22, 98:174, Bornholm D 97:22, Borohof R 97:106, Borowna P 97:85, Borresta 98:68, Bosgård 98:76 ff., Bosjöholm 97:219, Bottna 98:55 ff., Brackahuset 97:221, Brea, Breen, Breo N 97:144, Briderup 98:111 f., 115 f., Broa 98:55 ff., Bromma 98:192, Brotgasse T 97:191, Bruem N 98:103, Bråddöden 97:221, -bú I 98:189, Burn Toft, High, Low, Middle E 97:236, Burstaborg P 97:67, 82, Burul N 98:30, Buttenheim T 98:178, By 97:108, by 97:107 f., 196, 226, 98:70 ff., -by 98:52 ff., 74, 83 f., 121, 163, 184, -bý E 97:81, 235, Bydingen 98:74, Bükk-patak U 97:189, *Bylma 98:148 f., Bärle 97:151, Bærogg, Bærug N 97:224, Bø, -bø N 97:202, Bønnarp, Bønnerup 98:187.

Carlsborg R 97:106, The Carrs E 97:237, Ceddesfeld E 97:235, Čermné Tj 97:85, Chelmno P 97:85, Chemnitz T 97:175 f., Cherenkovicy R 97:103, Cheswick, Chiswick E 97:177, Chłodne P 97:84, Coburg T 98:178, Cripplegate litt. 97:240, Črmno Tj 97:68, Croneberghof R 97:106.

Dacia D 97:187, dal 97:224, Dala 98:55 ff., 71, Dalarna 97:173, 187, -dale E 97:196, Danmark D 97:187, Decem heræth, Decem prouinci(a)e 97:187, Dettelbach T 98:178, Dingesmere E 97:196, Dingtuna 98:10 ff., Disznód U 97:189, Djula 98:55 ff., dokk N 98:180, dorp Ne 98:120, dott N 98:180, Drafn N 97:144, 98:175, Dramino, Drammin P 97:80, 94, Drevdagen 98:138, Drevja N 98:138, Drombom F

97:138, Dröfn N 97:144, 98:175, Dröfta N 97:228 f., Dubrovka, Duderhof R 97:103, Dunsjö 98:191, Durham Gate E 97:237, Dyarna 98:137, Dylta 98:55 ff., Dziwna P 97:81, Däle 98:87.

Eckern 97:171, Eda 98:55 ff., Eikenes N 97:224, Einang N 98:180, Ejratall 97:151, Eka 98:55 ff., ekre N 97:224, Elbogen 98:188, Embom F 97:138, Engøløya N 97:10, Eppleby E 97:81, Estuna 98:8 ff., Evradobben 97:221, Eyðargöta Fär 97:141, Eygotalland 97:20, 149.

Falan 97:208, Falk- N 98:164, Falla 98:192, Farris, Farrisvannet N 97:224, Fauske N 98:180, Fedterup D 97:165, Feläsen 97:152, Festrobinahof R 97:106, Fetlar E 97:82, Fifång 97:184, Figga, Fikse N 98:103, Filten 97:228 f., Finja 97:220, Finnveden 97:208, Fittan 97:221, Fittja 98:55 ff., Fituna 98:9 ff., Fixsjo N 98:103, Fjädrundalland 97:148, 98:143, Flarup D 98:116, Folgefonna N 97:144, Forn-Sigtuna 98:16, Fornsigstuna 98:8 ff., Fornåsa 98:183, Forsa 98:55 ff., Fositesland T 97:214, Frammi í Dali Fär 97:141, Franciskanerklostret 98:188, Franklin-D.-Roosevelt-Memorial-Bridge, Franziskanergasse, Franziskanerstraße T 97:192, -fred D 97:116, Freysthrop E 97:133, Friggeråker 98:54, Frona N 98:130, Frustuna 98:9 ff., Främsbacka 97:233, Frökinds härad 97:148, Frøstrup D 98:120 f., Frösåker 98:54, Frötuna 98:8 ff., Frövi 98:146, Fulberget 97:152, Fusta N 97:229, fylki N 97:148, Fysingen 97:151, Färentuna 98:14 ff., Føer N 98:180.

garey E 97:196, Garth E 97:237, gata E 97:235, Gatchina R 97:103, Gaula N 98:155, Gduńskó Hówinga P 97:84, Geilo N 98:155, Geirólur Fär 98:95, Geitagerði I 98:189, Gerðar, -gerði I 98:189, Gestilren 97:225 f., Gestriciam 97:173, Gesunden 97:159 f., Getabo(da) 98:192, Getterån 97:211, Giebmeğäsi 97:206, Giltuna 98:10 ff., Gimil(l)en N 98:95, Giron 97:206, Girsby E 97:236, Gissjön 97:211, Glumsø sø D 97:117, Glysas grav 97:184, Gneta 97:151, Gnosjö 97:185, Goethestraße T 97:192, Gørne P 97:84, Gothia 97:187, Gotland 97:16 ff., 173, Gotlandia 97:173, Grenland N 97:25 f., Grettartorp 98:116, Grindvålarna 98:28, Grk-banan 98:69, Gråbrødre kloster 98:188, Gräna 98:55 ff., Grävlingholm 97:152, Grønland N 97:26, Grøno N 97:230, Grötlingbo 98:87, Gubanitz R 97:108, Gubbatjärnsbäcken, Gubbatjärnsmyran 97:212, Gudhem 98:135, Gudmandstrup, Gudmindrup D 97:164, Gulten 97:228 f., Gåsgränd 98:68, Gelta- 98:146, Gärtuna 98:10 ff., Gästilren 97:184, Gästre 97:184, 225 f., Gästrikland 97:173, Gödåker 97:150, 98:39 ff., Göltur I 98:157, Göringe 98:85, Götaland 97:187, Götsköge 97:185.

Hafræll I 98:157, Hafstad N 98:103, Hagersryd 97:154, haggard E 97:196, Haglekulla 97:219, Hagshestra 97:185, Hagstad 97:218 f., Halla 98:55 ff., Halland 97:27 f., Hallbosjön 97:189, Halleplatz T 97:192, Hålogaland N 97:25, Hamala R 97:106, Hamarsnes N 98:180, Hammerdal 97:173, Hammerø vei N 98:133, Hamneda 97:185, Hamra 98:55 ff., Handgranatsbanan 98:69, Hapasi R 97:105, Hardagä T 97:23, Hardang-, Hardanger N 98:158 f., Hardsyssel D 97:23, Harðmagagerði I 98:189, Harstad 98:76 f., Hart E 97:235, Hassla 98:55 ff., Hatsina R 97:103, Hauk- N 98:164, Heby 97:60, Hedeby T 97:51 ff., 98:137, -heden 97:152, Hedmark N 97:24, 208, Heiðmörk N 97:24, -heim T 98:178, Helgeby 97:59 ff., 98:77, Helgestad 98:77, Helgoland T 97:214, Helle N 98:106, Helsingia 97:173, Helsinki F 98:124, -hem 98:55, 82, 85, 184, Henninge 98:85, Henry Fords gata F 98:124, Heorot E 97:235, Hesa F 98:124, Hessen T 97:10, Hidinge 98:191, Himmerland D 97:21 f., 208, Himmersyssel D 97:21 f., Hinnøya N 98:174, His 98:174, *His 97:24, Hís N 98:174, Hisingen 97:24, 98:174, Hjortekrog 97:150, Hjortsberg(a) 98:81, Hjälmshult 97:163, Hobborn 97:233 f., hof R 97:106, 108, Hoff R 97:108, -hóll I 98:189, Holma 98:71, -holma 98:55 ff., holt D, N 97:133, -holt D, N 143 f., 98:176, Holvahof R 97:106, Horda 98:71, Hordaland N 97:23, Hou D 97:194, Hov D 97:194, Hova 98:55 ff., Hovgården 98:15, 18, Hreiðgotalland P 97:149, Huby E 97:81, Huglo N 98:155, Huljen, Huljesjön, Huljeån 97:212, -hult 97:185, Hulta 98:55 ff., Humlan 98:135, hund 97:148, 98:143, hundare 98:143, Husa 97:152, 98:55 ff., Hus(a)by 98:17 f., 43, 55, husby 98:17 f., Hvalfland 98:29, Hvallos D 98:30 f., Hvalstad, Hvelven N 98:30, -hvile D 97:116, Hvilshøj, Hvilshøj, Hvilshøj, Hvilshøj, Hvilshøj D 98:21, Hynnisburg P 97:66 ff., Hå 97:149, -håb D 97:116, Håga 98:55 ff., Håmö 97:46, Håtuna 97:149, 98:8 ff., 14 ff., Håtunaholm

98:8 ff., Hägg 98:87, Häglinge 97:220, Häjla 98:55 ff., Häljeby 97:59 ff., Hälleberga 97:220, Häll(e)by 97:59 ff., Hältuna 98:10 ff., Hälsingborn 97:233 f., Hälsingland 97:173, Hämringe 98:84, -hög 97:149, Höga 98:55 ff., Högby 97:61, Högsäter 97:173, -hörna 98:55 ff., *Hörtinge 97:150, Hösbach T 98:178, Hössna 98:55 ff., Hötofta 98:187, Höttingen T 98:178.

Idd N 97:193, Imenitsaby R 97:107, Indal, Indalsälven 98:174, -ing 97:231, -inge 97:148, 231, 98:84 ff., 184, -ingen T 98:178, Ingeri R 97:99, 107 f., Ingerimaa, Ingermanland R 97:99, 107 f., Ingi- 97:12, Ingria, Inkeri, Inkerinmaa R 97:99, 107 f., Íragerði I 98:189, Ishøj D 98:187, Isie 98:187, Itsepinaby R 97:107.

Jam R 97:103, Jama P 97:82 f., Jamburg R 97:103, Jamieński Nurt P 97:83, 86, Jamieńskie Bagno P 97:83, Jamieńskie Góry, Jamka, Jamna P 97:82 f., Jamno P 97:82 f., 86, Jamund P 97:86, Jamy P 97:82 f., Jeriko 97:206, Jerusalem As 97:67, 81, Joalaby R 97:107, Johannesthal R 97:105, -joki R 97:101, at Jóni P 97:65 ff., Jomne, af Jomni P 97:66 ff., Jónsborg P 97:65 ff., ath Jomune P 97:66 ff., Jórsalaborg As 97:67, 81, Jórslir As 97:81, Jossas F 97:138, Judengasse T 97:191, Julin P 97:65 ff., Julinensis provincia, Julinum, Jumensis provincia P 97:66 ff., Jumne P 97:65 ff., Jum(ne)ta, Jumpne P 97:66 ff., Jutulbu N 98:130, Jämmertuna 98:10 ff., Järten 97:228 f., -järvi R 97:101, Jättens tvålkopp 97:184, Jöns-Olsbäck-en 97:212.

kag N 98:180, Kagerup D 97:165, Kaiserstraße T 97:192, Kálfsstaðir I 98:189, Kalkutta F 97:138, Kalv 98:183, Kamień Pomorski P 97:67, 82, Kantstraße, Kapuzinergasse, Kapuzinerstraße T 97:192, Karby 97:226, Karlborn 97:233 f., Karleby 97:226, Karmelitergasse, Karmeliterstraße T 97:192, Karvenkylä R 97:106, Kastilien S 98:176, Kebnekaise 97:206, Kemmlitz, Kemnitz T 97:175 f., Keswick E 97:177, Kil 98:85, Kila 98:55 ff., Killunga sokn 98:85, Kimsjön 97:152, kind 97:148, Kinna 98:55 ff., Kinneved 97:148, Kirk Hill E 97:237, Kirseberg, Kirseberg backar 98:188, Kiruna 97:206, Kjarnagerði I 98:189, Kjelsungrivilan N 98:98, KJose N 97:224, Kjula 98:55 ff., 81, kjusa 97:224, Kjærhemmet E 97:196, Klattrup D 97:165, Klepp N 98:93, Kleppane N 97:224, Kleva, Klinta 98:55 ff., Klysna 98:191, Kobrin R 97:103, Kockelabäcken 97:212, Koidamaby R 97:107, kontu R 97:104, 106, Konungahella 98:104 f., Kopervik N 98:131, Koprina R 97:103, Korea 97:206, -korpi R 97:101, Korpikyla R 97:104, Korpikyla, Koskela R 97:106, Kosobudno P 97:84, Kovra 98:32, Kråka D 98:177, Kristiania N 98:172, Kroken N 97:224, Krösona-smedens 97:221, Kuba 97:206, Kuggantas F 97:138, Kuhgasse T 97:192, Kulla 98:55 ff., Kullaby R 97:107, Kullarp, Kultorp 97:186, Kumla 98:41 ff., 55 ff., Kummelby 98:86, Kummelström 98:42, Kungsan, Kungsträdgården 98:135, Kungälv 98:104 f., Kurgula R 97:106, Kvalstad, Kvelna N 98:30, Kvidala 97:220, -kvilla 98:55 ff., Kvinneby, Kvinnslanda 98:134, 185, -kvista 98:55 ff., Kväggen 98:138, kyla, kylä R 97:104, 106 f., Kymlinge 98:86, Kärstadvegen N 97:146, 202, Kälven 98:183, Kämmeritzby R 97:108, Käringlåret 97:152, Kärra 98:192, Kävinge, Kävra 98:158, Körsbärsdalen litt. 97:240, Körtinahof R 97:106, Köves-to, Közép-ér U 97:189.

La N 98:107, la/lä R 97:106, Lachta R 97:103, La(d)berg(et) N 98:105 ff., Lade N 98:107 f., Ladegaards Aas D 97:167, La(d)stein N 98:106 f., Lagan 98:146, Lagga 98:55 ff., Lahella, Lahell(e), Lahellholmen N 98:104 ff., Lahta R 97:103, Lainisjoki 97:150, -lamb(i), -lamm(i), -lamp(i) 97:205, -land(a) 97:194, 98:52 ff., Landskrona 97:206, Landslagen 98:191, Langgasse, Große, Kleine T 97:191, Laskowitzaby R 97:108, -lause 98:82, laut 97:45, Legbo engh, Legboqwild, Legboström 98:145, *Lemund- 98:174, Lena 98:55 ff., Leninparken F 98:124, Letälven 98:137, -lev D 98:59 f., Lgota P 97:68, Libby 98:12, Lida 98:55 ff., 65 f., 71, Lilienhagen R 97:105, Lillvalvet 98:29, Limfjorden D 97:20 f., Linavegen N 97:146, 202, Lindholmen 98:186, Linåsen 97:212, Little Scar E 97:237, Livilni P 97:72 ff., Ljuder 97:186, Ljunga 98:53 ff., Locknevi 97:150, 197, Lofoten N 98:155, -lomb 97:205, Lome N 98:180, Łomno P 97:68, -lompolo 97:205, Ludgo, Luggavi 97:150, Luggude härad 97:27, 150, Lugnköljan 97:212, Lukoitzabý R 97:108, Lund D 97:167, Lunda 98:54 ff., -lunda 98:54, Lundby 98:76 f., Lundsvang D 97:167, -luobbal, -luoppal 97:205, Lussinge 98:85, Luttra 98:55 ff., -ly D 97:116, Lyckebo 97:221, -lyst D 97:116, Lågen N 98:146, Långhundraleden 98:151 f., Laggared, Läggesta 98:145, Läggevi 98:145 f., Länna 98:55 ff.,

Länstersjön, Länsterån 98:178, Lø N 98:101 ff., -lösa 98:52 ff., 82, 184, -løse D 97:134, löt 97:45, -löv 97:151, 98:59 f.

Maa-pooli R 97:102, Main T 98:178, Mainz T 97:191, Malerød N 97:224, Malma 98:53 ff., Malmö 98:186, 188, Malmö slott, Malmöhus, Malmös kloster 98:188, Malstabodsjön, Mantjärnen 97:212, *Már N 97:144, -mara 98:55 ff., Mariental Est 97:187, Marka 98:55 ff., Markir 97:9, *Márr N 97:144, Marsta 98:60, Marstad 98:134, 183, Marstallen 97:225, Mattekylä R 97:106, Mattikylä R 97:107, Mellanvälven 98:29, Mem 97:150, -minde D 97:116, Mittivalvet 98:29, Mjær N 97:144, 227 f., Mjosa N 97:144, Molkombäcken 97:212, Molla 98:55 ff., Mon Repos 97:221, Monte Circeo It 97:241, Mora 98:55 ff., Mors N 97:144, 227 f., Morsta 98:60, Morsø D 97:79, Musikens hus 98:134, myr 97:224, mäki R 97:104, Möjbro 98:137.

Nadrožno, Nadrožny P 97:84, Nagy-tó U 97:189, Nakkila F 97:173, Nangijala litt. 97:240, Narfwitzby R 97:108, Nautabú I 98:189, Nes N 97:224, Nicktuna 98:10 ff., Nidaros N 98:172, niemi R 97:104, Nilstorp 98:111 ff., 116, Nissakällsbygget 98:113, Nivå D 97:117, Nora 98:55 ff., Nordahl Griegs vei N 97:146, 98:133, Norrtuna, Norrtunbo, Nortuna 98:10 ff., Notau, Notow N 98:131, Nurkahuset 97:221, Nybble 98:175, Nyenskans R 97:103, Nygård 97:157, Nürnberg T 98:178, Nántuna 98:8 ff., Nástuna 98:9 ff., Närtuna(by) 98:8 ff., 14 ff., Näsby 98:86, Nässja 98:55 ff., Nösin Fär 97:140 f., Nöteborg R 97:103.

Oddsruð N 97:202, Odensvi 98:146, Odensåker 98:54, Ognilla N 98:95, -oja R 97:101, 104, Oklunda 98:77, Omsland, Nordre, Søndre N 97:224, Ontossahof R 97:106, Opo N 97:230, Opptuna 98:10 ff., Orkneyiar E 97:81, Orko R 97:102, Orlunda 98:184 f., Orsa 98:55 ff., Orvieto It 97:188, Oslo N 97:144, 98:172, Ostfalen T 97:208, Otaheiti 97:174, Oxie härad 98:186 f.

Qngull N 97:10.

Paestum It 97:241, Pankovo R 97:103, Pappenheim T 98:178, Parris N 98:130, Pasteloswaby R 97:107, Peene T 97:81, Pejtrup D 97:164 f., 98:121, Penarp 98:114 f., 117, Perbøl D 97:164, Peräkylä R 97:106, Pfannkuchengasse T 97:191 f., Pillola(by) R 97:106 f., Pissarens röglä 97:221, Pitrum Tofts Agre, Pitrup Eng D 97:164, Pittahuset 98:134, Pitt(e)rup D 97:164 f., 98:121, Polen P 97:208, Port Arthur 97:206, Poseidonia It 97:241, Profokhof R 97:106, Prästgården 98:43, Pückó Hówinga P 97:84, Pumala R 97:106.

Ragunda 97:159 f., Ralingsås, Ralången 97:171, Ramn- 98:138, Ramunderberget 97:184, Rana N 98:130, Randsfjorden N 97:144, Ranglebo 97:197, Rankhyttan 97:233, Rannem N 98:103, Rannola R 97:106, Ransberg 97:173, Ranseröd 97:220, Rasbo 97:173, Rasbo-Kil 98:85, Rasåsbäcken 97:212, Rednitz T 98:179, Regna 98:55 ff., Regnitz T 98:179, Reitzenstein T 98:178, Reution 97:150, Revelberget, Revelen, Revelodden, Revelskollen, Revelsrumpa, Revelsskallen, Revelsøya N 98:97, Revling, Revlingen, Revlingsvollen N 98:97 f., Rhön T 98:178, Ribban 98:134, Ridmarshall Slack E 97:237, -ried T 97:214, Riggs E 97:237, Ripsa, Risa 98:55 ff., Rivilan, Rivilen N 98:98, Rogaland N 97:205, Rogslösa 98:184, Róm, Rōma It 97:72, 83, Rómaveldi Eu 97:83, Romfartuna 98:14 ff., Romunden 97:159 f., Rosendal 97:157, Rothenburg ob der Tauber T 98:178, Ruchulitz R 97:108, rud 97:202 f., Ruda R 97:103, Rude 98:192, Rudiala R 97:106, Rudu 97:186, Ruð N 98:180, Rukolitzaby R 97:108, Rúm It 97:72, 83, rum 98:82, -rum 98:54, Rúmsborg It 97:83, Runtuna 98:9 ff., Ryd 98:76 f., -ryd 97:184, 98:54, Ryda 98:55 ff., Rygandarydh 97:197, Rygge N 98:30, Rymbil(l) N 98:95, Råby 98:8 ff., Råda 98:65 f., Rålambshovsparken, Rålis 98:135, Ræfill I 98:95, Rättala R 97:106, Rättalahof R 97:108, rød D 97:133, Røgerup D 97:165, Rök 98:184, Røn N 98:180, Rönneln 98:28, rønning N 97:224, Rönolven 98:28, Rönö 98:178, Rösberga 98:71, Røvil N 98:93 ff., Røvilseggi N 98:94 ff., Røvilsskarv, Røvilsvatnet N 98:94, Røvlingen N 98:97 f., Røytiö 97:150.

Saale T 98:178 f., saari R 97:104, Sala 98:5 ff., 55 ff., -sala 98:55 ff., Saltmätargränd 98:68, Samsø D 97:79, 228, Sanda 98:53 ff., Sandveien E 97:196, Sanna 98:53 ff., 82, Sastrogahof, Savvikýla R 97:106, Sebastian-Bach-Straße T 97:192, Sedgfield E 97:235, selkä R 97:104, Sendo N 97:230, Serebetta R 97:103, Serednosola R 97:106, Serenkovits, Shishkino, Shpankovo R 97:103, Sibeliusgången 97:205, Sibirien 97:206, Sigtuna 97:150, 98:9 ff., Sika 98:55 ff., -sikt D 97:116, Simtuna 98:14 ff., Siskina R 97:103, Sittuna 98:9 ff., Situna 98:10 ff., Sixenburg R 97:105, Sju strömmar 97:189, Sjöberga 97:220, Sjøröd, Skagern 98:137, Skammestein N 97:202, Skandinavien 97:142, 149, 98:176, Skáney 97:142, Skara 98:55 ff., Skarresø D 97:167, Skeda 98:55 ff., Skeen 98:148 ff., Skene 98:149, Skeptuna 98:8 ff., Skeröd 97:220, Skiden Leds Agre, Skidenleedshuuser D 97:166, Skiringsal N 98:56, Skjøl N 98:30, Skoga 98:55 ff., Skrymt N 98:130, Skröveln 97:150, Skultuna 98:10 ff., Skúvanes, Skúvisnø Fär 97:140 f., Skvagerfall 97:150, 186, Skyllberg 98:191, Skyllinge 98:79 f., 85, Skyrup 97:220, Skå 98:13, Skåne 97:61, 149, 173, 98:176, Skædhin, Skædhna a, Skædhna by 98:149 f., Skæktesmål 97:221, Skållerö 98:136, Skærbæk D 97:117, Slada(n) 97:46, slad(e) 97:45 f., Slettholt N 97:224, Slidre N 98:180, Slomno P 97:68, Slöta 98:55 ff., Smiðsgerði I 98:189, Smula 98:55 ff., Smälten 97:228 f., Snapptuna 98:9 ff., Snatrerup D 97:165, Snobbrännan 97:184, Sokýla R 97:106, Solberga 98:17, 192, Solheim E 97:196, Solkovahof R 97:106, Sollentuna 98:14 ff., Solne 97:173, Solstein N 98:180, Somero R 97:104, Sondered 97:197, Sorkvallen 97:184, Sorröd 97:219, Sotefjorden, Soten 98:177, Sotnoret 97:212, Spolstad 98:79, Sprogø D 97:79, Spånga 98:55 ff., -sta(d) 97:126, 148, 226, 98:50 ff., 74, 82 ff., 163, 184, -stadhir 98:58 ff., Stadi F 98:124, staðir 97:196, 98:188 f., Stainton, Great E 97:236, Stanningsbäcken 97:212, stän E 97:235, Stavilla N 98:95, -stead E 97:126, -sted D, N 97:126, steinn E 97:235, Steinsborg P 97:67, 82, Stenbrohult 97:173, Stenkumla 98:192, Stenvalven, Stenvalvet 98:27, Stigem N 98:103, Storvalvet 98:29, Strand, Strandgården N 97:224, Straße T 97:192, Strensall E 98:174, Stretens 97:221, Streu T 98:178, Strib D 97:167, Strijen Ne 98:174, Stripe Sløje, Stripes Vang D 97:166 f., Stripperne D 97:168, Stripperup D 97:166 ff., 98:121, Strippesmarken D 97:166, Strippis Wangen D 97:166 f., Stronsay E 98:174, Stryn N 98:174, Strynø D 98:174, Styggberget 97:152, Styra 98:184, -städar 97:149, -städe 97:149, 98:52 ff., 82, Ståholm 98:10 ff., Suckunge 98:85, Suecia, Suedia 97:187, Sund 98:134, 183, -sunda 98:55 ff., Sundborn 97:233 f., Supar backan 97:234, Swainby E 97:81, Svalperup 98:188, Svanby 97:61, Svarike 97:12, Swenaliunga 97:173, Sverige 97:187, Sveþiup 97:12, Świna P 97:81, Svinkovahof R 97:106, Svultens, Svåtegnålla 97:221, Sysne 97:228, Szczecin P 97:67, 82, Säbinahof R 97:106, Säby 98:86, Sänna 98:82, Sätuna 98:5 ff., Sävaån 98:137, Södertuna 98:9 ff., Söndra 98:71, Sønnerup 98:187, Söra 98:55 ff., Sörtuna, Sörtunbo 98:10 ff.

Tackau T 98:161, Tadem 98:74, Tauber T 98:178, Thiredh 98:151 f., Thiuta amnis 97:28, Thiuth D 97:21, -thorp E 98:121, Thorstrup D 98:120 f., Thy D 97:21, Tierp 97:151, Timelstorp 97:161 ff., Tindra, Tinnerö 98:68 ff., Tiohärad 97:187, Tistrup D 98:121, Tiundaland 97:148, 187, 98:143, Tiwdungen 97:157, Tjurken 97:149, 157, Tjust 97:27 ff., Tjuteå 97:28, Tjäran 98:151 f., Tolen 98:138, -tora 98:55 ff., Torgau T 98:161, Torghatten N 98:155, Tormestorp 97:161, 98:121, torp 97:132 f., 98:136, 175 f., -torp 98:119 ff., Torp(a) 98:55 ff., 136, Torre di Venere litt. 97:240 f., Torstuna 98:9 ff., Torsåker 98:54, Tortuna 98:10 ff., Trane D 98:177, Troms- N 97:228, Trondheim N 97:134, 98:172, Trosa 97:151 f., trøð I 98:189, Trums- N 97:228, -tröð I 98:189, Tubrova R 97:103, Tuggelite 97:152, Tullstorp 97:162 f., 98:121, Tumba kvarn 98:9 ff., Tumbo 98:10 ff., tün 97:133, Tuna 97:226, 98:5 ff., 55 ff., tuna 97:150, 226, 98:5 ff., -tuna 98:5 ff., 55, Tunsätter 98:9 ff., Turning torso 98:134, tved D 97:133, Tygelsjö 98:187, Tyringe 97:220, Tyskagården 98:190, Tyssil N 98:95, 98, Tyuilstorp 97:161 ff., Tånga 98:55 ff., Täftaren 97:229, Tølløse D 97:134, 194, tølt N 98:180, Tørsters 97:221.

þorp, þrop E 97:235.

Ualles 97:187, Udenkýla, Udensala R 97:106, Uggelviken 97:234, Ug(g)la D 98:177, Ullentuna, L., St. 98:8 ff., Ulleråker 98:54, Ultuna 98:8 ff., Ulvsbygden 98:74, Unst E 97:82, Unstrut T 98:170, Uppsala 97:61, 98:55 ff., Uppsala-Näs 98:74, Uppslo 97:152, Urbs uetus It 97:188, Ustiaby R 97:107.

vaara R 97:104, Vada 98:55 ff., Vadda-pooli R 97:102, Vakkersted E 97:196, Valdemarsvik 97:29, Walkoviby R 97:107, Vallby 98:86, Vallentuna 98:14 ff., Vallsberg 98:76 f., Valsberg, Valsta 98:29, Valstad 98:28 ff., Valto 98:21 ff., valv 98:21 ff., Valva 98:29, Valvberget 98:25, 27, Valvemyran, Valven 98:29, Valvet 98:27, 29 ff., Valvlandet, Valvvattnet 98:29, Valån, Valåsa 98:138, Vammar 97:29, Wanakyla R 97:106, Vantör 97:151, Vappa 97:41 ff., 98:136, Varteig N 98:162, Wassegaby R 97:107, vatten 98:177, Wattikåttaby R 97:107, Wauldby E 97:81, Vavd 97:41, 47, 98:136, Vaxtuna 98:5 ff., Veckla, Veda 98:55 ff., Welenkyla R 97:106, Vellinge D 98:31, Vendel 97:21, Vermelandia 97:173, Westfalen T 97:208, Vesturi í Nös Fär 97:140 f., Wetikahof R 97:106, *Vi 97:150, Viby 98:12, wick E 97:196, Wielki Zalew P 97:85 ff., Vijorden 97:150, Vika 98:55 ff., Willin P 97:73 ff., Willy Valentinsens vei N 97:146, 98:133, -vin 98:52 ff., 150, Vingåker 97:221, Vinneta P 97:68, Vintrie 98:187, Visseltofta 97:220, Vist N 98:104, Vistad 98:76 f., Wolėńa P 97:73, Volhynia Uk 97:73, Wolin P 97:65 ff., Wolleby R 97:107, Wolyn P, Uk 97:73, Volynė Tj 97:73, Wołynie P 97:73, Volynka Tj 97:73, Wołyny P 97:73, Wonieś P 97:75, Vrettuna 98:9 ff., Vruda R 97:103, Wrudahof R 97:106, civitas Wulinensis P 97:73 ff., Wynyard Hall E 97:235 f., Würzburg T 98:178, Våtsjön 98:138, Väderstad 98:75 ff., 76 f., Vällinge 98:86, Vålvan F 98:30, Vålven 98:28 f., *Wændil D 97:20 f., Vänge 98:87, Värmland 97:173, Värna 98:55 ff., Väskinde 97:148, Västergötland 97:15 ff., Västervalto 98:28, Västtagötland 97:15 ff., Västrarp 98:113 f., Vättern 98:184.

Ya 98:71, Yell E 97:82.

Zakariás pataka U 97:189, Zalew Szczeciński P,T 97:84 ff., Zatoka Gdańska, Zatoka Pucka P 97:84, Zherebjaty R 97:103, Zwuschwitz T 98:161.

Åbrolla 97:151, åker 97:224, -åker 98:52 ff., Åkerby 98:79, -åkra 98:52 ff., Årby 97:61, Århus D 98:122, ås 97:224, Åsa 98:55 ff., 71, Åsbo, Norra 97:218, Åskaken 98:136 f., Åsmestad 98:84, Åstad N 98:180, Åttetallsmyra N 97:224.

Ärentuna 98:14 ff., Äske 98:86 f.

Ödesbromma 98:192, Ödeskärr 98:191 f., Öja, Ökna 98:55 ff., Ölsåkra 98:71, Öraham(a) 97:220, Örsta 98:60, Össby 98:79, Östad 98:76 f., Östborn 97:233 f., Östen 97:229, Österby 98:10 ff., Östergötland 97:15 ff., 187, Östervalto 98:28, Østragötland 97:15 ff., Östtuna 98:10 ff., Östuna by 98:9 ff., Överbacka 97:234, Öxnehaga 97:171.